Tema grada u poeziji Dragutina Tadijanovića

Lazibat, Tonći

Doctoral thesis / Disertacija

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:911848

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Image not found or type unknown

Repository / Repozitorij:

University of Zadar Institutional Repository

Image not found or type unknown

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Tonći Lazibat

TEMA GRADA U POEZIJI DRAGUTINA TADIJANOVIĆA

Doktorski rad

Zadar, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Tonći Lazibat

TEMA GRADA U POEZIJI DRAGUTINA TADIJANOVIĆA

Doktorski rad

Mentor

Prof. dr. sc. Robert Bacalja

Zadar, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: dr. sc. Tonći Lazibat

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij Humanističke znanosti

Mentor/Mentorica: prof. dr. sc. Robert Bacalja

Datum obrane: 11. veljače 2022.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: Humanističke znanosti, Filologija

II. Doktorski rad

Naslov: Tema grada u poeziji Dragutina Tadijanovića

UDK oznaka: 821.163.42.09(043.3)

Broj stranica: 241

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 10/7/14

Broj bilježaka: 607

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 169

Broj priloga: 31 (ako zbrojimo slike, grafičke prikaze i tablice)

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. Prof.dr.sc. Tihomil Maštrović, predsjednik/predsjednica
2. Prof.dr.sc. Damir Matanović, član/ica
3. Izv.prof.dr.sc. Katarina Ivon, član/ica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. Prof.dr.sc. Tihomil Maštrović , predsjednik/predsjednica
2. Prof.dr.sc. Damir Matanović, član/članica
3. Izv.prof.dr.sc. Katarina Ivon, član/članica

UNIVERSITY OF ZADAR

BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Tonći Lazibat, PhD

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study Humanities

Mentor: prof. Robert Bacalja, PhD

Date of the defence: 11th February 2022

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities, Philology

II. Doctoral dissertation

Title: The theme of the city in the poetry of Dragutin Tadijanović

UDC mark: 821.163.42.09(043.3)

Number of pages: 241

Number of pictures/graphical representations/tables: 10/7/14

Number of notes: 607

Number of used bibliographic units and sources: 169

Number of appendices: 31 (if we summarize pictures, graphs and tables)

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Prof. Tihomil Maštrović, PhD, chair
2. Prof. Damir Matanović, PhD, member
3. Assoc.Prof. Katarina Ivon, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Prof. Tihomil Maštrović, PhD, chair
2. Prof. Damir Matanović, PhD, member
3. Assoc.Prof. Katarina Ivon, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Tonći Lazibat,** ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Tema grada u poeziji Dragutina Tadijanovića** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 28. travnja 2021.

PREDGOVOR

S poezijom Dragutina Tadijanovića susreo sam se prvi puta u osnovnoj školi, koju sam pohađao u svom rodnom gradu Dubrovniku od 1973. do 1980. godine. Njegove pjesme: *Lutanje, Pozdrav šumi, Visoka žuta žita, Dugo u noć u zimsku bijelu noć, Nosim sve torbe a nisam magarac, Večer nad gradom, Veličanstvo mora, Moj Dubrovnik,* itd. pamte brojne generacije (i one starije i one mlađe), a i danas su u čitankama i lektirama osnovnih i srednjih škola. Negdje u osmom razredu osnovne škole nabavio sam njegovu zbirku izabranih pjesama *Prsten,* koju i danas čuvam, drugo izdanje iz 1965. godine i od onda sam zadivljen i okupiran Tadijanovićevim stihovima. U to vrijeme posebno me se dojmila pjesma *Veličanstvo mora* koju je napisao u Dubrovniku u parku Gradac, istom parku u kome sam se kao dijete igrao i na istom kupalištu Danče, koje se spominje u pjesmi, i sâm kupao i zaljubljivao.

Mnogo godine kasnije, nabavio sam i pročitao njegova *Sabrana pisma* u kojima me posebno zaintrigiralo pismo studentu Jozi Marušiću iz Zadra u kojem mu Tadijanović odgovara da će doći vrijeme u kojem će kritičari s više osjećaja za pravednost prići ocjeni njegove poezije, pritom misleći na urbane motive i dokazati da Tadijanović nije primarno pjesnik ruralnih motiva, zemlje, sela, koji se „izgubio na asfaltu“, već prvenstveno pjesnik gradskih, urbanih motiva.

Navedene koincidencije motivirale su me da upišem poslijediplomski doktorski studij humanističkih znanosti, smjer književnost na Sveučilištu u Zadru i krenem u izradu ove doktorske disertacije: Tema grada u poeziji Dragutina Tadijanovića.

Na ovom akribijskom i zahtjevnom putu, ovdje želim zahvaliti onima koji su mi najviše pomogli i ohrabrili me, a to je prije svega moj mentor prof. dr. sc. Robert Bacalja te prof. dr. sc. Damir Matanović i izv. prof. dr. sc. Katarina Ivon. Od srca im zahvaljujem. Naravno, zahvaljujem i svojima najmilijima Ines, Karli i Lari koje me uvijek bezuvjetno s ljubavlju podržavaju u svim mojim izazovima i eskapadama.

Zadar, travanj 2021. godine

Sadržaj

1. UVOD **1**

1.1. Izbor teme, hipoteza i cilj istraživanja 1

1.2. Korpus i metodologija istraživanja 3

1.3. Teorijska podloga i relevantne spoznaje 4

1.4. Struktura doktorske disertacije 5

2. TEORIJSKI DIO **6**

2.1. Interdisciplinarna zaokupljenost prostorom: od prostornog obrata ususret gradu kao urbanom prostoru 6

2.2. Razvoj grada kroz povijest 11

2.3. Identitet grada: tko i/ili što grad čini gradom 18

2.4. Grad u hrvatskoj književnosti 23

3. TEORIJSKO-ISTRAŽIVAČKI DIO **30**

3.1. Moderna: od društveno-političkog i književnog konteksta do grada u poeziji 31

3.1.1. Grad u Vojnovićevoj poeziji 35
3.1.2. Grad u Matoševoj poeziji 42
3.1.3. Grad u Vidrićevoj poeziji 51
3.1.4. Grad u Begovićevoj poeziji 57
3.1.5. Grad u Nazorovoj poeziji 63
3.1.6. Grad u Galovićevoj poeziji 71

3.2. Od razdoblja nakon moderne do Tadijanovića: uvod u biografiju i rad pjesnika 77

4. ISTRAŽIVAČKI DIO **87**

4.1. Hrvatski gradovi u poeziji Dragutina Tadijanovića 104

4.1.1. Pjesme *o/u* Slavonskom Brodu 105
4.1.2. Pjesme *o/u* Zagrebu 124
4.1.2.1. Pjesme mlađe životne dobi (A-faza) 134
4.1.2.2. Pjesme srednje životne dobi (B-faza) 148
4.1.2.3. Pjesme starije životne dobi (C-faza) 149
4.1.3. Pjesme *o/u* Rabu 161
4.1.4. Pjesme *o/u* Dubrovniku 175
4.1.4.1. Pjesme mlađe životne dobi (A-faza) 177
4.1.4.2. Pjesme srednje životne dobi (B-faza) 179
4.1.4.3. Pjesme starije životne dobi (C-faza) 184
4.1.5. Pjesme *o/u* ostalim hrvatskim gradovima 185
4.1.5.1. Pjesme *o/u* Opatiji 185
4.1.5.2. Pjesme *o/u* Rovinju 190
4.1.5.3. Pjesme *o/u* Rijeci 192
4.1.5.4. Pjesme *o/u* Crikvenici 193

4.1.5.5. Pjesme *o/u* Velom Lošinju……194
4.1.5.6. Pjesme *o/u* Poreču……195
4.1.5.7. Pjesme *o/u* Novom Marofu…….195
4.1.5.8. Pjesme *o/u* Otočcu……196
4.2. Europski gradovi u poeziji Dragutina Tadijanovića.....197
4.2.1. Pjesme mlađe životne dobi (A-faza)…… ……..200
4.2.2. Pjesme srednje životne dobi (B-faza)……203
4.2.3. Pjesme starije životne dobi (C-faza)……..206
4.3. Pjesnikova *geografija srca:* hrvatski i europski gradovi.....208

5. ZAKLJUČAK.....212

6. IZVORI I LITERATURA.....218

SAŽETAK.....237

SUMMARY 238

POPIS PRILOGA 239

KRATAK ŽIVOTOPIS AUTORA.....241

1. UVOD

1.1.Izbor teme, hipoteza i cilj istraživanja

Kao što je i naslovljeno, tematiziramo grad(ove) u poeziji Dragutina Tadijanovića, jednog od najpoznatijih hrvatskih pjesnika. Čitajući njegove *Sabrane pjesme* (2005.)[1], činilo nam se kao da je na jednome mjestu sabrao cijeli svoj život u ovaj svojevrsni lirski dnevnik – ne samo zbog ispovjednoga tona kojim su pisani stihovi nego i zbog vjernog bilježenja mjesta (najčešće grada) i vremena nastanka pojedine pjesme. Pjesnikova nas je originalnost zainteresirala do te mjere da smo pristupili proučavanju stručne literature napisane o njegovoj poeziji koju smo isprva prepoznali u zbornicima posvećenima upravo Tadijanoviću.[2] U njima nalazimo ocjene pojedinih kritičara i književnih povjesničara (koje ćemo navoditi u daljnjim poglavljima) koji su ga uglavnom odredili kao pjesnika sela.

Ta ocjena doprinijela je upisu na poslijediplomski studij (o kojemu smo i ranije razmišljali) kao i odabiru upravo ove istraživačke teme. Naknadno će čitanje Tadijanovićevih *Sabranih pisama* (2006.)[3] potvrditi da su nas s razlogom iznenadile prethodne interpretacije njegova stvaralaštva. Čitajući tako jedno od Tadijanovićevih pisama, upućeno studentu Jozi Marušiću, uočili smo da je i sâm pjesnik konstatirao kako se ne slaže s tom tvrdnjom i da se nada kako će u budućnosti netko drugačije pristupiti njegovoj poeziji – kao urbanoj[4] što i jest

---

[1] Tadijanović, Dragutin: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

[2] Riječ je o vrlo opsežnim zbornicima iz 1980., 1991. i 2007. godine. Jasno je da to nije jedina literatura napisana o Tadijanoviću što je vidljivo iz ove doktorske disertacije. Međutim, u tom je trenutku bila naša polazišna točka na kojoj smo dodatno proširivali znanje o pjesnikovom radu, ali i preispitivali spoznaje do kojih smo došli čitajući njegovu poeziju.

Mislimo na sljedeća tri zbornika (poredana kronološki): *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković i Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti - Mladost, Zagreb, 1980.; *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1980-1990*, priredio Ivo Frangeš, Mladost, Zagreb, 1991.; *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, Školska knjiga, Zagreb, 2007.

Ovi zbornici neće biti navedeni u popisu literature u ovakvom općem obliku, nego ćemo se referirati isključivo na pojedine autore i radove (unutar zbornika) koje budemo koristili.

[3] Pjesnik je, za života, zamolio primatelje svojih pisama da mu ih vrate, nakon čega ih je objavio u monografiji svega godinu dana prije smrti. Njegove se pjesme i pisma savršeno nadopunjuju te daju uvid u njegov život, budući da su autobiografskoga karaktera.

Vidi u: Tadijanović, Dragutin: *Sabrana pisma*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.

[4] U nastavku donosimo cjelovito pismo čije smo važnije dijelove istaknuli:

naš osnovni cilj – donijeti novo čitanje i analizu pjesničkog opusa pjesnika koji je obogatio hrvatsku poeziju, između ostaloga, i urbanim motivima te temeljiti svoju analizu na novim teorijsko-istraživačkim promišljanjima o toj vrsti stvaralaštva.

Na temelju svega navedenoga, hipoteza je naše doktorske disertacije da je Dragutin Tadijanović prvenstveno i zamjetno pjesnik grada, pri čemu se grad afirmirao na različite

---

466.
JOZI MARUŠIĆU (1.) pismo
Drug/Jozo Marušić/Ul. 21. maja 5/IV/**Zadar**

Zagreb, Ilica 26, 2. lipnja 1970.

Dragi Jozo,

svoje pismo od 15. 4. 1970. završili ste riječima: „Nadam se da ćete mi odgovoriti.“ Ja Vam, evo, i odgovaram, premda će moj odgovor, bojim se, stići prekasno i nećete ga moći upotrijebiti za diplomsku radnju koju pišete.

Prije svega, moram reći kako me Vaše pismo obradovalo ne samo po iskrenosti koja iz njega izbija nego, još više, po primjedbama koje ste iznijeli o mojoj poeziji i njezinim kritičarima. U isti mah žao mi je što Vam ne mogu dati iscrpniji odgovor na pitanja koja Vas zanimaju. Možda ćete se tome čuditi, ali kad biste znali koliko ja svoga vremena, godinama, posvećujem drugima (mislim, u prvom redu, na izdanja hrvatskih pisaca koja redigiram; a ove godine, npr., treba da predam rukopis prvih osam svezaka Matoševih „Sabranih djela“), vjerujem da biste shvatili moj položaj za koji, uostalom, „krivnju“ snosim ja sâm. Jer sam najmanje vremena odredio sebi, za vlastito stvaralaštvo! Znajte, doista, da bi mi draže bilo, ovako, u pismu nepoznatome mladiću, govoriti o svom djelu, nego što moram, bez prestanka, pomišljati na nedovršeni posao oko redakcije Matoševih tekstova koji me nemilosrdno očekuju i preda mnom stoje, s prijekorom. Ali – pokušajmo reći ponešto o onome što Vas zanima. Rekoste da ste čitali moje pjesme u „Blagdanu žetve“. Zar niste imali u rukama „Prsten“, drugo prošireno izdanje (1965.), sa Glasovima kritike i gramofonskom pločom? (Upravo sam jučer predao u Matici hrvatskoj rukopis za novo, četvrto izdanje…) A nedavno je izišla knjiga Ljerke Matutinović „Pjesnička riječ Dragutina Tadijanovića“, u izdanju „Školske knjige“; u ovoj biste knjizi, također, našli obilno građe koja bi se mogla iskoristiti. – Da, ovog sam se trenutka sjetio: ne znam dokle je rok za predaju diplomske radnje; ako ne bi bilo prekasno, i ako biste Vi to željeli, mogao bih Vam, za desetak dana, poslati tu knjigu (preksutra, naime, odlazim u Žminj, gdje ću ostati nekoliko dana, a zadržat ću se i u Rovinju). No, bez obzira na sve, **mogu reći da ste posve u pravu kad se ne slažete s kritičarima koji o meni pišu da sam se „izgubio na asfaltu“. Zašto bih se upravo ja izgubio na asfaltu? U Zagrebu živim od svoje dvadesete godine, a u to doba boravio sam i u mnogim drugim gradovima, u zemlji i izvan nje, i ž i v i o i p i s a o ono što sam osjećao i morao napisati. Zar nije vidljivo u cjelokupnom mojem opusu koliko je, u nizu pjesama, gradskih motiva? Tko bi znao, zašto neki kritičari neće, ili ne mogu, te motive da primijete barem u onoj mjeri u kojoj vide one rustikalne? Nadam se da nije daleko vrijeme u kojemu će kritičari s više osjećanja za pravednost prići ocjeni moje poezije. Pri tom posebice mislim na urbane motive mojih pjesama.** Čini mi se da nije od potrebe da ja na njih upozoravam: oni se dovoljno ističu u mojim stihovima. Drago mi je, ponavljam, da ih Vi ne samo primjećujete nego smatrate da im treba dati i mjesto koje im pripada u mom stvaralaštvu. – Goni me vrijeme da završim. I ne mogu, u ovoj prigodi, govoriti posebno o pjesmama koje ste u pismu spomenuli. Pišite o njima, kao i o ostalima, onako kako ste ih doživjeli. I nećete se prevariti. A ja – što sam imao kazati, rekao sam u pjesmama!

Bit će mi žao, ako ne budete zadovoljni mojim pismom. Srdačno Vas pozdravljam i stežem ruku!

Vaš

Dragutin Tadijanović

Vidi u: Isto, str. 474-476.

Jozo Marušić, koji uočava urbanost u poeziji Dragutina Tadijanovića, studirao je u Zadru, kao i autor ovog rada.

načine: ovisno o pjesnikovoj životnoj dobi i trenutnom životnom iskustvu što ćemo analizirati u poglavlju **Istraživački dio**. Međutim, prije svega prikazat ćemo poglavlja **Teorijski** i **Teorijsko-istraživački dio** putem kojih ćemo doći do interpretacije i analize Tadijanovićevih pjesama s urbanim motivima što je temeljni dio ovoga rada. Iako bi na ovome mjestu bilo logično navesti temeljne ciljeve, napominjemo da svako od triju spomenutih poglavlja u svom uvodnom dijelu ima izdvojene ciljeve, stoga ih ne bi imalo smisla dvaput navoditi u radu.

1.2.Korpus i metodologija istraživanja

Budući da je pjesnik tijekom stoljetnog života[5] napisao velik broj pjesama i objavljivao ih u različitim zbirkama, često ponavljajući određene naslove, bio je izazov usustaviti građu. Uspoređujući zastupljenost broja pjesama u svim ikad objavljenim zbirkama, zaključujemo da najpotpuniji izvor predstavljaju već spomenute *Sabrane pjesme* (2005.) i *Zeleno voće* (2008.)[6]. Pjesnik u jednom od poglavlja *Sabranih pjesama* vrlo pedantno navodi sve svoje pjesme, a 54 naslova označuje zvjezdicom, uz napomenu da su one „ostale (…) u rukopisnoj zbirci *Zeleno voće*“.[7] Ta druga zbirka nastaje nakon pjesnikove smrti, zahvaljujući Dubravku Jelčiću koji u njezinom predgovoru bilježi posljednju pjesnikovu želju:

> „Nekoliko dana nakon njegove [Tadijanovićeve] smrti predala mi je gđa dr. Mirjana Brlić, koja se do posljednjega dana o njemu marno skrbila, zeleni fascikl, na kojemu je Tadijinom rukom bilo napisano: *Zeleno voće*, a u njoj 54 pjesme: autografi ispisani poznatim Tadijinim brižno (od)njegovanim i desetljećima nepromijenjenim kaligrafskim rukopisom, a uz njih i njihovi računalni ispisi te vlastoručni zapis gđe dr. Brlić o njegovoj posljednjoj želji, koju joj je izdiktirao 26. lipnja 2007. Izvršavajući tu pjesnikovu želju, ona mi je taj fascikl i predala.“[8]

U metodološkom smislu, induktivna metoda jest osnovna, budući da polazimo od općeg prema pojedinačnom, što je vidljivo iz poretka, naslova, ali i sadržaja temeljnih poglavlja

---

[5] Dragutin Tadijanović rođen je 1905., a umro 2007., u dobi od 102 godine.

Vidi natuknicu TADIJANOVIĆ, DRAGUTIN u: *Hrvatska enciklopedija,* mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.: https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60160 (pristup: 22. 8. 2020.).

[6] Tadijanović, Dragutin: *Zeleno voće: neobjavljene pjesme 1921. – 2006.*, Školska knjiga, Zagreb, 2008.

[7] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 623.

[8] Jelčić, Dubravko: Predgovor: Slasti zelenog voća, u: Tadijanović: *Zeleno voće: neobjavljene pjesme 1921. – 2006.*, str. 6.

(**Teorijski dio**, **Teorijsko-istraživački dio**, **Istraživački dio**). U **Teorijskom dijelu** grad kao (urbani) prostor bit će promatran s pozicije različitih znanstvenih disciplina, stoga je moguće govoriti o metodama deskripcije i komparacije, ali zbog smještanja u povijesni kontekst, vidljiva je i povijesna metoda. Slične se metode koriste i u **Teorijsko-istraživačkom dijelu**, u kojemu su lirski svjetovi *urbanih* pjesnika promatrani kroz prizmu njihovih biografija, ali i vremena u kojemu su stvarali, u čemu se uočava uzročno-posljedična povezanost. Posljednji, **Istraživački dio** počiva na već spomenutim metodama, ali i metodi analize pjesama čemu prethodi njihov tablični prikaz, a potom posljedično i matematički mjerljivi podaci, prikazani grafikonima u boji. Tri su osnovna poglavlja zamišljena tako da prvo uvodi u drugo, drugo u treće dok se u **Zaključku**, uz metodu sinteze, isprepliću i sve ostale koje smo ovdje naveli.

1.3.Teorijska podloga i relevantne spoznaje

U istraživanju teme i pisanju disertacije, relevantne nam je spoznaje dala sljedeća građa (koja će biti detaljno citirana u konkretnim poglavljima):

a) o interdisciplinarnoj zaokupljenosti prostorom, iz pozicije različitih društvenih i humanističkih znanosti, poput kulturne i urbane geografije, sociologije, antropologije, filozofije, povijesti, arhitekture, književne teorije, itd. (Bachelard, Bahtin, Brković, Foucault, Harvey, Lefebvre, Lotman, Massey, Radović, Soja...)
b) o razvoju grada, kao (urbanog) prostora kroz povijest, ali i njegovom identitetu, prikazanom ispreplitanjem spoznaja iz gore navedenih znanosti (Barthes, Bogdanović, Castells, Delalle, Grgas, Gulin Zrnić, Horvat, Kotkin, Mumford, Sablić Tomić, Šarinić i Čaldarović, Wirth, Zlatar, Žmegač…)
c) o gradu u (hrvatskoj) književnosti (Ellul, Flaker, Nemec…)
d) o društveno-političkom i književnom kontekstu moderne i njezinih pjesnika u čijim pjesmama grad dobiva značajnije mjesto (Bacalja, Bagić, Brešić, Brnčić, Čolak, Dragičević, Frangeš, Hergešić, Kravar, Marjanović, Matković, Milanja, Nemec, Novak, Oraić Tolić, Paljetak, Pavličić, Skok, Stamać, Šicel, Vučetić, Žmegač…)
e) o Tadijanovićevom biografskom i pjesničkom položaju između moderne, odnosno kasnijeg ekspresionizma i suvremene književnosti (na temelju povijesti književnosti)

f) o interpretaciji njegovih pjesama s urbanim motivima (popis promišljanja svih zastupljenih teoretičara, čijim smo se spoznajama služili u Istraživačkom dijelu, ovdje bi zauzeo preveliko mjesto, stoga ćemo ga ostaviti za navedeno poglavlje)

Napominjemo da ovdje nismo naveli svu korištenu teorijsku literaturu, no ona je vidljiva u poglavlju **Izvori i literatura** te u fusnotama pri razradi teme disertacije.

1.4.Struktura doktorske disertacije

U skladu s Pravilima za izradu doktorske disertacije pri zadarskom sveučilištu[9], nakon Preliminarnih stranica, Sadržaja i Predgovora, slijede: Uvod; Poglavlja u kojima se razrađuje tema (kod nas su to: Teorijski dio, Teorijsko-istraživački dio, Istraživački dio, uz pripadajuća potpoglavlja); Zaključak; Izvori i literatura; Sažetak rada i ključne riječi na hrvatskom i engleskom jeziku; Prilozi; Kratak životopis autora.

[9] Vidi Pravila o izradi doktorskog rada pri Sveučilištu u Zadru na mrežnoj stranici: https://www.unizd.hr/studiji-i-studenti/uredi-za-studije/ured-za-poslijediplomske-studije/doktorski-rad-upute-i-procedure/izrada-doktorskog-rada (pristup: 27. 11. 2020.)

2. TEORIJSKI DIO

Kao što smo objasnili u **Uvodu**, kako bismo se uopće mogli posvetiti temi grada u Tadijanovićevim pjesmama, valja nam poći od općeg prema pojedinačnom, odnosno krenuti od teme prostora koji je, po našemu mišljenju, povezan s mjestom, tj. gradom (kao urbanim prostorom), iako i o tome postoje različita promišljanja[10]. Služeći se recentnom znanstvenom literaturom iz društvenih i humanističkih znanosti te smještajući prostor i grad u konkretni teorijski okvir, za potrebe su se **Teorijskoga dijela** nametnuli sljedeći ciljevi:

(1) dati pregled interdisciplinarne zaokupljenosti prostorom
(2) prikazati kako je izgledao razvoj grada kroz povijest
(3) objasniti na koje sve načine grad afirmira svoj identitet
(4) prikazati položaj grada u književnosti, s naglaskom na hrvatsku književnost

Ostvarivanje navedenih ciljeva, pri čemu će svaki od njih biti prikazan u zasebnom poglavlju, svojevrsni je uvod u **Teorijsko-istraživački dio** koji će potom uslijediti.

2.1. Interdisciplinarna zaokupljenost prostorom: od prostornog obrata ususret gradu kao urbanom prostoru

Za razliku od razdoblja do 1970-ih i 1980-ih kada su brojne društvene i humanističke znanosti, prema Foucaultu, bile zaokupljene vremenom[11], danas je fokus na propitkivanju

[10] Primjerice, de Certeau smatra da postoji razlika između mjesta i prostora, pri čemu mu je značajniji prostor kojem ljudi svojim korištenjem dodjeljuju određenu važnost. S druge strane, Mesić ističe da humani geografi uočavaju srodnost tih dvaju pojmova dok postoji i mišljenje da „prostori nisu mjesta, ali ni mjesta ne mogu biti prostori“ (Hubbard).

Vidi u: De Certeau, Michel: *Invencija svakodnevice*, Naklada MD, Zagreb, 2002., str. 183.; Mesić, Hrvoje: *Pamćenje grada i dokument u digitalno doba: baštinska građa Župe sv. Mihaela arkanđela u Osijeku*: doktorska disertacija, Doktorska škola, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2017., str. 12.; Hubbard, Phil: Prostor/mjesto, u: *Kulturna geografija: kritički rječnik ključnih pojmova*, uredili David Atkinson, Peter Jackson, David Sibley i Neil Washbourne, Disput, Zagreb, 2008., str. 74.

U svojoj ćemo disertaciji povezanost prostora i grada opravdati kroz postojanje *urbanog* prostora što grad jest.

[11] Michel Foucault, govoreći o opsjednutošću devetnaestoga stoljeća vremenom, nagovješćuje da će „današnja [misleći na svoje, dvadeseto stoljeće] (…) epoha možda poglavito biti epoha prostora“.

Vidi u: Foucault, Michel: „O drugim prostorima“, u: *Glasje:* časopis za književnost i umjetnost, 6 (1996.), str. 8.

prostora, o čemu Brković piše u svom radu[12]. Taj je preokret u literaturi poznat kao prostorni obrat ili *spatial turn*[13], a njegovi su počeci vezani ne samo uz britanske i američke teoretičare kulturne geografije (Harvey, Soja, Gregory, Pile, Massey) nego i uz francuske filozofe i sociologe koji prostoru i prostornosti pristupaju na postmodernistički način: Foucaulta i Lefebvrea.[14]

Michel Foucault[15] tako u članku „O drugim prostorima" (1967.) razlikuje pojmove „utopija" i „heterotopija". Za njega se utopija odnosi na tzv. „iluzijske, tj. nezbiljske prostore" koji su prikazani kao savršeni,[16] odnosno tzv. ne-mjesta[17]. S druge strane, postoji i „heterotopija"[18], koja objedinjuje i materijalno i iluzijsko, i stvarno i nefizičko.[19] Foucaultovim riječima, heterotopije su

> „zbiljska mjesta – mjesta koja doista postoje i koja su oblikovana u samom temelju društva – koja su nalik protupoložajima, jedna vrsta djelotvorno ostvarene utopije u kojoj se zbiljski položaji, svi

---

[12] Brković, Ivana: „Književni prostori u svjetlu *prostornog obrata*", u: *Umjetnost riječi*, siječanj – lipanj, 1-2, LVII (2013.), str. 115-138.

[13] Radović, Srđan: „Grad, ulice i krajolici kao teme etnoantropološkog istraživanja nakon *Ulica moga grada*", u: *Narodna umjetnost:* hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 53, 2 (2016.), str. 80.

[14] Brković: „Književni prostori u svjetlu *prostornog obrata*", str. 116.

[15] Michel Foucault (1926. – 1984.) bio je poznati francuski filozof, psiholog, psihopatolog, društveni teoretičar i aktivist sa sveučilišnom karijerom u brojnim europskim državama, Tunisu i SAD-u, a zabilježene su i njegove diplomatske misije. Bio je protivnik kolonijalizma i autokracije dok se, s druge strane, zalagao za brojna prava (radna, (homo)seksualna, itd.). Temeljna mu je znanstvena preokupacija bila „prikazati i analizirati kako moć nad pojedincem povijesno funkcionira u zasebnim društvenim segmentima". Neki su od njegovih eseja, studija ili knjiga: *Ludilo i bezumlje: povijest ludila u doba klasicizma* (1961.), *Rađanje klinike* (1963.), *Riječi i stvari* (1966.), *Ovo nije lula* (1973.), *Arheologija znanja* (1969.), *Nadzirati i kažnjavati: rađanje zatvora* (1975.), *Povijest seksualnosti* (1976. – 1984.), itd.

Vidi natuknicu FOUCAULT, MICHEL u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=20292 (pristup: 10. 11. 2020.).

[16] Brković: „Književni prostori u svjetlu *prostornog obrata*", str. 117.

[17] Mesić: *Pamćenje grada i dokument u digitalno doba: baštinska građa Župe sv. Mihaela arkanđela u Osijeku*, str. 7.

[18] Mesić uz pojam „heterotopija" spominje sintagmu „mjesto drugosti". Vidi u: Isto.

[19] Brković: „Književni prostori u svjetlu *prostornog obrata*", str. 117.

drugi zbiljski položaji koji se nalaze unutar dotične kulture istodobno predstavljaju, osporavaju i izokreću“[20].

Prema Brković, Foucault uvodi šest načela heterotopologije (opisivanja heterotopija) koja bismo mogli sažeto prikazati na sljedeći način: (1) obilježje su svih društava; (2) njihove unutardruštvene funkcije ovisne su o promjenama u vremenu; (3) sposobne su supostaviti nekoliko različitih prostora na jedno zbiljsko mjesto (poput kina ili kazališta); (4) u vezi su s vremenskim intervalima i otvorene prema heterokronijama; (5) podrazumijevaju „sustav otvaranja i zatvaranja koji ih izolira i ujedno čini dostupnima“; (6) njihova se funkcija ostvaruje u opreci realno-iluzijsko.[21]

Henri Lefebvre[22] knjigom *Proizvodnja prostora* (1974.) „nudi teoriju prostora zasnovanu na marksističkom konceptu proizvodnje“ koji uključuje međupovezanost triju dimenzija[23], pri čemu razlikuje *prostornu praksu, reprezentacije prostora* i *prostore reprezentacije*[24]. Čitajući rad Ivane Brković, mogli bismo zaključiti da se na Lefebvrea nadovezuje i Edward Soja. Naime, svojom je knjigom *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social*

---

[20] Foucault: „O drugim prostorima“, str. 10.

[21] Brković: „Književni prostori u svjetlu *prostornog obrata*“, str. 117.

[22] Henri Lefebvre (1901. – 1991.) bio je francuski filozof i sociolog koji se naročito bavio analizom svakodnevice. Smatrao je da politika, filozofija i religija predstavljaju „iskrivljene oblike društvenog djelovanja“, stoga je cilj njegovih filozofskih i socioloških studija „ponovno otkrivanje humanog smisla ljudskoga opstanka“. Neka su od njegovih poznatijih djela: *Mistificirana svijest* (1936.), *Dijalektički materijalizam* (1939.), *Descartes* (1947.), *Pascal* (1949.), *Diderot* (1949.), *Aktualni problemi marksizma* (1958.), *Kritika svakidašnjega života* (1958. – 1981.), *Suma i ostanak* (1959.), *Uvod u modernost* (1959.), *Marxova sociologija* (1968.), *Urbana revolucija* (1970.), *Protiv strukturalističke ideologije* (1975.), *O državi* (1976. – 1978.) i *Povratak dijalektike* (1988.).

Vidi natuknicu LEFEBVRE, HENRI u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35838 (pristup: 10. 11. 2020.).

[23] Brković: „Književni prostor u svjetlu *prostornog obrata*“, str. 118.

[24] Tako, primjerice, prvospomenuta *prostorna praksa* podrazumijeva „proizvodnju i reprodukciju te određena mjesta i prostorne cjeline koji su svojstveni svakoj društvenoj formaciji“ (Lefebvre, str. 33). *Reprezentacije prostora* mogli bismo prepoznati u tzv. „konceptualiziranom prostoru“, odnosno Lefebvreovim riječima, u „prostoru znanstvenika, prostornih planera, tehnokrata koji ga 'prekrajaju' i 'sastavljaju'“ (Lefebvre, str. 38.) dok *prostori reprezentacije* jesu oni u kojima se živi, odnosno koriste ga njegovi stanovnici (a možda i pisci i filozofi kojima prostor služi isključivo radi opisivanja (Lefebvre, str. 39.).

Napominjemo da se stranice navedene u zagradama odnose na: Lefebvre, Henri: *The Production of Space*, Blackwell Publishing, Oxford, 2005., a mi ih posredno saznajemo putem: Brković: „Književni prostori u svjetlu *prostornog obrata*“, str. 118-119.

Theory izazvao preokret u humanoj geografiji, razradivši koncept *sociospacijalne dijalektike*.[25] U svojoj drugoj knjizi, objavljenoj nekoliko godina kasnije, na neki se način referira na Lefebvreov prostorni model te uvodi pojam *Trećeprostor* (engl. *Thirdplace*).[26]

Istraživanjem se prostora javila svijest o međupovezanosti vremena i prostora[27] pa Brković upućuje na promišljanja Doreen Massey i Davida Harveya[28] koja na ovome mjestu ne bismo detaljizirali jer ne želimo ovo potpoglavlje opteretiti prepričavanjem navedenog rada. Kratko ćemo spomenuti da Brković jasno prikazuje promišljanja o prostoru iz perspektive socijalne i kulturne geografije i sociologije koja su, posve logično, prodrla i u druge znanosti pa tako i u književnost čiji se prostori, „posredovani i proizvedeni tekstom, počinju konceptualizirati kao reprezentacije prostora“ [29].

Kada je riječ o književnosti, za nagovještaj su književnog prostornog obrata najzaslužnija dva sovjetska književna teoretičara (Bahtin i Lotman) koji još 1970-ih „književne tekstove promatraju kao važan čimbenik u kulturnoj konstrukciji stvarnosti“[30]. Tako je Mihail Bahtin[31]

---

[25] Soja smatra da postoji razlika između „društveno proizvedenog prostora“ u odnosu na „fizički prostor materijalne prirode i mentalnog prostora spoznaje“.

O tome u: Soja, Edward: *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso Press, London, 2003., str. 120., a mi te informacije posredno saznajemo putem: Brković: „Književni prostori u svjetlu *prostornog obrata*“, str. 119-120.

[26] Prema Soji, *Prvoprostor* odnosi se na „izravno prostorno iskustvo“, *Drugoprostor* na „subjektivni, mentalni i imaginarni prostor“ dok je *Trećeprostor* onaj življeni.

O tome u: Soja, Edward: *Thirdplace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Blackwell Publisher, Oxford, 1996., str. 62-80. Navedeno posredno saznajemo prema: Brković: „Književni prostori u svjetlu *prostornog obrata*“, str. 120.

[27] Brković: „Književni prostori u svjetlu *prostornog obrata*“, str. 121.

[28] Pritom se Brković oslanja na sljedeće knjige: Massey, Doreen: *For Space*, Sage Publications, Los Angeles - London - New Delhi – Singapore, 2007.; Harvey, David: *Spaces of Neoliberalization: Towards a Theory od Uneven Geographical Development*, Franz Steiner Verlag, Heidelberg, 2005.

Te knjige ovdje samo spominjemo, ali se na njih ne referiramo, stoga neće ni biti navedene u konačnom popisu korištene literature.

Vidi u: Brković: „Književni prostori u svjetlu *prostornog obrata*“, str. 121-123.

[29] Isto, str. 124.

[30] Isto, str. 127.

[31] Mihail Mihailovič Bahtin (1895. – 1975.) bio je ruski teoretičar književnosti koji je živio i radio u teškim životnim uvjetima. Kombinirajući teoriju književnosti (s posebnim naglaskom na roman) te kategoriju jezika, kulturne povijesti i filozofije, iza sebe je ostavio brojna djela i radove, pri čemu navodimo samo neke: *Problemi*

uveo pojam *kronotop* (vremenoprostor) koji predstavlja „suštinsku uzajamnu vezu vremenskih i prostornih odnosa“[32]. Djelom *Struktura umjetničkog teksta* Jurij Lotman[33] ukazuje na prostor kao važan element umjetničkog teksta, odnosno prema njemu su „prostorni modeli nositelji neprostornih kulturnih značenja“.[34]

Za prostor je u lirici, kao jednom od književnih rodova[35], posebno značajan Bachelard[36] čija se prostorna analiza u *Poetici prostora* „temelji na poimanju imaginarnog prostora kao doživljenog, odnosno percipiranoga prostora“[37]. U svojoj knjizi želi vrijednosno odrediti te

---

stvaranja Dostojevskoga (1929.) (naknadno prerađeno u: *Problemi poetike Dostojevskoga* (1963.)), *Stvaranje Françoisa Rabelaisa i pučka kultura srednjega vijeka* (1965.), *Pitanja književnosti i estetike* (1975., posmrtno).

Vidi natuknicu BAHTIN, MIHAIL MIHAILOVIČ u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=5268 (pristup: 14. 11. 2020.).

[32] Navedeno vidi u: Bahtin, Mihail: *O romanu*, Nolit, Beograd, 1989., str. 193. Međutim, taj podatak o međusobnom prožimanju vremena i prostora saznajemo prema: Brković: „Književni prostori u svjetlu *prostornog obrata*“, str. 127.

[33] Jurij Mihajlovič Lotman (1922. – 1993.) bio je poznati ruski filolog, „povjesničar ruske književnosti i teoretičar strukturalizma u znanosti o književnosti i umjetnosti“, itd. Zbog židovskog podrijetla nije mogao dobiti radno mjesto u znanosti, stoga je prešao na estonsko sveučilište. Od 1960-ih bavio se strukturalnom poetikom i strukturnom semiotikom o kojima je napisao knjige *Predavanja o strukturalnoj poetici* (1964.) i *Struktura umjetničkog teksta* (1970.). Neka su kasnija djela: *Kultura i eksplozija* (1992.), *Semiotika filma i problemi filmske estetike* (1973.), itd.

Vidi natuknicu LOTMAN, JURIJ MIHAJLOVIČ u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37218 (pristup: 14. 11. 2020.).

[34] Kako bi objasnio o čemu je riječ, Lotman uvodi opozicijske parove (visok-nizak, blizak-dalek, otvoren-zatvoren, razgraničen-nerazgraničen, diskretan-neprekidan) koji predstavljaju temelj kulturnih modela bez prostornog sadržaja (vrijedan-bezvrijedan, dobar-loš, svoj-tuđ, dostupan-nedostupan, smrtan-besmrtan).

Vidi u: Brković: „Književni prostori u svjetlu *prostornog obrata*“, str. 128.

[35] Solar, Milivoj: *Teorija književnosti*, VI., neizmijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1981., str. 117.

[36] Gaston Bachelard (1884. – 1962.) bio je francuski matematičar, filozof, fizičar, kemičar, povjesničar znanosti i književni kritičar. Zapamćen je kao „jedan od pokretača smjera *nouvelle critique*“, što znači da je tekstu pristupao kao organizmu, dokidajući opreke između znanosti i književnosti. U stvaranju slike svijeta i znanosti nastojao je kombinirati filozofiju, filozofiju znanosti i pjesničku imaginaciju. Neka su od njegovih djela: *Novi znanstveni duh* (1934.), *Filozofija ne. Esej o filozofiji novoga znanstvenog duha* (1940.), *Racionalni materijalizam* (1953.), *Poetika prostora* (1957.), *Plamen voštanice* (1961.), itd.

Vidi natuknicu BACHELARD, GASTON u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5090 (pristup: 10. 11. 2020.).

[37] Brković: „Književni prostori u svjetlu *prostornog obrata*“, str. 129.

prostore[38], stoga nastoji pojasniti „intimne vrijednosti unutarnjih prostora“ kroz elemente kuće[39], tog našeg „kutka u svemiru“, odnosno „našeg prvog svemira“[40].

Navedeni su znanstvenici (pri čemu su za našu temu najznačajniji Foucault, Lefebvre, Soja, Massey, Harvey, Bahtin, Lotman i Bachelard, iako je Brković spomenula i neke druge) dali svoj doprinos istraživanju prostora kroz različite pristupe. Međutim, vratimo se na prostorni obrat s početka teksta. Prema Radoviću, zahvaljujući tom obratu, postalo je vrlo jasno da prostor nije samo „kulisa izučavanja kulture“ što urbani antropolozi sve češće dokazuju svojim istraživanjima urbane svakodnevice.[41] Grad, kao urbani prostor, u interesu je ove disertacije, stoga ćemo prikazati kako se grad razvijao kroz povijest.

2.2.Razvoj grada kroz povijest

Kada govorimo o povijesti grada, na početku moramo spomenuti Jerihon koji se u literaturi „često naziva *najstarijim gradom na svijetu*“[42]. U kasnijim razdobljima važni su

---

[38] Brković: „Književni prostori u svjetlu *prostornog obrata*“, str. 129.

[39] Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000., str. 27.

[40] Isto, str. 29.

[41] U vezi s tim, Radović ističe da kako su

> „u urbanim etnološkim/antropološkim istraživanjima u regiji i nadalje (…) zastupljene ustaljene teme poput etničkog i drugih identiteta, materijalne kulture i gradske privrede, te načina života i svakodnevice u gradovima, a može se uočiti pojačano interesovanje za različite aspekte urbanog materijalnog i nematerijalnog kulturnog nasleđa, (…). Istovremeno je prostor postao uglavnom nezaobilazna determinanta u urbanom antropološkom istraživanju, te se interpretacija gradskog prostora kao „spremišta“ i „generatora“ određenih kulturnih praksi, vrednosti i simbola, može javiti kao potencijalno plodna oblast akademske rasprave.“

Vidi u: Radović: „Grad, ulice i krajolici kao teme etnoantropološkog istraživanja nakon *Ulica moga grada*“, str. 90.

[42] Prema istraživanjima nalazišta Tell al-Sultan s početka 20. stoljeća, poznato je da je u 10. tisućljeću prije Krista postojalo protoneolitičko naselje s razvijenom protourbanom kulturom „pretkeramičkog neolitika A (otprilike 8350. – 7359.)“. U toj je fazi Jerihon bio „na pragu“ urbanizacije što je mogao zahvaliti „svom povoljnom geografskom položaju“. Naime, smješten u samom središtu oaze, koja je jedina imala vodu u dolini Mrtvog mora, Jerihon je živio od lova i uzgoja pšenice, ječma, leće i graška. Naselje se sastojalo „od okruglih ili ovalnih nastambi, napola pod zemljom“, a u njemu je stanovalo oko dvije tisuće stanovnika.

Vidi u: *Povijest 1: Prapovijest i prve civilizacije*, talijansko izdanje uredio Enrico Cravetto, hrvatsko izdanje uredio Ivo Goldstein, Europapress holding d. o. o., Zagreb, 2007., str. 128.

antički gradovi, o kojima nas, u svojim knjigama *Grad u historiji: njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi* (1988.) i *Kultura gradova* (2010.), američki povjesničar i sociolog urbanizma Lewis Mumford[43] podsjeća da su ti gradovi bili izrazito razvijeni, što su mogli zahvaliti naprednom grčkom i rimskom stanovništvu.[44] Nažalost, općepoznata je činjenica da će u srednjovjekovnom razdoblju doći do uništenja i pljačkanja[45] brojnih gradova nakon čega je bilo vrlo logično obnoviti ih, ali i potruditi se kako bi gradovi u budućnosti bili sigurniji.

Radovan Delalle[46], hrvatski arhitekt, tvrdi da su prvi gradovi nastajali oko „planiranih ili spontano razvijenih urbanih jezgri", pri čemu su u antičkoj Grčkoj bili vidljivo odijeljeni sakralni od profanih prostora[47]. Da su tadašnji graditelji bili vrlo napredni, jasno je na temelju njihove brige oko topografske morfologije terena, posebnog izbora lokacija za svetišta i agoru te njihovog jedinstvenoga graditeljskoga pristupa.[48] Međutim, turbulentno srednjovjekovno

---

[43] Lewis Mumford (1895. – 1990.) isprva je interpretirao američku arhitekturu, umjetnost te urbani život, a poseban će značaj ostvariti djelima „u kojima je analizirao učinke razvoja tehnologije i urbanizacije na ljudska društva kroz povijest".

Vidi natuknicu MUMFORD, LEWIS u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42402 (pristup: 2. 11. 2020.)

[44] Mumford, Lewis: *Grad u historiji: njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi*, 2. izdanje, Naprijed, Zagreb, 1988.; Mumford, Lewis: *Kultura gradova*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2010.

[45] Do pljačke gradova dolazilo je i ranije, što je vidljivo iz primjera sumerskoga grada Ura čija je pljačka izazvala i pjesnički odgovor:

> „Uništenje i pljačka velike sumerske metropole ostavili su dubok dojam, koji se odražava u slavnome sumerskom pjesničkom tekstu, koji je vjerojatno nastao nedugo nakon tragičnog događaja, a pripada književnom obliku „tužbalica" nad ruševinama uništenih gradova:
>
> *Toga su dana iz grada oteli dobar vihor; grad je propao. / O, oče Nana, grad su razrušili; narod je jaukao. (...) Razorili su mu zidine; narod je jaukao. (...) Trupla su se raspadala kao loj na suncu. (...) U Uru su i slabi i jaki pomrli od gladi. (...) Svega vlaga, što se u zemlji nagomilalo, dokopala se nečista ruka.*"

Vidi u: *Povijest 1: Prapovijest i prve civilizacije*, str. 306.

[46] Radovan Delalle (1935.) na primjeru je zagrebačkog Trnja 1972. godine razradio „koncept *urbarhitekture*, tj. procesa kontinuiranoga rasta i promjena gradske sredine".

Vidi natuknicu DELALLE, RADOVAN u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14332 (pristup: 2. 11. 2020.)

[47] Delalle, Radovan: *Traganje za identitetom grada*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1997., str. 20.

[48] Isto, str. 23-24.

razdoblje koje je, između ostaloga, pokazalo i čovjekovu gradorušilačku strast[49], unazadilo je prethodno prosperitetno razdoblje i prisililo tadašnje graditelje na neka nova graditeljska rješenja.

Prema Mumfordu, uništenje donedavnih gradskih utočišta dovelo je do promjene stava prema načinu izgradnje. Ističe on kako ljudi, u želji za što većom sigurnošću, počinju graditi drvene palisade ili kamene zidine kako bi se obranili od potencijalnih neprijatelja. Kako je nova zaštićenost pružala mir, unutar gradskih zidina i zahvaljujući zaštiti lokalnih feudalaca, do izražaja je došlo sastajanje različitih obrtnika i trgovaca koji su, sistemom robne razmjene, na tržnici izmjenjivali svoje proizvode.[50] S obzirom da će se oni redovno okupljati, postupno dolazi do osredištenja, odnosno stvaranja gradskoga središta ili centra.[51] Pritom Mumford ističe da je obnova gradova potaknula regionalnu i međunarodnu trgovinu dok je višak robe počeo kružiti po Europi.[52]

Deseto je stoljeće, kaže Mumford, unijelo određene promjene u vidu pretvaranja urbanih naselja u samoupravne gradove, u literaturi poznate pod nazivom „slobodni kraljevski

---

[49] Bogdanović tvrdi da je, sudeći prema svjetski poznatim epovima, mitovima te ostalim književnim vrstama, čovjek oduvijek bio sklon rušenju i uništavanju (str. 12.). Kasnije se to rušenje neće toliko ostvarivati oružjem, koliko naglim porastom broja stanovnika, što je vidljivo iz sljedećeg citata:

> „Pa ipak, implozija stanovništva razara gradove, ili bar potpomaže njihovo samorazaranje: gradovi rastu do nenormalnih, malignih razmera: pred nama je jedan već uveliko vidljiv ili bar vrlo lako zamisliv svet nabreklih, febrilnih gradova, jedna nepovratno zagađena građevinska magma u stalnom raspadanju, u povremenom obnavljanju, jedan čitav svet pritisnut surim betonskim oklopom! No, i to je samo početak, a ne kraj procesa. Naslućuju se još sumornija obzorja, jer, današnja demografska implozija upućuje i na neke mnogo finije, teže uhvatljive vidove nestajanja grada no što su samo implozijama podstaknuta rasprskavanja fizičkog tkiva i siloviti naleti ekspanzije gradskih teritorija. Taj dekadentni, ali i kobno neizbežni tok koji prati fizičku i prostornu dekompoziciju grada, zasniva se na sve očiglednijem prekidu opštenja između čoveka i sredine u kojoj se našao.“

Vidi u: Bogdanović, Bogdan: *Grad kenotaf*, Durieux, Zagreb, 1993., str. 14.

Ovaj je srpski arhitekt i sveučilišni profesor, rođen 1922., a umro 2010. godine, poznat po gradnji memorijalnih spomenika.

Vidi natuknicu BOGDANOVIĆ, BOGDAN u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=8369 (pristup: 2. 11. 2020.)

[50] Mumford: *Kultura gradova*, str. 26.

[51] Isto, str. 27.

[52] Isto, str. 29.

gradovi".[53] Takvi su gradovi bili pod izravnom kraljevom vlašću, zaštićeni na pravni i vojni način ne samo od vanjskih neprijatelja nego i od pohlepnih feudalaca, a istovremeno su bili pokazatelji da kralj nije bio dovoljno snažan kako bi se odupro volji građana.[54] Zanimljivo je spomenuti da onaj koji bi u slobodnom kraljevskom gradu boravio samo jednu godinu i jedan dan, nije imao kmetske obaveze.[55] Osim toga, gradovi su se izborili za pravo redovnog održavanja „pijačnog dana", pravo kovanja vlastitoga novca, pravo suđenja pri posebnim sudovima za građane te nošenja oružja za samoobranu[56] što smatramo nezanemarivim dokazom njihove sve veće važnosti kroz povijest.

Ukoliko je riječ o sociološkom aspektu gradova, smatramo da je posve logično da je u njima moralo doći do udruživanja radi zajedničkih interesa. Prema Mumfordu, razvojem obrta i trgovine, odnosno pojavom obrtnika i trgovaca došlo je do njihovog udruživanja u cehove ili gilde koje su dodatno štitile prava svojih članova. U takvim su bratstvima „braća" zajedno jela i pila, određivala pravila ponašanja unutar svoga zanata, planirala i financirala uloge u kazališnim predstavama, gradila kapele i sl.[57], što samo potvrđuje povezanost gradova i društva.

Potreba za povezivanjem uočava se i u Mumfordovoj analizi srednjovjekovnih kućanstava pri čemu su tadašnju prosječnu urbanu zajednicu činili ne samo krvni srodnici nego i daljnji rođaci i proizvodni radnici. Dijelili su prostor za spavanje, hranu i rad što je utjecalo na gradnju kuća u nizovima.[58] Korjenita je promjena, odnosno svijest o osjećaju privatnosti (u jelu, vjerskim i društvenim ritualima) razorila oblik srednjovjekovne stambene kuće, stoga nije neobično što su nastale prve privatne spavaće sobe i privatni toaleti u imućnijim kućanstvima.[59]

Nažalost, srednji je vijek pokazao i svoje mračno lice pa je tako Beč, kao „tipičan europski grad" u tom smislu, ukazao na izloženost vremenskim nepogodama i pošastima poput

[53] Mumford: *Kultura gradova*, str. 33.

[54] Isto, str. 90.

[55] Isto, str. 33.

[56] Isto, str. 34.

[57] Isto, str. 38.

[58] Isto, str. 48.

[59] Isto, str. 51.

kuge (u 14. stoljeću), a pored svega toga, nesrećama su se pridružili česti požari i glad.[60] Niska prosječna životna dob i nedostatak gradske kanalizacije samo će povećati opasnost od brojnih zaraza.[61] Pritom Žmegač izvrsno ukazuje na neobičnu situaciju – dok u razdoblju Rimljana nije bilo takvih problema, u srednjem je vijeku bilo potrebno „ponovno otkrivati (…) kanalizaciju za dopremu pitke i uporabne vode“[62].

Ranije smo spomenuli da su u antičkoj Grčkoj bili odijeljeni profani (svjetovni) od sakralnih (svetih) objekata. Kasnije će crkva ili katedrala najčešće nastajati blizu centra grada, a pored njezine duhovne važnosti, crkva je služila i kao prostor u kojem se čuvala gradska riznica ili oružje.[63] Žmegač ističe da su građevine sakralnog tipa potvrdile svoju dugovječnost u odnosu na komercijalne (dakle, profane) objekte pa za primjer ističe Pariz čija je „intelektualna i vjerska kultura gradskog srednjovjekovlja“ u naslijeđe budućim generacijama ostavila katedralu Notre-Dame-de-Paris („u izvornoj grafiji“).[64]

Pojava novih europskih kulturnih obilježja u razdoblju između 15. i 18. stoljeća odrazila se i na promjenu oblika i sadržaja urbanog života što Mumford opravdava kapitalističkom ekonomijom[65] dok, prema Žmegaču, sudbina grada može biti posljedica njegovoga geostrateškoga[66] i/ili političkoga položaja[67]. Nekako se u to vrijeme javljaju bogati mecene koji su financirali i poticali razvoj kazališta u Londonu, Parizu i drugim gradovima.[68] Vrijeme je to

---

[60] Žmegač, Viktor: *Četiri europska grada: Kulturološki obzori*, Matica hrvatska, Zagreb, 2017., str. 93.

[61] Isto.

[62] Isto, str. 96.

[63] Mumford: *Kultura gradova*, str. 65-66.

[64] Žmegač: *Četiri europska grada: Kulturološki obzori*, str. 12.

[65] Mumford: *Kultura gradova*, str. 87.

[66] Žmegač: *Četiri europska grada: Kulturološki obzori*, str. 21.

[67] Kada govori o Parizu i Beču, Žmegač ističe da je njihova posebnost ležala u posebnoj „imperijalnoj auri“, s obzirom da su predstavljali „središta velikih država“. Pod njihov zajednički nazivnik svodi: „upravljačku moć, utjecaj, pompu, protokole, reprezentaciju u graditeljstvu“ što ih je izdignulo iznad ostalih europskih velegrada. Vidi u: Isto, str. 89.

[68] Mumford: *Kultura gradova*, str. 126.

u kojem se Pariz profilirao „kao jedno od središta europske i svjetske kulture“[69], a u doba francuskih kraljeva Luja XIII. i Luja XIV. posebno su bili povezani dvor i grad putem salona.[70]

Devetnaesto je stoljeće ono u kojem gradovi počinju pokazivati svoj kaotični karakter.[71] Mumford navodi nekoliko razloga: dok se, s jedne strane, ukidanjem cehova i gilda radnici dovode u nepovoljan položaj[72], s druge se, zbog širenja industrijskoga grada, stvara atmosfera zatvorskog okružja.[73] Obratimo li pažnju na Žmegačeve kulturološke obzore, naročito kada je riječ o Parizu, mogli bismo zaključiti da je na promjene u devetnaestom stoljeću (ali čak i nešto ranije, u osamnaestom, uzmemo li u obzir Francusku revoluciju), utjecala pojava prosvjetiteljstva u Francuskoj.[74] Međutim, u urbanističkom su smislu i Pariz i Beč doživjeli pozitivnu preobrazbu pa su tako „krupni zahvati u gradsku jezgru pružili središnjim predjelima onaj oblik po kojemu je Beč danas prepoznatljiv svakom obaviještenom posjetitelju“[75], a u društvenom je smislu sve češće kućno druženje (poglavito u Beču)[76]. Na prijelazu iz devetnaestoga u dvadeseto stoljeće gradovi postaju „produkcijska središta umjetnosti“.[77]

---

[69] Žmegač: *Četiri europska grada: Kulturološki obzori*, str. 21.

[70] Zanimljivo je pogledati u kojem su odnosu, prema Žmegaču, bili dvor i grad (odnosno gradski salon). Dok je na dvoru, s jedne strane, postojala bezličnost, saloni su imali mogućnost individualizacije i osobnog profiliranja zbog „intimnog ozračja privatnih palača i stanova“. Iako domaćini salona nisu bili nedodirljivi poput kralja, imali su mogućnost, prema pravilima bontona, usmjeravati konverzaciju. Tako će to koketiranje između duhovitih rečenica i izvještačenoga govorništva kasniji kritičari prozvati kaćiperstvom pa nije neobično što će se najpoznatiji francuski komediograf Moliére tome narugati u svojoj jednočinki *Smiješne kaćiperke*. Vidi u: Isto, str. 36.

[71] Mumford: *Kultura gradova*, str. 164.

[72] Isto, str. 165.

[73] Isto, str. 201.

[74] Zahvaljujući usponu građanstva u „razdoblju društvenokritičkog prosvjetiteljstva“, došlo je do promjene one „duhovne slike Pariza“. Znakovito je i to da pomalo nestaje klasni poredak jer se sada salonska okupljanja nisu, kao ranije, održavala u kućama kontesa, nego dolazi do sastajanja plemića „s umjetnicima i filozofima građanskog podrijetla“.

Vidi u: Žmegač: *Četiri europska grada: Kulturološki obzori*, str. 39-40.

[75] Iz turističke su perspektive obje spomenute prijestolnice poznate kao mjesta „profinjene osjetilne kulture“, glazbenog, zabavnog i erotskog duha, ali obje imaju i svoje mračne strane. Vidi u: Isto, str. 90.

[76] Posljedica je tih druženja kultura glazbe za koju su zaslužni obrazovani građani. Upravo će njihovi sastanci poslužiti kao temelj za buduću svjetski poznatu glazbu koju će predstavljati: „Joseph Haydn, Wolfgang Amadeus Mozart, Ludwig van Beethoven, Franz Schubert“. Vidi u: Isto, str. 114.

[77] Točnije, riječ je o razdoblju od 1890. do 1930. godine, o čemu govori Malcolm Bradbury u poglavlju „Gradovi modernizma“ jedne od temeljnih knjiga o uvodu u modernu, a što saznajemo iz Zlataričine knjige.

S vremenom će se javiti metropola kao primjer akumuliranja prošlih i sadašnjih dostignuća i djela.[78] Međutim, upravo će se ona pokazati kao jedna od najvećih prepreka u rješavanju problema suvremene civilizacije, na što ukazuje Mumford i dodaje da se primjećuje nerazmjer između proizvodnje i potrošnje, vidljiv pri usporedbi industrijalca i bogatoga bankara. Dok je industrijalcu ranije bila najveća nagrada javno priznanje njegovoga rada i truda u doprinosu urbanoj sredini, bankaru su na prvome mjestu kapital i zarada.[79] Osim toga, porastom stanovništva gradovi postaju prenaseljeni[80], a radna mjesta još nesigurnija što se odrazilo na kvalitetu života. Čak je i život u provincijskim gradovima, koja su bila daleko od velikih središta, počeo podsjećati na onaj u metropolama što je moguće vidjeti u „sloganima moćnih političara, razuzdanih orgija nacionalizma“, ali i kopiranju komercijalnog i kulturnog obilježja metropole.[81] Različiti oblici medija (kazalište, kino, novine, knjige) poprimaju funkciju sredstva kojima metropola zarađuje za sebe – vidljiva je komercijalizacija.[82]

Postupno je nagomilavanje različitih društvenih funkcija (kao što su ekonomska, politička, komunikacijska, obrazovna, kulturna i sl.) dovelo do preoblikovanja grada[83], ali i do konfliktnih društvenih odnosa.[84] Prostorna je projekcija grada razotkrila veliki razdor između bogatih i siromašnih[85], a u postmodernoj je arhitekturi Srećko Horvat uočio shizofreniju koja

---

Vidi u: Zlatar, Andrea: *Prostor grada, prostor kulture: Eseji iz kulturne politike*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008., str. 109.

[78] Mumford: *Kultura gradova*, str. 251.

[79] Isto, str. 252.

[80] U Europi je tijekom Napoleonovih ratova (u 19. stoljeću) uočen porast broja stanovnika za 200 milijuna, dok se nakon Prvoga svjetskog rata taj broj popeo na čak 600 milijuna više. Vidi u: Isto, str. 253.

[81] Isto.

[82] Isto, str. 258.

[83] Zlatar: *Prostor grada, prostor kulture: Eseji iz kulturne politike*, str. 108.

[84] Delalle: *Traganje za identitetom grada*, str. 19.

U vezi s konfliktnim društvenim odnosima, valja spomenuti i tvrdnju američkoga sociologa Louisa Wirtha koji smatra da do problema dolazi upravo zbog prenapučenosti grada u kojemu su „trvenja i iritacije“ među stanovnicima neizbježna.

Vidi u: Wirth, Louis: Urbanism as a Way of Life, u: *The City Reader*, uredili Richard T. LeGates i Frederic Stout, Routledge, London - New York, 1996., str. 94.

[85] Delalle: *Traganje za identitetom grada*, str. 20.

je uzrokovala „nestajanje i depersonalizaciju“ što posljedično izaziva gubitak vlastitog identiteta[86] pa time i identiteta grada. Na ovome se mjestu valja zapitati što je to identitet grada, a pokušat ćemo odgovoriti u sljedećem potpoglavlju.

2.3.Identitet grada: tko i/ili što grad čini gradom

Promišljanje o gradu općenito dovodi nas do pojma identiteta grada: što je grad, odnosno tko i/ili što ga čini gradom? S obzirom na ranije spomenuto zanimanje brojnih društvenih i humanističkih znanosti (kulturna i urbana geografija, sociologija, antropologija, filozofija, povijest, arhitektura, književna teorija, itd.) tematikom prostora, ne iznenađuje nas i navala promišljanja o gradu s aspekata nekih od navedenih znanosti što spominje i već spomenuti urbani geograf Soja u predgovoru jedne svoje knjige[87].

Logično se na to nadovezuju urbani sociolozi Šarinić i Čaldarović smatrajući da je urbana sociologija pred novim izazovom – izazovom redefiniranja osnovnih pojmova u

---

Dolazi do povećanja društvenih nejednakosti iz čega se vidi ne tako daleki scenarij u budućnosti: „ograđene obiteljske kuće ili kvartove, čitave dijelove grada zidovima ograđene od ostalih stanovnika“.

Vidi u: Šarinić, Jana, Čaldarović, Ognjen: *Suvremena sociologija grada: od „nove urbane sociologije“ prema „sociologiji urbanog“*, Naklada Jesenski i Turk - Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2015., str. 208.

[86] Horvat, Srećko: *Znakovi postmodernog grada: prilog semiologiji urbanizma*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2007., str. 9.

O identitetu gradskih stanovnika piše Sablić Tomić koja ističe kako građani „gotovo uvijek imaju potrebu za samoodređivanjem, odnosno identificiranjem po pitanju osobnog, a osobito zajedničkog određenja“, pri čemu se identitet odnosi na karakteristike po kojima se pojedinci međusobno razlikuju, odnosno po kojima su osobiti.

Vidi u: Sablić Tomić, Helena: *U osječkom Nutarnjem gradu*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Zavod za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Osijeku, Osijek, 2017., str. 86.

[87] Tako u predgovoru svoje knjige, Soja piše sljedeće:

> „As we enter the new millennium, the field of urban studies has never been so robust, so expansive in the number of subject areas and scholarly disciplines involved with the study of cities, so permeated by new ideas and approache, so attuned to the major political and economic events of our times, and so theoretically and methodologically unsettled.“

Vidi u: Soja, Edward: *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Region*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2000., str. xii.

pristupu vrlo kompleksnoj urbanoj stvarnosti.[88] Prema njihovom je mišljenju povjesničar Mumford možda najkonkretnije odredio što grad jest[89] jer gradom smatra strukturu

> „koja je posebno opremljena za čuvanje i prenošenje civilizacijskih dobara, dovoljno koncentrirana da pruži maksimalne mogućnosti na minimumu prostora, ali i sposobna za strukturalno proširenje koje će joj omogućiti da nađe mjesta za promjenljive potrebe i za kompleksnije oblike društva u ratu, kao i za njegovo nagomilano društveno naslijeđe“[90].

To Mumfordovo isticanje civilizacijskih dobara unutar nekoga društva dovodi nas i do već spomenute knjige *U osječkom Nutarnjem gradu* autorice Sablić Tomić u kojoj ona definiranje grada poistovjećuje s određenjem istoga kao „izgrađenoga većega naselja u čijim sekundarnim i tercijarnim djelatnostima radi jedan dio aktivnoga stanovništva i to ne samo za vlastite potrebe nego i za potrebe širega okružja“.[91] Ističe da je grad moguće promatrati i kao određeni prostor[92] (što, po našemu mišljenju, dodatno potvrđuje povezanost prostora i grada), stoga taj prostor promatra kao „tekst kulture, kao njegovo opunomoćeno mjesto memorije“[93]. Ako je grad, prema svemu navedenome, prostor koji uključuje ono materijalno, ali i njegove stanovnike, smatramo da identitet grada možemo promatrati kroz materijalnu i duhovnu komponentu – ono što je izgrađeno i postoji u prostoru (doslovno i/ili simbolički), ali su i sjećanja stanovnika također određeni tragovi upisani u prostor grada.

U urbanom se prostoru zgušnjavaju brojne civilizacijske vrijednosti: riječ (trgovi, kavane, šetališta), roba (robne kuće), novac (banke), moć (uredi) i duhovnost (crkve), kako navodi Barthes.[94] Iako su to vrijednosti koje bismo mogli uočiti kao zajednički nazivnik (gotovo) svih gradova, u gradu nalazimo ono nešto po čemu je poseban – jer ima „svoj genius

---

[88] Šarinić, Čaldarović: *Suvremena sociologija grada: Od „nove urbane sociologije“ prema „sociologiji urbanog“*, str. 21.

[89] Isto, str. 25.

[90] Mumford: *Grad u historiji: njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi*, str. 29.

[91] Sablić Tomić, Helena: *U osječkom Nutarnjem gradu*, str. 26.

[92] Isto.

[93] Isto, str. 31.

[94] Barthes, Roland: *Carstvo znakova*, „August Cesarec“, Zagreb, 1989., str. 45-46.

loci, svoje jedinstveno značenje, simbole i motive, koji ga razlikuju od tisuće drugih gradova“[95]. O toj posebnosti govori Grgas spominjući čovjeka kao onog koji „afektivno-kognitivno“ preoblikuje prostor[96], čineći ga drugačijim. Međutim, svoj doprinos tezi o posebnosti daje i Horvat, spominjući multimedijalnog umjetnika Borisa Bakala i njegov neologizam *urboglif*[97]. Riječ je o prisutnom urbanom tragu koji često nije vidljiv, stoga ga je potrebno dešifrirati i razotkriti slojeve ispod kojih se kriju povijest, sjećanja i priče.[98]

Spomenute slojeve možemo prepoznati i u Bachelardovoj, ranije spomenutoj *Poetici prostora*, u kojoj on analizira čovjekovu intimu (pa i intiman odnos prema gradu!), uspoređujući je s kućom, kao „nastanjenim prostorom“.[99] Taj je prostor ispunjen brojnim prostorijama, tavanom i podrumom, a prostorije imaju ormare, ladice, kovčege i sl., odnosno nove prostore s unutrašnjošću i uspomenama. Jednako kao što unutarnji prostori predstavljaju „prostore intime, prostore koje ne otvaramo pogledu svakog pridošlice koji naiđe“[100], grad isto možemo promatrati kao prostor koji pohranjuje i trajno čuva naše uspomene (pa i od radoznalih pogleda drugih). Svaki grad ima svoje ulice, no one ne bi bile važne kad ne bi bilo ljudi, pješaka koji ih čine subjektivnim prostorom jer

> „hodanje, šetanje, zaustavljanje, razgledavanje izloga, zaobilaženje, vraćanje i slične radnje čine lokalitete na urbanoj mapi bliskima, poznatima, dragima, mrskima, ugodnima ili neugodnima pa se time iskazuje subjektivno iskustvo grada“.[101]

Upravo u činjenici da se na ulici susreću pojedinci iz potrebe dolaska do, primjerice, kafića, kazališta ili raznih dvorana, Lefebvre uočava različite ulične funkcije: informativnu,

---

[95] Delalle: *Traganje za identitetom grada*, str. 19.

[96] Grgas, Stipe: O hrvatskom spacijalnom imaginariju, u: *Mjesto, granica, identitet: prostor u hrvatskoj književnosti i kulturi*, uredila Lana Molvarec, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, 2014., str. 51.

[97] Horvat: *Znakovi postmodernog grada: prilog semiologiji urbanizma*, str. 175.

[98] Isto, str. 176.

[99] Bachelard: *Poetika prostora*, str. 29.

[100] Isto, str. 91.

[101] Gulin Zrnić, Valentina: *Kvartovska spika. Značenja grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu*, Institut za etnologiju i folkloristiku - Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2009., str. 24.

simboličnu i zabavnu.[102] Upisivanjem ne samo osobnih i intimnih nego i „vrijednosti različitih sustava i vizija (političkih, urbanističkih, društvenih, kulturnih, nacionalnih)“, grad postaje slojevit[103] i nije neobično što ga je, s obzirom na te različite slojeve, moguće promatrati s različitih gledišta.

Zanimljivo je na ovome mjestu spomenuti grad koji urbana antropologinja Low predstavlja kroz dvanaest slika, s obzirom na četiri kriterija pa tako postoje:

a) prema društvenim odnosima: etnički, podijeljeni, rodni, prijeporni grad
b) prema ekonomskim procesima: deindustrijalizirani, globalni, informacijski grad
c) prema urbanom planiranju: modernistički, postmoderni, utvrđeni grad
d) prema religijskom i kulturnom aspektu: sveti, tradicionalni grad.[104]

Kad je riječ o gradovima, određenima temeljem društvenih odnosa, za Low je *etnički grad* „povijesno raznolik grad poznat po svojim četvrtima u kojima crkve i sinagoge označavaju etničke razlike, a to je i grad podijeljen na rasne teritorije bijelaca i crnaca.[105] Daje primjer Philadelphije, a teritorijalnu podijeljenost, s obzirom na pripadnost pojedinoj rasi, uočava i u tzv. *podijeljenom gradu* koji podrazumijeva postojanje: stambene četvrti (uptown), poslovnoga dijela grada (downtown), otmjenih dijelova te geta koji pronalazi posebice u američkim gradovima.[106] Nadalje, terminom *rodni grad* definira grad iz pozicije feminizma u kojemu se grad i dalje promatra kao mjesto muškarca, u kojem su se žene prisiljene izboriti za svoj položaj[107] dok *prijeporni grad* jest onaj u kojem događaji poput različitih parada i karnevala „privremeno izvrću urbane odnose među simboličkom kontrolom ulica“[108].

---

[102] Lefebvre, Henri: *Urbana revolucija*, Nolit, Beograd, 1974., str. 28.

[103] Gulin Zrnić, Valentina: Uvod: teorijsko promišljanje grada, u: *Promišljanje grada: studije iz nove urbane antropologije,* uredile Setha M. Low i Valentina Gulin Zrnić, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2006., str. 7.

[104] Isto, str. 22.

[105] Isto, str. 24.

[106] Isto.

[107] Isto, str. 27.

[108] Isto, str. 28.

Ekonomski procesi, prema Low, uzrokovali su pojavu triju vrsta gradova. *Deindustrijalizirani grad* nastaje zatvaranjem tvornica zbog čega dolazi do „nezaposlenosti radnika, prestanka ulaganja u lokalnu zajednicu, opadanja životnog standarda“, a kao posljedica toga javljaju se propadanje privatnog života, ali i obitelji.[109] Primjere *globalnoga grada* autorica pronalazi u New Yorku, Tokiju i Londonu koji su, kao središta tehnologije i financija, jedni od najvažnijih u svijetu.[110] Kada je riječ o *informacijskom gradu,* Low spominje Castellsa[111] koji smatra da u takvom gradu „kontrola nad znanjima i informacijama odlučuje tko ima moć“.[112]

S obzirom na urbano planiranje, Low izdvaja *modernistički grad,* ali pri njegovom definiranju, referira se na Wrighta i Kinga koji smatraju da je moderna tehnologija planiranja i arhitekture iskorištena kako bi nastala nova društva.[113] *Postmodernistički* je *grad* oprimjeren Tarantinovim *Paklenim šundom* – gradom u kojemu se pomiču granice ne samo prostora nego i vremena pa se likovi mogu kretati i unaprijed i unatrag kroz vrijeme. Takav je grad „konceptualno stvoren novim tipom znanja, promišljanja i reprezentacije“, a naziva ga se i „gradom scenografskih lokacija“.[114] Obilježja su *utvrđenoga grada*, kao što je to, primjerice,

---

[109] Gulin Zrnić: Uvod: teorijsko promišljanje grada, str. 30.

[110] Isto, str. 31.

[111] Castells je napisao i knjigu *Informacijsko doba: ekonomija, društvo i kultura*, u čijem prvom svesku pod nazivom *Uspon umreženog društva* (2000.), informacijsko doba te novu društvenu strukturu smatra uzrocima novih odnosa moći i nove „društveno-tehničke paradigme“.

Vidi u: Šarinić, Čaldarović: *Suvremena sociologija grada: od „nove urbane sociologije“ prema „sociologiji urbanog“,* str. 176.

U toj knjizi Castells piše:

> „Razvoj informacijskih tehnologija omogućio je s jedne strane interakciju makroistraživačkih programa i velikih tržišta koja je razvila država, a s druge strane, decentralizirane inovacije što ih potiče kultura tehnološkog stvaralaštva i model brzog osobnog uspjeha.“

Vidi u: Castells, Manuel: *Informacijsko doba: ekonomija, društvo i kultura, Sv. 1.: Uspon umreženog društva*, Golden marketing, Zagreb, 2000., str. 93.

[112] Gulin Zrnić: Uvod: teorijsko promišljanje grada, str. 33.

[113] Isto, str. 34.

[114] Isto, str. 35.

Los Angeles, „medijska kontrola, nasilno oduzimanje zemlje, propadanje sindikata, manipuliranje pravima na vodu i isključivanje manjina iz političkoga sudjelovanja“.[115]

Sveti je *grad*, prema Low koja se referira na Levyja i Parisha, onaj koji je povezan sa žrtvom, misterijem religije i božanstvima, odnosno mjesto namijenjeno kolektivnom ritualu.[116] *Tradicionalni grad* nastoji uspostaviti ravnotežu između tradicije, s jedne strane, i pritiska velikih društvenih promjena, s druge strane.[117]

Također moramo spomenuti i grad u kontekstu konzumerističkoga društva. Iako je grad nekada bio „sjecište svetoga, sigurnoga i poslovnoga“[118], u modernijem se vremenu on smatra „prostorom vulgarne profanosti, opće nesigurnosti i najodvratnije konzumerističke manipulacije“[119]. Tradicionalni stari centar grada postupno je prepustio dominaciju izmještenim, najčešće perifernim trgovačkim centrima, a *mall* je, kao „pravi hram potrošnje“ temeljito promijenio funkcioniranje grada.[120]

2.4.Grad u hrvatskoj književnosti

Dosadašnjim smo potpoglavljima **Teorijskoga dijela** ukazali na interdisciplinarnu fascinaciju prostorom (pa tako i urbanim) koja se ogleda u zanimanju različitih (ranije navedenih) teorijskih pristupa urbanom. Ovdje nam je od presudne važnosti proučiti grad u hrvatskoj književnosti, odnosno provjeriti je li se u književnim razdobljima koja su prethodila, ali i supostojala s Tadijanovićem, tematizirao grad, a ukoliko jest, na koji način.[121]

---

[115] Gulin Zrnić: Uvod: teorijsko promišljanje grada, str. 37.

[116] Isto, str. 39.

[117] Isto, str. 40.

[118] Kotkin, Joel: *Povijest grada*, Alfa, Zagreb, 2008., str. 288.

[119] Nemec, Krešimir: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2010., str. 229.

[120] Barthes, Roland: *Semiology and the Urban*, uredili Mark Gottdiener i Alexandros Ph. Lagopulos, Columbia University Press, New York, 1986., str. 96.

[121] Iako smo pri, izradi disertacije, došli na ideju u jednom velikom poglavlju dijakronijski prikazati sva književna razdoblja jednog dijela 19. i cijeloga 20. stoljeća, s književnim predstavnicima i naslovima (primjerice pjesama) u kojima je na bilo koji način prikazan grad, shvatili smo da bi to bio ne samo Sizifov nego i nepotreban posao koji bi fokus s naše teme prebacio na nešto drugo. Zato smo odlučili na ekonomičniji i sažetiji način analizirati kada se

Čitajući Nemecovo *Čitanje grada*, knjigu koju smatramo najrelevantnijom za interpretaciju urbanog u novijoj dionici hrvatske književnosti, uočavamo da se tema grada u hrvatskoj književnosti pojavila tek u drugoj polovici 19. stoljeća što autor opravdava sporijom urbanizacijom u Hrvatskoj.[122] Hrvatski su realisti mahom pripadali manjim, odnosno ruralnim sredinama pa su u svojim prvim susretima s gradom, tijekom studiranja, osjećali „nelagodu, odbojnost, strah i neprilagođenost" i stereotipizirali grad.[123] To prenošenje osobnog i intimnog na svoje likove donekle potvrđuje i neke Flakerove sintagme kao što su „grad povijesnih odluka", „grad poroka", „grad studentskih sudbina" i „karikirani grad", vidljivih unutar pojedinih poglavlja knjige *Riječ, slika, grad: hrvatske intermedijalne studije*.[124] Za pretpostaviti je da će, s vremenskim odmakom, ta urbanofobija popuštati, kao i crno-bijela tehnika u odnosu grad-selo, jer grad više neće biti nepoznanica kao ranije.

Zanimljivo je istaknuti da je Šenoa zapravo prvi pravi urbani pisac zaokupljen Zagrebom – ne samo da je prikazao njegovu romantičnu stranu nego je i uronio u „realistične, socijalno-kritičke analize suvremene svakodnevice". [125] Iako se u njegovim *Zagrebuljama*

---

i u kojem kontekstu pojavljuje grad kroz pojedina književna razdoblja dok ćemo našu prvotno zamišljenu (i vrlo ambicioznu) ideju prepustiti nekim budućim istraživanjima.

[122] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 5.

[123] Iako Nemec ističe da upravo Gjalski uvodi lik prvog urbanofoba svojim romanom *Na rođenoj grudi* (1890.), vjerujemo da je Ivica Kičmanović, glavni lik Kovačićevog djela *U registraturi* postao svojevrsna paradigma svojom negativnom reakcijom i neprilagođenošću gradskom asfaltu na kojemu se našao. (str. 6-7.)

Hrvatski su pisci, pod utjecajem pravaša,

> „izrazito negativno nastrojeni: za njih je grad bio leglo moralne izopačenosti, zla i dekadencije; slika grada izgrađena je na temelju predrasuda i stereotipnih predodžaba: grad je mjesto propadanja nevinosti i čestitosti, projekcija zla i destruktivnog potiskivanja prirode, poprište pohlepe, nasilja i nesigurnosti, suvremen odjek biblijske Sodome i Gomore". (str. 48.)

O moralnoj dekadenciji, primjerice, govori Kumičić u *Gospođi Sabini*. Novac je pokretačka snaga malograđana koji pogubno utječe na obiteljske vrijednosti pa likovi ne prežu pred „ženidbom, udajom, makinacijom, intrigom, korupcijom, pronevjerom" kako bi ga stekli. Posljedice su razorne, a samo su neke od njih bračna nevjera i skandali. (str. 57-58.) Ovo je djelo, prema Nemecu, prva „urbana kronika koja ruši šenoinsku idilično-sentimentalnu sliku starog Zagreba, čednih građanskih obitelji i tradicionalnog morala". (str. 61.)

Vidi u: Isto (navedene stranice).

[124] Flaker, Aleksandar: *Riječ, slika, grad: hrvatske intermedijalne studije*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1995.

[125] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 6.

osjeća satira[126], pisac pomalo optimistično promatra budućnost grada.[127] Nakon toga, uslijedio je realizam, a tek od moderne moguće je uočiti značajniju prisutnost grada u književnosti.[128] U moderni je, primjerice, Vojnović svojim dramama osvježio „staru metaforičku predodžbu sakralnoga grada“ te Dubrovnik stavio na pijedestal.[129] Matoš je, po uzoru na Baudelairea i opijen kulturnim duhom Pariza (kavana, kazališta, galerija, parkova, ulica), u književnost uveo lik radoznalog šetača flâneura[130]. Iako se čini da je u središtu njegova zanimanja Pariza, te „jedine kokete na svijetu koja kanda nikad ostarjeti neće“ [131] (što se naizgled ne uklapa u temu ovoga potpoglavlja), nije on zaboravio svoju domovinu pa mu tuđina služi kao podloga za promišljanje o domovini i Zagrebu[132].

Nakon moderne će, u postupnom prijelazu prema avangardi, gradski prostori poprimiti značenje mita pa tako grad i ulica kao mjesta gradskoga (ali i čovjekova) kretanja dobivaju „oznake od čovjeka neovisne objektivno zadane supstancijalnosti“[133]. Nakon tog prijelaza, odnosno u vrijeme avangardnih pokreta, uslijedilo je intenzivnije zanimanje ne samo za grad nego i za velegrad što je vidljivo iz slavljenja tehničkih dostignuća i pokreta, u čemu su prednjačili futuristi.[134]

---

[126] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 37.

[127] Isto, str. 46.

[128] Isto, str. 6.

[129] U *Dubrovačkoj trilogiji* (1902.) taj se grad ostvaruje kao numinozni grad – onaj koji ima templum, svećenike, žrtve, rituale i ceremonije. Vidljivo je to iz „salonskih običaja, obreda primanja i otpuštanja gostiju te forme komunikacije“. Međutim, svetost je grada u jednočinki *Na taraci* uspoređena sa svijetom profanosti putem kontrasta jer se ondje svakodnevno rađa moralna dekadencija. Vidi u: Isto, str. 18-19.

[130] Isto, str. 75.

[131] Isto, str. 73.

[132] Iako je rođen u Tovarniku, Matoš je za sebe uvijek govorio da je po odgoju Zagrepčanin.

Vidi u: Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske - Cankarjeva založba, Zagreb - Ljubljana, 1987., str. 491.

[133] Flaker: *Riječ, slika, grad: hrvatske intermedijalne studije*, str. 27.

[134] Futuristi su, dovodeći u suodnos grad i stroj, bili svjesni ambivalentnosti tog odnosa: s jedne strane postojala je fascinacija (Ellul, str. 5.), a s druge otuđenje, kao jedna od negativnih posljedica industrijalizacije (Nemec, str. 20.). Nakon futurista su ekspresionisti svojim pjesmama dodatno dehumanizirali industrijski krajolik, sumornih boja, kaosa i „ritmizirane amorfne mase“, što je najvjerojatnije, povezano s revolucionarnom retorikom i „otvorenim pozivima na destrukciju i rušenje institucija koje simboliziraju građansko društvo“ (Nemec, str. 21.). Nastavno na to, ekspresionistička poezija bilježi prisutnost jakih osjećaja (poput gnjeva, mržnje, pobune,

Hrvatska je avangdardna poezija u prvi plan unijela novi doživljaj grada, istaknuvši svu dramatičnost i strah pred strojevima koji sustavno uništavaju čovjeka, čineći ga emotivno praznim, otuđenim, tjeskobnim i usamljenim.[135] Zato nas ne iznenađuju česti motivi ulica i trgova, zapuštenih četvrti na periferiji te javnih gradskih interijera kao što su „kavane, krčme, bordeli, kina“[136] koji su trebali naglasiti svu navedenu problematiku koja izvire iz kontrasta čovjeka i stroja. U tom je kontekstu i Krleža, koji se svojim djelima potvrđuje kao urbani antropolog Zagreba[137], razvio „mit ulice“, tako što je svojim stihovima slavio destruktivnu snagu ulice i „njezin prevratnički potencijal“[138]. Međutim, uslijedila je promjena.

Grad je, upravo u međuraću, postao mjestom u kojemu se pojedinac može kulturno i socijalno identificirati.[139] Poznato nam je da se velika gospodarska kriza (1929.) prelila na svjetsku svakodnevicu pa se njezin utjecaj osjetio i u književnom stvaralaštvu. Prema Nemecu, grad je tada bio prostor intimnog očaja pojedinca, što su književnici prikazivali empatijom prema čovjeku te buntom protiv stanja ne samo u državi nego i u gradu kao njezinom sastavnom

---

oduševljenja prirodom, itd.), a socijalnu nepravdu i surovu zbilju mogu promijeniti jedino Lenjin i Krist (Pavličić, poglavlje o ekspresionizmu).

Vidi u: Ellul, Jacques: *The Meaning of the City*, Grand Rapids, Eerdmans, 1970. (navedena stranica); Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti* (navedene stranice); Pavličić, Pavao: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008. (poglavlje o ekspresionizmu).

[135] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 22.

[136] Isto, str. 123.

[137] Krleža se u svom stvaralaštvu osvrće ne samo na lokalnu povijest Zagreba i njegove topografske točke nego i „svojevrsni psihogram purgerske sredine“ (str. 121.), odnosno društvenu morfologiju Zagreba (str. 134.).

> „Grad je zrcalna slika društva pa se upravo u tom tematskom kompleksu otkrivaju posve oprečna lica urbanoga prostora. Opisao je politički, činovničko-purgerski, biskupski, skorojevićki, umjetnički, vojnički, kapitalistički i proleterski Zagreb sa svim suprotnostima, napetostima i koegzistencijama proturječnih elemenata. Budući da je imao prilike pratiti razvoj grada u dugom vremenskom periodu i u različitim državnim, ekonomskim i socijalnim sustavima, zabilježio je promjene u urbanom tkivu koje su nastale klasnom fragmentacijom, povećanim dotokom novca, društvenim prevratima, promjenama geopolitičkih konstelacija.“ (str. 134.)

Vidi u: Isto (navedene stranice).

[138] Isto, str. 137.

[139] Još uvijek se grad ne bi moglo nazvati mjestom divljenja, već „prostorom koji treba svladati“, o čemu su pisali Krleža, Krklec, Ujević, Majer, Cesarić, Stanislav Šimić te Tadijanović. Vidi u: Isto, str. 23.

dijelu.[140] Dok se, s jedne strane, u književnost unose likovi s društvene margine („proleteri, došljaci, nezaposleni radnici, prostitutke i beskućnici“), s druge su bogataši kojima su raskošni saloni služili za uživanje u (gradskom) životu.[141]

Drugi je svjetski rat opustošio gradove te je postao vrlo privlačan egzistencijalistima, socrealistima i avangardistima.[142] U novijoj poetici koju donose krugovaši[143] pedesetih godina dvadesetoga stoljeća, grad predstavlja „prostor zbiljske egzistencije“, odnosno „figuru individualne slobode koja nije lišena moralnog izbora, bez obzira na predstavljene svjetonazore“ [144]. Vrijeme je to u kojem nastaje prvi pravi urbani roman u Hrvatskoj – *Kiklop*[145]

---

[140] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 24.

[141] Isto, str. 24-25.

[142] Isto, str. 26.

[143] Pišući o hrvatskoj književnosti (a posebice lirici) nakon Drugoga svjetskog rata, Pavličić ističe da je tada postojala stroga društvena kontrola nad literaturom od koje se očekivala konzervativnost te angažiranost u korist radničke klase. To ne znači da su se baš svi književnici (posebno pjesnici) pridržavali očekivanog pa su tako istaknuti Parun i Kaštelan. Veliki će zaokret u književnosti izazvati pojava krugovaša 1950-ih (Mihalić, Novak, Slaviček, Slamnig, Gotovac, Pavletić, Šoljan, Golob, Špoljar, Krmpotić, Vrkljan) koji su u nekoj vrsti sukoba – preduvjet je njihova stvaranja sloboda, a kako biti slobodan kad se „u totalitarističkoj situaciji na riječi osobito budno pazi“. U to će doba upravo njihov položaj simbolizirati položaj svakog pojedinca.

Vidi u: Pavličić: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, str. 161-162.

[144] Kornhauser ističe da to ne znači kako su svi krugovaši na isti način vrednovali grad te, u njihovoj poeziji, prepoznaje čak tri prostorna modela: prvi je provincijalni i odnosi se na seoski pejzaž, drugi je centralni, odnosno gradski, a treći je imaginarni, apstraktni, univerzalni prostor. S obzirom da ovim radom tematiziramo gradove, osvrnut ćemo se na gradski pejzaž Kornhauserovim riječima:

> „Drugi je model, velegradski, vezan uz egzistencijalističku struju, stvorio istinsku poeziju grada (uglavnom Zagreba), iako raznorodnu i iz različitih gledišta u odnosu na način prikazivanja realnog pejzaža koji je bio podložan dalekosežnim deformacijama (Mihalić), književnoj preradbi (Slamnig), intertekstualizaciji (Šoljan) ili se pokoravao reporterskoj opservaciji (Slaviček, Cvitan).“

Vidi u: Kornhauser, Julian: „Grad u poeziji krugovaša“, preveo Mislav Marjanović, u: *Jat:* časopis studenata kroatistike, Vol. 1, No. 2. (2015.), str. 66.

Navedeni je rad prvotno objavljen kao: „Miasto w poezji krugovców“, u: *Miasto w kulturze chorwackiej Urbano u hrvatskoj kulturi*, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 2008.

[145] Lik flâneura, koji je u hrvatsku književnost uveo Matoš, u *Kiklopu* se ostvaruje kroz Melkiora. Za razliku od Matoša, Melkior se bio neumorni lutalac gradskim ulicama ne bi li se uspio (iz)boriti protiv „straha, samoće, bespomoćnosti, tjeskobe“ (str. 168.). Njegovi česti posjeti kavani protumačeni su, prema Nemecu, kao „pohvala boemskom zajedništvu i kavani kao autentičnom prostoru urbane mitologije“ – istovremeno i utočište onima bez krova nad glavom i prostor u kojemu je dozvoljeno izražavati svoje mišljenje (str. 174.).

Vidi u: Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti* (navedene stranice).

(1965.) Ranka Marinkovića, a sedamdesetih godina javit će se tzv. jeans proza (poznata i kao proza u trapericama) i poezija, utemeljena na „urbanoj kulturalnoj matrici, mitologiji klape te korištenju potencijala subkulture i uličnog žargona“[146].

Nažalost, Domovinski je rat velikom broju hrvatskih gradova zaprijetio potpunim uništenjem. U tom je smislu Vukovar postao „simbolom nekažnjenog urbocida“[147], s obzirom da je gotovo u potpunosti uništen, opustošen, a stanovnici su bili ili u progonstvu ili ubijeni. Unatoč toj opustošenosti, Nemec smatra da je grad prostor kulturne memorije, odnosno „mjesto realiziranih sudbina, pohranjenih podataka, uspomena, dijeljenih sjećanja“[148]. Upravo tada

---

Zanimljivo je spomenuti da najpoznatije kavane potječu iz Beča, počevši od 17. stoljeća. Nakon toga, one će se pojaviti i u drugim europskim gradovima kao što su: Venecija, Pariz, London, Berlin i Rim, a nakon nekog vremena i u ostalim gradovima: od ruskih do portugalskih. Nisu one bile samo mjesto ispijanja novog egzotičnog napitka nego i mjesto susreta gradskih intelektualaca koji su raspravljali o brojnim političkim i umjetničkim temama, kartali se, čitali novine i sl.

Vidi u: Žmegač, Viktor: *Četiri europska grada: Kulturološki obzori*, str. 138-140.

[146] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 27.

[147] Isto.

[148] Isto.

U vezi s Vukovarom, poznata je *Priča o Gradu* Siniše Glavaševića (1960. – 1991.), novinara koji je jedna od žrtava u Domovinskom ratu.

> „Odustajem od svih traženja pravde, istine, odustajem od pokušaja da ideale podredim vlastitom životu, odustajem od svega što sam još jučer smatrao nužnim za nekakav dobar početak, ili dobar kraj. Vjerojatno bih odustao i od sebe sama, ali ne mogu. Jer, tko će ostati ako se svi odreknemo sebe i pobjegnemo u svoj strah? Kome ostaviti grad? Tko će mi ga čuvati dok mene ne bude, dok se budem tražio po smetlištima ljudskim duša, dok budem onako sam bez sebe glavinjao, ranjiv i umoran, u vrućici, dok moje oči budu rasle pred osobnim porazom?
>
> Tko će čuvati moj grad, moje prijatelje, tko će Vukovar iznijeti iz mraka? Nema leđa jačih od mojih i vaših, i zato, ako vam nije teško, ako je u vama ostalo još mladenačkog šaputanja, pridružite se. Netko je dirao moje parkove, klupe na kojima su još urezana vaša imena, sjenu u kojoj ste istodobno i dali, i primili prvi poljubac – netko je jednostavno sve ukrao jer, kako objasniti da ni Sjene nema? Nema izloga u kojem ste se divili vlastitim radostima, nema kina u kojem ste gledali najtužniji film, vaša je prošlost jednostavno razorena i sada nemate ništa. Morate iznova graditi. Prvo, svoju prošlost, tražiti svoje korijenje, zatim, svoju sadašnjost, a onda, ako vam ostane snage, uložite je u budućnost. I nemojte biti sami u budućnosti. A grad, on je sve vrijeme bio u vama. Samo skriven. Da ga krvnik ne nađe. Grad – to ste vi.“

Glavašević, Siniša: „Priča o Gradu“, https://www.croatianhistory.net/etf/sinisa.html (pristup: 15. 11. 2020.)

Smatramo da se „Pričom o Gradu“ Vukovar, kao grad, potvrđuje kao maloprije spomenut „prostor kulturne memorije“, ali i neodvojivi dio čovjekova identiteta, odnosno potvrda o neraskidivoj povezanosti grada i ljudi čiji su naizgled nevidljivi intimni tragovi (Bakalovi urboglifi) utkani u prošlost, sadašnjost i budućnost.

dolazi do nove urbane epistemologije jer počinju nastajati tekstovi koji će na duhovni način progovoriti o pripadnosti gradu, pamćenju urbanog prostora te „prisutnosti grada u našim autobiografijama i osobnim pričama“[149].

A danas? Zbog krize grada nastaju tipični proizvodi tranzicijske ere: s jedne su strane dobitnici poput političke elite koja diktira pravila, a s druge su gubitnici poput „demobiliziranih branitelja s dijagnozom PTSP-a, nezaposlenih, beskućnika, urbanih nomada i novih siromaha“[150].

Primjere u kojima „se sivi, mračni i ružni grad (…) u tolikoj mjeri 'poklapa' s krajolikom duše i neuspjelim egzistencijalnim projektom glavnoga lika“[151] vidimo u romanima Dalibora Cvitana *Polovnjak* (1984.) i *Ervin i luđaci* (1992.)[152]. Takva je situacija, prisutna ne samo u ovim nego i u nekim drugim djelima, utjecala na pojavu cijelog spektra osjećaja: beznadnost, tuga, frustriranost, ljutnja. Tranzicijski će se grad tako pojaviti kao „iznimno produktivan segment suvremene hrvatske proze“[153], a dinamika grada općenito „ostat će i dalje jedna od opsesivnih tema suvremene pisane riječi“[154].

---

[149] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 28.

[150] Isto, str. 30.

[151] Isto, str. 179.

[152] Dok prvi roman tematizira filozofiju „(auto)destrukcije, gubitništva, frustracije i eskapizma“ (str. 179-180.), u drugom se Cvitan poigrava analogijom između čovjeka i prirode – Ervinovo zapušteno mentalno i fizičko stanje povezano je s „distorzijom urbanoga okoliša i pretjerivanjem u ružnoći“ (str. 197.). Vidi u: Isto (navedene stranice).

[153] Isto, str. 28.

[154] Isto, str. 31.

3. TEORIJSKO-ISTRAŽIVAČKI DIO

Prije **Istraživačkoga dijela**, donosimo **Teorijsko-istraživački dio** koji povezuje prethodni **Teorijski** i **Istraživački dio**, ali istodobno i sâm sadrži elemente teorijskih spoznaja i našega istraživanja.

Teorijskim smo poglavljem ukazali ne samo na zanimanje različitih znanosti za (urbani) prostor nego i položaj grada u hrvatskoj književnosti, pri čemu je vidljivo da je i prije Tadijanovića bilo književnika koji su zaokupljeni temom grada i koje bismo mogli nazvati urbanim antropolozima. Iako je grad bio važan i nekim Tadijanovićevim suvremenicima (od kojih je Krleža možda jedan od najpoznatijih), smatramo da je ipak važnije promotriti reprezentativnije pjesnike grada, one od kojih je sve krenulo – moderniste.

Upravo ćemo zato u ovom poglavlju, služeći se spoznajama povjesničara književnosti (Frangeša, Jelčića, Novaka i Šicela) te ostale relevantne znanstvene literature, prikazati prostorno-vremenski kontekst u kojemu su živjeli i djelovali Tadijanovićevi prethodnici – pjesnici koji su svojom poezijom afirmirali grad i/ili urbane motive i koji su Tadijanoviću možda poslužili kao uzor. Nakon lente vremena kojom ćemo našega pjesnika dovesti u suodnos s modernistima, uslijedit će kraći prikaz razdoblja nakon moderne, budući da je grad još uvijek bio važna tema i/ili motiv stvaralaštva prije Tadijanovića. Potom ćemo kontekstualizirati Tadijanovićevu biografiju te književni put, ujedno najavljujući **Istraživački dio** – temeljno poglavlje s interpretacijom i analizom Tadijanovićevih urbanih pjesama.

Ciljevi su ovoga poglavlja sljedeći:

(1) osvrnuti se na društveno-politički i književni kontekst hrvatske moderne
(2) ukratko prikazati biografski i književni put šest izabranih pjesnika-modernista (Ive Vojnovića, Antuna Gustava Matoša, Vladimira Vidrića, Milana Begovića, Vladimira Nazora i Frana Galovića) te interpretirati i analizirati reprezentativne pjesme u kojima se javljaju konkretni grad i/ili urbani motiv, odnosno protumačiti u kojem se kontekstu pojavljuje grad
(3) prikazati lentom vremena godine rođenja i smrti tih pjesnika-modernista te Dragutina Tadijanovića kako bismo otkrili postoje li preklapanja u *življenju*, a samim time, možda, i u utjecajima ili trendovima (na što ćemo odgovoriti u Zaključku)

(4) ukratko prikazati razdoblje nakon moderne u čijoj je poeziji grad također prisutan te kontekstualizirati Tadijanovićevu biografiju i pjesničko stvaralaštvo

3.1.Moderna: od društveno-političkoga i književnoga konteksta do grada u poeziji

Poznato je da se hrvatska književnost 19. stoljeća pomalo netipično razvijala, zaostajući za svojim europskim uzorima „i do četrdesetak godina“[155]. Primjerice, hrvatski je realizam bio reakcija na hrvatski romantizam (kao što je, uostalom, svako književno-stilsko razdoblje reakcija na ono prethodno!) i trebali bismo očekivati vidljive promjene. Međutim, zanimljivo je da će domoljubni motivi, inače karakteristični za romantizam, još duže vrijeme biti prisutni u poeziji realizma[156] što ide u prilog spomenutom razvojnom putu. Također, jedna je od temeljnih funkcija književnosti realizma bila bavljenje uglavnom „nacionalnim i socijalnim problemima“[157]. Pri daljnjem prijelazu iz realizma u modernu, moguće je govoriti o simultanosti i kombinaciji elemenata iz različitih književnih razdoblja.[158] Oraić Tolić navodi da je riječ o estetičkim stilovima kao što su „impresionizam, simbolizam, neoromantizam, dekadentizam i secesija“.[159] Prema Šicelu, to su nazivi za „ta moderna strujanja“, kojima je napravio odmak od tradicionalnog shvaćanja smisla umjetnosti, odnosno „da se književnost ne može svoditi samo na nacionalnu ili socijalnu ili socijalnu funkciju“.[160]

Govorimo li o intervalu kojim bismo označili početak i kraj ovog razdoblja, Šicel obično ističe 1892. godinu kao godinu u kojoj se javljaju „stilske i tematske inovacije“, ovjerene Matoševom novelom *Moć savjesti*[161]. Međutim, godinu dana prije Leskovar nastupa poznatom simboličnom pripoviješću *Misao na vječnost*, dotad neuobičajene tematike i gotovo

---

[155] Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća, Knjiga III.: Moderna*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005., str. 5.

[156] Brešić, Vinko: Predgovor, u: *Pjesnici hrvatske moderne*, priredio Vinko Brešić, Znanje, Zagreb, 2003., str. 5.

[157] Usp. Šicel: *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća, Knjiga III.: Moderna*, str. 6.

[158] Više o tome vidi u poglavlju o moderni: Pavličić: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike* (ranije citirano).

[159] Oraić Tolić, Dubravka: *Čitanja Matoša*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013., str. 145.

[160] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća, Knjiga III.: Moderna*, str. 8.

[161] Isto, str. 7.

„freudovskog istraživanja nedostupnih, tajnovitih, ljudskom umu nepristupačnih unutarnjih čovjekovih intenziteta“.[162] Povežemo li to s prethodnom ulogom književnosti koja je trebala biti angažirana i, shodno tome, djelovati u interesu kolektiva, onda je vrlo jasno da se sada interes književnika okrenuo pojedincu i njegovom unutarnjem svijetu što svakako smatramo novinom.

Nije nimalo neobično što se, kako smo već istaknuli, javila potreba da književnost ne smije biti svedena isključivo na nacionalnu ili socijalnu funkciju, već da treba nastajati iz estetskih razloga.[163] Upravo će zato u prvoj fazi moderne (koja traje od 1892. do 1903.) mladi književnici[164] stvarati svoje programske manifeste kako bi ustanovili nova pravila pisanja[165] dok će ozbiljnija modernistička djela nastati tek u drugoj fazi (od 1903. do 1916.)[166]. Iz ovoga je jasno da kraj moderne nastupa 1916. godine, a Šicel to opravdava godinom u kojoj dolazi do stilskih promjena, vidljivih u Donadinijevom časopisu „Kokot“.[167] To, naravno, ne znači da prije 1916. nije bilo nekih naznaka stilskog zaokreta – primjerice, u duhu budućeg ekspresionizma Matoš piše *Mòru* (1907.), Kamov *Psovku* (1907.), a Galović *Začarano ogledalo* (1913.) i *Ispovijed* (1914.)[168]. Međutim, modernom je pokriveno razdoblje do kraja Vidrićeva

[162] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća, Knjiga III.: Moderna*, str. 7.

[163] Isto, str. 8.

[164] Novi, mladi književnici generacijski se „sudaraju“ sa starijima. Dok stariji književnici još uvijek ističu pseudoljubavni zanos prema domovini (prema Brešiću) i hrvatskom čovjeku (prema Čolaku), Hergešić ističe da mlađi pokazuju veliko nezadovoljstvo ne samo situacijom u književnosti nego i onom u politici.

Vidi u: Brešić: Predgovor, str. 5.; Čolak, Tode: *Antun Gustav Matoš*, drugo redigovano izdanje, Izdavačko preduzeće „Rad“, Beograd, 1964., str. 3.; Hergešić, Ivo: *Hrvatska moderna*, Ex libris, Zagreb, 2005., str. 9.

[165] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća, Knjiga III.: Moderna*, str. 10.

[166] Isto, str. 11.

[167] Isto, str. 9.

[168] Isto, str. 10.

(1909.) i Matoševa života (1914.) kao i antologijska *Hrvatska mlada lirika*[169] u kojoj je sintetizirana ta poezija[170].

Razmišljajući o književnosti (i njezinim djelima) općenito, mišljenja smo da je ona proizvod svojega vremena, odnosno reakcija na vrijeme u kojemu postoji jer književnik nije izolirani pojedinac koji može izbjeći društveno-političke prilike. Moguće je ovu našu tvrdnju prepoznati i u dolasku prve hrvatske moderne koja je, na društvenom planu, bila popraćena velikim promjenama, a u vremenskom se smislu javila koju godinu kasnije u odnosu na službeni početak moderne. Pogledajmo što se, u tom smislu, događalo u tadašnjoj Hrvatskoj koja je, kako je poznato, bila dijelom Austro-Ugarske Monarhije[171].

U dvadesetogodišnjem banovanju Dragutina Khuena Héderváryja (1883. – 1903.), mađarskog bana, Hrvatska je bila u jako nepovoljnom položaju jer je ban provodio svoju samovolju.[172] Tako Brešić spominje gospodarsko siromaštvo i migracije koje su se, kako nam je poznato iz hrvatske povijesti, najčešće događale iz ekonomskih ili političkih razloga. Veliki je problem i postotak pismenih ljudi što Hergešić potkrepljuje podatkom da je, primjerice, 1890. godine u Hrvatskoj i Slavoniji bilo samo 32,3 % pismenog stanovništva. Upravo je zato paradoksalna činjenica da je kulturni život, zbog otvaranja brojnih prosvjetnih ustanova, pokretanja časopisa te održavanja kulturnih manifestacija, bio vrlo bogat.[173] Kako je to uopće moguće u tadašnjim uvjetima?

Koliko god omražen bio, Khuen je očito imao vrlo uspješne metode održavanja privida normalnosti, barem u počecima svog banovanja. Naime, kako bi skrenuo pažnju s velikih financijskih problema u kojima je bila Hrvatska, a i zadovoljio svoj ego, gradio je spomenike i

---

[169] Zahvaljujući Društvu hrvatskih književnika, zbornik je izlazio neko vrijeme. Julije Benešić bio je urednik dok je programatski uvod napisao Ljubo Wiesner. Sastojao se od pjesama dvanaestorice mladih pjesnika.

Vidi u: Hergešić: *Hrvatska moderna*, str. 86-87.

[170] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća, Knjiga III.: Moderna*, str. 8.

[171] Moguće je Hrvatsku toga vremena promatrati u kontekstu otvaranja europeizaciji (uzme li se u obzir da je bila dijelom Austro-Ugarske Monarhije), odnosno europskim gradovima što će biti vidljivo i u tematici djela (u našem slučaju izabranih pjesama) moderne.

[172] Vidi u: Brešić: Predgovor, str. 6.; Hergešić: *Hrvatska moderna*, str. 9.

[173] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 15.

održavao kulturni život.[174] Proračunatom i kroz povijest toliko puta dokazanom politikom *divide et impera,* iskoristio je tadašnji politički raskol Stranke prava (1895.) koja je, podjelom na dvije frakcije (domovinaše i frankovce)[175], zasigurno oslabila i nije mu mogla predstavljati prijetnju. U općem stanju „beskičmenjaštva, poltronstva, podmitljivosti, dvoličnosti", korumpiranih poslušnika i kažnjavanja neposlušnih, bilo je teško ne biti pesimističan.[176] Iz toga je vrlo jasno da slobode nisu postojale, a znajući da književnici uglavnom stvaraju na temelju svoje umjetničke slobode, možemo pretpostaviti da su bili u nezavidnom položaju.

U tom mraku, ipak je 1895. godine jedan znamenit događaj predstavljao, prema Šicelu, „trak svjetla"[177], a riječ je o političkoj demonstraciji hrvatskih studenata i paljenju mađarske zastave.[178] Nažalost, buntovnici nisu prošli nekažnjeno. Poznato je da su ili neko vrijeme proveli u zatvoru ili im je bilo zabranjeno dalje studirati u domovini, stoga su se uputili u europske metropole (npr. Beč, Prag, München) i ondje završili svoje studije.[179] Kada su se

---

[174] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 16.

[175] Isto.

[176] Isto, str. 17.

[177] Isto, str. 19.

[178] U želji da pred zajedničkim austrougarskim carem Franjom Josipom I. ostavi dojam kako je sve u najboljem mogućem redu, Khuen ga je pozvao na svečano otvorenje zgrade Hrvatskog narodnog kazališta, a kako car slučajno ne bi stupio na hrvatsko tlo, ban je dao „dovući iz Budimpešte, s Rakoškoga polja (gdje su se nekad birali mađarski kraljevi), nekoliko vagona pijeska i njime posuo peron i prostor pred zagrebačkim kolodvorom". Ta njegova provokacija, odnosno „politička groteska" (Jelčić) nije ostala bez reakcije s hrvatske strane. Građanska inteligencija, koju su predstavljali studenti, a na čelu s Vladimirom Vidrićem, kao sveučilišnim barjaktarom, demonstrativno je zapalila mađarsku zastavu na Trgu bana Josipa Jelačića (Čolak).

Vidi u: Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 227.; Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti: Tisućljeće od Baščanske ploče do postmoderne*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1997., str. 172.; Čolak: *Antun Gustav Matoš*, str. 5.

[179] Kada spominjemo metropole, valja ukazati na zanimljiv citat iz jednog poglavlja *Književnih protusvjetova*, a koji znakovito upućuje na odnos koji su mladi intelektualci imali prema metropolama:

> „Okolnost, međutim, da je prozi Milutina Nehajeva i ovdje svojstvena (realistička) okosnica upućuje na zasebne životne zaključke piščeva naraštaja – naime na ambivalentan odnos mladih hrvatskih intelektualaca prema fenomenu velegrada. Na Beč, München, Pariz, Rim bili su uvelike upućeni, o boravcima u tim ili drugim gradovima, ovisila je, dijelom, njihova budućnost; no susret s njima bivao je nerijetko mučan, a privikavanje na drukčiji način života tegobno."

Vidi u: Žmegač, Viktor: Grad kao poprište duševnih kriza, u: Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: Poglavlja iz hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 66.

jednom vratili u Hrvatsku, mladi su modernisti pod utjecajem europskih književnih strujanja utjecali na „značajne promjene u stavovima i shvaćanjima smisla i biti književnosti“[180].

Prethodno pročitavši pjesme brojnih modernista, s naglaskom na pjesme s motivom konkretnoga grada ili urbanog motiva, izdvojili smo one koji su nam se učinile najreprezentativnijima.

3.1.1. Grad u Vojnovićevoj poeziji

Slika 1. Ivo Vojnović[181]

Prema podacima koje donose povijesti književnosti, Ivo Vojnović (1857. – 1929.), „hrvatska inačica Oscara Wildea“[182], rođen je u Dubrovniku.[183] Ipak, neće se dugo zadržati u rodnom Dubrovniku jer već godinu dana poslije njegova rođenja, Vojnovići su se preselili u Split, a potom 1874. godine u Zagreb – ondje je Ivo stekao diplomu pravnika.[184] Radeći kao sudski i upravni činovnik, tijekom života privremeno će boraviti u Križevcima, Bjelovaru, Dubrovniku, Zadru i Supetru na Braču[185]. Zbog nesavjesnog rada otpušten je iz državne službe[186], a poznato je da je zbog rastrošnosti bio u financijskim problemima[187]. Od 1911.

---

[180] Šicel, Miroslav: Kritika u doba hrvatske moderne, u: *Hrvatska moderna: kritika i književna povijest,* u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti,* Knjiga 71., priredio Miroslav Šicel, Zora - Matica hrvatska, Zagreb, 1975., str. 23-24.

[181] Fotografija je preuzeta s mrežne stranice Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, pod natuknicom VOJNOVIĆ, IVO: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65235 (pristup: 22. 8. 2020.)

[182] Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 263.

[183] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 537.; Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 335.; Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 263-264.

[184] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 537.

[185] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 335.; Brešić, Vinko: Ivo Vojnović, u: *Pjesnici hrvatske moderne*, priredio Vinko Brešić, Znanje, Zagreb, 2003., str. 16.

[186] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 264.

[187] Isto.

godine radio je na mjestu dramskoga pisca Hrvatskog zemaljskog kazališta u Zagrebu.[188] Samo tri godine poslije uhićen je iz političkih razloga (bio je jugoslavenski orijentiran) te je završio u zatvoru u Šibeniku.[189] Godine 1915. započinje s liječenjem očiju[190], no umrijet će gotovo slijep, „mučen morama i priviđenjima“[191], u jednoj beogradskoj bolnici.[192]

Vojnović je pisao novele, pripovijetke, drame[193] i pjesme[194], pri čemu je najpoznatiji upravo kao dramski pisac[195], no za potrebu ovog dijela rada analizirat ćemo njegovu poeziju[196]. Iako je riječ o malenoj zbirci pjesama *Lapadski soneti*, Wenzelides smatra da je upravo ona prethodila *Dubrovačkoj trilogiji*, glavnom djelu Vojnovićevog književnog razvoja, a to ističe suvremeni književni povjesničar Bacalja u svom radu.[197] Zanimljivo je spomenuti da je prvotni naziv ove zbirke poezije, nastale u desetogodišnjem razdoblju (1891. – 1901.),[198] bio drugačiji

---

[188] Brešić: Ivo Vojnović, str. 16.

[189] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 537.

[190] Isto.

[191] Paljetak, Luko: Predgovor, u: Vojnović, Ivo: *Izabrana djela I.: Lapadski soneti; Izabrane pripovijetke; Ekvinocijo*, u: *Stoljeća hrvatske književnosti*, priredio Luko Paljetak, Matica hrvatska, Zagreb, 2003., str. 12.

[192] Isto.

[193] Od novela i pripovijetki izdvajamo: *Perom i olovkom* (Zagreb, 1884.); *Ksanta* (Zagreb, 1886.); *Geranium* (Zagreb, 1918.), a kada je riječ o dramama, spominju se: *Psyche* (Zagreb, 1889.); *Gundulićev san* (Dubrovnik, 1893.); *Ekvinocij* (Zagreb, 1895.); *Dubrovačka trilogija* (Zagreb, 1902.); *Smrt majke Jugovića* (Zagreb, 1907.); *Lazarovo Vaskrsenje* (Dubrovnik, 1913.), itd.

Vidi u: Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 335.

[194] Brešić: Ivo Vojnović, str. 16.

[195] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 264.

U drami *Gospođa sa suncokretom* Novak zamjećuje „dekadentni piščev povratak kozmopolitskoj tematici“. Vidi u: Isto, str. 266.

[196] U vezi s poezijom, zanimljiv je podatak da je književnik, kao mali, mjesečario zbog čega je, po mišljenju svoga brata, razvio pjesnički nagon.

Vidi u: Paljetak: Predgovor, str. 11.

[197] Bacalja, Robert: „Djelo Ive Vojnovića u svjetlu kritike hrvatske moderne (Wenzelidesovo čitanje Ive Vojnovića)“, u: *Magistra Iadertina*, 1(1), 2006., str. 25.

[198] Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga 5: Književnost moderne*, Liber - Mladost, Zagreb, 1978., str. 269.

– *Dubrovački soneti*[199]. To nas dovodi do motiva grada (Dubrovnika) u Vojnovićevoj poeziji te je njegov osobit odnos prema rodnom gradu izazvao interes književne povijesti.

Nedugo nakon rođenja odselio je iz Dubrovnika i kasnije u njemu boravio samo za vrijeme školskih praznika[200], „samoproglašeni *conte*“[201] Vojnović je u svojim djelima oživljavao grad, koji je za njega bio gotovo božanski[202] i s kojim je potpuno srastao.[203] Zahvaljujući pažnji i tolikoj posvećenosti jednoj jedinoj temi, ne iznenađuje što je nazivan „pjesnikom samo jedne teme“[204], „pjesnikom Dubrovnika“[205], „Grada Dubrovnika pjesnikom“ riječima Ivanišina[206], a Marjanović smatra da je i u književnosti „ostao patricij, gospar“[207]. Nije neobično razmišljanje da bi tim sonetima, tom „osobitom primjeru objektivne lirike“, trebalo pridati više pažnje[208]. Cilj nam je otkriti značenje i slojeve Dubrovnika u Vojnovićevim

---

[199] Prema Stamaću, Vojnović je objavio 4 od ukupno 7 soneta navedene zbirke pod pseudonimom Sergij P., u časopisu *Život*.

Vidi u: Stamać, Ante: Lapadski soneti, u: *Radovi međunarodnog simpozija „O djelu Iva Vojnovića“*, priredio Frano Čale, JAZU, Razred za suvremenu književnost, Zagreb, 1981., str. 306.

Nastavno na spomenuti pseudonim, P. bi značilo „Pustjerna“. Prema Paljetku, riječ je o dijelu Dubrovnika koji je Vojnoviću posebno „drag zbog djetinjskih uspomena na djedovu kuću i sve njezine dragocjene mu sanjarije“.

Vidi u: Paljetak: Predgovor, str. 13.

Prema našem mišljenju, upravo je tim pseudonimom Vojnović dodatno Dubrovnik učinio „svojim“.

[200] Matković, Marijan: Ivo Vojnović, u: Vojnović, Ivo: *Pjesme; Pripovijetke; Drame*, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, priredio Marijan Matković, Zora - Matica hrvatska, Zagreb, 1964., str. 10.

[201] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 263.

[202] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 223.

[203] Bacalja: „Djelo Ive Vojnovića u svjetlu kritike hrvatske moderne (Wenzelidesovo čitanje Ive Vojnovića)“, str. 23.

[204] Matković: Ivo Vojnović, str. 9.

[205] Paljetak je podatak preuzeo od: Haler, A. [Albert]: *Pjesnik Dubrovnika*. – „Dubrovnik“, I., br. 7., str. 211., Dubrovnik, rujan, 1929., a mi ga preuzimamo prema: Paljetak: Predgovor, str. 13.

[206] Ivanišin, Nikola: *Grada Dubrovnika pjesnik*, Školska knjiga, Zagreb, 1984., str. 3.

[207] Marjanović, Milan: Noviji hrvatski pripovjedači, u: *Hrvatska moderna: kritika i književna povijest,* u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 71, priredio Miroslav Šicel, Zora - Matica hrvatska, Zagreb, 1975., str. 246.

[208] Bacalja je podatak preuzeo od: Wenzelides, A.: „Lapadski soneti“, u: *Suvremenik*, 6/1911., br. 1., str. 23., a mi ga preuzimamo prema: Bacalja: „Djelo Ive Vojnovića u svjetlu kritike hrvatske moderne (Wenzelidesovo čitanje Ive Vojnovića)“, str. 27.

sonetima. Pri citiranju stihova Vojnovićevih soneta, kao izvor će nam poslužiti izdanje *Stoljeća hrvatske književnosti*[209] čiji je priređivač Luko Paljetak[210].

Prvi u nizu *Lapadskih soneta* naslovom, u kojemu je motiv dubrovačkoga groblja[211], nameće smrt kao osnovnu nit vodilju. Međutim, smrt je ovdje poput slikarskoga platna na kojemu se, čak i nakon umiranja, odvija borba između dubrovačke vlastele, odnosno njezinih „posljednjih predstavnika“[212] i f a k i n a[213], koje Vojnović posebno naglašava drugačijim slovima. Vječna je to borba koja je pomalo i groteskna jer, nakon smrti vlastelina, upravo jedan obični pučanin, pogrdno nazvan *fakinom*, nosi njegov lijes. Vrijeme je umiranja u kojemu će, nakon silnih borbi, bogata vlastela, koja postoji još od vremena *Kneza*[214], dalje „trunuti u miru“. Ostaje pitanje poistovjećuje li se Vojnović, kao gospar, s vlastelom te s prijezirom promatra stanovnike drugoga reda ili je ipak svjestan da u smrti postajemo jednaki, neovisno o društveno-ekonomskom statusu za života (1).

(1) Jedan po jedan dohodu vlastela / u crnom l'jesu nošeni od f a k i n a / (…) // Nakon svih borba nasl'jegjenih strasti / i mržnje davne, što ti žile pali, / (…) / harno je leći, gdje su nav'jek spali // Djedovi mrtvi, kad je K n e z još vlado. / Tu sami trunu dalje bar u miru, (*Na Mihajlu*, SHK, str. 61.)

Motiv prolaznosti prenesen je i u drugi sonet, naslovljen imenom prvog mjeseca u godini – *Januar*, odnosno siječanj. Prema Ivanišinu, „probranim“ je riječima obogaćen

---

[209] Vojnović, Ivo: *Izabrana djela I.: Lapadski soneti; Izabrane pripovijetke; Ekvinocijo*, u: *Stoljeća hrvatske književnosti*, priredio Luko Paljetak, Matica hrvatska, Zagreb, 2003.

[210] U zagradi ćemo navoditi samo naslov pjesme i broj stranice jer se podrazumijeva da je svaki citat iz navedenog (i fusnotiranog) izdanja.

[211] Vojnović će kasnije također biti sahranjen na Mihajlu.

Vidi u: Paljetak: Predgovor, str. 12.

[212] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 264.

[213] Njih se naziva i „došljacima“.

Vidi u: Stamać: Lapadski soneti, str. 306.

[214] Naglašavanjem vremena od „kad je Knez još vlado“, čini nam se kao da nam pjesnik želi ispričati priču o trajanju, vječnosti i samim time vrijednostima koje iz toga proizlaze. Uvođenje motiva *djedova* aludira se na tradiciju kojom se ne može bilo tko pohvaliti, ali vlastela, kao poseban stalež, može.

„humaniziran lapadski pejzaž“[215]. Kroz kontrast crnih grana smreke i bora, tj. „prepoznatljivog okružja sredozemne flore“[216] te bijelog cvijeća, pjesnik ističe prolaznost svega – smrznulo se tako i cvijeće u nemogućnosti bijega od zakona prirode (2), a smrznuće cvijeća sugerira i „smrznuće nas i svega oko nas“[217].

(2) Svud sn'ježi cv'jeće na te crne grane / po golim megjam' usred mrče i bora, – / reko bi posm'jeh ili mig sa strane / Markizice kakve s naprahanog Dvora. // (…) // (…) One se noći smrznulo sve cv'jeće. (*Januar*, SHK, str. 62.)

Na motivu smrti izgrađen je i sljedeći sonet, ali smrt nije prirodna kao u slučaju vlastele (1) ili cvijeća (2), već je nasilna. Iako Ivanišin tvrdi da je sonet *Carmen* slučajno među pjesmama posvećenima Dubrovniku[218], smatramo da Dubrovnik postaje prostorom prizivanja poznate Mériméeove priče o fatalnoj Carmen[219], *bludnog podsmijeha* i pogrdno nazvanoj *živinom*. Nedugo nakon seksualnog odnosa s don Joséom, ona se prepušta užicima s drugim zbog čega ju ljubomorni i osramoćeni José ubije. Zanimljivo je da je sonetu kojemu bi odgovarale prve četiri strofe s karakterističnim brojem stihova 4 + 4 + 3 + 3, dodan još jedan stih. Dok u prvih 14 stihova pjesnik, odnosno lirski subjekt, iz pozicije sveznajućeg pripovjedača, pripovijeda o tragičnoj sudbini preljubnice, u petnaestom (dodatnom) stihu obračunava se sa svojom dragom kojoj se obraća u drugoj osobi jednine i zapravo je naziva preljubnicom (3).

(3) – Gle, kako bljesak raskošnijeh vjegja / i posm'jeh bludni opet zmijski čara, / i lovi, i pali s pomamnijeh žegja / Don Joséja, dok nju veže i kara! // U b'jesnom letu p'janijeh vrtloga / ne spominje se Dragun majke, ljube, / jer Carmen zove, kužni cv'jet brloga, / da ljubav dijeli gdje i drugi 'e gube. // Živina kad bi sita a José gladan, / zavoli Toreadora i s njime legnu. / Pri novom

[215] Ivanišin: *Grada Dubrovnika pjesnik*, str. 61.

[216] Stamać: Lapadski soneti, str. 306.

[217] Ivanišin: *Grada Dubrovnika pjesnik*, str. 71.

[218] Ne samo da Ivanišin ne pronalazi opravdanje ovog soneta među „dubrovačkima“ nego ga smatra i neukusnim „književno-kvalitetnim promašajem“ jer je u njemu „manifestiran poremećni lirsko-erotski senzibilitet, neukus pa i vulgarnost“. Vidi u: Isto, str. 63.

[219] S obzirom da je ovo poznato iz opće kulture, smatramo da nije potrebno citirati, kao ni činjenicu da se na istoj temi ostvaruje i istoimena opera Georgesa Bizeta. Vojnovićevo je djelo tako obilježeno i glazbom koja predstavlja važan dio urbane kulture. Inače, o muzikalnosti i ritmičnosti *Lapadskih soneta* piše Ivanišin u knjizi iz prethodne fusnote i to ističe na str. 72-74.

bludu dostignu je hladan / bjegunčev nož, – tad mrtva se protegnu. – / – – Bijela, plaha, nesugjena djevo / čemu se zgražaš?... / – Sad si Carmen evo! (*Carmen*, SHK, str. 63.)

Idući je sonet, *Oni*, prema mišljenju Ivanišina, „sublimacija bitno vojnovićevske, bitno stvaralačke životno-stilske opsesije, bitno odlučujuće za kvalitet detalja i cjeline Vojnovićeva stvaralaštva“[220]. Obraćajući se divljim ružama koje rastu na nadgrobnim pločama (u tom sonetu), lirski subjekt (istovremeno i pjesnik) nakratko ostvaruje kontrast života i smrti na groblju. S jedne su strane divlje ruže, čempresi i rumeno cvijeće dok su na drugoj strani ploče koje kriju stanovnike koji odavno nisu na ovozemaljskom svijetu. Tako se motivi prolaznosti i smrti vječno isprepliću sa životom jer jedni bez drugih ne postoje (4). Isto se uočava i u izmjeni godišnjih doba – njihovom „rađanju“ i „umiranju“, odnosno smjeni. Ljeto, koje pobuđuje pomisao na svjetlost, radost i toplinu, kod Vojnovića je prikazano kroz prizmu smrti (5).

(4) Velebna vlast onih gordih dubova / opet nad cv'jećem i smrću zavlada / besmrtnom Slavom gotskijeh hramova. (*Oni*, str. 64.)

(5) I ja za plamom vaših cv'jetnih luči / osamljen sl'jedim zadnji dah Aprila / svud ištuć mjesto, gdje bi duša skrila / sjen mrtvog Ljeta, što me sad još muči. (*Miholjice*, str. 65.)

Vrlo su konkretna preostala dva soneta kada je riječ o njihovoj povezanosti s gradom u slučaju kojeg bismo, zbog njegove slavne prošlosti, slobodno mogli primijeniti već spomenutu Flakerovu sintagmu iz Teorijskoga dijela, o gradu povijesnih odluka[221]. Sonetima je oživljen „mit o dubrovačkoj republikanskoj slobodi“[222]. Tako se u dijalogu s tvrdom hridi, u kojoj bismo možda mogli prepoznati Dubrovnik koji čvrsto i nepokoreno stoji godinama, lirski subjekt osvjedočuje da čak i to uspješno odolijevanje stoljećima ima svoju cijenu – hrid je sada slijepa, odnosno sve je prolazno pa tako i vid (6).

(6) – Ne žali mene, s l' j e p s a m! – Kam zaječi! (*Utjeha*, str. 66.)

---

[220] Ivanišin: *Grada Dubrovnika pjesnik*, str. 64.

[221] Flaker ovom sintagmom naziva cijelo jedno poglavlje svoje knjige. Iako ne spominje Vojnovića, jasno je zašto bismo slavni Dubrovnik mogli smatrati primjerom takvoga grada.

Vidi u: Flaker: *Riječ, slika, grad: hrvatske intermedijalne studije*, str. 70-73.

[222] Kravar, Zoran: Prošlošću (i s prošlošću) protiv civilizacijske norme, u: Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: Poglavlja iz hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 198.

Kraj je *Lapadskih soneta,* vrlo znakovito, zaokružen sedmim sonetom *Prélude*[223] u kojemu je Dubrovnik *raspet*, bez obzira što se pisanjem imenice *Grad* velikim početnim slovom ukazuje na njegovu veličinu. Upravo se zato postavlja logično pitanje kako nešto tako veliko i moćno može biti raspeto? Ne možemo se oteti dojmu da ova biblijska alegorija, odnosno aluzija na raspetog Krista[224] ovdje nije slučajna. Doprinosi tom našem mišljenju i priča o Mandaljeni, odnosno Mariji Magdaleni koja je suzama prala noge Isusu Kristu. Dok valovi zapljuskuju hrid, moguće je taj prizor interpretirati kroz spomenuto pranje nogu, ali i pljuskanje, šamaranje jer lirski subjekt sluti novu opasnost (7).

(7) Kad te ja gledam kako skromno ližeš / raspetomu Gradu prebijene hridi, / bojnu pak pjenu kako s usta dižeš, / pučino bludna, – da te b'jeg ne stidi! – // (…) Čuj!... dok na hridi njezin cjelov pljuska, / zeleni ponor buči pretnju novu!... (*Prélude,* str. 67.)

Zajednički je nazivnik ovih Vojnovićevih soneta motiv prolaznosti koji neminovno dovodi do smrti. Jasno je da je pjesnik gotovo sudbinski povezan s Dubrovnikom, bez obzira što je u njemu proveo tek manji dio života. Zato se s pravom možemo zapitati je li ta ljubav rezultat čežnje za gradom u kojem je rođen ili ga zbog fizičke distance nije mogao objektivno promatrati.

---

[223] Zanimljivo je spomenuti da drama *Dubrovačka trilogija* inače počinje sonetom *Prélude*, a završava onim *Na Mihajlu* dok je u *Lapadskim sonetima* obrnuto.

Vidi u: Paljetak: Predgovor, str. 18.

[224] Povezanost ovog detalja s Isusom Kristom uočio je i Novak.

Vidi u: Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 265.

3.1.2. Grad u Matoševoj poeziji

Slika 2. Antun Gustav Matoš[225]

Naš sljedeći autor, Antun Gustav[226] Matoš (1873. – 1914.), rođen je u Tovarniku, ali se ubrzo cijela obitelj preselila u Zagreb.[227] Mladi je Matoš vrlo rano počeo svirati violončelo što će mu kasnije biti od velike koristi.[228] Međutim, u školi se nije snašao. Iako je bio pametan, ponavljao je sedmi razred gimnazije zbog hrvatskog jezika.[229] Osim toga, sukobio se s tadašnjim „establišmentom“ zbog čega je izbačen iz škole.[230] Iako je kasnije bio upisan na Vojni veterinarski fakultet u Beču, ni ondje se nije iskazao niti je završio studij.[231]

Povijest književnosti, između ostaloga, bilježi i to da je dvaput dezertirao iz austrijske vojske.[232] Pobjegao je u Beograd gdje se isprva dobro snalazio u tamošnjim književnim krugovima, no kada se zamjerio pojedincima[233], morao je otići dalje: u Ženevu, Pariz, ponovno

---

[225] Fotografija je preuzeta s mrežne stranice Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, pod natuknicom MATOŠ, ANTUN GUSTAV: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39480 (pristup: 22. 8. 2020.)

[226] Drugo ime – Gustav – dodao si je sam, u dobi od 23 godine.

Vidi u: Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 491.

[227] Vidi u: Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 275.; Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 491.

[228] Emigrantski su dani, između ostaloga, obilježeni dugogodišnjim bijegom, siromaštvom i preživljavanjem, stoga će ponekad zarađivati sviranjem violončela.

Vidi u: Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 275.

[229] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 491.

[230] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 275.

[231] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 328.

[232] Prema Novaku, „prvi put iz neke konjičke satnije gdje je trebao potkivati konje, a drugi put spasio se skokom u Dunav iz petrovaradinske tamnice“.

Vidi u: Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 275.

[233] Isto.

u Beograd pa u Hrvatsku nakon što mu je car 1908. oprostio dezertiranje iz mladenačkih dana.[234] Iako je tijekom 1909., odnosno 1910. stekao diplomu učitelja više pučke škole (i iako je u to vrijeme bio slobodan ponovno živjeti u Hrvatskoj), nije mogao dobiti posao na zagrebačkom području.[235] Nesreća ga je pratila tijekom 41-godišnjega života jer je obolio od raka grla[236] te je umro u mukama.[237]

Kada je riječ o Matoševom književnom doprinosu, uočavamo da je bio svestran[238]. Prvi put stupa na književnu scenu kao 19-godišnjak pripovijetkom *Moć savjesti* (Vijenac, 1892.).[239] Uslijedit će i druge novele i pripovijetke, putopisi, kritike[240], a posljednjih godina života javit će se i poezijom što je vrlo neobično[241] (jer kod drugih književnika obično taj put bude obrnut). Već smo ranije ukazali na njegova europska putovanja koja su svakako obilježila i njegov književni rad.[242] Književna povijest ističe da je na njegovo stvaranje najveći utjecaj imao

---

[234] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 276.

[235] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 491.

[236] Triput su mu operirali grlo i uho, ali nije pomoglo. Vidi u: Isto, str. 492.

[237] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 275.

Iz iste knjige saznajemo da mu je na sprovod došao čitav Zagreb „pa čak i službeni, onaj kojemu je jednom rekao u lice da u Hrvatskoj još jedino smrt ima ukusa“ (str. 19).

[238] Šicel vrlo pregledno navodi njegova djela: *Iverje* (Mostar, 1899.); *Novo iverje* (Zagreb, 1900.); *Ogledi* (Zadar, 1905.); *Vidici i putovi* (Zagreb, 1907.); *Umorne priče* (Zagreb, 1909.); *Naši ljudi i krajevi* (Zagreb, 1910.); *Pjesme* (Zagreb, 1923.); *Sabrana djela I-XX.* (Zagreb, 1973. – jasno je da je ovo nakon njegove smrti).

Vidi u: Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 328.

[239] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 237.

[240] Naučio je Hrvate kako „o suvremenoj književnosti treba dobro misliti, a zločesto pisati“.

Vidi u: Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 275.

[241] Zadnjih godina života stvara 80 (prema Novaku), odnosno 90 pjesama (prema Šicelu), od kojih su mnoge antologijske.

Vidi u: Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 275.; Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 102.

[242] Ranije smo se referirali na Žmegačev „Grad kao poprište duševnih kriza“ i citat u kojemu autor, govoreći doduše o Janku Poliću Kamovu i Milutinu Cihlaru Nehajevu, ističe „ambivalentan odnos mladih hrvatskih intelektualaca prema fenomenu velegrada“. Iako ne spominje izrijekom Matoša, u tom odlomku istaknut je „nerijetko mučan“ susret s gradovima i vrlo teško „privikavanje na drukčiji način života“ (str. 66.), u kontekstu čega ćemo kasnije promatrati Matoša.

Baudelaire[243], po uzoru na kojega je Matoš u hrvatsku književnost „uveo figuru dokoličara-promatrača, radoznalog šetača ili flâneura, tipično impresionistički proizvod urbane kulture i estetike ulice“[244]. Dakle, zahvaljujući boravku u europskoj metropoli, moguće je uočiti da je Matoš europeizirao hrvatsku književnost. U vezi s baudelaireovskim utjecajem i Matoševim pariškim danima, zanimljivo je ukazati na pismo upućeno Vladimiru Tkalčiću, u kojemu donosi svoje impresije o „gradu na Seini“[245]. U ovome nas je potpoglavlju zanimala upravo poezija tog dugogodišnjeg flâneura, objavljena u izdanju *Stoljeća hrvatske književnosti*[246], odnosno poseban dio te poezije.

Pročitavši Matoševe stihove iz tog izdanja, uočili smo da gotovo 30-ak pjesama udovoljava kriteriju našeg istraživanja pjesama moderne – dakle, na bilo koji su način vezane uz grad ili neki urbani motiv. S obzirom da u središtu našega rada nije Matoš, već je funkcija ovoga potpoglavlja uvesti u daljnju interpretaciju, analizu i moguće utjecaje na Tadijanovića, izdvojili smo 10 najreprezentativnijih Matoševih urbanih pjesama[247]. Te pjesme donose teme kao što su ljepota, ljubav i strast, smrt, mitologija, povijest i politika. U nastavku ćemo ih još sistematičnije izdvojiti radi preglednosti te ćemo objasniti u kojoj se funkciji u pojedinoj pjesmi javlja grad.

Zanimljiv je Matošev motiv žene koji se javlja u raznim kontekstima. Ona može biti predmet divljenja i žudnje, a njezina je ljepota neviđena do te mjere da se lirski subjekt pita

---

Vidi u: Žmegač: Grad kao poprište duševnih kriza (navedena stranica).

[243] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 278.

[244] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 75.

[245] U pismu svom prijatelju, Matoš ističe da „u gradu na Seini osjeća životnu silu koja prelazi na njega (…), a 'sjajni, drski, veseli, herojski, laki i vratolomni Pariz, mozak, srce i električna iskra ovoga svijeta' puni ga višim smislom života“. Vidi u: Isto, str. 74-75.

[246] Matoš, Antun Gustav: *Pjesme i ogledi*, u: *Stoljeća hrvatske književnosti,* Knjiga 129, priredio Miroslav Šicel, Matica hrvatska, Zagreb, 2014.

[247] Analizirat ćemo sljedeće naslove: *Čuvida; Pri Sv. Kralju; Balada; 19. svibnja 1907.; Zvono; Grički dijalog; Feljton „malih novina“; Kazališna revija; Acta apostolorum; Serenada; Revija I.; Revija III.*

U vezi su s gradom ili nekim od urbanih motiva i sljedeći naslovi, ali oni nisu uvršteni u našu interpretaciju i analizu: *Serenada* (uz napomenu da smo u njegovom opusu pronašli dvije isto naslovljene pjesme, ali sadržajem su potpuno drugačije); *Dva kentaura; Doña Muerte; Lamentacije; Mističan sonet; Mòra; Iseljenik; Pod florentinskim šeširom; Gnijezdo bez sokola; Balada o suncokretu; Naše životinje (1. On i ona; 2. Chanteclaier; 3. Kralj prognanik; 4. Ljubav i daljina); Bogorodica i donator; Tuga vidika; Krinolina; Ispovijest; Domovini iz tuđine; Ovo nije obična gnjavaža*.

odakle li je ona – iz Rima ili Pariza, dovodeći te europske gradove u suodnos s iznimnom ljepotom (1). Kada žena voli, ona može postati i preljubnica što tematizira *Serenada*. U njoj je barunova supruga u tajnoj ljubavnoj vezi s pažem Cabestaingom (koji je ujedno i trubadur), a oboje predstavljaju tragične junake. Naime, kada je barun doznao za prijevaru, odlučuje se osvetiti te počiniti zločin iz strasti. U šumi je ubio paža, iščupao mu srce i poslužio ga svojoj supruzi koja se radije bacila s kule negoli ostala u takvom braku (2). To se pretjerivanje, obogaćeno ironijom, osjeća i u pjesmi u kojoj je lirski subjekt bio u vezi s divnom Dolores upitnog morala koju je, po mišljenju njenog tad već bivšeg partnera (lirskog subjekta), uništio Pariz. Ostavila ga je, upustila se u vezu s drugim, a lirski je subjekt potom, na vrlo bizaran način, čitajući novine, saznao da je ubijena (3). Time Matošev Pariz[248] postaje gradom s izraženim polaritetom, odnosno sa svojim dobrim i lošim stranama.

(1) U Dijane nije ljepši stas / S ritmovima kao vruća struna, / Što se trza strasnih sa laguna / Kad je život tek Otelov čas. // Otkud je, iz Rima, iz Pariza? / Što je, duvna, sablast il markiza, / Ili Venus, spremna leći svagda? (*Čuvida*, str. 15.)

(2) Smetni s uma dosadnog barona / Što ga ljubiš, jer je baron bluna. // Riječ ti dajem da on sada igra / Tarok u svom krugu talmi-kluba; / Sve do zore trajati će igra, / Gdje će dama padati na puba. // (…) // „Grofica je hrabrog paža svoga, / Slavnog trubadura Cabestainga / Voljela ko na oltaru Boga, / Mada bješe hercegova žena. // Muž njen, ljuti neprijatelj roga / (Jer tek volu nije rog blamaža), / Namami u lov takmaca svoga / I u šumi ubi krasnog paža. // Iščupano srce mu ispeče, / Ponudi ga kao biftek ženi / I pri stolu podmuklo joj reče: / – Je l' ti momak tečan, reci meni? – // – Vrlo sladak, slađi nego ikad! – / Reče ljuba paža Cabestainga / I niz kulu skoči, da je nikad / Muž ne skvrne osvetom kretena…“ (*Serenada*, str. 124-125.)

(3) Najljepša je bila drevnom u Latenu, / Zbog nje razbih tikvu engleskom kretenu – / Dolores, divna Dolores! // Služila je ko model / Mjesto mene para, / (…) / Zašto me, Dolores, ostavi u mraku – / Dolores, zašto, Dolores? // Jednom reče: – Dosta je, / Sita sam te, Stari. / Komedije ne treba, / Novine, žandari! – / Padoh, pošto reče, i roptah ko gubav, / Kao Joba ubi otrovna me ljubav, / Dolores, divna Dolores! // Prođu dve-tri godine / Kao tri filistra, / Nađem vam u novinah, / Slavnog uz ministra, / Nju. U krvi. Noću. Ko janje: Dolores! / Zaklao ju švaljer.

[248] Ta je francuska metropola na samom prijelazu iz 19. u 20. stoljeće mogla „mnogo toga ponuditi čak i anonimnom provincijalcu iz Hrvatske“, odnosno Antunu Gustavu Matošu (Brnčić, str. 43.) koji je zaslužan za uvođenje francuskog duha i kulture u Hrvatsku (Frangeš, str. 243.).

Vidi u: Brnčić, Jadranka: Matoš i francuska kultura, u: *Antun Gustav Matoš: matrica moderniteta,* Matoš Reader – drugo redigovano izdanje, uz 140-obljetnicu rođenja i 100-godišnjicu smrti, Radovi sa skupa Dani Antuna Gustava Matoša, priredio Goran Rem, Knjižnica Pannonius, Osijek, 2016.; Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*.

Sumnjivac. *O mores*! / Dolores, zašto Dolores? // Vidim ju – ko prvi put! – / Oči – dva smaragda, / Takove ljepotice / Nije gledo Bagdad, / Nije Lovelace imo, ni Juan, ni Paris! / Proklet bio – proklet tvoj ubijca Pariz – / Dolores, divna Dolores! (*Balada*, str. 33-34.)

Posebno mjesto u Matoševoj poeziji ima Zagreb na kojega Matoša podsjećaju zvona u nekom drugom gradu. To nas ne iznenađuje jer je taj flâneur jako dugo lutao Europom i zasigurno je bio željan grada koji je volio kao da mu je rodni (sjetimo se da je rođen u Tovarniku). Lirski subjekt (istodobno i pjesnik) obraća se zvonu, pokazujući tugu osamljenog čovjeka u tuđini (4). Grička su zvona važan motiv i pjesme naslovljene datumom, pri čemu iščitavamo da je Matošu u to vrijeme još uvijek bilo zabranjeno doći u Hrvatsku što je zasigurno pojačavalo njegovu čežnju za domovinom, a i inače cijeli njegov opus ispunjen je čežnjom za domovinom koju gleda iz daljine (iz egzila). U toj se pjesmi naizgled obraća ženi, uzmemo li u obzir početnu usporedbu s Petrarcinim sanjarenjem o „Lori“, odnosno Lauri. Međutim, moguće je u predmetu Matoševa sanjarenja prepoznati lik domovine u kojoj Hrvat nije slobodan – iz političkih razloga. Ne spominje on slučajno „četrdeset osmu“ (1848.) jer je iz opće kulture poznato da je to revolucionarna godina u kojoj su Hrvati bili u jako lošem položaju u tadašnjoj državnoj zajednici s Austrijancima i Mađarima (5). U toj su zajednici Hrvati puno očekivali, no poznato je da im je potom nametnut apsolutizam. Zato nam je logično nadovezati se, u ovoj interpretaciji i analizi, na *Grički dijalog* s vrlo konkretnim stihovima (i Barinim pitanjima): „Zakaj naši novci drugom tečeju?“ i „Zakaj v Peštu našu zemlu vlečeju?“. Jasno je iz ovih stihova da je tadašnja Hrvatska bila financijski iscrpljena od strane Pešte (Budimpešte), a dijalogom običnih dvoje ljudi „iz naroda“, želi se naglasiti da su tog iskorištavanja svi bili svjesni, ali su bili nemoćni u tome da išta promijene (6). Istodobno je moguće uočiti kontrast Pešta – Zagreb, pri čemu se Pešta spominje s negativnim konotacijama.

(4) Ovo zvono, što ko titan stenje / Pod tuđim nebom, mene sjeća sada / Drugog zvona, kad u psalmu kobi / Nad mizerijom rođenog mi grada. // Tuguj, srodno zvono! Daruj bolu, / Što sad s tobom trpi, crna jedra! / Udari me klatnom usred grudi, / Nek pukne srce, neka prsnu njedra! // Tiho… Zvono ćuti… Misli žderu / O, kako tišti kajanje uveče! / Tama… Sâm sam… Samac u tuđini / Na čelu, ljubo, tvoj me cjelov peče… (*Zvono*, str. 68.)

(5) Ko Petrarca Loru jutros sam te snio / U okviru drevnom pobožnog portala, / Zastava ti đačka iznad glave sjala, / O, to nije sanak, ludi sanak bio! // Prognanik u pučkoj rulji sam se skrio, / Suza mi je krišom na rukave pala, / Kad su grička zvona od sreće zaplakala / I studentski barjak s kalpakom se vio. // Ti u crkvu, ja – ko prosjak kunjah vani, / Jer me svaki pandur mogo uhvatiti… / Ko četrdeset osme grozni su nam dani! // Slobodan je Hrvat sve to teže biti, / Zato

tužan lunja tuđim tlom bez puta, / Kao zvuk od zvona kad kroz šumu luta. (*19. svibnja 1907.*, str. 38.)

(6) Čuju, gospon, zakaj nečeju / Naši ludi bit za bana zdigani, / Zakaj naši novci drugom tečeju? / – Čkomi, Bara, nismo dost prefrigani! // Dragi gospon, naj mi rečeju, / Zakaj naši ludi jesu cigani, / Zakaj v Peštu našu zemlu vlečeju? / – Čkomi, Bara, čkomi, mi smo frigani! (*Gričkі dijalog*, str. 71.)

Kada govori o Zagrebu, nije Matoš uvijek tugaljiv. U *Feljtonu „malih novina“*, u skladu s naslovom pjesme koji ukazuje na feljton (novinski podlistak)[249], čini se kao da Matoš daje pregled ne samo dnevnih nego i dugogodišnjih zagrebačkih zbivanja, vezanih uz „krvavi“ most o kojemu je pisala Marija Jurić Zagorka. Mjesto je to gdje se, u Zagorkinu romanu, uistinu štošta događalo – od tajnih ljubavnih sastanaka i užitaka pa sve do ubojstava. Zato se Matoš šali i moli Zagorku da više „ne kolje“, inače će ju drugi početi nazivati „Krvavicom“ (7).

(7) Na tom mostu uvijek voda teče – / Kako ono Zagorka nam reče. / Ovaj most i drugu tajnu imade – / S vodom krv iz njega curjet znade, / Pa ga zato Krvavijem zovu / Koji znadu crnu škulju ovu. / Šta ti nije na tom mostu bilo! / Jelo ti se tu i strašno pilo, / Ljubilo se ko u funtromanu, / U hotelu, u privatnom stanu, / Grofice su zavele barbire, / Kelnerice prâvē kavalire, / Krv je tekla s vodom i šampanjem, / Bankar se je špekulo s imanjem, / Hohštapler je guto bilijare, / Trbosjek je klao babe stare, / Pucale su prangije i bombe, / Zijevale su strašne katakombe, / Milijune Židovu su krali, / Kršćane su jeli kanibali, / Vešerice milovahu patre, / Opatice silovahu fratre… / Ovo istom krvav je početak, / Pa kad dođe tragični svršetak, / Zagreb će na Mostu krvavome / Poginut u zadnjem grču svome. / Tu gdje mnogi zagrebački bèdāk / Mre za plaću – tri filira redak, / Zagorko! od Krvavoga mosta / Krvava ko Krvarić ti posta, / Zato stani, nemoj više klati, / Jer ćemo te Krvavicom zvati / Radi krvi što u novinama / U romanu kruto liješ nama! / Izreka u Tajni toj već svaka / Nosi parfum rijeke Medveščaka. (*Feljton „malih novina“*, str. 89-90.)

[249] Kravar navodi da se Matoš često služi govornom frazeologijom koju je moguće pronaći u modernom svijetu – između ostaloga i u novinskom feljtonu.

Vidi u: Kravar, Zoran: Suvremene teme i konzervativni nazori u lirici Antuna Gustava Matoša, u: Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: Poglavlja iz hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 89.

U nekim se Matoševim pjesmama osjeća prožetost politikom[250] što je svojstveno i Krleži[251]. Premda je Zagreb metropola, Matoš ismijava ondje prisutnu malograđanštinu i lažno pozerstvo. Tako se navodi sljedeće:

> „dosadni mali grad najgora je moguća sudbina za strastvena flâneura i zato Matoš nedostatak pravih poticaja iz urbanoga miljea nadoknađuje estetskim lutalaštvom hrvatskim krajolicima (Oraić Tolić, 2005: 102, prema Nemec: 2010)“[252].

U tom lutanju, poput urbanog antropologa, uočava da se u Zagrebu ide na izbore kako bi se pojelo gulaš (8), ondje se pripadnice nježnijeg spola međusobno pljuskaju, zaboravljajući da bi žena uvijek trebala biti dama (9), ali Zagreb je i mjesto obračuna s onima koje ne podnosi, a jedan je od njih Milan Ogrizović[253] kojega prepoznajemo u riječi „Ogrizina“[254] (9)(10). Spominje Matoš i Vojnovića kojemu je Ogrizović „bacao klipove pod noge“ (9), no ne čini on

---

[250] Njegove tvrdnje o suvremenoj stvarnosti uvijek su vrijednosno obilježene, odnosno nisu neutralne, već „im uvijek prethodi snažan i ideološki svrstan kritički stav“ (Kravar, str. 91.). U vezi s Matoševom ideologijom, Novak tvrdi da je Matoš bio pravaš (kao i Starčević), ali je zanimljivo i to da je, na neki način, podržavao političke ideje Strossmayera. Bez obzira što je pripadao pravašima, nikada nije govorio nešto loše o Srbima (na kraju krajeva, ondje je i boravio neko vrijeme!). Međutim, nikada nije bio opijen nadom da je rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja „u nekoj zajedničkoj zemlji Južnih Slavena“ (Novak, str. 276.).

Vidi u: Kravar: Suvremene teme i konzervativni nazori u lirici Antuna Gustava Matoša; Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*.

[251] Kako navodi Nemec, Zagreb je „kao politički grad“ jedna od omiljenih Krležinih urbanih tema pa književnik tako obračunava „s romantičnim nacionalnim mitovima i stereotipima, s ispraznom nazdravičarskom patriotskom tradicijom, ideološkom patetikom, klerikalizmom, kameleonskim oportunizmom i politikanstvom naše cilindraške inteligencije“.

Vidi u: Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 123.

[252] Isto, str. 92.

[253] Milan Ogrizović (1877. – 1923.) u hrvatskoj je književnosti najpoznatiji kao pripovjedač, dramatičar i esejist. Neko je vrijeme bio dramaturg u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu.

Vidi u: Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 331.

[254] U vezi s tim, Bagić piše vrlo zanimljiv osvrt na Matošev polemički stil, a u njemu, između ostaloga, spominje i niz tadašnjih uglednika koje Matoš nije podnosio i rado ih je vrijeđao. Dug je popis tih njegovih protivnika, ali nama je zanimljivo vidjeti sljedeća imena: Ivo Vojnović, Tin Ujević, Janko Polić Kamov, Milan Begović, Milutin Cihlar Nehajev, Ksaver Šandor Gjalski, Milan Ogrizović, Arsen Wenzelides, Antun i Stjepan Radić, itd.

Pri polemiziranju, Matoš je često nadijevao pogrdna imena koja „aludiraju na protivnikovo neznanje, nemoralnost, sumnjivo političko opredjeljenje, privatnost“ i slično pa tako Milana Ogrizovića pogrdno naziva *Ogrizinom* što je vidljivo i iz gore priloženog citata.

Vidi u: Bagić, Krešimir: „Polemički stil A. G. Matoša“, u: *Hrvatska revija 1*, 2014., preuzeto s Matičine mrežne stranice: https://www.matica.hr/hr/410/polemicki-stil-a-g-matosa-23228/ (pristup: 9. 8. 2020.)

to da bi obranio Vojnovića jer ni njega, kao ni ovog prvog nije podnosio što je vidljivo iz prethodne fusnote. Nakon što je Ogrizović, u Matoševoj pjesmi javno osramoćen, njegov mu sugovornik nudi instant rješenje kako bi „i vuk bio sit, i koza cijela“, a kontekst u kojemu su spomenute dotadašnje Ogrizovićeve drame, ima cilj dodatno ga ismijati. Međutim, bez obzira što Matoš inače voli Zagreb, ovdje ga prikazuje kao grad koji podržava takve kvazi-umjetnike (10).

(8) Mili Bože, kud sam pošo? / K izborima ja sam došo, / Ne znam, čemu dadoh glas. / Da sam, braćo, ovo znao, / Glasa njemu ne bih dao, / – Kažu – frigati će nas. // Mili Bože, kud sam zašo, / Naroda još nisam našo, / Ali gulaš nađoh ja. / Ja i razni trafikanti, / Korteši i špekulanti, / Pravi purger jesam ja! // (…) // Još Hrvatska nij' propala, / Nek se hrusti šaka mala, / Štrik nam mećeju za vrat, / Glasna, jasna od pameti, / Mogli bi me još zapreti, / Zato, Miško, hodi spat. // (…) Ovaj ide mirno v Peštu, / Drugi opet ima v reštu / Proti volji mukte stan. / Prosto zrakom ptica leti, / Teško j' živet, teže umreti, / Meso j' skuplje saki dan. // (…) // Izbori su srećno prošli, / Novi ljudi su nam došli, / Ja sam već posijedio, / A Hrvatu, siromaku, / Još je veći mrak u mraku, / Otkad je pobijedio. (*Revija I.,* str. 137-139.)

(9) Kad se nađu gdje na cesti, / Pada vruća ćuška, / Vrućoj ćušci odgovara / Patetična pljuska. // Samo šteta što te ćuške / Požalit će obe, / Jer će Treščec uzet svakoj / Mnogo kruna globe. // (…) // Tako neki Ogrizina, / Pisac slavan padom, / Dugo se je obmanjivo / S intendantskom nadom. // Klipove pod noge baco / Vojnoviću on je, / Pišući da slab je značaj / I da pravi konj je. // (…) // Ali kod nas avansira / Samo nesposobnost, / Nikad se ne protežira / Značaj i sposobnost. // (…) // Ako napravimo bilans / Našeg kazališta, / Naći ćemo tu orfeum, / Blagajnu i – ništa. (*Kazališna revija,* str. 96-100.)

(10) „Ogrizino, Bogom pobratime, / Nije ovo golema nevolja. / Blamiran si, kako evo reče, / Al to tebi ništa škodit neće, / Jer jest nešto što te naprijed kreće. / Uzmi divit i bijelu hartiju, / Uzmi kakvu popularnu pjesmu / Kao ono *Hasanaginicu*, / Za teatar ti je aranžiši! / O narodnoj slozi deklamiši, / Napravi si parčence reklame / Ko što s' pravi za sve tvoje drame / Pa će slavit Hrvatska te cijela, / Vuk će sit i koza biti cijela. / Nije, brate, Zagreb grad blamaže, / Voli Zagreb onog koji laže, / Zagrepčanin se plaši te gnjavaže.“ (*Revija III.,* str. 142-143.)

U interpretaciji i analizi Matoševih *urbanih* pjesama, izabrali smo i jednu koja je izravno povezana s Rimom i Carigradom, odnosno njihovim crkvenim predstavnicima. Moguće je iščitati iz ove vrlo groteskne pjesme Matoševu provokaciju kojom aludira na crkveni raskol iz 1054. godine kada se Crkva podijelila na zapadnu Rimokatoličku i istočnu Pravoslavnu, a zbog čega – upravo je to pitanje koje Matoš ističe banalizirajući sukob unutar Crkve (između redova). Iako su se dva crkvena predstavnika družila tijekom zajedničke večere, došlo je do sukoba

(vjerske svađe) u koju su se upleli i prisutni gosti iz krčme. U toj gužvi, dvojica su pobjegla, ne plativši račun (pa nisu ni apostoli plaćali, ironično kaže Matoš) te su ostavili ljude da tuku jedni druge (11). Ovdje nam na pamet pada ona poznata *divide et impera* (podijeli/zavadi pa vladaj!).

(11) Sastala se do dva kaluđera, / Jedan k Rimu, drugi k Carigradu, / Prvi rutav ko u hodže bunda, / Drugi brije kao glumac bradu. // Dođoše u krčmu, pa ti lijepo / Večeraju ta dva trudna sveca, / Nakon mesa udare po vincu, / Sjetivši se karata i keca. // Tu zbog ćara nagaze na disput / Ko na kakvom nikejskom koncilu, / Miješaju se već u kavgu gosti, / Pa se tuku proti kodicilu. // Napravi se sveta vjerska svađa, / Ršum, rusvaj, dogmatička čorba, / A u vrevi napuni do vrha / S tuđim jelom fratarska se torba. // Birtaš krvav, razlupane ćupe, / Mlati gdje je ponajgušća moba, / A u vrisci posljednjega suda / Šmugnuše u maglu sveca oba. // Platiti, dabome, nisu mogli, / Plaćali bo nijesu apoštoli: / Jedan k Rimu, drugi k Carigradu, / Dok se krčmar za njih Bogu moli. (*Acta apostolorum*, str. 104.)

Već nam prikazani stihovi dovoljno govore o Matoševoj posebnosti koju nisu svi razumjeli. Ne kaže Novak iz čista mira da je on bio „pjevač u žabokrečini, a to nije bilo lako“.[255] Taj ne uvijek shvaćeni književnik, boem i dugogodišnji prognanik iz domovine za kojom je toliko žalio (a što si je sam priuštio dezertiranjem), svoja je iskustva europskih „lutanja“ i temu grada pretakao u liriku, ali i feljtone koje odišu duhom europskih gradova i kulture te širokim znanjem o „europskoj književnosti, likovnoj umjetnosti, glazbi i društvenoj povijesti“[256]. Primjećujemo da ni tada nije zaboravio svoju gotovo opsesivnu povezanost sa Zagrebom koji je učinio tematsko-motivski prisutnim u dobrom dijelu svojih pjesama kao što je to Vojnović učinio s Dubrovnikom.

[255] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 278.

[256] Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije: Studije o književnosti hrvatske moderne*, Drugo, prošireno izdanje, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1997., str. 58.

3.1.3. Grad u Vidrićevoj poeziji

Slika 3. Vladimir Vidrić[257]

Vladimir Vidrić (1875. – 1909.) rođen je Zagrebu[258], a nakon klasične gimnazije, upisao je studij prava u Pragu.[259] Međutim, povratak u Zagreb dogodio se u vrijeme poznate 1895. godine u čijem smo kontekstu već ranije spomenuli Vidrića. Za kaznu zbog sudjelovanja u protumađarskim demonstracijama, morao je četiri mjeseca odležati u zatvoru[260] što nije presudno utjecalo na njegovo studiranje jer je bio inteligentan[261]. Do kraja je odslušao kolegije u Grazu, Beču i Zagrebu u kojem je doktorirao pravo 1903. godine.[262]

Kako ističe Hergešić, mladi su ga smatrali genijalcem i voljeli su ga zbog njegove duhovitosti, obrazovanosti, bogatstva i ljepote.[263] Za razliku od Vojnovića, naslijedio je bogatstvo i nije imao financijskih problema jer je imao dobru plaću, no to ga nije usrećilo[264]. Tužno je što je još u doba doktorskog studija postajao paranoičan, a zadnje je dane svog 36-godišnjeg života proveo u Stenjevcu „potpuno pomračena uma“[265].

U svom kratkotrajnom životu napisao je samo jednu zbirku pjesama – *Pjesme* – koju je objavio u vlastitoj nakladi 1907. godine[266]. Bez obzira što je to samo jedna zbirka, Milanja u

---

[257] Fotografija je preuzeta s mrežne stranice Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, pod natuknicom VIDRIĆ, VLADIMIR: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64546 (pristup: 22. 8. 2020.)

[258] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 334.

[259] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 270.

[260] Brešić, Vinko: Vladimir Vidrić, u: *Pjesnici hrvatske moderne*, priredio Vinko Brešić, Znanje, Zagreb, 2003., str. 36.

[261] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 270.

[262] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 334.

[263] Hergešić: *Hrvatska moderna*, str. 74.

[264] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 270.

[265] Isto.

[266] Brešić: Vladimir Vidrić, str. 36.

njoj uočava prepoznatljivu motiviku[267], za Frangeša su Vidrićeve pjesme „prave umjetnine“[268] dok za Hergešića pjesnik predstavlja „uzor objektivne poezije“[269]. Moguće je njegov opus od 40-ak pjesama smatrati univerzalnim[270].

U dosadašnjim smo interpretacijama i analizama *urbane* poezije hrvatskih modernista mogli uočiti ispreplitanje osobnog života književnika i njegovog književnog stvaralaštva. Međutim, Vidrić je u tom smislu izuzetak[271] što dodatno potvrđuje odsutnost lirskog „autobiografizma“ i subjektivizma te se vidi da je malen broj pjesama napisan iz perspektive lirskog ja[272]. Upravo zato ne možemo poistovjećivati pjesnika i lirski subjekt kao u dosadašnjim slučajevima Vojnovića i Matoša (ili u drugim primjerima u daljnjem tekstu).

Kako bismo provjerili u kojem se kontekstu u Vidrićevoj poeziji javljaju motivi konkretnoga grada ili urbani motivi, kao izvor nam je poslužio *Izbor pjesama* Cvjetka Milanje[273]. Postoje pjesme s konkretnim imenom grada pa se tako spominju: Theb, tj. Teba (*U oblacima*), Pompeji (u naslovu pjesme *Pompejanska sličica*), Herkulanej (*Pomona*) i Rim (*Jezuiti*). Međutim, u nekim pjesmama grad nije izravno spomenut, iako je iz sadržajnog konteksta vrlo vidljiva Vidrićeva zanesenost starim Rimom (*Elije Glauko, Coena, Mentor i pjesnik, Ex Pannonia*). O zaokupljenosti najvećeg dijela Vidrićevih pjesama temama iz starine (egipatskim, biblijskim, antičkim, itd.) piše Novak[274].

---

[267] Milanja, Cvjetko: Vladimir Vidrić, u: Vidrić, Vladimir: *Izbor pjesama*; Nikolić, Mihovil: *Izabrana djela*, u: *Stoljeća hrvatske književnosti*, priredio Cvjetko Milanja, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., str. 13.

[268] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 256.

[269] Hergešić: *Hrvatska moderna*, str. 75.

[270] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga 5: Književnost moderne*, str. 257.

[271] Isto.

[272] Milanja: Vladimir Vidrić, str. 13.

[273] Vidrić, Vladimir: *Izbor pjesama*; Nikolić, Mihovil: *Izabrana djela*, u: *Stoljeća hrvatske književnosti*, priredio Cvjetko Milanja, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.

[274] Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti, Sv. 2: Između Pešte, Beča i Beograda*, Marjan tisak, Split, 2004., str. 150.

Motiv grada Tebe tek je sporednog značenja u odnosu na temeljnu zaokupljenost pjesme. Lirski je subjekt bio u božanskim visinama, ali ga Zeus prekorava u posljednjem dijelu pjesme (*Zatajit ćeš me rad muke i hljeba*) (1).

(1) Na oblaku sam ponad mora bio / Gdje mermer stupi nose plavet neba, / I Zevsu sam se poklonio bogu / S vijencem o čelu i s lirom iz Theba. (*U oblacima*, str. 51.)

Naslovom pjesme sugerira se tematsko-motivska preokupacija Pompejima. Pritom uočavamo „bukoličko-pastoralno-mitološki“[275] kontekst u kojemu se pojavljuje grad jer je gozba satira prikazana na arkadijski, idilični način. Prepuštaju se oni i gustativnom i taktilnom hedonizmu, tj. uživanju u jelu i piću te milovanju žena (2).

(2) – Crni satiri / Rumenog ovna peku // (…) Krčage nose – krčage vuku, / Slađano vino piju. // (…) // Pod svijetlim panjem penje se plamen, / Ožareni dršću grane, / O grud satiru sakriva žena / Obraze milovane. (*Pompejanska sličica*, str. 60.)

Usputno je i spominjanje grada Herkulaneja i to putem epiteta u stihu pjesme *Pomona*[276]. Na balkonu jedne vile (*Na balkonu vile herkulanske*) stari Marcus Antoninus Drusus, u čijemu imenu prepoznajemo pjesnikovu opsesiju starorimskom tradicijom, lagano ispija vino dok njegova kći Pomona poskrivečki promatra roba[277]. Otac ju pita što radi, a ona mu laže da čita, spominjući poznate rimske književnike (Ovidija i Katona). Istovremeno su prisutni i Herkulanej i Rim – ne samo izravno nego i neizravno. U tematskom smislu uočavamo Vidrićevo kritiziranje snobizma bogatog Rimljanina – s jedne strane, ništa ne radi i vrijeme mu prolazi u hedonističkom ispijanju vina dok, s druge strane, netko drugi (rob) radi za njega, lišen jednog od temeljnih ljudskih prava – slobode (3).

(3) Tu će otac dobrodušnim tonom: / „Što mi radiš kćerce pod balkonom?“ / A ona se zaklanja do zida. / „Čitam“, veli, „stihe od Ovida.“ // Sluša kćerka. Otac ne silazi: / „Kako tebi podnevo prolazi? / Brzo tada za uzvrat će ona: / „Čitam“, veli, „knjigu od Catona.“ (*Pomona*, str. 63.)

[275] Milanja: Vladimir Vidrić, str. 24.

[276] Pjesma je u početku imala naslov *Boni mores*.

Vidi u: Frangeš, Ivo: *Matoš, Vidrić, Krleža*, Liber, Zagreb, 1974., str. 129.

[277] Isto, str. 130.

Hedonističku temu pronalazimo i u *Coeni*. Taj naziv inače označava „glavni obrok, ručak kod Rimljana“[278], a u ovoj pjesmi naglašavaju se materijalni status, moć, bogatstvo pa čak i kič kojim je okružen senator (4). Nije li hedonizam sveprisutna, univerzalna tema, čijim se tematiziranjem Vidrić referira i na suvremenost, bez obzira što pjesma nastaje na izvorištima starih civilizacija? U prilog tome, Kravar ističe „mogućnost da pjesnički dočaranoj prošlosti pripadnu različite funkcije“, odnosno navedeno uočava i u *Pjesmama* Vidrića čija prošlost (u pjesmama) predstavlja „alegoriju moderne svakidašnjice“[279].

(4) … I senator puni čaše vinom. / U po smijeha toči kaplje zlata, / Pak amforu rukom obuhvata, / A na ruci prsten sja s rubinom. (*Coena*, str. 64.)

Idućа pjesma također potvrđuje pažnju koju je Vidrić pridavao starogrčkoj/starorimskoj mitologiji. Pojava boga Jupitera (rimska inačica Zeusa) i boginje Atene (grčka boginja čija bi rimska inačica bila Minerva, ali nije spomenuta u stihovima) upućuju na pjesnikovo ispreplitanje mitologija dviju velikih tradicija. Naknadno umetnut motiv *augura* koji je proricao božansku volju iz leta ptica sugerira da se pjesma ipak odnosi na Rim. Ova je poetska sličica oslikana dijalogom svećenika i mladića (vjerojatno Rimljanina) koji bi želio postati augur. Milanja spominje i poznatu legendu koja opisuje kako su guske spasile Rim u trenutku kad su se Gali potajno ušuljali u grad[280] što dodatno potvrđuje da je stvarno riječ o Rimu.

(5) Augur igra prstima po žari: / „Ti bi rado znao svete stvari? / Bene – ostat možeš, cijenit znamo / Dobru volju, daj se strpi samo. (*Mentor i pjesnik*, str. 67.)

(6) Danas, radi pobjede nad Gali, / Jupiteru žrtven krijes se pali; / Zaštite se u bogova prose / I guske se u ophodu nose. (*Mentor i pjesnik*, str. 67.)

Elije Glauko pripadnik je rimskog društva koji je završio u dugovima (7). Iako je zaljubljen u svoju robinjicu (*Elij Glauko ima robinjicu, / Plavokosu barbarku, Njemicu*), senator i dva Grka nude mu oprost dugova ukoliko im daruje tu plavokosu Njemicu. Milanja na temelju motiva *senatora, gospodara* i *roba* prepoznaje društvenu hijerarhiju staroga Rima.[281]

---

[278] Vidrić: *Izbor pjesama*, str. 236.

[279] Kravar: Prošlošću (i s prošlošću) protiv civilizacijske moderne, str. 198.

[280] Vidrić: *Izbor pjesama*, str. 67.

[281] Milanja: Vladimir Vidrić, str. 24.

Iako je Elije taj koji duguje, senator i Grci kao dodatak uz robinjicu nude mu čašu od kristala (8), odnosno „zlaćan prsten“ (9). Zapanjuje pomisao da ljudski život (ili u ovom slučaju – sudbina) ima svoju cijenu, pogotovo znajući da Elije voli tu djevojku. Međutim, to ga ne sprječava u prodaji. Vidrić stoga kritizira licemjerje starorimskoga građanstva. Posezanje za tim starim svjetovima u duhu je secesije[282], a kako Kravar ističe da

> „se spomenuti svjetovi podudaraju s aktualnim pjesnikovim, gdje su nastajale njegove stvarne frustracije, (…) stoga se možda može reći da prošlost *Elija Glauka* (…) i nije prošlost nego predvorje moderne: i u starom Rimu i u srednjem vijeku i u Zagrebu oko godine 1900. vrijede društveni odnosi koji pospješuju pobjedu „civilizacije“ nad „erosom“[283].

(7) Elij Glauko – ima vjerovnika, / Senatora starca raskošnika, / I dva crna, neugledna stvora: / Dva trgovca spreko mora (*Elije Glauko,* str. 53.)

(8) „Prijatelju, daj mi robinjicu, / Rado ću ti vratit obveznicu / I dat ću ti čašu od kristala, / Lukul nema takova pokala.“ (*Elije Glauko,* str. 53.)

(9) Dat ćemo ti mjesto tog poklala / Zlaćan prsten s okom od opala / I tu kesu – metni je u grudi, / Uzmi Glauko – u zdravlje ti budi! (*Elije Glauko,* str. 53.)

Protkanost rimskom mitologijom vidljiva je i u sljedećoj pjesmi, *Ex Pannoniji,* pri spominjanju imena boginje Diane, s kojom je uspoređena nesretna pokojnica (10). Na temelju konteksta pjesme moguće je zaključiti da je i ovdje vidljiv utjecaj rimske tradicije. Naime, poznato je da su izraz „barbari“ nekada koristili Rimljani za sve one strance koji nisu poznavali latinski jezik niti rimske običaje. U ovoj pjesmi taj naziv dobiva otac preminule djevojke (11).

(10) Leš je ležo – i vidjeh: / Bila je divna žena, / Obasjano bilo joj čelo / I grud se bijelila njena / I tako mi jasnog neba! / Bila je kao Diana. / Po vodi i ladnom tijelu / Kosa joj pala vrana – –. (*Ex Pannonia,* str. 76-77.)

(11) Dugo je stajao barbar – / Nijem kraj bijeloga zida, / A onda je tužno zapjevo / Ko da se srce kida. / I kad mu dođoše s vrčem / On je tek mutno gledo; / I sjedeć držo na krilu / Tijelo divno i blijedo. (*Ex Pannonia,* str. 78.)

---

[282] Secesijski povratak „nekim uzorima i uzorcima iz davne prošlosti“ potvrđuje kako je secesija povezana s historicizmom.

Vidi u: Žmegač: *Duh impresionizma i secesije,* str. 102.

[283] Kravar: Prošlošću (i s prošlošću) protiv civilizacijske moderne, str. 200.

Središnji je grad pjesme *Jezuiti*, u kojoj naslovljeni likovi imaju ključeve grada, također Rim. Pjesnik se poigrava svjetlom i tamom[284], suprotstavljajući *vatru* kao izvor topline i *zimu* kao izvor hladnoće (12).

(12) A dva lica blijedila su / U potaji kraj kamina. / Sjedili su jezuiti, / A bio je mrak i tmina. // Sjedili su ko u grozi / Držeć svijetle ključe Rima. / I kraj one žarke vatre / Strujila je od njih zima. (*Jezuiti*, str. 89.)

Na samom su kraju naše interpretacije i analize Vidrićevih gradskih pjesama dvije u kojima je grad, na prvi pogled, neodređen. U pjesmi *Sanjao sam…* podsvjesna je želja lirskog subjekta predočena u obliku sna u kojem je on barbar (13). Maloprije smo spomenuli da su poziciju barbara određivali Grci i Rimljani iz svoje perspektive te su oni za njih predstavljali strance koji ne poznaju njihov jezik – grčki ili latinski. Ovdje lirski subjekt prihvaća taj izraz u nešto drugačijem obliku (*varvar*), ali u kontekstu ratnika koji pobjeđuje. U daljini se nazire *grad* (ne znamo koji!) dok ga *varvar* pobjedonosno gleda (14).

(13) Sanjao sam da sam varvar / Riđih kosa, nagih grudi, / I da nosim teško koplje, / A da sunce jarko rudi. (*Sanjao sam…*, str. 97.)

(14) A u dolu grad se viđa / Kao blijedozlatna slika. // A ja stojim, ja ga gledam, / Na ruci mi krv od boja, (*Sanjao sam…*, str. 97.)

Na kraju Vidrićeve poezije u ovom potpoglavlju nalazi se pjesma *Adieu* – pjesma rastanka, diskretne tuge i pomirenosti sa sudbinom. Pjesnik spominje grad u kontekstu smrti, ali da bismo to dokazali, u nastavku citiramo cijelu pjesmu. Sintagmu *silaziti stubama grada* mogli bismo protumačiti kao odlazak u podzemlje, u smrt, ali i život u nekom novom (zagrobnom) životu (15). Međutim, uvijek je izazovno analizirati pjesmu onoga koji je odavno „sišao stubama grada“ jer ga ne možemo pitati koji su sve načini interpretacije i analize pjesme dozvoljeni.

(15) O moja je leđa lagano / Kucnula mandolina / I moj se je kaput raskrio. / Purpurna pomrčina / Moje je vjeđe prekrila / Od sunca, vjetra i vina. // A moja se ruka ganula, / Koja pjesmice sklada, / Svijetlu

[284] Kontrast svjetla i sjene ili prisutnost kontrasta općenito u Vidrićevoj poeziji možda je posljedica druženja s hrvatskim secesionističkim slikarom Mencijem Klementom Crnčićem.

Vidi u: Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga 5: Književnost moderne*, str. 262.

je suzu utrla, / Što mi sa zjena pada / – Tako silazim gospojo / Stubama tvojega grada. (*Adieu*, str. 82.)

Ovih desetak Vidrićevih pjesama (od ukupno četrdesetak ikad napisanih) pokazuju da grad nema zanemarivu ulogu u njegovoj poeziji. U tim pjesmama Vidrić se često vraća slavnoj prošlosti starih Grka i Rimljana, progovarajući o njihovoj tradiciji, svakodnevici, ali i građanskom licemjerju i snobizmu. Istodobno, Vidrić, kao urbani antropolog, koristi antički grad kako bi kroz temu grada u prošlosti prikazao grad (i društvo) u sadašnjosti[285].

3.1.4. Grad u Begovićevoj poeziji

Slika 4. Milan Begović[286]

Milan Begović (1876. – 1948.) rođen je u Vrlici u kojoj je i pohađao osnovnu školu.[287] Kasnije je, u splitskoj gimnaziji, išao u isti razred s Nazorom[288]. U Zagrebu je studirao prirodne znanosti, a potom je prešao u Beč na studij romanistike[289] i slavistike,

[285] Kako ističe Kravar:

> „Kao i ostali umjetni svjetovi, pasatističke teme hrvatskih modernista imaju znatan kritiki potencijal. Dapače, on je većim dijelom tipičan ili čak stereotipan, u smislu da ga je moguće povezati s kritičkim pogledima na modernu civilizaciju koji su se, usporedno s književnom modernom i nakon njezina kraja, razvili u cjelovite teorije i filozofije.“

Vidi u: Kravar: Prošlošću (i s prošlošću) protiv civilizacijske norme, str. 202.

[286] Fotografija je preuzeta s mrežne stranice Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, pod natuknicom BEGOVIĆ, MILAN: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6621 (pristup: 22. 8. 2020.)

[287] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 428.

[288] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 315.

[289] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 320.

posjećujući muzeje i izložbe[290] te slušajući predavanja Mayer-Luebkea i Jagića[291]. Nakon dovršetka studija, isprva je radio kao gimnazijski profesor u Splitu i Zadru[292], a potom je volonter pa dramski pisac u hamburškom Deutsches Schauspielhaus, suradnik u Theater-Akademie, zaposlenik u bečkom Neue Wiener Bühne i novosadskom Srpskom narodnom pozorištu[293]. U ratu je mobiliziran pa tek nakon 1920. godine trajno stiže u Zagreb[294] i neko vrijeme predaje na Glumačkoj školi u Zagrebu, nakon čega je nakratko postao ravnateljem drame Hrvatskog narodnog kazališta.[295] Kasnije će neko vrijeme raditi u gimnaziji, a potom se i umiroviti.[296] Tijekom života prevodio je s triju jezika: francuskog, njemačkog i engleskog.[297]

Novak ističe da je Begović bio čovjek koji nije prihvaćao kompromise, stoga se nije ni na nekom poslu zadržavao duže vrijeme.[298] U ljubavnom je smislu imao brojne ljubavne avanture te se više puta obvezivao na bračnu zajednicu dok je u političkom bio liberal i „nacionalno vrlo moderno osviješteni čovjek".[299] Možda se zbog svega toga zamjerio tadašnjoj sredini jer ga je potkraj života, već poprilično bolesnog, Sud časti Društva hrvatskih književnika nepravedno optužio da je fašist te mu 1945. zabranio daljnje javno djelovanje.[300] Prava je istina da ga politika nikada nije zanimala (za razliku od Matoša!), stoga je ovo, prema Novakovu

---

[290] Dragičević, Josipa: Pjesnički opus Milana Begovića, u: *Milan Begović: Zbornik radova sa simpozija u povodu 140. obljetnice rođenja*, uredio Ivica Matičević, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 2017., str. 65.

[291] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 315.

[292] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 320.

[293] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 428.

[294] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 315-316.

[295] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 320.

Na tom je položaju radio samo jednu godinu, a Novak navodi da je otpušten „nakon skandala s političkom režimskom aluzivnošću njegove obrade Šenoina *Diogeneša*".

Vidi u: Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 316.

[296] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 428.

[297] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 320.

[298] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 316.

[299] Isto.

[300] Isto, str. 318.

mišljenju, zasigurno bila osveta zavidnih ljudi kojima je „tijekom dugih desetljeća određivao mjeru svjetskosti, liberalizma i urbanosti“.[301] Žalosno je da su ga nakon smrti pokopali „gotovo u tajnosti“[302].

Begović je bio vrlo plodan književnik, s obzirom da se okušao u svim književnim rodovima, pišući poeziju, prozu, dramu, kritiku i baveći se prevođenjem.[303] U poeziji moderne Begović zauzima posebno mjesto. Tako Šicel navodi da Begovićeva prva zbirka pjesama *Pjesme* (1896.) nije bila vješto napisana, naročito zbog pesimizma i neprirodne melankolije.[304] Međutim, lirskom *Knjigom Boccadoro* (1900.), napisanom pod pseudonimom Xeres de la Maraja[305], upisao se u povijest modernističke poezije, pri čemu je od mladih dobio pohvale, a od starijih pokude „zbog poetskog esteticizma i erotsko-hedonističke tematike“[306]. Iz Milanjinoga se teksta saznaje da je Begović komentirao kako je knjiga nastala kao rezultat ne samo (…) hedonističkog života u Beču nego i „boravka u Firenzi i Rimu“ davne 1898.“[307] U toj knjizi pjesama, posvećenoj „putenoj markizici Zoe Boccadoro“[308], Begović donosi svijet

---

[301] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 318.

[302] Isto.

[303] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 428.

Prema Šicelu, dosad su objavljena sljedeća Begovićeva djela: *Pjesme* (Zagreb, 1896.), *Knjiga Boccadoro* (Zagreb, 1900.), *Život za cara* (Zadar, 1904.), *Gospodja Walewska* (Zagreb, 1906.), *Dunja u kovčegu* (Zagreb, 1921.), *Svadbeni let* (Zagreb, 1922.), *Male komedije* (Zagreb, 1921.), *Pustolov pred vratima* (Zagreb, 1926.), *Kvartet* (Zagreb, 1936.), *Giga Barićeva* (Zagreb, 1940.), *Kritike i prikazi* (Zagreb, 1943.), *Sabrana djela Milana Begovića* (Zagreb, 2002.)…

Vidi u: Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 320.

[304] Isto, str. 117.

[305]Isto.

[306] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 428.

[307] Bečki mu je barok tako utkao „nježnost i rafiniranost“ dok mu je „talijanska renesansa otkrila (…) ljepotu u životu i čovjeku, u strasti“.

Vidi u: Milanja, Cvjetko: Kritička recepcija Begovićeve *Knjige Boccadoro*, u: *Recepcija Milana Begovića: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 120. obljetnice rođenja Milana Begovića, Zagreb - Zadar, 5. – 8. prosinca 1998., uredio Tihomil Maštrović, Hrvatski studiji Sveučilišta - Zavod za povijest hrvatske književnosti HAZU - Hrvatsko filološko društvo, Zagreb - Zadar, 1998.,* str. 186-187.

[308] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 315.

renesansnog hedonizma, erotike, putene ljubavi te muško-ženskih odnosa[309]. Iako Frangeš smatra njegov humanističko-pacifistički ciklus soneta *Život za cara* (1904.) njegovim najuspjelijim poetskim radom[310], Šicel kaže da Begovićeva poezija svejedno nema veliku umjetničku vrijednost, ali je zanimljiva po „dotad nepoznatoj motivici"[311].

Iz ovih je zapisa o njegovoj biografiji i književnom stvaralaštvu vidljivo da je književnik bio u velikom doticaju s europskim gradovima, stoga je logično pretpostaviti da ga je to inspiriralo i u pisanju poezije. Kako bismo provjerili svoju pretpostavku, kao izvor su nam poslužile *Pjesme I.* prireditelјice Vide Flaker[312]. Premda bi se istraživanje moglo odnositi i na *Pjesme II.* [313], mi ćemo se za potrebe istraživanja ograničiti na prvu knjigu. Korpus iz navedenog izdanja donosi urbane motive u samo šest pjesama, iako *Pjesme I.* zauzimaju nekoliko stotina stranica (točnije: 486 stranica).

Spoznaja da se Begović u lirskom stvaralaštvu potvrdio kao ljubitelj mladenačkih igara i stihova o ljubavi možda naizgled nema ikakve veze s gradovima. Međutim, lirski subjekt sebe u nesretnoj ljubavi s „liepom plavojkom" uspoređuje sa „slavnim vladarem iz davnine" koji promatra „razvaline sjajnog grada". Očito je da je njihova ljubav nekada bila velika, ali sada pripada *davnini*, prošlosti dok u sadašnjosti ostaju tragovi – o prošlosti koja je metafora sadašnjosti pisao je Kravar u već ranije citiranom i fusnotiranom poglavlju knjige *Književni protusvjetovi*. Grad se u ovoj pjesmi ne može promatrati u svom osnovnom značenju, već je, u simboličkom smislu, srce lirskog subjekta koje proživljava posljedice prekida ljubavne veze kao razvaline nekog prošlog svijeta, odnosno prah (1).

(1) Čini mi se da sam koji / Slavni vladar iz davnine, / Čija sjena gleda svoga / Sjajnog grada razvaline. // Pa nad gradom porušenim / Ustavlja se slavna sjena, / Roni suze nad prošlosti / Svoga grada porušena. (*Pjesma koju Begović nije naslovio*, str. 16-17.)

---

[309] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 117-118.

[310] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 428.

[311] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 119.

[312] Begović, Milan: *Pjesme I.*, u: *Sabrana djela Milana Begovića,* svezak 1., uredila Vida Flaker, Naklada Ljevak - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2002.

[313] *Pjesme II.* zauzimaju čak 511 stranica.

Povezanost je grada i ljubavi vidljiva i kroz sljedeću pjesmu. Ondje su opisane ljubavne igre pjesnika i žena što nije po volji gosparā. Grad je u tom kontekstu, sa svojim kičem, glazbom i djevojkom koja izmjenjuje poljupce s pjesnikom, predstavljen kao izvorište ljubavne zabave, naslade i radosti te središte ljubavnog užitka. Da je riječ o Dubrovniku, upućuje naslov pjesme svojim posvojnim pridjevom *dubrovačka*, ali i uvođenjem motiva *gospara* koji potvrđuju našu tezu. U ovom je slučaju pjesnik zaljubljen, a njegova se strast dovodi u suodnos s glazbom jer je srce uspoređeno s *cimbalom*. Međutim, dubrovački gospari koje bismo mogli promatrati kao simbol tradicije, zamjeraju mu iskazivanje njegove strasti, nazivajući ga *ludim* pjesnikom (2). Sjetimo li se reakcije na Begovićevu *Knjigu Boccadoro* te na reakcije „starih" i „mladih", moguće je ovu pjesmu analizirati u tom kontekstu[314] i reći da je Begović i na ovaj način pokazivao svjesnost da je uzdrmao dotad čvrstu tradiciju svojim slobodnim stihovima o ljubavi, strasti i putenosti.

(2) I dršće cimbal – ko srce / ko srce koje ljubi, / akord se njegov strastveni / dvoranom sjajnom gubi. // (…) Pod onim sjedeć zrcalom / zamjeraju Gospari: / Gle, kako ludog pjesnika / pomamna ljubav žari! (*Dubrovačka*, str. 172-173.)

Nastavno na ples i veselje, u trećoj pjesmi lirski subjekt poziva *hrvatsku pjesmu* da ispuni apsolutno sve oko sebe pa tako i *biele gradove* (bez obzira što nije poznato o kojima je riječ) kako bi svi plesali *kolo vito* (3). Ta je ritmička živost[315], odnosno vedrina, osobina Begovića kao pjesnika što su dosad istaknuli Frangeš, Novak i Šicel u stalno citiranim povijestima književnosti, a uočavamo je u dosadašnjim trima pjesmama.

---

[314] Kada je riječ o recepciji Begovićeva stvaralaštva, Milanja ističe da bismo, povodom *Knjige Boccadoro*, sve recenzije „mogli (…) grupirati u nekoliko općih metodoloških tipova" pa recenzija jest: „emotivno-ekstatično-apologetska" (postoji afirmativna kozmopolitska obojenost) ili „tradicionalističko-negatorska" (orijentirana na folklor). Oba su ova tipa neobjektivna i pripadaju prvoj grupi za razliku od „objektivno-perifrastičkog" čija su obilježja: „detektiranje nekih toposa, opis tema i sadržaja". Treći bi tip bio „znanstveni" te je, u odnosu na prva dva najprimjereniji, „ali se nije dostatno potrudio iscrpsti rabljenu poetičku paradigmu".

Usp. Milanja: Kritička recepcija Begovićeve *Knjige Boccadoro*, str. 192.

[315] Govoreći o Begoviću i njegovom „neobuzdanom ritmu" u *Vrličkom čobanu u Beču*, Brlenić-Vujić podsjeća da je još Matoš duhovito prokomentirao Begovića riječima „profesor prerušen u španjolskog Granda".

Usp. Brlenić-Vujić, Branka: Recepcija dekorativnih oblika iz slikarstva, glazbe i arhitekture u Begovićevoj lirici, u: *Recepcija Milana Begovića: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 120. obljetnice rođenja Milana Begovića, Zagreb - Zadar, 5. – 8. prosinca 1998., uredio Tihomil Maštrović, Hrvatski studiji Sveučilišta - Zavod za povijest hrvatske književnosti HAZU - Hrvatsko filološko društvo, Zagreb - Zadar, 1998.*, str. 321.

(3) Odjekni, hrvatska pjesmo, / Niz kitne bregove, / i pođi kroz sela naša, / kroz biele gradove! (*Preludij,* str. 167.)

Međutim, Begovićev grad ponekad se javlja i u blago pesimističnom tonu te s mračnim sugestijama. Vidljivo je to u pjesmi koja govori o *Jerusalimu,* odnosno Jeruzalemu, dodatno opisanom epitetima *taman* i *grozan* zbog svijesti o tome što se dogodilo Isusu Kristu. Iz konteksta je pjesme vidljivo da je grad ovdje gotovo personificiran jer lirski subjekt o njemu govori vrlo sugestivno – kao da je riječ o ubojici (4).

(4) U onom mraku Jerusalim stoji, / Taman i grozan, kao da se kazne / Teškoga grieha od nebesa boji (*Hrist,* str. 84.)

Zanimljivo je da ni Begović nije odolio prepoznatljivoj hrvatskoj književnoj temi odlaska u svijet i žalovanja za rodnom grudom. Lirski se subjekt obraća pjesniku koji putuje iz domovine, opominjući ga da ondje neće biti sretan (*Ta šta ćeš naći u tim gradovima*). Kako bi njegova opomena bila uvjerljivija, Begović poseže za antitezom jer su *ti gradovi* dovedeni u suprotnost s idiličnošću grada odakle je potekao i gdje „ima sestru i kuću“ (5).

(5) Ta što ćeš naći u tim gradovima, / Tu nemaš sestre, tu ne imaš kuće, / A tvoja duša među tuđincima / Mlada poginut će. (*Pjesnik i sviet,* str. 53.)

Sugestivnim naslovom pjesme, posljednja u nizu ovdje analiziranih pokazuje da se odnosi na kulturološki važnu Veneciju[316] i njezine gondolijere koji su joj zaštitni znak. U ovoj su pjesmi Venecija i njezin gondolijer mjesto i glasnik smrti. Znajući da je sredinom 14. stoljeća Europom (a tako i Venecijom) harala kuga, moguće je da je grad aluzija na tu, tada smrtonosnu epidemiju (6).

---

[316] Venecija ili Mletačka Republika, osobita po lagunama, jest grad-država koja je dobila ime po Venetima, ribarima iz mletačke lagune. U povijesti je ostala upamćena kao važan trgovački posrednik između Istoka i Zapada, no i kao grad-država na čiju je demografiju utjecala kuga. Popis iz 1338. godine Veneciju, s njezinih 100.000 stanovnika, svrstava u najveće europske gradove, pored Pariza, Firence, Milana i Napulja. Međutim, dolaskom kuge nestalo je oko 60 % stanovništva pri čemu će nekadašnju brojnost Venecija doseći tek oko 1500. godine.

U kulturološkom smislu Venecija je ostavila poseban trag u drugoj polovici 15. stoljeća kada postaje jednim od najvažnijih središta europskog tiskarstva (npr. Manuzijeva tiskara). Osim toga, mletačke su tiskare utjecale i na hrvatsku kulturnu povijest jer se ondje tiskaju djela na hrvatskom jeziku i latinici. Od 18. stoljeća Venecija je, „po svojim znamenitostima, spomenicima, zabavištima i igračnicama, privlačno mjesto i stjecište bogatoga, dokonoga i pustolovnoga svijeta“. Do pada Venecije dolazi u doba Napoleonovog uspona, točnije 1797. godine.

Vidi natuknicu VENECIJA u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64239 (pristup: 14. 3. 2021.)

(6) Po visokim balkonima srebreni mjesec sije; / Njegove bliede zrake padaju drevne u dvore, / Pod kojim vali slavnu povijest tužno mrmore. (…) // Najednom trgnu se ona, lijepa poput lijera, / Glednuv kanalom šanu: „Ne ima još gondoliera?“ (…) Kad eto pljušti voda, kanalom gondola pliva, (…) // Ustavi gondolu ondje gdje su grlile sjene: / – Hajd'mo! – škrgutnu zubim i njih iz snatrenja prene. (*Gondolier*, str. 73-74.)

U nevelikom broju ovdje analiziranih *gradskih* pjesama, Begović grad upotrebljava u osnovnom, ali i u prenesenom značenju (u većem broju slučajeva). Grad je svjedokom ljubavnih igara djevojaka i mladića, bez obzira na prijekor ondje prisutnih *gospara*. Prostor je to kojim bi trebala odjeknuti vesela hrvatska pjesma, dakle, potencijalno mjesto pokreta i života. Međutim, može on biti i metafora za srce, stoga katkada razrušen grad predstavlja ljubavlju ranjeno srce, a u širokoj lepezi identiteta koje nudi gradu, Begović mu dodjeljuje ulogu glasnika smrti ili čak ubojice.

3.1.5. Grad u Nazorovoj poeziji

Slika 5. Vladimir Nazor[317]

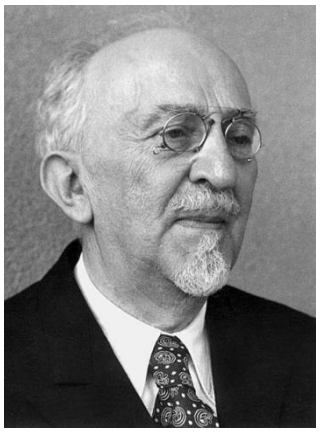

Begovićev vršnjak Vladimir Nazor (1876. – 1949.) rođen je u Postirama na otoku Braču. Nakon lokalne osnovne škole, prešao je u splitsku gimnaziju[318], a potom ne baš uspješno studirao prirodne znanosti, odnosno botaniku u Zagrebu i Grazu[319]. Iako je bio prirodnjak, volio je književnost te je, zahvaljujući očevoj biblioteci, bio upoznat sa stvaralaštvom Homera, Ariosta, Dantea, Leopardija i Manzonija[320]. Odlično je savladao talijanski jezik, ali je imao velikih

[317] Fotografija je preuzeta s mrežne stranice Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, pod natuknicom NAZOR, VLADIMIR: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43168 (pristup: 22. 8. 2020.)

[318] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 498.

[319] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 294.

[320] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 153.

problema s učenjem njemačkoga koji nikada nije savršeno naučio.[321] Kao profesor radio je u brojnim hrvatskim gradovima: Splitu, Zadru, Pazinu, Kopru, Kastvu, Crikvenici i Zagrebu, a jedno je vrijeme upravljao dječjim domom u Crikvenici.[322] Međutim, 1942. postao je partizan (zajedno s Ivanom Goranom Kovačićem) čime je postao „jedan od rijetkih europskih pisaca koji je za vrijeme Drugoga svjetskog rata otpor fašizmu pružio ne samo duhovnom nego i fizičkom gestom".[323]

To će mu političko aktiviranje omogućiti da postane predsjednik Izvršnog odbora ZAVNOH-a te Prezidija Sabora[324], a kad umre, pokopat će ga, u Zagrebu, uz najveće počasti[325] (za razliku od njegovog vršnjaka Begovića i načina na koji se odvio njegov sprovod – u tajnosti). S obzirom da je bio politički angažiran te je strastveno volio domovinu[326], u tadašnjim je državnim i političkim moćnicima vidio oličenje snage – hvalio je J. B. Tita, Karađorđevića, američkog predsjednika T. W. Wilsona pa čak i A. Pavelića.[327] To će divljenje prema Wilsonu biti spomenuto i u jednom našem kasnijem primjeru, a u vezi s *gradskom* pjesmom.

Novak upućuje na žanrovsku raznolikost njegova opusa pa saznajemo da je pisao pjesme, pripovijetke, romane, epove, putopise, eseje, autobiografske zapise i školske udžbenike[328] dok Šicel donosi konkretne naslove[329]. Nazor ulazi u svijet poezije u doba

---

[321] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 294-295.

[322] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 498.

[323] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 296.

[324] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 498.

[325] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 296.

[326] U vezi sa strastvenom ljubavi prema domovini, vrlo je zanimljiv i važan Novakov citat u nastavku:

> „U nježnom ali strasnom odnosu s domovinom i njezinim personificiranim moćnicima naziru se izravni tragovi Nazorova snažnog Edipova kompleksa. Domovinu je volio kao majku, a njezinih se Titana plašio kao da su mu očevi. Zato nije slučajna golema Nazorova ljutnja na Freudove psihoanalitičke spise u kojima je, čini se, shvatio suštinu svojih duševnih ponora koje ni samom sebi nije htio priznati. On je Freuda čitao ali je brzo shvatio da ga ne čita kao čitatelj nego kao pacijent."

Vidi u: Isto.

[327] Isto.

[328] Isto, str. 294.

[329] Šicel donosi dosad objavljena izdanja Nazorovih djela: *Slavenske legende* (Zadar, 1900.); *Knjiga o kraljevima hrvatskijem* (Zadar, 1904.); *Veli Jože* (Ljubljana, 1908.); *Lirika* (Zagreb, 1910.); *Nove pjesme* (Zagreb, 1913.);

moderne.[330] Zbirkom pjesama *Slavenske legende* (1900.) pjeva o glavnim bogovima staroslavenske mitologije, a znakovito je što će i u kasnijim svojim djelima (npr. u *Živani* (1902.)), vezano uz tu temu, čovjeka često poistovjećivati s bogom ili prirodom, dajući mu snagu u vječnoj borbi između dobra i zla.[331] Šicel u tome prepoznaje određen otklon od poezije moderne jer su Nazorove pjesme „izraz mladenačkog, zdravog ljudskog optimizma, vjere u čovjeka i u njegovu neograničenu snagu, ali i bezgraničnu dobrotu".[332]

Spomenuta će misao o „ljudskoj snazi koja je istovjetna božanskoj" poslužiti kao temelj za pjesme nacionalne problematike koje su nadrasle nacionalno, postajući univerzalnima[333]. U nekim pjesmama tugovat će pjesnik zbog situacije u kojoj se našla njegova domovina, ali ima i pjesama s optimističnim pogledom u budućnost.[334] Međutim, nije Nazorova poezija isključivo domoljubna – ima u njoj i pejzažnih trenutaka, obogaćenih mediteranskom motivikom i prirodom koja predstavlja izvor snage[335].

U kasnijoj fazi, koju je Nazor smjestio u vremenski interval između 1916. i 1936., a koja je potvrđena zbirkama *Intima, Pjesni ljuvene, Niza od koralja, Pjesme o četiri arhandjela*, pjesnik se okreće samome sebi, odnosno svojoj intimi. Nisu to više pjesme pune životnog optimizma, nego ima i ravnodušnosti i pesimističnih trenutaka.[336] U svakom slučaju, Kravar u njegovim pjesmama prepoznaje utjecaj europskog romantizma, talijanske moderne te hrvatske

---

Istarske priče (Zagreb, 1913.); *Intima* (Zagreb, 1915.); *Pjesni ljuvene* (Zagreb, 1915.); *Medvjed Brundo* (Zagreb, 1915.); *Pabirci* (Zagreb, 1917.); *Priče iz djetinjstva* (Zagreb, 1924.); *Pjesme o četiri arhanđela* (Sušak, 1927.); *Priče s ostrva, iz grada i sa planine* (Zagreb, 1927.); *Sabrana djela Vladimira Nazora, I-XXI* (Zagreb, 1977.); *Izabrana djela I-IV*, SHK (Zagreb, 1999.), itd.

Vidi u: Šicel: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga III.: Moderna*, str. 330.

[330] Isto, str. 153.

[331] Isto, str. 154-155.

[332] Isto, str. 155.

[333] Isto, str. 156-157.

[334] Isto, str. 158.

[335] Isto.

[336] Isto, str. 159.

pripovjedne poezije 19. stoljeća[337], a značajan je i Novakov komentar da je Nazor imao mediteranski mentalni sklop[338].

Cilj je ovoga potpoglavlja ustanoviti javljaju li se grad i/ili urbani motivi u Nazorovoj poeziji i, ukoliko da, u kojem kontekstu. Taj je zadatak poprilično izazovan zbog velikog broja njegovih zbirki čije je sadržaje pjesnik često mijenjao, „stoga mnoge pjesme postoje u više verzija“[339]. Najrealniju bi sliku o navedenome stvorio tek detaljan pregled svih njegovih napisanih pjesama, ali kako takva analiza, u kontekstu teme naše doktorske disertacije, nema smisla, odlučili smo da ćemo u Nazora analizirati gradske motive u trima zbirkama[340].

Nazorovu povezanost s historicizmom[341], vidljivu kroz općinjenost poviješću, starinom i prošlošću[342] moguće je prepoznati u sintagmi *mermer-stube*. Bez obzira na to što je grad mrtav

---

[337] Kravar, Zoran: Vladimir Nazor, u: Nazor, Vladimir: *Izabrane pjesme*, priredio Zoran Kravar, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 106.

[338] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 295.

[339] Kravar: Vladimir Nazor, str. 104.

[340] Kako se naša analiza temelji na *Izabranim pjesmama* (1999.) prireditelja Zorana Kravara, *Pjesmama I.* unutar Sabranih djela (1977.) urednika Nedjeljka Mihanovića i „Pjesmama neuvrštenim u zbirku“ koje pripadaju *Izboru pjesama I.* (1999.), također potonjega prireditelja, koristit ćemo nazive: *Izabrane pjesme*, *Pjesme I.* i *Izbor pjesama I.*

Vidi u: Nazor, Vladimir: *Izabrane pjesme*, priredio Zoran Kravar, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.; Nazor, Vladimir: *Sabrana djela: Slavenske legende; Pjesma o narodu hrvatskome; Živana*, uredio Nedjeljko Mihanović, Mladost - Zora - Nakladni zavod Matice hrvatske - Sveučilišna naklada „Liber“, Zagreb, 1977.; Nazor, Vladimir: *Izbor pjesama I.*, priredio Nedjeljko Mihanović, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.

[341] Kako navodi Kravar, historicizam se ogleda u modernom zanimanju „za povijest i za njezinu funkcionalizaciju u aktualnom kulturnom i političkom životu“, a javlja se nakon razdoblja slavne revolucije u Francuskoj. Kada je riječ o Hrvatskoj 19. stoljeća, može se uočiti da su građani počeli promatrati hrvatsko srednjovjekovlje „kao bitan dio svoje samosvijesti, kao temelj državnoga prava i motivaciju političke borbe“. (str. 163.)

> „(…) Nazor se kolebao između jugoslavenskoga i hrvatskoga osjećaja, pa je ispjevao i nekoliko ciklusa u duhu hrvatskoga domoljublja. Tako je samo godinu dana prije *Novih pjesama* objavio zbirku *Hrvatski kraljevi*, a godine 1917. (u zbirci *Pabirci*) ciklus *Hrvatski gradovi*. Ciklus o gradovima nadahnut je, dapače, velikohrvatskim idejama, pa u njemu nalazimo i pjesme o Vranduku, Sarajevu ili Foči.“ (str. 165.)

Vidi u: Kravar, Zoran: Ideologem nacionalnoga srednjovjekovlja u Nazorovim *Hrvatskim kraljevima*, u: Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: Poglavlja iz hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., navedene stranice.

[342] Zahvaljujući Pavličićevoj knjizi *Vrijeme u pjesmi*, moguće je razlikovati nekoliko vrsta vremena u poeziji. Jedno je od njih i „povijesno vrijeme“ koje bismo mogli prepoznati upravo po tom vraćanju u prošlost. To je „evokacija nekog prošlog vremena koje nije istovjetno s vremenom u kojem se pjesma piše i čita“.

i zapušten, smatra lirski subjekt da još nije kasno i da bi grad mogla obnoviti *snaga naših desnica* (1). Time povezuje sva tri vremena – prošlost (ono što je grad bio), sadašnjost (ono što grad trenutno jest) i budućnost (ono što bi grad mogao biti). Na ovu se pjesmu na neki način nadovezuje i pjesma posvećena Gospiću (2). I taj je grad bio uništen, ali je svojom krepkošću u suprotnosti s *razvalinama,* odnosno njegova mu prošlost nije uništila budućnost koju lirski subjekt promatra na optimističan način.

(1) Naš mrtvi grad kraj r'jeke stoji močvarne // (…) Trg gradski gusta bunika je pokrila. (…) // (…) Naš mrtvi grad kraj r'jeke n'jeme, močvarne (…) // (…) Još se nisu u prah srušile / Sve mermer-stube. Još je cio hram. (…) // I grad još čeka snagu naših desnica, (…) // (…) Pa onda: il će nanovo da oživi / Grad mrtvi znoj nam i mlada nam krv (*Mrtvi grad*, str. 30-31., u: *Izabrane pjesme*)

(2) Kraj razvalina, koje nam ostaše, / Gospić nam raste kao krepko drvce. // Ne pozna mòre, rana te ne peče; / Ne zna za grozne zgode iz prošlosti. / Iz gora voda u val Likin teče / I šumi samo pjesme budućnosti. // Duh moj u njemu slatko se odmara. / Ne strši ovdje trošna kula stara, / Taj svjedok dana slavnih, al' i tužnih; // Ne gledam sanja krvavih i ružnih: / Gospić je bieli oaza visoka, / Međ kršjem sinjim pokraj šumna toka! (*Gospić*, str. 347., u: *Izbor pjesama I.*)

Želja za materijalnom i duhovnom obnovom grada, vidljiva iz prethodnih pjesama, povezana je i sa željom za moralnom obnovom koja je moguća pobijede li se neprijatelji. Pritom veliku ulogu ima povijesno naslijeđe, odnosno bogata prošlost koja bi trebala motivirati domaće vojnike i opravdati nekadašnju slavu. Iako *trošnim zidinama* Splita prijete neprijatelji, grad bi tek trebao pokazati svoju vojnu snagu (3). Zemun još pamti posljedice križarskih ratova, a kako bi gradu dao dodatnu važnost, pjesnik interpolira imena povijesnih osoba (4). Nazoru su od važnosti i bosanski kraljevi Tvrtko I. i Stjepan, spomenuti u pjesmi koja nosi ime Jajca, poznatog bosanskoga grada (5), pri čemu se Tvrtko spominje i u pjesmi o Travniku (6). Bogata povijest ne samo Jajca (5) nego i Petrovaradina, *gordoga* pobjednika koji je slavu stekao u borbi protiv Turaka (7), potvrda su velikoga povijesnoga značenja koje Nazor ponovno oživljuje svojim stihovima, a spominjanje fra Grge Martića u kontekstu Kreševa (8), način je kojim Nazor odaje počast i velikim književnim imenima (koja su također dio slavne prošlosti grad(ov)a).

Vidi u: Pavličić, Pavao: *Vrijeme u pjesmi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011., str. 139.

(3) S vrha Marjana (…) / Gvozden neki je obruč s daleka dvorove Splita / Stisnuo s triju strana. // (…) A trošne zidine gradske branit će mletačka četa. / Spušta se niz brdo čovjek u sporu, tihanu hodu / K svome rodnome Gradu. (…) // (…) Danas na Poljudu val je c'jelo predveče plako, (*Marulić,* str. 91., u: *Pjesme I.*)

(4) Zemune, bedem i tvrđa ti jaka / Još pamte (jeza i rado te hvata!), / Kako je vojska Petra pustinjaka / Ušla kroz tvoja desetora vrata. // Udarce pamtiš križarskoga mača, / Bies Kučuk-bega, zvižduk grčkog biča, / Gvozdenu ruku Gjurgja Brankovića, / Stradanja ljuta, čemer dugog plača. // A Sibinjanin kada Janko klonu / U krilu tvome, jecaj tvojih vila / Brujio tužno rieke u romonu. // I sve to prođe… Hola i gizdava / Jača se, diže na briegu Dunava / Hrvatska varoš – drevna Malevilla. (*Zemun,* str. 349., u: *Izbor pjesama I.*)

(5) Jajce, u tvojim katakombam leži / Na grobu Svinga muka i prošlosti: / Kraljeve sluša kako trunu kosti, / Na ploči noktom vjekove bilježi. // Kisar-Tvrđa na tvom br'jegu gori / Plamenom kada usta zora rana; / Sjeća te Tvrtka i kralja Stjepana, / O Mari rujnim odsjevom ti zbori. // Pod tobom Pliva osmero dapova / U Vrbas baca – grmi, diže paru / I s'jeva, blista u duginom, šaru. // Kraljeva cijelo i holih begova, / Ne zdvajaj – dolje, u valu Vrbasa / Ne čuješ ljepše budućnosti glasa? (*Jajce,* str. 346., u: *Izbor pjesama I.*)

(6) Travniče, s Doca u proljetnu danu / (…) // Oj, baščo, strmim pod Vlašićem, što ti / Mrmori Lašva? (…) // Promatram tvrđu tvoju… Što mi zbora / O tamnicama, o krvi, o Tvrtku! (*Travnik,* str. 348., u: *Izbor pjesama I.*)

(7) Slavan i snažan, gordi pobjedniče, / Promatraš Dunaj, Bačku, Frušku goru. (…) / Kamene noge Dunavo ti plače: / Pominje ljuti poraz Ali-paše. / Gledaš da l' opet, ko davno, junače. / Kobile turske k rieci dotrčaše. // Utaman čekaš. Mač odpaši. Ruke / Gradovim bratskim u pogibli pruži. (*Petrovaradin,* str. 345., u: *Izbor pjesama I.*)

(8) Kreševo (…) // Sve bruje pjesme drevnih Patarena, / Mistični poji naših franjevaca; / Ponosnih gora sa tvrda kamena / Let obdan šumi sivijeh kobaca; // A samostana svete Katerine, (…) // Na okno jedno soko siv dolieće, / O staklo krilom bije, čupa cvieće; / Sunašce svita – Grga Martić pjeva. (*Kreševo,* str. 344., u: *Izbor pjesama I.*)

Pored toga što grad može biti promatran kao materijalna i duhovna ostavština povijesno nemirnih, ali i slavnih vremena, njegovu je važnost moguće promatrati i kroz prizmu ekonomskog blagostanja i stabilnosti. Primjerice, tepisi (*sagovi*), naušnice (*minđuše*) i veliki broj lađa, spomenuti u *Lozani*, motivi su koji upućuju na materijalno obilje i samim time na ekonomsko-društvenu stratifikaciju, odnosno raslojavanje. Iz toga se daje iščitati postojanje različitih društvenih slojeva, ovisno o imovinskom stanju. Pritom je značajno da spomenuta

bogata ljepotica zadivljuje običan gradski narod svojim nakitom što potvrđuje zaokupljenost tog *puka* materijalnim, odnosno njegovu malograđanštinu (9)[343]. Raskoš prepoznajemo i u pjesmi o banu Dragonji, ovjerenoj motivima *zlatne* krune, grada *od mramora i kremena*, praga *od mramora* – kao da sva ljepota proizlazi iz onoga što se ima (ali nije duhovno) (10). Osim toga, grad može biti simbol onoga čemu se teži i što se naizgled čini nedostižnim pa lirski subjekt, koji preuzima ulogu putnika, ide k *čarnom* (crnom) gradu, spreman umrijeti ukoliko mu se ta *želja ljuta* ne ostvari (11).

(9) Trgovci iz Bizanta donosili joj grada / Sagove i minđuše. // (…) Ulicom kad bi gradskom, s klikom i svirkom prošla, / Klicao puk: „Iz raja je l' mlada Vesna došla? // (…) S Vizerta, b'jela grada, / Do trista lađa plovi put Carigrada, (*Lozana*, str. 65-66., u: *Pjesme I.*)

(10) I na bregu grad se diže od mramora i kremena. / Na glavi je mladog bana zablistala kruna zlatna. (…) // Na gori sam grad podigal, da cela zemlja ga vidi. / Nos'te ploče od železa i te prage od mramora! / K'de su tebi vela vrata, lepa crkva, turan gordi, / Grade od kremena? // (…) Noge su mu va grebenu, a glava mu va oblaku. / Naokolo pusto more zlatne zobi i šenice. / Nek 'z gore zapuhne vjetar, nek navale besi 'z mora, / Grade od kremena? (*Ban Dragonja, II.*, str. 73., u: *Pjesme I.*)

(11) Jer ja moram stići, i ta želja ljuta / Mora da me mine. – K zidu čarna grada / Nema l' za me nikad dolaska, oh, tada, / Bože, daj da umrem nasred ovog puta! (*Putnik*, str. 64., u: *Izabrane pjesme*)

Pjesnik posvećuje pjesmu i američkom predsjedniku Thomasu Woodrowu Wilsonu, kojega je poštivao što je već ranije spomenuto. Iz opće je kulture poznato da je upravo ovaj Amerikanac bio zaslužan za dokument nastao nakon Prvoga svjetskoga rata – Četrnaest točaka. Iako je nastao sa svrhom očuvanja svjetskog mira i novoga poretka, pjesmom je izražena sumnja hoće li to uopće biti moguće zbog „američke nedoraslosti lukavstvu europskog političkog uma“[344]. U pjesmi posvećenoj Amerikancu spominje se i carski Rim, no čini nam se da se tek usputno evocira slavna prošlost koja je sada u drugom planu, zasjenjena moralnom veličinom predsjednika Wilsona (12).

[343] Unatoč tome što piše o prošlim vremenima, Nazorova refleksija na malograđanštinu prepoznaje se i u sadašnjosti što smo već ranije spomenuli, navodeći Kravara.

Usp. Kravar: Prošlošću (i s prošlošću) protiv civilizacijske norme, str. 197-203.

[344] Kravar: Vladimir Nazor, str. 109.

(12) Ti ne vidje one zbog koje si digo / Volove s Texasa, gvožđe s Michigana. // (…) U cezarskom Rimu. (*Čovjeku s onkraj vode*, str. 60., u: *Izabrane pjesme*)

Nazor sagledava grad i u odnosu suprotnosti građana i seljaka. U strahu od vučjih čopora i u velikoj životnoj opasnosti, seljaci pokušavaju pobjeći u grad, no građani uživaju u njihovoj muci, bez želje da im pomognu otvaranjem vrata (13). Bez obzira na ovako okarakteriziran grad, pjesnik *gradu* općenito odaje priznanje tako što mu priželjkuje *vienac splesti*, odnosno učiniti ga vječnim (14).

(13) Ali, kad preklani gusti čopori vučji / U sela hrupnuše, s gadnom nasladom građani oni / Gledahu s bedema, kako seljani bježe / K zaprtim vratima gradskim. (*Dabog, IX.*, str. 30., u: *Pjesme I.*)

(14) Oh, zašto, Zrinju, meni dano nije / Iz srca nit zasukat, vienac splesti, / S kojega ne će vrieme lišće stresti, / Pa da te ono zauviek ovije! // (…) Oh, zašto nemam grlo labudovo, / Da s himnom slavnom do tebe se dignem, / Pa ta mi pjesma i posljednja bila! (*Zrinj*, str. 350., u: *Izbor pjesama I.*)

Primjerima smo iz triju ranije fusnotiranih zbirki ukazali na uloge koje Nazor dodjeljuje gradu i kontekst u kojemu se javlja pojedini grad. Pored čestog evociranja slavne prošlosti (u duhu spomenutog historicizma), utemeljene na bogatom povijesnom i kulturnom naslijeđu te uspješnoj ekonomiji, pjesnikovu zaokupljenost urbanim dokazuju i naslovi pjesama koji, bez ikakve dvojbe, upućuju da je grad u njegovom pjesničkom opusu, čiji smo dio ovdje interpretirali i analizirali, definitivno jest lajtmotiv.

3.1.6. Grad u Galovićevoj poeziji

Slika 6. Fran Galović[345]

Posljednji je u nizu ovdje analiziranih urbanih modernista (ali ne i manje važan) – Fran Galović (1887. – 1914.)[346] koji je studirao klasičnu filologiju i slavistiku[347]. Međutim, od ranije je spomenutih modernista najkraće živio. Poginuo je kao 27-godišnjak[348] u trenutku dok se, kao domobranski zastavnik Austro-Ugarske Monarhije, nalazio u nekom rovu[349]. Pritom se Vučetić referira na Solara koji smatra da je Galović namjerno odjenuo uniformu, predosjećajući da će se tako ukloniti „s pozornice ljudskih drama i komedija"[350]. Svakako smatramo interesantnim da je i za života bio zaokupljen onozemaljskim svijetom i smrću[351], na temelju čega se može učiniti da je predosjećao svoj skorašnji kraj.

Neizbježno je uočiti paradoks uspoređujemo li se kratak životni vijek s vrlo plodnim i uspješnim književnim stvaralaštvom. U predgovoru Galovićevih djela, prireditelj Skok Galovića uspoređuje s Childeom Haroldom jer su obojica tragali za „izgubljenim zavičajem"[352],

---

[345] Fotografija je preuzeta s mrežne stranice Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža, pod natuknicom FRAN GALOVIĆ: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=21131 (pristup: 22. 8. 2020.)

[346] Novak: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 307.

[347] Isto.

[348] „(…) pao je Galović prostrijeljen kroz samo srce, već poznatom smrću borca za tuđe potrebe, na tuđem bojištu, u tuđoj uniformi."

Vidi u: Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 269.

[349] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 307.

[350] Vučetić, Šime: Fran Galović, u: Julije Benešić; Fran Galović; Milan Vrbanić; Zvonko Milković: *Izbori iz djela*, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti,* Knjiga 84, priredio Šime Vučetić, Zora - Matica hrvatska, Zagreb, 1969., str. 111.

[351] Skok, Joža: Predgovor, u: Galović, Fran: *Izabrana djela*, priredio Joža Skok, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 12.

[352] Isto.

a mi uočavamo sličnost s Matošem koji je također patio za svojim rodnim krajem[353]. Nadalje, Vučetić čak prepoznaje Matošev utjecaj na Galovićeve pjesme[354] dok je Galović u Matošu navodno vidio učitelja[355].

Galovićeva je poezija, za Skoka, vrlo „osobna, intimna ispovijed“[356] čemu doprinose melankolija[357] i bol zbog neizbježne prolaznosti[358]. Zbog tog ispovjednog tona jasno je da je riječ o autobiografskoj poeziji. Zato nije neobično što je u njegovim pjesmama lirski subjekt izjednačen s pjesnikom po čemu se Galović, primjerice, razlikuje od Vidrića. Za Novaka je najuspješnije Galovićevo djelo *Z mojih bregov*[359], zbirka pjesama koje predstavlja „zrcalni prikaz“ ljudskoga života[360] jer je u toj „intimističkoj, zavičajnoj i pejzažnoj lirici“[361] na kajkavštini[362] pokazao svoju pjesničku zrelost[363]. Ipak, u ovom ćemo potpoglavlju za izvor koristiti „sonetni lirski putopis“[364] *Četiri grada*[365] .

---

[353] Matoš rodoljubnim stihovima razgolićuje svoju intimu, stoga stihovi ponekad zvuče prognanički i plačno.

Vidi u: Matković, Marijan: Antun Gustav Matoš, u: Matoš, Antun Gustav: *Pjesme; Pripovijesti; Autobiografija*, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti,* Knjiga 64, priredili Dragutin Tadijanović i Marijan Matković, Matica hrvatska - Zora, Zagreb, 1967., str. 17.

[354] Vučetić: Fran Galović, str. 114.

[355] Isto, str. 119.

[356] Skok: Predgovor, str. 11.

[357] Vučetić: Fran Galović, str. 116.

[358] Skok: Predgovor, str. 18.

[359] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 307.

[360] Isto.

[361] Skok: Predgovor, str. 13.

[362] Galovićeve kajkavske pjesme nažalost su doživjele popularnost tek poslije pjesnikove smrti.

Vidi u: Brešić, Vinko: Fran Galović, u: *Pjesnici hrvatske moderne*, priredio Vinko Brešić, Znanje, Zagreb, 2003., str. 106.

[363] Skok: Predgovor, str. 13.

[364] Isto str. 14.

[365] To ne znači da su jedino *Četiri grada* primjer Galovićeve *gradske* poezije. Taj smo motiv uočili i u već citiranim *Izabranim djelima* prireditelja Jože Skoka, a riječ je o: *Lutnji* (str. 59.), *Večeri na moru* (str. 62.), *Zavodniku* (str. 63-35.) i *Starom gradu* (str. 70-71.).

Ta se zbirka pjesma sastoji od ukupno četiriju cjelina čiji su nazivi istovjetni imenima četiriju talijanskih gradova (Venecija, Padova, Vicenza, Ravenna). Čini se da se pjesnik naprosto zaljubio u Italiju nakon što je ondje kratko boravio s Izidorom Kršnjavim. Nije zato neobično što je Galović napisao molbu „Visokoj kraljevskoj zemaljskoj vladi“ 1912. godine[366], zamolivši da mu se omogući boravak u Italiji kako bi ondje upoznao talijansku i provansalsku liriku, no ipak su ga odbili[367]. Bez obzira na neuspjeh, talijanskim je gradovima napisao pjesme u kojima im se divi.

U prvoj cjelini, posvećenoj Veneciji, pronalazimo pet naslova: *Palazzo Ducale, Palazzo Vendramin, Gian Bellinijeva Madonna, Palazzo Contarini-Fasan* i *San Sebastiano*. Na Padovu se odnose dvije pjesme: *Giotto* i *Capella del Santo*, a s istim je brojem pjesama zastupljena i Vicenza: *Basilica Palladiana* i *Teatro olimpico*. Ravenni pripadaju tri naslova: *Pineta, San Vitale* i *Večer na moru*. Naslovi većine ovih pjesama (osim posljednje) upućuju da je riječ o urbanom motivu (konkretnije u ovom slučaju – o dijelu grada), stoga je već time ovjereno postojanje urboglifa u *Četirima gradovima*. Međutim, zanima nas u kojem se kontekstu javljaju spomenuti gradovi, pretpostavljajući da Galović, u intimističkom zanosu, govori o njima.

Kako bismo što preglednije prikazali Galovićevu *gradsku* poeziju, interpretirat ćemo i analizirati jedan po jedan grad iz *Četiriju gradova*. Tako uočavamo da venecijanskim pjesmama dominira notturno, odnosno noćni pejzaž. Primjerice, *Palazzo Ducale* prožima suprotnost svjetiljaka i mraka koji prekriva lagunu. I dok, s jedne strane, mrak sugerira na „smrt svjetlosti“, s druge je on i život – oživljuje se monolog personificiranog mora (1). Kontrast svjetla i tame prožima i pjesmu *Palazzo Contarini-Fasan* iz čijeg se konteksta uočava suprotstavljenost *požara lampiona* čija svjetlost ne bi došla do izražaja da je u pitanju dan, već noć (2). Galović taj kontrast *chiaro-scuro* koji bismo, u intermedijalnom smislu, mogli povezati sa slikarstvom

---

Vidi u: Galović, Fran: *Izabrana djela*, priredio Joža Skok, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.

Bez obzira na to, iz praktičnih ćemo razloga promatrati isključivo *Četiri grada* kako pretjeranim brojem analiziranih pjesama ne bismo utjecali na daljnji tijek ove doktorske disertacije.

Vidi u: Galović, Fran: *Pjesme II*, II. izdanje, uredio Julije Benešić, Izdanje Hrvatskog izdavalačkog zavoda, Zagreb, 1943.

[366] Iste te godine nastala su i *Četiri grada*.

Vidi u: Skok: Predgovor, str. 14.

[367] Vučetić: Fran Galović, str. 117.

i likovnošću, dovodi u suodnos s nekim davnim književnim trenucima[368], vidljivih iz motiva Walküre, Walhalle i Siegfrieda (3).

(1) Noću, kadno svietla po laguni planu, / A u mutnoj vodi zlatne kaplje gore, / Onda mrtve rieči tajnu mrtvih zbore, / Bliedi mermer-dvori čudno snatrit stanu. // Kroz mrak žudi talas noć nedočekanu, / Gleda je i čeka, a daleko more, / Priča mu o braći, što se divlje bore, / Slobodni i sami, kadno zviezde planu. (*Palazzo Ducale,* str. 175.)

(2) Na stupovlju i mrtvome kamenu / Valove se ljeska i drhtat vode zlate / Požar lampiona i tuga serenate – / I nestaje u zatravljenu sjenu. (*Palazzo Contarini-Fasan,* str. 178.)

(3) Kroz orljavu i zanosnu oluju, / Dok bol Walküre u Walhallu tone, / Kroz bogomračje silne vasione / Mač Siegfriedov u divljem ognju kuju. // A kraj žala tamo zaspala je sama / Gondola ko crni cvijet voda ovih: (*Palazzo Vendramin,* str. 176.)

Zajednički bi nazivnik triju prethodnih pjesama bila pomalo depresivna i mrtva atmosfera od koje je dijelom izuzeta sljedeća pjesma. Spomenik je to koji povezuje mladost i starost (ponovno kontrast!), neko davno izgubljeno vrijeme i sve ono što dolazi. Bez obzira što ta osoba više nije živa, ona je na neki način upisana u vječnost postojanjem u ovozemaljskom životu u obliku spomenika (4). Još je življa pjesma *Gian Bellinijeva Madonna,* napisana u obliku ode Madonni. Njoj bi lirski subjekt rado sagradio dvore kojima bi orila pjesma u romantičnoj i kraljevskoj atmosferi – uz melodiju harfe i na prijestolju od *zefira* (5). Da kojim slučajem nije spomenut slikar Gian (Giovanni) Bellini (čime je vidljiv još jedan doticaj književnosti i slikarstva u Galovićevu pjesništvu) Madonnu bismo mogli dvoznačno interpretirati: ne samo kao Gospu nego i kao pjesniku nedostižni ideal – djevojku koju voli, ali s kojom nije u ljubavnoj vezi.

(4) Dok smrtnu razkoš bola si uživo, / Na posvećenim stubama oltara / Umirale su čežnje. Vali zlate // I crne kose; usne pune žara / I grieha … / Sve je, evo, staro, sivo, / Tek vječna tvoja mladost ovdje cvate! (*San Sebastiano,* str. 179.)

[368] Prizivanjem nekih davnih, povijesnih i mitskih (izmišljenih) vremena, upuštamo se u priču o mogućim vremenima u pjesmi kojima se detaljnije bavi Pavličić.

Usp. Pavličić: *Vrijeme u pjesmi* (detalje smo naveli u jednoj od ranijih fusnota).

(5) Od halkidona i safira / Sagradit valja Tebi dvore, / Pa da se njima pjesme ore, / I zlatna harfa vječno svira! // Da zore val Ti čelo dira, / A uzdisaji ruža dvore / Ljepotu Tvoju, da Ti tvore / Tek jedan priesto od zefira. (*Gian Bellinijeva Madonna*, str. 177.)

Idućem gradu, Padovi, posvećena su dva soneta. Prvi je tako opet utemeljen na kontrastu – veličanstven interijer u kojoj je mrtvi Krist suprotstavlja se životu eksterijera u kojemu su sunce i mlado cvijeće (6). Drugi je sonet prožet različitim emocijama. Dok se, s jedne strane, javljaju osjećaji ushićenja i želje, s druge je vječno prisutna bol, gotovo poput opomene i podsjetnika (7). Ta se lepeza različitih osjećaja također može promatrati kroz suprotnosti koje su očito obilježje Galovićevog pjesništva.

(6) A mrtva glava klonuloga Krista / Na majčine se drage grudi sklanja. (…) Napolju je sunce! Šapće bajke nove / I pije s mladog cvieća jasnu rosu (*Giotto*, str. 183.)

(7) Jedna želja samo! (…) // U duši želja više. (…) Spušta se na me bol dalekih uza. (*Capella del Santo*, str. 184.)

Dva soneta odnose se i na Vicenzu. Pritom uočavamo da je u objema pjesmama temeljni motiv žena. Ona, odnosno one prikazane su kao ljepotice koje svojom ljepotom plijene poglede mladića (8). Međutim, dok u prvoj pjesmi dominira živo(s)t, u drugoj žena tragično skončava (9).

(8) Silaze liepe gospe, sve u svili, / Šuštanje halja vuče se po tlima. (…) Večer je topla, a mladići čili / Vrebaju smjelo i bez rieči njima (*Basilica Palladiana*, str. 187.)

(9) Drhće svila. / I krvava se zamka splela. (*Teatro Olimpico*, str. 188.)

Četvrti je grad analiziranog Galovićevog korpusa Ravenna. Zanimljivo je da, promatramo li kronološki atmosferu koja se događa u Veneciji, Padovi i Vicenzi, uočavamo pomak od mračne i depresivne prema sve vedrijoj. Međutim, kao da Ravennom, odnosno posljednjim trima pjesmama Galović zatvara taj krug, vraćajući se na početno, depresivno raspoloženje. Tako je svijest o prolaznosti (10), zlokobni nagovještaj (11) i sugestivnu tišinu (12) možda moguće interpretirati kao Galovićev predosjećaj vlastite smrti.

(10) Zar sve je bila bajka, nestašna i luda (*Pineta*, str. 191.)

(11) Al njene oči gledaju i vide / Plač sutona i slute korak tame. (*San Vitale*, str. 192.)

(12) Izgubio se grad, i samo uspomena / Pred očima još gori od purpura i zlata / I bjelokosti mliečne. // (…) I sve dalje tako. Velika tišina. (*Večer na moru*, str. 193.)

Da i Galović koristi urbane motive u svojim pjesmama ne govori samo naziv *Četiri grada* nego i naslovi pojedinih ciklusa unutar te zbirke: Venecija, Padova, Vicenza i Ravenna. Promatrajući kontekst u kojemu se javljaju, teško je ne primijetiti pjesnikovu turobnost čak i pri opisu talijanske arhitekture i kulturnih znamenitosti, stoga Galovićev grad (općenito) nosi breme prolaznosti, najave zlokobne budućnosti i smrti.

3.2.Od razdoblja nakon moderne do Tadijanovića: uvod u biografiju i rad pjesnika

Nakon uvida u društveno-politički i književni kontekst moderne te interpretacije i analize urbanih pjesama šestorice modernista, čime je iznova potvrđeno postojanje teme i/ili motiva grada u njihovoj poeziji, na red je došla lenta vremena (Grafikon I.)[369]. Njome nastojimo prikazati suodnos šestorice modernista (Vojnovića, Matoša, Vidrića, Begovića, Nazora i Galovića) te Tadijanovića mogućim životnim preklapanjima, odnosno *supostojanjima* u istom vremenu – bez obzira što sva sedmorica ne pripadaju istom književnom razdoblju.

Grafikon 1. Godine rođenja i smrti šestorice modernista u odnosu na Tadijanovića

[369] Lenta vremena izrađena je u Microsoft Powerpointu, pri čemu smo kombinirali SmartArt grafikon i fotografije, od kojih su neke već ranije korištene u ovoj disertaciji. Kako smo ranije naveli izvore fotografija svih šest modernista, to nećemo učiniti ponovno, ali kako je Tadijanovićeva fotografija prvi put korištena, navodimo sljedeći izvor: mrežna stranica Digitalne zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, pod natuknicom TADIJANOVIĆ, DRAGUTIN: https://digitalna.nsk.hr/pb/?concept=info&id=25873 (pristup: 22. 8. 2020.)

Grafikon 1. potvrđuje da su Tadijanović i spomenuti modernisti u jednom trenutku bili istovremeno prisutni na ovozemaljskom svijetu, barem u prvim četirima godinama Tadijanovićeva života. Međutim, smrt Vidrića (1909.), a potom i Matoša te Galovića (1914.) polako će označiti kraj jednoga književnoga razdoblja i dolazak novoga. Pritom naglašavamo da povjesničari književnosti (Frangeš[370], Novak[371], Jelčić[372] i Šicel[373]) nisu usuglašeni oko periodizacije i naziva razdoblja koje je uslijedilo nakon moderne. Na temelju fusnotiranih izdanja četiriju povjesničara, izradili smo Grafikon 2. kojim prikazujemo redoslijed poglavlja i/ili književnih razdoblja u njihovim povijestima književnosti, počevši od moderne do danas.

Grafikon 2. Različite periodizacije hrvatske književnosti od moderne do danas

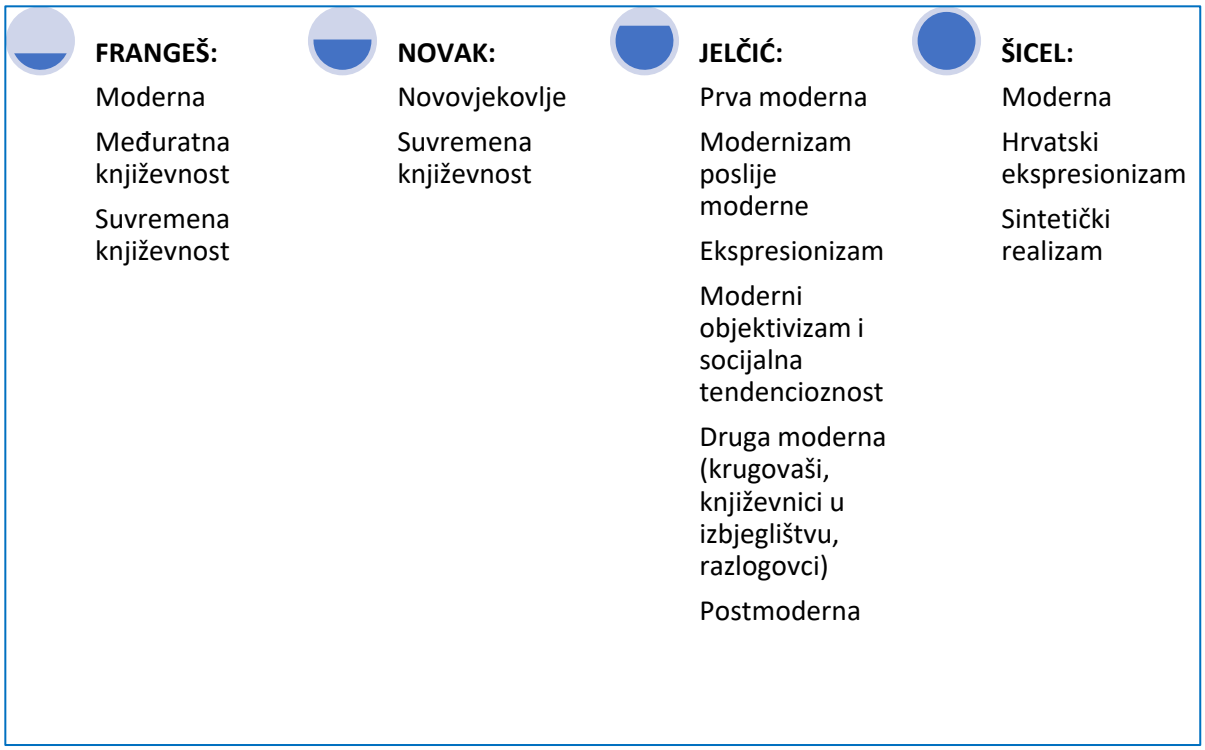

[370] Usp. Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*.

[371] Usp. Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*.

[372] Usp. Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti: Tisućljeće od Baščanske ploče do postmoderne*, Drugo, znatno prošireno izdanje, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 2004.

[373] Ovdje su nam bile važne njegove tri knjige: Šicel: *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća, Knjiga III.: Moderna* (detalje smo naveli u jednoj od ranijih fusnota); Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća, Knjiga IV.: Hrvatski ekspresionizam*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007.; Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća, Knjiga V.: Razdoblje sintetičkog realizma (1928–1941)*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2009.

Iz Grafikona 2. iščitavamo kako je Novak pribjegao najjednostavnijem rješenju, podijelivši hrvatsku književnost na novovjekovlje i suvremenu književnost. Preostala trojica (Frangeš, Jelčić i Šicel) spominju modernu kao pojam, a najsavjesniji je Jelčić koji ju dodatno određuje kao prvu modernu (jer izdvaja i drugu). Potom slijede ekspresionizam (Jelčić, Šicel) pa sintetički realizam (Šicel) koji Jelčić naziva književnošću koja se temelji na modernom objektivizmu i socijalnoj tendencioznosti. Ta se dva razdoblja vremenom trajanja podudaraju s međuratnom književnošću (Frangeš). Uslijedit će suvremena književnost (Frangeš, Novak), detaljnije raščlanjena na drugu modernu (koja obuhvaća krugovaše, književnike u izbjeglištvu i razlogovce) i postmodernu (Jelčić). Međutim, nas u ovom trenutku zanima razdoblje neposredno nakon moderne koje će nam poslužiti kao dokaz da je i onda grad bio predmetom stvaralačkoga zanimanja.

Ekspresionizam, kako piše Milanja, počinje 1914. godine, kada se, pored smrti Matoša i Galovića, javljaju *Hrvatska mlada lirika*, prvi tekstovi M. Krleže i Čerinin časopis *Vihor*, ekspresionističkog naziva, a razdoblje završava 1928. godine, s „Krležinim osporavanjem vlastite književne prakse u uvodnom čitanju *U agoniji*“, ubojstvom Stjepana Radića, itd.[374] U tom međuratnom razdoblju osjetile su se posljedice Prvoga svjetskoga rata pa Novak spominje izgubljene generacije preživjelih koje su izgubile iluzije.[375] Istodobno se, na svjetskoj sceni, javljaju brojni -*izmi* (komunizam, nacizam i fašizam) [376] dok ni u Hrvatskoj, koja u to doba ulazi u Državu SHS pa nedugo nakon toga u Kraljevstvo SHS, nije posve mirna politička situacija.[377]

Pored Krleže koji pokreće časopis *Plamen* (1919.), važni su Ulderiko Donadini s časopisom *Kokot* (1916. – 1918.) te Antun Branko Šimić s *Vijavicom* (1917. – 1919.) i *Jurišem* (1919.).[378] Osim njih trojice, od kojih je Šimić „nesumnjivo središnja poetska ličnost“[379],

---

[374] Milanja: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., str. 9-10.

[375] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 319.

[376] Isto.

[377] To se može zaključiti čitanjem uvodnoga dijela Šicelove knjige o hrvatskom ekspresionizmu, pri čemu spominje važne događaje iz hrvatske prošlosti.

Usp. Šicel: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća, Knjiga IV.: Hrvatski ekspresionizam*, str. 7-8.

[378] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća, Knjiga IV.: Hrvatski ekspresionizam*, str. 9.

[379] Isto, str. 14.

poetici ekspresionizma doprinijeli su i Cesarec, Krklec te stariji Josip Kosor.[380] U tom razdoblju književnici uglavnom kritiziraju svoje prethodnike iz moderne, s namjerom uvrštavanja Marinettijevog futurizma i njemačkog ekspresionizma.[381] Istaknut je ugroženi pojedinac zbog čega dominiraju „unutarnja praznina, otuđenost, osamljenost i tjeskoba“.[382] Međutim, Milanja ističe da bi bilo „pogrešno tvrditi kako je u navedenom vremenskom razdoblju hrvatske književnosti isključivo oživotvoren ekspresionizam, i da drugih pojava, stilova i paradigmi nema, ili da su one efemerne“.[383]

Ekspresionizam je moguće promatrati u kontekstu raspada modernističke slike Zapada „u etičkom, društvenom i tehnološkom smislu“, poglavito nakon Prvoga svjetskog rata, a kako dalje tvrdi Milanja, on nastaje „negirajući određenu ideju stvarnosti“.[384] Za ekspresionizam su karakteristične revolucionarna retorika i želja za rušenjem „institucija koje simboliziraju građansko društvo“.[385] Žmegač kao važnu odrednicu ekspresionizma ističe „tezu o drugoj zbilji, koja je materijalnoj, vidljivoj zapravo nadređena“, odnosno ukazuje na Kleeovu maksimu da „umjetnost ne prikazuje ono što je vidljivo; ona, naprotiv, vizionarno predočuje“.[386]

Javljaju se jaki osjećaji u poeziji, poput gnjeva, mržnje, pobune, oduševljenja pririodom, ljubavnih zanosa i patnje.[387] Šicel ukazuje na dijametralno suprotan doživljaj svijeta, u usporedbi s modernistima pa su česti osjećaji i stanja od apatije, bunta „i otpora prema svemu što ograničava čovjekovu slobodu, do negiranja svih vladajućih moralnih i društvenih vrednota i zasada postojećeg građanskog društva“.[388] Zbog toga nas ne iznenađuje avangardni

---

[380] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća, Knjiga IV.: Hrvatski ekspresionizam*, str. 12.

[381] Isto, str. 9-10.

[382] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 22.

[383] Milanja: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, str. 12.

[384] Isto, str. 11.

[385] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 21.

[386] Žmegač, Viktor: Europski kontekst ekspresionizma, u: *Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti:* Zbornik radova I. znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem (*Zagreb 30. XI. – 1. XII. 2001.*), uredili Cvjetko Milanja i drugi, Altagama, Zagreb, 2002., str. 16.

[387] Usp. Pavličić: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike* (vidi poglavlje o ekspresionizmu).

[388] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća, Knjiga IV.: Hrvatski ekspresionizam*, str. 6.

(futuristički i ekspresionistički) doživljaj grada, u kojemu Nemec primjećuje kretanje od fasciniranosti do apokaliptičnosti što je povezano sa Spenglerovom *Propašću Zapada*.[389]

Činjenica je da grad u ekspresionizmu postaje „najčešće korištenim motivom“, u njemu se osjećaju nelagoda, kaos, ludilo, agresija, destrukcija, itd., zbog čega mu pristaju „alegorijske figure uništenja“.[390]

> „Grad je, doduše rjeđe, mjestom fascinacije i topografija arhetipskih prostora mikrosocijalizacije (kavana, kino, kabarei, varijetei), mjesto plaćena užitka (bordeli). Zato nam ideja života nudi noćna iskustva kao antropološki relevantne figure. Takvo poimanje grada zacijelo je „jedino“ moguće prikazati filmski, pa se ekspresionistička lirika koristi iskustvom filmskoga reza i niza kao stilizacijskim sredstvima da prikaže slike i iskustvo grada.“[391]

Međutim, grad je i nakon tog razdoblja istovremeno i „mjesto kulturne i socijalne identifikacije“,[392] „prostor sjećanja i kulturne memorije“, odnosno „prostor prizivanja zavičajne melankolije“.[393] U razdoblju ekspresionizma grad je jedan od motiva Šimićeve lirike – njegovo se lirsko stvaralaštvo dijeli na dva razdoblja pri čemu prvo traje „od početničkih stihova do 1917. godine“ dok je drugo „rezultat pjesnikova sukoba s gradom i vlastitom bolešću“[394]. Nakon upoznavanja s njemačkim ekspresionizmom, čime započinje Šimićevo drugo stvaralačko razdoblje, njegov je lirski subjekt u gradu nemiran i/ili očajan, a isto je vidljivo iz pjesama *Pjesma, Grad, Ples, Pjesma pjesnika,* itd.[395]

Grad Zagreb inspiracija je Miroslavu Krleži ne samo u poeziji nego i u ostalim književnim rodovima – on je „stalna, fiksna točka njegove biografije i umjetničkog identiteta: mjesto u koje se uvijek vraćao i s kojim je omjeravao sve druge prostore“[396], a ocrtavanjem

---

[389] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 20.

[390] Milanja: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, str. 243.

[391] Isto.

[392] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 23.

[393] Isto.

[394] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća, Knjiga IV.: Hrvatski ekspresionizam*, str. 42.

[395] Vidi natuknicu: ŠIMIĆ, ANTUN BRANKO, u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=59548 (pristup: 25. 4. 2021.)

[396] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 110.

„psihograma purgerske sredine“[397] te ogromnim opusom zagrebačkih tekstova, Krleža je stvorio „enciklopedijsku komponentu njegova urbaniteta“[398] te je zaslužio titulu hrvatskog „najautentičnijeg pisca urbanog iskustva“.[399]

Motiv grada javit će se i u pjesništvu nakon ekspresionizma, a primjer je *urbanog* pjesnika Dobriša Cesarić, u čijoj je poeziji Kaštelan prepoznao „tipični gradski lirizam“[400] dok ga Raičković naziva pjesnikom grada[401], budući da je opisao „mali svijet predratnog zagrebačkog stvaralaštva“.[402] To ne znači da su Šimić, Krleža i Cesarić jedini *urbani* pjesnici poslije moderne, a prije Tadijanovića, no prikladno ih je spomenuti jer ćemo se kasnije, tijekom interpretacije i analize Tadijanovićevog *urbanog* opusa, referirati na neke od njihovih stihova kako bismo usporedili doživljaj grada Tadijanovića i njegovih prethodnika.

Razdoblje nakon moderne, kako navodi Šicel, proteže se sve do Drugoga svjetskog rata i poznato je kao „književnost između dva rata“,[403] odnosno međuratna književnost, prema Frangešu (v. Grafikon 2.). Međutim, Šicel smatra da taj međuratni period ne podrazumijeva jedinstvenost ili cjelovitost jer ekspresionizam ima svoja stilska obilježja dok nakon smrti Donadinija i Šimića, kao i „Krležinog ograđivanja“ od ekspresionizma, uočavamo dominaciju socijalne tematike i povratak realističnom iskazu u poeziji što se događa 1930-ih.[404] Moguće je otada govoriti o angažiranoj poeziji, odnosno o književnosti koja nije bila „ni kompromisna, ni eklektička, ni introvertirana, nego jasno opredijeljena prema rješavanju osnovnih društvenih

---

[397] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 121.

[398] Isto, str. 140.

[399] Isto, str. 142.

[400] Kaštelan, Jure: Doživljaj i riječ, o lirici Dobriše Cesarića, u: *Zbornik radova o Dobriši Cesariću 1930-1980*, priredio Dubravko Jelčić, Mladost - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1992., str. 78.

[401] Raičković, Stevan: Pred lirikom Dobriše Cesarića, u: *Zbornik radova o Dobriši Cesariću 1930-1980*, priredio Dubravko Jelčić, Mladost - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1992., str. 241.

[402] Zeljković, Branislav: Lirika Dobriše Cesarića, u: *Zbornik radova o Dobriši Cesariću 1930-1980*, priredio Dubravko Jelčić, Mladost - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1992., str. 72.

[403] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća, Knjiga V.: Razdoblje sintetičkog realizma (1928-1941)*, str. 5.

[404] Isto.

problema.[405] To ne znači da su svi pisci bili angažirani na takav način, stoga postoje i oni koji se nisu opredjeljivali te su pisali ili u duhu moderne ili u katoličkom duhu.[406] Tridesetih godina zanimljiva su, između ostaloga, pjesnička imena: D. Cesarić, N. Šop i D. Tadijanović.[407]

[405] Šicel: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća, Knjiga V.: Razdoblje sintetičkog realizma (1928-1941)*, str. 8-9.

[406] Isto, str. 9.

[407] Isto.

Svoje je stogodišnje životno putovanje Tadijanović započeo davnoga 4. studenog 1905. godine, u malom selu Rastušju.[408] Prema autobiografskim podacima iz poglavlja *Sabranih pjesama*, moguće je saznati da je u razdoblju od 1912. (Slika 7.) do 1916. u susjednom selu Podvinju pohađao Nižu pučku školu, a zbog petog i šestog razreda u sklopu Više pučke škole, naredne će dvije godine ići u (Slavonski) Brod.[409] Osnivanjem Niže realne gimnazije, u istom će gradu 1918. godine prijeći u drugi razred te će pješačenje iz Rastušja u Brod postati svakodnevica.[410] Za vrijeme školovanja u Slavonskom Brodu (koje je potrajalo do 1925. godine) često je mijenjao adrese boravka, a jedna je od njih i poznati „Samostan“ [411] (Slika 8.).

Slika 7. Sedmogodišnji Dragutin (1912.)[412]

Slika 8. Franjevački samostan u Brodu[413]

[408] Kaštelan: Predgovor, u: Tadijanović, Dragutin: *Pjesme, članci i feljtoni, autobiografski fragmenti, Mlade godine Lema Kamena*, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti,* Knjiga 120, priredio Jure Kaštelan, Zora - Matica hrvatska, Zagreb, 1969., str. 9.

[409] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 563.

[410] Isto.

[411] Isto, str. 564.

[412] Fotografija je preuzeta s mrežne stranice o životu i djelu Dragutina Tadijanovića: http://www.dragutin-tadijanovic.com/wp-content/uploads/2-pucka-skola.jpg (pristup: 28. 11. 2020.)

[413] Fotografija je preuzeta s iste stranice, kao i u prethodnoj fusnoti: http://www.dragutin-tadijanovic.com/wp-content/uploads/3-brodski_samostan.jpg (pristup: 28. 11. 2020.)

Tijekom 1920-ih Tadijanović počinje pisati svoje prve pjesme.[414] Njegova prva pjesma objavljena je 1922. godine u zagrebačkoj *Omladini*, pod pseudonimom Margan Tadeon – drugi će dio ovoga pseudonima koristiti i šest godina poslije, u *Književniku*.[415] Godine 1925. Tadijanović je postao zagrebački student upisom na studij šumarstva pri Gospodarsko-šumarskom fakultetu (Slika 9.), no tri je godine kasnije ipak prešao na Filozofski fakultet.[416] Tih će godina često putovati Europom s akademskim pjevačkim zborom, a u njegov će život ući i Jelica Ljevaković (Slika 10.), studentica povijesti umjetnosti te kasnija supruga.[417]

Slika 9. Student šumarstva[418]

Slika 10. Dragutin i njegova Jelica[419]

[414] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 355.

[415] Kaštelan: Predgovor, str. 7.

[416] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 565-566.

[417] Isto, str. 566-567.

[418] Fotografija je preuzeta s mrežne stranice o životu i djelu Dragutina Tadijanovića: http://www.dragutin-tadijanovic.com/wp-content/uploads/4-studij_sumarstva.jpg (pristup: 28. 11. 2020.)

[419] Fotografija je preuzeta s mrežne stranice o životu i djelu Dragutina Tadijanovića: http://www.dragutin-tadijanovic.com/wp-content/uploads/6-jela-tadijanovic.jpg (pristup: 28. 11. 2020.)

Za vrijeme studija, ohrabrit će se i početi se potpisivati – isprva u *Lirici šestorice* (1931.), a uskoro i u *Lirici*.[420] Uslijedit će zbirke: *Sunce nad oranicama* (1933.), *Pepeo srca* (1936.), *Dani djetinjstva* (1937.) i *Tuga zemlje* (1942.).[421] U privatnom i poslovnom životu, ovo je književno razdoblje (i razdoblje studiranja, a potom i prebivanja u Zagrebu) isprepleteno smrću članove uže i šire obitelji, samoubojstvom prijatelja Mije Stažića, služenjem vojnoga roka i prvim redaktorskim zaposlenjima.[422] Već je to vrijeme u kojem počinje i Drugi svjetski rat, a u poslijeratnom će razdoblju na nekoliko godina zavladati pjesnikova šutnja[423] koju će prekinuti *Elegijom o pjesniku koji nije dugo godina pjevao*.[424]

Uskoro nastaju: *Intimna izložba crteža iz Raba* (1955.), *Blagdan žetve* (1956.), *Prsten* (1963.)[425], a iako će pjesnik pisati do potkraj svoga života, Novak posebno ističe zbirku *Kruh svagdanji* (1986.) „koja nije posljednji proplamsaj piščeva talenta ali jest njegov posljednji veliki lirski korpus“[426]. Pogledamo li zbirku *Sabrane pjesme*, koju je osobno uredio Dragutin Tadijanović i objavio je 2005., uočit ćemo podjelu na cjeline koje se, s obzirom na naslove, ne podudaraju u potpunosti s nekim od ovdje napisanih, ali jesu potvrda neizmjerne pjesnikove inspiracije koja je započela 1920., a završila 2006. (barem u stvaralačkom smislu). Cilj nam je istražiti prisutnost i zastupljenost urbanih motiva u tom vremenskom intervalu.

---

[420] Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 342.

[421] Kaštelan: Predgovor, str. 13.

Govoreći o hrvatskom pjesništvu, koje je okvirno trajalo od 1930. do 1940., Pavličić ističe da se neki pjesnici „koriste npr. ekspresionističkim načinom gradnje rečenica ili ponekim motivom tipičnim za prethodnu generaciju, ali sve to stavljaju u drugačiji kontekst“, navodeći za primjer Tadijanovića, Kozarčanina, Ivanišević i Krležu.

Pavličić: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, str. 118-119.

[422] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 566-570.

[423] U poslijeratnom razdoblju ideologija je imala monopol nad književnošću pa tako i nad poezijom. Ukoliko bi se iznosili stavovi o zbilji koji ne bi bili u skladu s vladajućim režimom, takav bi književnik bio osuđen na propast – ne samo da njegov tekst ne bi dospio do čitatelja nego bi mu dalje bilo zabranjeno objavljivati. Vidi u: Pavličić: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, str. 172.

Pretpostavljamo da je ovo samo dodatna potvrda Tadijanovićeve originalnosti i činjenice da on nije bio angažirani pisac (pjesnik), nego je bio i ostao svoj, vremenima usprkos.

[424] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 357.

[425] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 575-579.

[426] Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, str. 355.

4. ISTRAŽIVAČKI DIO

Nakon detaljne razrade **Teorijskog** i **Teorijsko-istraživačkoga dijela**, podsjećamo da je naša polazna hipoteza kako je Dragutin Tadijanović zamjetno pjesnik grada. Smatramo da se njegov grad afirmirao na različite načine, ovisno o trenutnoj dobi i životnom iskustvu. Ranije smo naglasili da se ovo istraživanje temelji na dvjema pjesničkim zbirkama – *Sabranim pjesmama*[427] i *Zelenom voću*[428] – čime su obuhvaćene gotovo sve njegove pjesme u višedesetljetnom stvaralaštvu.

Kako bismo provjerili gore navedenu hipotezu, bilo je potrebno odrediti sljedeće ciljeve i plan istraživanja:

1. tablično prikazati popis svih pjesama u dvjema zbirkama (dalje u tekstu: *SP* i *ZV*) te označiti one koje na bilo koji način spominju grad ili urbani motiv (dalje u tekstu: urbane pjesme);
2. matematički precizno izračunati postotak pjesama s motivom grada[429] u odnosu na ukupni pjesnički korpus koji čine i pjesme bez motiva grada te omjer prikazati grafikonom;
3. izdvojiti, interpretirati i analizirati pjesme nastale *o/u* pojedinom hrvatskom gradu; njegovu zastupljenost u odnosu na urbani korpus; uočiti važnije, odnosno češće hrvatske gradove i moguće razloge zbog kojih je tako (potkrjepljujući činjenicama iz pjesnikova života), tematsko-motivsku raznolikost, povezanu s pjesnikovom tadašnjom dobi i sl. – navedeno popratiti grafikonima i tablicama
4. izdvojiti, interpretirati i analizirati pjesme nastale *o/u* pojedinom europskom gradu; njegovu zastupljenost u odnosu na urbani korpus; uočiti važnije, odnosno češće europske gradove (države) i moguće razloge zbog kojih je tako (potkrjepljujući činjenicama iz pjesnikova života), tematsko-motivsku raznolikost, povezanu s pjesnikovom tadašnjom dobi i sl. – navedeno popratiti grafikonima i tablicama

---

[427] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.* (detalji su ranije navedeni).

[428] Tadijanović: *Zeleno voće: neobjavljene pjesme 1921. – 2006.* (detalji su ranije navedeni).

[429] Istraživanju grada u Tadijanovićevoj lirici pristupamo slojevito što znači da urbani motiv ne prepoznajemo samo ukoliko se doslovno navodi unutar stihova (kao grad ili općenito dio grada) nego i ukoliko je naveden kao mjesto u kojemu je nastala pjesma – budući da kod Tadijanovića to i jest ravnopravni dio pjesme. Zato ćemo u disertaciji govoriti o pjesmama nastalim *o/u* pojedinom gradu.

5. označiti na geografskim kartama hrvatske i europske gradove koji se mogu iščitati iz Tadijanovićevih pjesama u *SP*-u i *ZV*-u
6. objasniti pjesnikov odnos prema hrvatskim i europskim gradovima

Za početak nam valja tablično (Tablica 1.) prikazati popis svih pjesama, polazeći od izvora (*SP* ili *ZV*) u kojem se javljaju. Važna je i godina nastanka pojedine pjesme jer omogućuje pratiti kronologiju, a time i intenzitet stvaranja pjesama u određenom razdoblju što doprinosi boljem razumijevanju Tadijanovićeve poezije. Ovisno o tome iščitava li se iz pjesama postojanje grad(ov)a ili urbanih motiva, dodijelili smo + ili -, čime ih jasno uvrštavamo ili eliminiramo iz daljnjeg istraživanja, interpretacije i analize. Prema tome, pjesme koje ulaze u uži krug konkretno se vežu uz naziv grada i države kako bi Tablica 1. bila što preglednija i prikladnija za daljnju analizu.

Tablica 1. Zastupljenost grad(ov)a i/ili urbanih motiva u *SP*-u i *ZV*-u

	Naslov pjesme	**Izvor**	**Godina nastanka**	**Grad i/ili urbani motivi**	**Grad / Država**
1.	*Lutanje*	SP	1920.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
2.	*Odlazak*	SP	1920.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
3.	*Samostan*	SP	1921.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
4.	*Zapad sunca*	ZV	1921.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
5.	*Samoća*	SP	1921.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
6.	*Okrutna prolaznost*	SP	1921.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
7.	*Današnji*	SP	1921.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
8.	*Pjesma o Čovjeku i Suncu*	SP	1921.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
9.	*Gdje su mladi dani*	SP	1921.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
10.	*Pozdrav šumi*	SP	1921.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
11.	*Rana žetva*	ZV	1921.	-	-
12.	*Vapaj grešnoga mladića*	ZV	1921.	-	-
13.	*Molitva pokajnika*	ZV	1921.	-	-
14.	*Sjećanje*	ZV	1921.	-	-
15.	*Tužna jesen*	ZV	1921.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
16.	*Stope u snijegu*, 3. verzija	SP	1921.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
17.	*Pjesma Božanstvu*	SP	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska); [Bosanski Brod (BiH)]
18.	*Rano sunce u šumi*	SP	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
19.	*Proljetna jutra*	ZV	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska)

20.	*Djevojka i večer*	SP	1922.	-	-
21.	*Vječita šutnja*	ZV	1922.	-	-
22.	*Večer*	SP	1922.	-	-
23.	*Tercine o čeznuću*	ZV	1922.	-	-
24.	*Mladić u trsju tužan*	SP	1922.	-	-
25.	*Dođoh iz daleka kraja*	SP	1922.	-	-
26.	*Popijevka*	SP	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
27.	*Novi Život*	SP	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
28.	*Kišoviti dani*	SP	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
29.	*Riječi vjetru i lišću*	SP	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
30.	*Pjesma samotnika*	SP	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
31.	*Sonet na poklon*	ZV	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
32.	*Mladić u dolini*	ZV	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
33.	*Rastanak u jesen*	SP	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
34.	*Jednom*	SP	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
35.	*Fragment iz pisma*	ZV	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
36.	*Kad prolaziš iznenada…*	SP	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
37.	*Ogledala sreće*	SP	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
38.	*Ti i moje srce*	SP	1922.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
39.	*Tužbalica za vinogradom*	SP	1922.	-	-
40.	*Radostan idem*, 2. verzija	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
41.	*Život u sobi*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
42.	*Uspomene*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
43.	*Plinska svjetiljka*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
44.	*Pjesma o dunji i ptici*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
45.	*Žalosne oči*, 2. verzija	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
46.	*Sam u plesnoj dvorani*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
47.	*Susret*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
48.	*Izgubljeni koraci*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
49.	*Smrt mladića*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
50.	*Intimni stihovi*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
51.	*Kad umrem…*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
52.	*Pustoš*	SP	1923.	-	-
53.	*Noć bez jablana*, 2. verzija	SP	1923.	-	-
54.	*Nebo*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
55.	*U zore blažene…*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
56.	*Sam*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)

57.	*Otvori mi vrata, Grlice*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
58.	*Misao na tebe (Spomen na Dubrovnik)*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska); Dubrovnik (Hrvatska)
59.	*Snove sniju stari maslinici*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska); [Dubrovnik (Hrvatska)]
60.	*Zaljubljenik kraj sinjega mora*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska); [Dubrovnik (Hrvatska)]
61.	*Pregršti odsjaja, neću te više*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska); Assisi (Asiz) (Italija)
62.	*Krik iz pustinje*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
63.	*Bakrena predvečerja*	SP	1923.	+	New York, New Orleans (SAD); Slav. Brod (Hrvatska)
64.	*U slapu zelene mjesečine*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
65.	*Moj manifest*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
66.	*Čekanje u drvoredu*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
67.	*Visoka žuta žita*	SP	1923.	-	-
68.	*Moja je duša oblak jesenji*	SP	1923.	-	-
69.	*Dječak u sjeni vrbe*	SP	1923.	-	-
70.	*Monolog Mladog Eremite*	ZV	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
71.	*Noćni lokal*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
72.	*Vrtna zabava*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
73.	*U gostionici pijem vino…*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
74.	*Hrastovo lišće šumori, šumori…*	SP	1923.	-	-
75.	*Onoj koju naslućujem*	SP	1923.	-	-
76.	*Sam na brijegu*	SP	1923.	+	grad (?)
77.	*Grlice*	SP	1923.	-	-
78.	*Romon kiše*	SP	1923.	-	-
79.	*Žudnja srca*	SP	1923.	-	-
80.	*Sanjam kako idem pored tebe*	SP	1923.	-	-
81.	*Tuga na nebo naslonjena*	SP	1923.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
82.	*Jesensko pismo*, 1. verzija	SP	1923.	-	-
83.	*U tišini srce je začutalo*	SP	1923.	-	-
84.	*Djevojke, grozdovi zreli*	ZV	1923.	-	-
85.	*Grmljavina*	SP	1924.	-	-
86.	*Dosadna hladna kiša*	SP	1924.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
87.	*Što govore usta Tina Deona*	SP	1924.	-	-

88.	*Dolina ljubavi*	SP	1924.	-	-
89.	*Nas dvoje*	SP	1924.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
90.	*U smrt pjesnika*	SP	1925.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
91.	*Zagrljaj*	SP	1925.	-	-
92.	*Nad vinogradom sunce i oblaci*	SP	1925.	-	-
93.	*Zaljubljenost*	SP	1925.	-	-
94.	*Slutnje, a zatim suze pod zvijezdama*	SP	1925.	-	-
95.	*Nikad više*	SP	1925.	-	-
96.	*Tuga, lišće, jesen, suze (Tugovanje zaljubljenika)*, 2. verzija	SP	1925.	+	Zagreb (Hrvatska)
97.	*Slika negdanje ljubavi*	SP	1925.	+	Zagreb (Hrvatska)
98.	*Doziv trave (Travo zelena)*, 1. verzija	SP	1926.	+	Zagreb (Hrvatska)
99.	*Priča*	ZV	1926.	+	Zagreb (Hrvatska)
100.	*Bez utjehe*	SP	1926.	+	Zagreb (Hrvatska)
101.	*Lelija*, 3. verzija	SP	1926.	-	-
102.	*Ona*, 2. verzija	SP	1926.	+	Zagreb (Hrvatska)
103.	*Djevojka na prozoru*	SP	1926.	+	Zagreb (Hrvatska)
104.	*Posljednji rastanak*	SP	1926.	+	Zagreb (Hrvatska)
105.	*Plavi san*	SP	1926.	+	Zagreb (Hrvatska)
106.	*Moje pjesme*, 2. verzija	SP	1926.	+	Zagreb (Hrvatska)
107.	*Luđaci*	SP	1926.	+	Zagreb (Hrvatska)
108.	*Jelena veze*	SP	1926.	+	Zagreb (Hrvatska)
109.	*Moj put*	ZV	1926.	-	-
110.	*Osamljen*	SP	1926.	-	-
111.	*Zapali svjetiljčicu*	SP	1927.	+	Zagreb (Hrvatska)
112.	*Šapat ruža*	SP	1927.	+	Zagreb (Hrvatska)
113.	*Osmijesi Lema Kamena*	SP	1927.	+	Zagreb (Hrvatska)
114.	*Trenutak*	SP	1927.	+	Zagreb (Hrvatska)
115.	*Kako sam volio Mariju*	SP	1927.	+	Zagreb (Hrvatska)
116.	*Vino i ja*	SP	1927.	-	-
117.	*Vraćanje u noć*	SP	1927.	-	-
118.	*Lišće, kukuruzno lišće u polju*	SP	1927.	-	-
119.	*Druga polovina dana*	SP	1927.	-	-
120.	*U sjaju mjeseca*	SP	1927.	+	Zagreb (Hrvatska)

121.	*Šumski plašt* (2. verzija)	SP	1928.	+	Zagreb (Hrvatska)
122.	*Vjetar u krošnjama*	SP	1928.	+	Zagreb (Hrvatska)
123.	*Ugašena svjetla*, 1. verzija	SP	1928.	+	Zagreb (Hrvatska)
124.	*Ti i ja i vjetar sinoćni*	ZV	1928.	+	Zagreb (Hrvatska)
125.	*Volim*	ZV	1928.	+	Zagreb (Hrvatska)
126.	*Čeznuća*, 2. verzija	SP	1928.	+	Zagreb (Hrvatska)
127.	*Pjesma o žudnji*	SP	1928.	-	-
128.	*Siromašni mladić bogatoj djevojci*	SP	1928.	-	-
129.	*Vedar, domahujem*	ZV	1928.	+	Slav. Brod (Hrvatska)
130.	*Golubinja krila*, 1. verzija	SP	1928.	-	-
131.	*Natpis nad vratima groblja samoubica*	SP	1928.	-	-
132.	*Žene pod orahom*	SP	1929.	-	-
133.	*Bolesnom bratu Đuri*	SP	1929.	+	Novi Marof (Hrvatska)
134.	*Pjesma mom srcu*, 2. verzija	SP	1929.	-	-
135.	*Plač na mjesečini*	SP	1929.	-	-
136.	*Zlatnim pticama*	SP	1929.	-	-
137.	*Ljiljani u polju*	SP	1929.	-	-
138.	*Miris ljiljana*	SP	1929.	-	-
139.	*Cvijet ljiljanov*	SP	1929.	-	-
140.	*Zaboravljena svjetiljka na vjetru*	SP	1929.	-	-
141.	*Podoknica, uz gitaru*	ZV	1929.	-	-
142.	*Ostavljen*	SP	1929.	-	-
143.	*Zemlja me zove*	SP	1929.	-	-
144.	*Šume snivaju*	SP	1929.	-	-
145.	*U sjeni ljubavi*	SP	1930.	+	Zagreb (Hrvatska)
146.	*Balada o zaklanim ovcama*, 2. verzija	SP	1930.	+	Kolašin (Crna Gora)
147.	*Pred izlogom cvjetarnice*	SP	1930.	+	Zagreb (Hrvatska)
148.	*Skinuo bih šešir pred Gospodinom*	SP	1931.	+	Zagreb (Hrvatska)
149.	*Jutarnja zvijezda pozlaćen orah*	SP	1931.	-	-
150.	*Soba u prvi sumrak*	SP	1931.	-	-
151.	*Kolo*	SP	1931.	-	-
152.	*Dugo u noć, u zimsku bijelu noć*	SP	1931.	-	-

153.	*Kad zašušti po vrhovima od dudova*	SP	1931.	-	-
154.	*Zaljubljena djevojčica*	SP	1931.	-	-
155.	*Sjedim među torovima*, 3. verzija	SP	1931.	-	-
156.	*Mjesečina*	SP	1931.	-	-
157.	*Moje ruke*	SP	1931.	-	-
158.	*Plavetnilo neba*	SP	1932.	-	-
159.	*Bacam srce pod tuđa stopala*	SP	1932.	+	Zagreb (Hrvatska)
160.	*Pjesma bez naslova*	SP	1932.	+	Zagreb (Hrvatska)
161.	*Vraćam se kući možda malo napit (Moje stope)*, 2. verzija	SP	1932.	+	Zagreb (Hrvatska)
162.	*Moja sestra nosi u grad mlijeko (Stope moje sestre)*, 2. verzija	SP	1932.	+	Zagreb (Hrvatska)
163.	*Povratak*	SP	1932.	+	Zagreb (Hrvatska)
164.	*Jutro*	SP	1932.	+	Zagreb (Hrvatska)
165.	*Daleko su od mene oranice*	SP	1933.	+	Zagreb (Hrvatska)
166.	*Gospodin Lamian hrani golubove*	SP	1933.	+	Zagreb (Hrvatska)
167.	*Oh, kako je sirotinja bešćutna*	SP	1933.	+	Zagreb (Hrvatska)
168.	*Pjesma Mariji*	SP	1933.	+	Zagreb (Hrvatska)
169.	*Molitva da dobijem na tomboli*	SP	1933.	+	Zagreb (Hrvatska)
170.	*Htio bih pokidat žice*	SP	1933.	+	Zagreb (Hrvatska)
171.	*Mislim na brata u lječilištu*	SP	1933.	+	Zagreb (Hrvatska)
172.	*Sunce nad oranicama*	SP	1933.	+	Zagreb (Hrvatska)
173.	*Poslije njezina odlaska*	SP	1934.	+	grad (?)
174.	*Kada tišina spava, zlato moje*	SP	1934.	-	-
175.	*Preteška slazi noć*	SP	1934.	-	-
176.	*Hladan žar sna ili Zelene zmije*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
177.	*Kuknjava moje matere*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
178.	*Sanjarije budnoga srca*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
179.	*Tko jeca u drvoredu*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
180.	*Moje igračke*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
181.	*Kiša u predvečerje*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
182.	*Lov na dúgu*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
183.	*Ledeni kurjak*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
184.	*Djevojčica i ja*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
185.	*Da sam učiteljica*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)

186.	*Računska zadaća*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
187.	*Hoću li ući u sobu gdje je sag*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
188.	*Nosim sve torbe a nisam magarac*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
189.	*Moja baka blagosilja žita*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
190.	*Dopisnica na ratište*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
191.	*Mladež domovini*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska); Aszód (Mađarska)
192.	*Danas trideset pete*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
193.	*Mrtav*	SP	1935.	+	Zagreb (Hrvatska)
194.	*Večer nad gradom*	SP	1936.	+	Firenca (Italija)
195.	*Crtež*	SP	1937.	+	Pariz (Francuska)
196.	*Sumornost povratka*	SP	1937.	+	Zagreb (Hrvatska)
197.	*Onome koji leži u šumama bolestan*	SP	1938.	+	Zagreb (Hrvatska)
198.	*Pjesanca gospođi u crnini*	SP	1940.	+	Crikvenica (Hrvatska)
199.	*Jadanje zaboravljenoga*	SP	1942.	+	Zagreb (Hrvatska)
200.	*Mjesečina na moru*	SP	1942.	+	Zagreb (Hrvatska); Crikvenica (Hrvatska)
201.	*Lišće večeri*	SP	1943.	+	Zagreb (Hrvatska)
202.	*Sunce srdaca*	SP	1944.	+	Zagreb (Hrvatska)
203.	*Bilješka o tri vrapca*	SP	1945.	+	Zagreb (Hrvatska)
204.	*Goranov epitaf skriven u planinskom lišću*	SP	1945.	+	Zagreb (Hrvatska)
205.	*Poslanica*	SP	1951.	+	Zagreb (Hrvatska); Dubrovnik (Hrvatska)
206.	*Elegija o pjesniku koji nije dugo godina pjevao*	SP	1953.	+	Rijeka (Hrvatska)
207.	*Moj Dubrovnik (1923. – 1953.)*	SP	1953.	+	Dubrovnik (Hrvatska)
208.	*Sretoh jutros… ruže*	SP	1954.	+	Rab (Hrvatska)
209.	*Bio sam kao i ti*	SP	1954.	+	Rab (Hrvatska)
210.	*Što će se desiti „one večeri“*	SP	1954.	+	Rab (Hrvatska)
211.	*Tiho plakanje*	SP	1954.	+	Rab (Hrvatska)
212.	*Hiljade mrtvih i ja*	SP	1954.	+	Rab (Hrvatska)
213.	*Nevidljive ptice*	SP	1954.	+	Rab (Hrvatska)
214.	*Daleko*	SP	1954.	+	Rab (Hrvatska)
215.	*Dva groblja*	SP	1954.	+	Rab (Hrvatska)
216.	*Jednostavan život*	SP	1954.	+	Rab (Hrvatska)

217.	*Oranje mog oca*	SP	1954.	+	Rab (Hrvatska)
218.	*Budući pjesnik*	SP	1954.	+	Rab (Hrvatska)
219.	*Poruka iz daljine*	SP	1954.	+	Rab (Hrvatska)
220.	*Okrugli kameni stol*	SP	1954.	+	Rab (Hrvatska)
221.	*P. S.*	SP	1954.	+	Rab (Hrvatska)
222.	*Slike još nenaslikane*	SP	1954.	+	Rab (Hrvatska)
223.	*Školjka*	SP	1954.	+	Zagreb (Hrvatska)
224.	*Čovjek Tužni*	SP	1954.	+	Zagreb (Hrvatska)
225.	*Utjeha sjećanja*	SP	1954.	+	Zagreb (Hrvatska)
226.	*Kasni žetelac*	SP	1954.	+	Zagreb (Hrvatska)
227.	*Veličanstvo mora*	SP	1954.	+	Dubrovnik (Hrvatska)
228.	*Osamljenost*	SP	1955.	+	Rijeka (Hrvatska)
229.	*Majci mojoj*	SP	1955.	+	Kostanjevica na Krki (Slovenija)
230.	*Spomen na djedovinu*	SP	1955.	+	Kostanjevica na Krki (Slovenija)
231.	*Jedan čovjek u Parizu*	SP	1955.	+	Pariz (Francuska)
232.	*Pred zatvorenim prozorima*	SP	1955.	+	Pariz (Francuska)
233.	*Place Dauphine 15. srpnja 1955. uveče*	SP	1955.	+	Pariz (Francuska)
234.	*Jardin du Luxembourg*	SP	1955.	+	[Pariz (Francuska)]; Zagreb (Hrvatska)
235.	*Prsten*	SP	1955.	+	Zagreb (Hrvatska); Nürnberg (Njemačka)
236.	*Crne vode*	SP	1955.	+	Zagreb (Hrvatska)
237.	*Nek sja mi sunce iz tvojih očiju, Helena*	SP	1955.	+	Rijeka (Hrvatska)
238.	*Kad mene više ne bude*	SP	1955.	+	Rijeka (Hrvatska)
239.	*Konac*	SP	1957.	-	-
240.	*Žuta ptica…*	SP	1957.	-	-
241.	*U svibnju dođoh*	SP	1957.	-	-
242.	*Ima jedan mali Josip*	SP	1957.	-	-
243.	*Zapada sunce…*	SP	1957.	-	-
244.	*Pričinja mi se…*	SP	1957.	-	-
245.	*Htio bih da zaustavim*	SP	1957.	-	-
246.	*U mladu vinogradu*	SP	1957.	-	-
247.	*Ulazeći u dom…*	SP	1957.	-	-

248.	*Tri stabla…*	SP	1957.	-	-
249.	*Pustinja (I, II)*	SP	1958.	+	Zagreb (Hrvatska)
250.	*Klas*	SP	1958.	+	Veli Lošinj (Hrvatska)
251.	*Kao da nema ni mrtvih ni živih, nikoga*	SP	1958.	+	Veli Lošinj (Hrvatska)
252.	*Tebi za rođendan*	SP	1958.	+	Dubrovnik (Hrvatska)
253.	*Zabilježeno na groblju*	SP	1959.	+	Dubrovnik (Hrvatska)
254.	*Želja pusta*	SP	1959.	+	Dubrovnik (Hrvatska)
255.	*Izgubljenost*	SP	1959.	+	Dubrovnik (Hrvatska)
256.	*Već vidim usne…*	SP	1960.	+	Poreč (Hrvatska)
257.	*Uvijek će padati…*	SP	1960.	+	Poreč (Hrvatska)
258.	*O zaboravu, o riječima, o vjetru*	SP	1961.	+	Dubrovnik (Hrvatska)
259.	*Posljednja noć moga prijatelja*	SP	1954/ 1961.	+	Slav. Brod (Hrvatska); Rab (Hrvatska); Dubrovnik (Hrvatska)
260.	*Stihovi o psu na grobljanskim vratima i o drugome*	SP	1962.	+	Dubrovnik (Hrvatska)
261.	*Epitaf mladiću koji se utopio u Dravi*	ZV	1964.	-	-
262.	*Pjesniku iz davnog doba*	SP	1968.	+	Zagreb (Hrvatska)
263.	*Bolesnik sanja*	ZV	1968.	+	Zagreb (Hrvatska)
264.	*Satima sam stajao pred pločom*	ZV	1968.	+	Zagreb (Hrvatska)
265.	*Žanji me, ruko (Sjećanje na mlade godine)*	SP	1969.	+	Zagreb (Hrvatska)
266.	*Slušajući šumorenje hrasta*	SP	1970.	+	Rab (Hrvatska)
267.	*Može li čovjek…*	SP	1970.	+	Rab (Hrvatska)
268.	*Blaženi koji počivaju…*	SP	1970.	+	Rab (Hrvatska)
269.	*Prepoznavanje*	SP	1970.	+	Rab (Hrvatska)
270.	*Pjesmica za veliku i malu djecu*	SP	1970.	+	Rab (Hrvatska)
271.	*Vezan za zemlju*	SP	1970.	+	Rab (Hrvatska)
272.	*Mladić djevojci koje nema, I*	ZV	1972.	+	Rab (Hrvatska)
273.	*Mladić djevojci koje nema, II*	ZV	1973.	+	Rab (Hrvatska)
274.	*Dva se odmaraju galeba*	SP	1973.	+	Rab (Hrvatska)
275.	*Kako li godine odlaze*	SP	1973.	+	Rab (Hrvatska)
276.	*Tako bješe, bane Jurislave*	SP	1973.	+	Rab (Hrvatska)
277.	*Smiješak neba*	SP	1973.	+	Rab (Hrvatska)
278.	*Matoš u Ženevi*	SP	1973.	+	Ženeva (Švicarska)

279.	*Na grobu Georga Trakla*	SP	1973.	+	Innsbruck (Austrija)
280.	*Ljudski vijek*	SP	1974.	+	Rab (Hrvatska)
281.	*Početak pjesme*	SP	1974.	+	Rab (Hrvatska)
282.	*Godinama sam dolazio…*	SP	1974.	+	Rab (Hrvatska)
283.	*Oborim li glavu…*	SP	1974.	+	Rab (Hrvatska)
284.	*Sluga riječi*	SP	1974.	+	Dubrovnik (Hrvatska)
285.	*Sjećaš li se, teče…*	ZV	1974.	+	Opatija (RH), Zagreb (RH)
286.	*Riječi zahvalnosti Suncu*	SP	1975.	+	Rab (Hrvatska)
287.	*Zapisano pod mojim drvetom*	SP	1975.	+	Rab (Hrvatska)
288.	*Tragovi*	SP	1975.	+	Rab (Hrvatska)
289.	*Želiš li napisati pjesmu…*	SP	1975.	+	Rab (Hrvatska)
290.	*Prijatelju moj…*	SP	1975.	+	Rab (Hrvatska); Firenca (Italija)
291.	*San*	SP	1975.	+	Rab (Hrvatska)
292.	*Opet ste u dalekom Svijetu…*	SP	1975.	+	Rab (Hrvatska)
293.	*Pred kavanom u Trstu*	SP	1975.	+	Trst (Italija)
294.	*Predao sam ključeve*	ZV	1976.	+	Zagreb (Hrvatska)
295.	*Bolesnikova želja*	SP	1977.	+	Zagreb (Hrvatska)
296.	*Kapi rose na ružama*	SP	1977.	+	Zagreb (Hrvatska)
297.	*U album*	ZV	1977.	+	Zagreb (Hrvatska)
298.	*Svjetla i sjene grada*	SP	1978.	+	Zagreb (Hrvatska)
299.	*Sretni*	ZV	1978.	+	Dubrovnik (Hrvatska); Rab (Hrvatska)
300.	*U šumi, s leptirom*	SP	1978.	+	Rab (Hrvatska)
301.	*Pro domo*	ZV	1978.	+	Rab (Hrvatska)
302.	*Café de la Paix*	SP	1978.	+	Pariz (Francuska)
303.	*Nema ih više*	SP	1979.	+	Zagreb (Hrvatska)
304.	*Stihovi na poklon*	SP	1979.	+	Zagreb (Hrvatska)
305.	*Tajna sjenovite klupe*	SP	1979.	+	Rab (Hrvatska)
306.	*Razgovor sa sjenom Visoke Planine*	SP	1979.	-	-
307.	*Sveti Ožbolt i visoko drvo s krošnjom u nebesima*	SP	1979.	-	-
308.	*Sjeni Julija Klovića*	SP	1979.	+	Zagreb (Hrvatska)
309.	*Pada snijeg*	SP	1979.	+	Zagreb (Hrvatska)
310.	*Crno na bijelim oblacima*	SP	1980.	+	Rovinj (Hrvatska)

311.	*Diptih u plavom*	SP	1980.	+	Zagreb (Hrvatska)
312.	*Zašto nisi kao vjetar*	SP	1980.	+	Rovinj (Hrvatska)
313.	*Veselo krili se ševa*	SP	1980.	+	Rovinj (Hrvatska)
314.	*Čovjek u šetnji*	SP	1980.	+	Rovinj (Hrvatska)
315.	*Što mi se sve pričinja*	SP	1980.	+	Rovinj (Hrvatska)
316.	*Tko mu je dao dar*	SP	1981.	+	Opatija (Hrvatska)
317.	*O zlima, Ulomak*	SP	1981.	+	Opatija (Hrvatska)
318.	*Čarolije*	SP	1981.	+	Opatija (Hrvatska)
319.	*Uspomeni moje majke*	SP	1981.	+	Opatija (Hrvatska)
320.	*Završetak pisma*	SP	1981.	-	-
321.	*Sjećanje na Rabindranatha Tagorea*	SP	1981.	+	Zagreb (Hrvatska)
322.	*Vratimo se u godišta*	SP	1981.	-	-
323.	*Svibanj na konju*	SP	1981.	-	-
324.	*Domahivanje*	SP	1981.	-	-
325.	*Brijeg*	SP	1981.	-	-
326.	*In memoriam*	SP	1981.	-	-
327.	*Potajne riječi ljubavi*	SP	1981.	-	-
328.	*Pjesanca o moru*	SP	1981.	-	-
329.	*Sa zvijezdama svojim u dubini*	SP	1981.	-	-
330.	*A ja se vratih žalostan*	SP	1981.	+	Rab (Hrvatska)
331.	*Oproštaj*	SP	1981.	+	Rab (Hrvatska)
332.	*Ali nije bilo nikoga*	SP	1981.	+	Rab (Hrvatska)
333.	*Prijateljstvo riječi (Epilog)*	SP	1981.	+	Zagreb (Hrvatska)
334.	*More u meni*	SP	1982.	+	Rab (Hrvatska)
335.	*Hotel Ambasador u Opatiji*	SP	1983.	+	Opatija (Hrvatska)
336.	*Pedesetgodišnjica*	SP	1983.	+	Zagreb (Hrvatska)
337.	*Ne búdite vjetar*	SP	1983.	-	-
338.	*Gorki život iseljenika*	SP	1983.	+	Rab (Hrvatska)
339.	*Na šetnji, uz more…*	SP	1983.	+	Opatija (Hrvatska)
340.	*Oblak*	SP	1983.	+	Opatija (Hrvatska)
341.	*Stihovi o dúgi*	SP	1983.	+	Opatija (Hrvatska)
342.	*Svjetiljka ljubavi*	SP	1983.	+	Zagreb (Hrvatska)
343.	*Rosopas*	SP	1984.	+	Rab (Hrvatska)
344.	*Ljudsko govorenje*	SP	1984.	+	Rab (Hrvatska)
345.	*Kako je ono bilo…*	SP	1984.	+	Rab (Hrvatska)
346.	*Sunce žarko, molim te…*	SP	1984.	+	Rab (Hrvatska)

347.	*Povratak u svoj dom*	SP	1984.	+	Rab (Hrvatska)
348.	*Što li je s mojom pjesmom u Kini*	SP	1984.	+	Hangzhou (Kina); Zagreb (Hrvatska)
349.	*Spomen na moga pobratima*	SP	1984.	+	Prag (Češka); Grenobl, Pariz (Francuska); Zagreb (Hrvatska); Slav. Brod (Hrvatska); Otočac (Hrvatska)
350.	*Na stolu kruh*	SP	1984.	+	Zagreb (Hrvatska)
351.	*Sve je već rečeno…*	SP	1985.	+	Opatija (Hrvatska)
352.	*Grozd*	SP	1985.	+	Opatija (Hrvatska)
353.	*Ruža i njene sjene*	SP	1985.	+	Opatija (Hrvatska)
354.	*List željan slave*	SP	1985.	+	Opatija (Hrvatska)
355.	*Trenutak spoznaje*	SP	1985.	+	Opatija (Hrvatska)
356.	*A ne znaš jadan da je zora*	SP	1985.	+	Opatija (Hrvatska)
357.	*Budimo spokojni…*	SP	1985.	+	Opatija (Hrvatska)
358.	*Silazak u polje*	SP	1985.	+	Opatija (Hrvatska)
359.	*Prag djetinjstva*	SP	1985.	+	Opatija (Hrvatska)
360.	*Nema ga više…*	SP	1985.	+	Zagreb (Hrvatska)
361.	*Zelenilo zemlje…*	SP	1985.	+	Zagreb (Hrvatska)
362.	*Oduvijek…*	SP	1985.	+	Zagreb (Hrvatska)
363.	*S pozlaćenom grančicom*	SP	1985.	+	Zagreb (Hrvatska)
364.	*Otvore vrata…*	SP	1985.	+	Zagreb (Hrvatska)
365.	*Što bi trebalo*	SP	1985.	+	Zagreb (Hrvatska)
366.	*Od iskona Svijeta*	SP	1986.	+	Zagreb (Hrvatska)
367.	*Mjesec u posjetima*	SP	1986.	+	Rab (Hrvatska)
368.	*Federico García Lorca*	SP	1986.	+	Rab (Hrvatska)
369.	*Njih dvoje*	SP	1986.	+	Zagreb (Hrvatska)
370.	*U sjeni mrke krošnje*	SP	1987.	+	Zagreb (Hrvatska)
371.	*Žubor potoka Kraljevca*	SP	1987.	+	Zagreb (Hrvatska)
372.	*Rasipni sin*	SP	1987.	+	Rab (Hrvatska)
373.	*I šutiš kao zemlja*	SP	1987.	+	Rab (Hrvatska)
374.	*O krilatom konju*	SP	1987.	+	Rab (Hrvatska)
375.	*Očaj ostavljene žene*	SP	1987.	+	Rab (Hrvatska)
376.	*Možda*	SP	1987.	+	Rab (Hrvatska)
377.	*Gozba*	SP	1987.	+	Rab (Hrvatska)

378.	*Pred Meštrovićevim* Zdencem života	ZV	1987.	+	Zagreb (Hrvatska)
379.	*Na terasi hotela Belvedere*	ZV	1987.	+	Opatija (Hrvatska)
380.	*Ad honorem et gloriam*	SP	1990.	+	Zagreb (Hrvatska)
381.	*Ponovno ispred Caffé degli Specchi*	SP	1990.	+	Trst (Italija)
382.	*Tko zna, jesam li…*	SP	1990.	+	Zagreb (Hrvatska)
383.	*Očenaš Lema Kamena*	SP	1991.	+	Zagreb (Hrvatska)
384.	*Stihovi na Sovskom jezeru u Dilj-gori*	ZV	1991.	+	Zagreb (Hrvatska)
385.	*U smrt mlade ljubavi*	ZV	1991.	+	Zagreb (Hrvatska)
386.	*Na grobu prijatelja*	SP	1991.	+	Zagreb (Hrvatska)
387.	*O riječima*	SP	1991.	+	Zagreb (Hrvatska)
388.	*Zahvalnica*	ZV	1991.	+	Zagreb (Hrvatska)
389.	*Molba Munji nebeskoj*	SP	1991.	+	Zagreb (Hrvatska)
390.	*Gospodine moj, zar si doista*	SP	1991.	+	Zagreb (Hrvatska)
391.	*Sipila je sitna kišica…*	SP	1991.	+	Zagreb (Hrvatska)
392.	*Ispovijest*	SP	1992.	+	Zagreb (Hrvatska)
393.	*Razgovor*	SP	1992.	+	Zagreb (Hrvatska)
394.	*Slava umjetničkoj Ruci*	SP	1993.	+	Zagreb (Hrvatska)
395.	*Lipanjska noć na Griču*	SP	1993.	+	Zagreb (Hrvatska)
396.	*Nema me, i krik se razliježe…*	SP	1993.	+	Zagreb (Hrvatska)
397.	*Na rastanku*	SP	1993.	+	Zagreb (Hrvatska)
398.	*Dom Tajnovitosti*	SP	1993.	+	Zagreb (Hrvatska)
399.	*U smrt Antuna Šoljana*	SP	1993.	+	Zagreb (Hrvatska)
400.	*Nemojte me dirati*	SP	1993.	+	Zagreb (Hrvatska)
401.	*Vrijeme*	SP	1993.	+	Zagreb (Hrvatska)
402.	*Kruh s medom*	SP	1994.	+	Zagreb (Hrvatska)
403.	*Pogled kroz prozor*	SP	1994.	+	Zagreb (Hrvatska)
404.	*Mrtva priroda*	SP	1994.	+	Zagreb (Hrvatska)
405.	*Pjesanca svetome Vlahu u Dubrovniku*	SP	1995.	+	Dubrovnik (Hrvatska); Zagreb (Hrvatska)
406.	*Šesterci o Karlu*	SP	1995.	+	Zagreb (Hrvatska)
407.	*Zlatne ptice doletjele*	ZV	1995.	+	[Zagreb (Hrvatska)]
408.	*Bez tebe*	SP	1995.	+	Zagreb (Hrvatska)
409.	*Bijela žena*	SP	1995.	+	Zagreb (Hrvatska)
410.	*Crv zemaljski*	SP	1995.	+	Zagreb (Hrvatska)

411.	*Jutros, sedmi dan srpnja*	SP	1995.	+	Zagreb (Hrvatska)
412.	*Čekajući prijatelje (Lem Kamen kazuje)*	SP	1995.	+	Zagreb (Hrvatska)
413.	*Posvetnica*	SP	1996.	+	Zagreb (Hrvatska)
414.	*Jecaji flaute*	SP	1996.	+	Zagreb (Hrvatska)
415.	*Šenoin karanfil*	SP	1996.	+	Zagreb (Hrvatska)
416.	*Još jednom…*	SP	1996.	+	Zagreb (Hrvatska)
417.	*Pjesma*	SP	1996.	+	Zagreb (Hrvatska)
418.	*Ako ih bude bilo*	SP	1996.	+	Zagreb (Hrvatska)
419.	*Četvrti dan rujna*	SP	1996.	+	Zagreb (Hrvatska)
420.	*Haiku, I*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
421.	*Varijacije na temu: Pijetao Nikole Šopa*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
422.	*Popio sam*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
423.	*Ništa mi nije…*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
424.	*Koje su to riječi*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
425.	*Zar bi trebalo…*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
426.	*Kad bi me…*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
427.	*Lepet krila*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
428.	*Vrijeme je da se još jednom…*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
429.	*Što mi je šaputala jabuka*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
430.	*Duboko negdje…*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
431.	*Šezdeset i peta godišnjica*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
432.	*Trojica*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
433.	*Haiku, II*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
434.	*Oproštaj s lišćem gledičija*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
435.	*Čestitka, 1*	SP	1998.	+	Zagreb (Hrvatska)
436.	*Uzalud…*	ZV	1999.	+	Zagreb (Hrvatska)
437.	*Pognuo je glavu*	ZV	1999.	+	Zagreb (Hrvatska)
438.	*Haiku, III*	SP	1999.	+	Zagreb (Hrvatska)
439.	*Haiku, IV*	SP	1999.	+	Zagreb (Hrvatska)
440.	*Haiku, V*	SP	1999.	+	Zagreb (Hrvatska)
441.	*Jednom, već davno*	SP	1999.	+	Zagreb (Hrvatska)
442.	*Čestitka, 2*	SP	1999.	+	Zagreb (Hrvatska)
443.	*Ispod plavetnila neba*	SP	1999.	+	Zagreb (Hrvatska)
444.	*Uspomeni Edwarda Goya*	SP	2000.	+	London, Cambridge (Velika Britanija);

					Zagreb (Hrvatska)
445.	*Ti koji mi daješ*	SP	2000.	+	Zagreb (Hrvatska)
446.	*Trebalo je…*	ZV	2000.	+	Slav. Brod (Hrvatska); Zagreb (Hrvatska)
447.	*Tri sedmerca*	ZV	2000.	+	Zagreb (Hrvatska)
448.	*Tko prolazi…*	ZV	2000.	+	Zagreb (Hrvatska)
449.	*Križ*	ZV	2001.	+	[Zagreb (Hrvatska)]
450.	*Živjeti, u vječnosti*	SP	2001.	-	-
451.	*Oblaci*	SP	2001.	-	-
452.	*Oblaci, još jednom*	SP	2001.	+	Zagreb (Hrvatska)
453.	*U posjetima*	ZV	2001.	+	Zagreb (Hrvatska)
454.	*Nekada, davno…*	SP	2002.	+	Zagreb (Hrvatska)
455.	*Kroz prozor vidim…*	SP	2002.	+	Zagreb (Hrvatska)
456.	*Klupa na Zrinjevcu*	SP	2002.	+	Zagreb (Hrvatska)
457.	*Doručak*	SP	2003.	+	Zagreb (Hrvatska)
458.	*Bez naslova*	ZV	2003.	+	Zagreb (Hrvatska)
459.	*Što sam prijateljima govorio*	SP	2004.	+	Zagreb (Hrvatska)
460.	*Pusta želja*	SP	2004.	+	Zagreb (Hrvatska)
461.	*Nikada se ne zna*	ZV	2004.	+	Zagreb (Hrvatska)
462.	*Napisano u Kavani „Dubrovnik“*	SP	2004.	+	Zagreb (Hrvatska)
463.	*O prstenu*	SP	2004.	+	Zagreb (Hrvatska)
464.	*Što može Čovjek*	SP	2004.	+	Zagreb (Hrvatska)
465.	*Čitavi moj život*	ZV	2004.	+	Zagreb (Hrvatska)
466.	*Kolo Sreće*	ZV	2005.	+	Zagreb (Hrvatska)
467.	*Jesam li ja…*	SP	2005.	+	Zagreb (Hrvatska)
468.	*Pitanja*	SP	2005.	+	Zagreb (Hrvatska)
469.	*Onaj u prvoj stotoj…*	SP	2005.	+	Zagreb (Hrvatska)
470.	*Drage moje riječi*	SP	2005.	+	Zagreb (Hrvatska)
471.	*O Karlu Četvrtom*	ZV	2005.	+	Zagreb (Hrvatska)
472.	*Pješaci moji*	ZV	2005.	+	Zagreb (Hrvatska)
473.	*Neznani čovječe*	ZV	2006.	+	Zagreb (Hrvatska)
474.	*Poruka u vjetar*	ZV	2006.	+	Zagreb (Hrvatska)
475.	*Nek te ne bude stid*	ZV	2006.	-	-
476.	*Napisati pjesmu*	ZV	2006.	+	Zagreb (Hrvatska)

Na temelju Tablice 1., čije smo elemente prethodno objasnili, možemo vidjeti pregledan popis ukupno 476 pjesama iz istraženoga korpusa (iz *SP*-a i *ZV*-a). Riječ je o pjesmama nastalim u razdoblju od 1920. do 2006. godine. Ako bismo bili precizniji, mogli bismo navesti da je Dragutin Tadijanović pisao u razdobljima: 1920. – 1938; 1940; 1942. – 1945; 1951; 1953. – 1955; 1957. – 1962; 1964; 1968. – 1970; 1972. – 1987; 1990. – 1996; 1998. – 2006. To nam 86-godišnje razdoblje (od njegove 15. do 101. godine) sugerira da je u pjesme utkano bogato životno iskustvo, s obzirom da su nastajale od tinejdžerskih godina do godinu dana prije smrti.

Među navedenih 476 pjesama, ukupno je 381 koja je napisana *o/u* gradu – određenom ili neodređenom, hrvatskom, europskom ili izvaneuropskom. Dakle, govorimo o 80,04 % urbanih pjesama prema 19,96 % pjesama koje nisu urbane što je zorno prikazano Grafikonom 3.

Grafikon 3. Omjer urbanih pjesama i one koje nisu urbane u *SP*-u i *ZV*-u

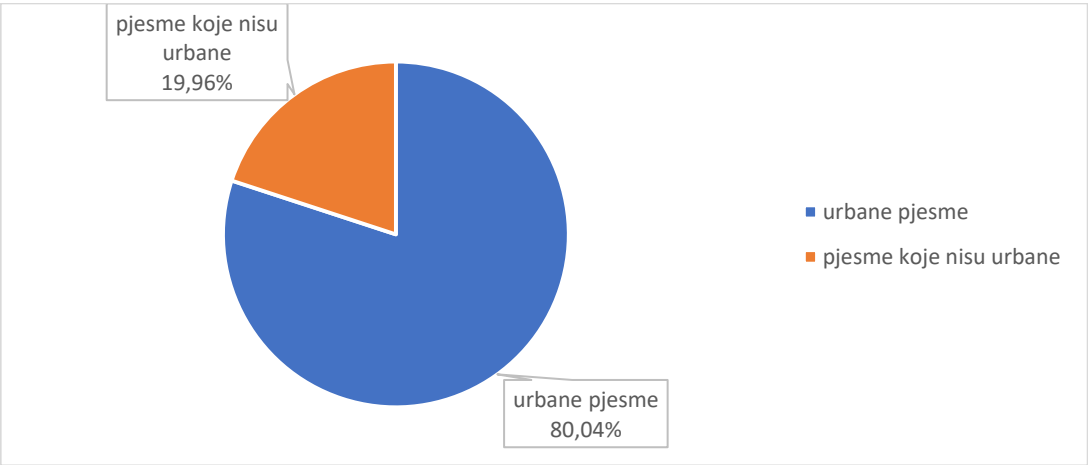

Kada je riječ o urbanim pjesmama, podsjećamo da ćemo se u ovoj doktorskoj disertaciji detaljno baviti isključivo konkretnim hrvatskim i europskim gradovima. Jasno je da to ne utječe na postotak od 80,04 %, odnosno ukupnu brojku od 381 takve pjesme. Valja naglasiti da su samo dvije pjesme, obje iz *SP*-a, u kojima se spominje neodređeni grad: *Sam na brijegu* (1923.) i *Poslije njezina odlaska* (1934.) te neće ući u našu analizu. Isto tako, spominju se i neki izvaneuropski gradovi: američki New York i New Orleans u *Bakrenim predvečerjima* (1923.) iz *SP*-a te kineski Hangzhou u *Što li je s mojom pjesmom u Kini* (1984.), također iz *SP*-a. Međutim, kako su oba grada vezana i uz neki od ovih kojima se bavimo, pjesme ulaze u analizu. U vezi s tim, imamo potrebu naglasiti da se neke pjesme ne odnose na samo jedan grad (ili

državu), stoga će biti uvrštene unutar više tablica, a ne u samo jednu, što će postati jasnije u daljnjim potpoglavljima.

4.1.Hrvatski gradovi u poeziji Dragutina Tadijanovića

Jedan je od ranije spomenutih ciljeva izdvojiti, interpretirati i analizirati pjesme *o/u* pojedinom hrvatskom gradu. U Tablici 1. uočavamo sljedeće gradove *o/u* kojima je pisao naš pjesnik, a to su: Crikvenica, Dubrovnik, Novi Marof, Opatija, Otočac, Poreč, Rab, Rijeka, Rovinj, Slavonski Brod, Veli Lošinj i Zagreb. Jasno je da tih dvanaest gradova za pjesnika nema jednako značenje što smo prikazali i Grafikonom 4. Gradovi su abecedno poredani radi lakšega snalaženja. U zagradama je naveden broj pjesama *o/u* kojima je konkretan hrvatski grad (što je moguće provjeriti uvidom u Tablicu 1.), a u oblačićima postotak toga grada u odnosu na preostalih jedanaest unutar *hrvatskog* korpusa.

Grafikon 4. Postotak pojavljivanja pojedinoga grada u *hrvatskom* korpusu

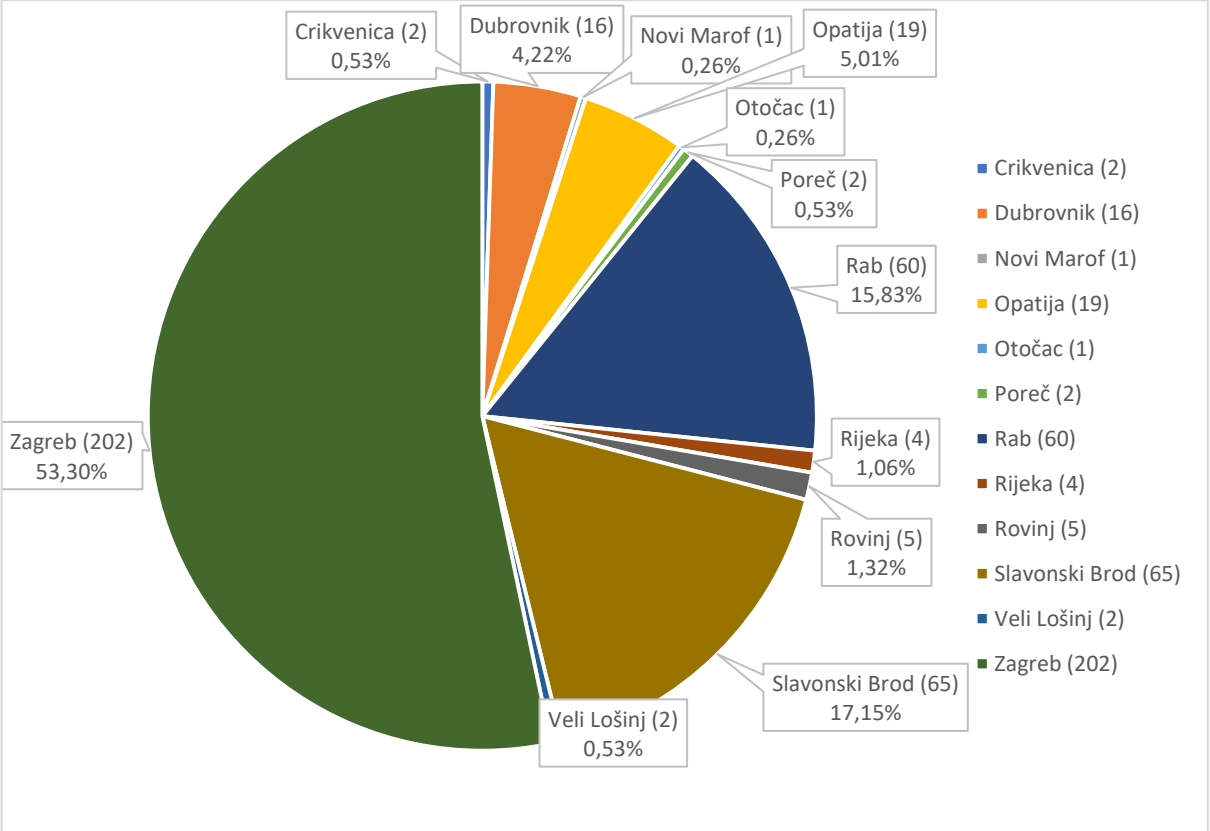

Kako bismo svoj rad učinili što preglednijim, ovo ćemo potpoglavlje podijeliti na nekoliko dijelova, pri čemu će se svaki odnositi na jedan grad: Slavonski Brod; Zagreb; Rab;

Dubrovnik i Ostale hrvatske gradove (preostalih osam koje smo maloprije naveli). Kriterij nije isključivo broj pjesama što je jasno kada se uzme u obzir da se *o/u* Dubrovniku pisalo u 16 pjesama dok je ukupno 19 opatijskih pjesama. Međutim, objasnit ćemo zašto je Dubrovnik važniji od Opatije, potkrjepljujući činjenicama iz pjesnikova života. U svakom ćemo se dijelu ovoga poglavlja baviti temama i motivima *o/u* pojedinom gradu, ovisno o pjesnikovoj dobi.

4.1.1. Pjesme o/u Slavonskom Brodu

Iako je nekoliko hrvatskih gradova koji su ostavili važan trag ne samo u Tadijanovićevu životu nego i u poeziji, smatramo da je najlogičnije započeti analizom pjesama *o/u* Slavonskom Brodu. Prvi je to grad u njegovu životu s kojim je ostvario neraskidive veze još u đačkoj dobi. Povjesničari književnosti često se osvrću na biografiju književnika prije uvida u njegovo književno stvaralaštvo, a mi ćemo, u slučaju Tadijanovićeva života, posegnuti za „Kronologijom života Dragutina Tadijanovića“, što je objavljeno kao zasebno poglavlje unutar *SP*-a jer su ondje vrlo pedantno i koncizno ispisane činjenice iz pjesnikova života.

Iz spomenute se „Kronologije…“ može saznati da je nakon četverogodišnje Niže pučke škole u Podvinju (1912. – 1916.) prešao u Višu pučku školu u Slavonskom Brodu (1916. – 1918.) koja se nalazila u Gundulićevoj ulici.[430] Osnivanjem Niže realne gimnazije, prelazi u nju (1918. – 1920.), isprva svakodnevno pješačeći 15 kilometara na relaciji Rastušje – Slavonski Brod i natrag.[431] Potom će, tijekom 1920. godine, stanovati u Reljkovićevoj ulici 1, a od iduće godine u brodskom Samostanu.[432] Vrijeme je to u kojemu nastaju neke pjesme, kasnije objavljene, ali i kada se počinje dopisivati s Nikolom Šopom[433] koji je tada bio učenik petog

---

[430] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 563.

[431] Isto.

[432] Isto, str. 564.

[433] Da Šop nije bio jedini književnik s kojim se Tadijanović (za života, ne samo u mladosti) družio, piše Čorkalo Jemrić, navodeći još neka značajna imena hrvatske književnosti:

> „Nadasve su mu bila dragocjena prijateljstva s književnicima, Goranom, Šopom, Berkovićem, Kaštelanom, Delorkom, Tinom, Kozarčaninom, i rado ih je isticao u mnogim prigodama, a za neke je od najdražih prijatelja iznimno mnogo i učinio, za Gorana, Tina i Šopa najviše.“

Vidi u: Čorkalo Jemrić, Katica: Dragutin Tadijanović ili ispjevani život, u: *Baština knjige – Hrvatski književnopovijesni pregledi*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku - Filozofski fakultet, Osijek, str. 324.

razreda gimnazije u Banja Luci.[434] Dalje je navedeno u ovom poglavlju da je u školskoj godini 1921./1922. stanovao u Berislavićevoj ulici 7 („kuća je za vrijeme rata bombardirana, a ulica poslije rata prozvana: Gupčeva ulica“) dok je iduće školske godine stanovao na Zvjerincu, u kući koja će kasnije biti srušena u ratu, „kao instruktor djece graditelja Holuba“.[435]

Godine 1923. prvi je put, u sklopu školskog putovanja u Sarajevo, Dubrovnik i Kotor, vidio more.[436] Općinjenost morem bit će vidljiva pjesmama stvorenim *o/u* Dubrovniku koje ćemo analizirati u jednom od narednih potpoglavlja.

> „Uostalom, mladenačke kao i sve kasnije lokacije poetska su mjesta na kojima u tišini meditira i sanja, nalazeći u krajoliku odjeke svojim emotivnim stanjima, krizama i dvojbama – prostor osame i ljubavne čežnje, nostalgije i tugovanja za *vinogradom svelim, neveselim*, s čijim zelenilom neopazice nestaje i *mladost blistava*. Upravo zato pomno bilježi mjesto i vrijeme na kojemu se kreativni poetski čin dogodio.“[437]

S obzirom da je školske godine 1923./1924. ponavljao tadašnji sedmi razred gimnazije zbog matematike, za kaznu je morao pješačiti iz Rastušja u Brod, no to će se promijeniti u idućem razredu.[438] Tijekom rujna i listopada 1924. stanovao je u Mesićevoj ulici 15, a potom do kraja lipnja 1925. u Vrtlarskoj ulici 7 koja će kasnije nositi naziv Lopašićeva ulica.[439]

Ovi su nam autobiografski podaci važni jer dokazuju Tadijanovićeve kontakte sa Slavonskim Brodom, na temelju je čega jasno da je Brod zasigurno utkan i u njegove pjesme. Kako bismo provjerili u kakvom je odnosu prema Brodu, je li i u kojoj je dobi *o/u* njemu pisao, kao i to u kakvom je emocionalnom stanju bio, poslužit će nam sljedeća tablica koju čine: naslov (podnaslov) pjesme, izvor, godina nastanka (iz koje proizlazi i pjesnikova dob) te konkretniji prostorni podaci. Zašto to činimo? Upravo kako bismo dokazali da je grad važan motiv Tadijanovićeva pjesništva – bilo kao pokretač promišljanja o određenim temama ili kao dio pjesme. U tom smislu, nije nepoznanica da je Tadijanović gotovo uvijek bilježio mjesto i

---

[434] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 564.

[435] Isto.

[436] Isto, str. 565.

[437] Čorkalo Jemrić: Dragutin Tadijanović ili ispjevani život, str. 327.

[438] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 565.

[439] Isto.

vrijeme nastanka pjesama, pretvarajući ih u svojevrsni dnevnik. Često je išao i korak dalje te preciznije određivao mjesto ne bi li ga trajno urezao u pjesmu. Vidjeti nam je kako to funkcionira u slučaju Slavonskoga Broda – na temelju Tablice 2.

Tablica 2. Pjesme *o/u* Slavonskom Brodu

	***Naslov (podnaslov) pjesme*, verzija**[440]	**Izvor**	**Godina nastanka**	**Pjesnikova dob**	**Konkretniji prostorni podaci**
1.	*Lutanje*	SP	1920.	15	Samostan
2.	*Odlazak*	SP	1920.	15	Samostan
3.	*Samostan*	SP	1921.	16	Samostan
4.	*Zapad sunca*	ZV	1921.	16	Samostan
5.	*Samoća*	SP	1921.	16	Samostan
6.	*Okrutna prolaznost*	SP	1921.	16	Samostan
7.	*Današnji*	SP	1921.	16	Samostan
8.	*Pjesma o Čovjeku i Suncu*	SP	1921.	16	Samostan
9.	*Gdje su mladi dani*	SP	1921.	16	Samostan
10.	*Pozdrav šumi*	SP	1921.	16	*neodređeno*
11.	*Tužna jesen*	ZV	1921.	16	*neodređeno*
12.	*Stope u snijegu*, 3. verzija	SP	1921.	16	Berislavićeva ulica 7
13.	*Pjesma Božanstvu*	SP	1922.	17	Berislavićeva ulica 7
14.	*Rano sunce u šumi*	SP	1922.	17	Berislavićeva ulica 7
15.	*Proljetna jutra*	ZV	1922.	17	*neodređeno*
16.	*Popijevka*	SP	1922.	17	Zvjerinac
17.	*Novi Život*	SP	1922.	17	Zvjerinac
18.	*Kišoviti dani*	SP	1922.	17	Zvjerinac
19.	*Riječi vjetru i lišću*	SP	1922.	17	Zvjerinac
20.	*Pjesma samotnika*	SP	1922.	17	Zvjerinac
21.	*Sonet na poklon*	ZV	1922.	17	*neodređeno*
22.	*Mladić u dolini*	ZV	1922.	17	*neodređeno*
23.	*Rastanak u jesen*	SP	1922.	17	Zvjerinac
24.	*Jednom*	SP	1922.	17	Zvjerinac
25.	*Fragment iz pisma*	ZV	1922.	17	*neodređeno*
26.	*Kad prolaziš iznenada…*	SP	1922.	17	Zvjerinac
27.	*Ogledala sreće*	SP	1922.	17	Zvjerinac

[440] U tablici navodimo konkretnu verziju pjesme, isto kao što je to učinio i pjesnik u *SP*- u ili *ZV*-u.

28.	*Ti i moje srce*	SP	1922.	17	Zvjerinac
29.	*Radostan idem*, 2. verzija	SP	1923.	18	Zvjerinac
30.	*Život u sobi*	SP	1923.	18	Zvjerinac
31.	*Uspomene*	SP	1923.	18	Zvjerinac
32.	*Plinska svjetiljka*	SP	1923.	18	Zvjerinac
33.	*Pjesma o dunji i ptici*	SP	1923.	18	Zvjerinac
34.	*Žalosne oči*, 2. verzija	SP	1923.	18	Zvjerinac
35.	*Sam u plesnoj dvorani*	SP	1923.	18	Zvjerinac
36.	*Susret*	SP	1923.	18	Zvjerinac
37.	*Izgubljeni koraci*	SP	1923.	18	Zvjerinac
38.	*Smrt mladića*	SP	1923.	18	Zvjerinac
39.	*Intimni stihovi*	SP	1923.	18	Zvjerinac
40.	*Kad umrem…*	SP	1923.	18	Zvjerinac
41.	*Nebo*	SP	1923.	18	Zvjerinac
42.	*U zore blažene…*	SP	1923.	18	Zvjerinac
43.	*Sam*	SP	1923.	18	Klasije
44.	*Otvori mi vrata, Grlice*	SP	1923.	18	Zvjerinac
45.	*Misao na tebe* *(Spomen na Dubrovnik)*	SP	1923.	18	Zvjerinac
46.	*Snove sniju stari maslinici*	SP	1923.	18	Zvjerinac
47.	*Zaljubljenik kraj sinjega mora*	SP	1923.	18	Zvjerinac
48.	*Pregršti odsjaja, neću te više*	SP	1923.	18	Zvjerinac
49.	*Krik iz pustinje*	SP	1923.	18	Zvjerinac
50.	*Bakrena predvečerja*	SP	1923.	18	Zvjerinac
51.	*U slapu zelene mjesečine*	SP	1923.	18	Zvjerinac
52.	*Moj manifest*	SP	1923.	18	Zvjerinac
53.	*Čekanje u drvoredu*	SP	1923.	18	Klasije
54.	*Monolog Mladog Eremite* *(U zelenkasto ljetno predvečerje)*[441]	ZV	1923.	18	*neodređeno*
55.	*Noćni lokal*	SP	1923.	18	Kavana „Evropa“
56.	*Vrtna zabava*	SP	1923.	18	Kavana „Evropa“

[441] Pjesmu *Monolog Mladog Eremite*, s podnaslovom *U zelenkasto ljetno predvečerje*, Tadijanović je uvrstio u obje zbirke. U *SP*-u nalazi se na str. 76-78., a u *ZV*-u na str. 24-29. Usporedimo li taj slučaj s naslovima svih ostalih pjesama koje se javljaju u jednoj ili drugoj zbirci, možemo zaključiti da je to jedini takav primjer. Nije to ništa neobično, uzevši u obzir da se pjesma ne javlja u identičnoj verziji u oba slučaja, već je u *SP*-u naveden samo ulomak dok je cjelovitu pjesmu Tadijanović prikazao u zbirci izdanoj godinu dana poslije. Međutim, uspoređujući mjesto i vrijeme nastanka navedenih dviju verzija, možemo ustanoviti da su nastale u Rastušju 31. srpnja 1923. godine. Za potrebe ovoga istraživanja, analizirat ćemo pjesmu iz *ZV*-a.

57.	*U gostionici pijem vino…*	SP	1923.	18	Kavana „Evropa“
58.	*Tuga na nebo naslonjena*	SP	1923.	18	Realna gimnazija
59.	*Dosadna hladna kiša*	SP	1924.	19	*neodređeno*
60.	*Nas dvoje*	SP	1924.	19	Realna gimnazija
61.	*U smrt pjesnika*	SP	1925.	20	Vrtlarska ulica 7
62.	*Vedar, domahujem*	ZV	1928.	23	*neodređeno*
63.	*Posljednja noć moga prijatelja*[442]	SP	1954.	49	*neodređeno*
64.	*Spomen na moga pobratima (Josipa Berkovića (1905. – 1944.)*	SP	1984.	79	*neodređeno*
65.	*Trebalo je…*	ZV	2000.	95	*neodređeno*

Uvidom u Tablicu 2., evidentno je da je Tadijanović napisao 65 pjesama *o/u* Slavonskom Brodu, pri čemu je većina objavljena u *SP*-u. Pjesme su to koje su nastajale u impozantnom vremenskom intervalu: od 1920. do 2000. godine. Treba istaknuti da je velik broj pjesama, odnosno šezdeset i jedna pjesma, u kontinuitetu, nastajala od 1920. do 1925.[443], odnosno od pjesnikove 15. do 20. godine života. Tako veliki niz pjesama u vrlo ranoj životnoj dobi pokazuje nam da je grad imao određenu važnost ne samo kao tema pjesama nego i kao mjesto nastanka. Međutim, iako je Slavonski Brod dominantan u mladenačkoj životnoj fazi, pjesnik će mu se ponovno vratiti jednom pjesmom nakon tri godine, a nešto kasnije napisat će još tri pjesme – kao 49-godišnjak, 79-godišnjak te 95-godišnjak.

Iznenađuje i preciznost u određivanju konkretnog mjesta nastanka pjesama još od rane dobi. Tako su najčešći dijelovi Slavonskoga Broda, kojima su njegove pjesme protkane: Samostan (1920. – 1921.) u 9 pjesama, Berislavićeva ulica 7 (1921. – 1922.) s 3 pjesme, Zvjerinac (1922. – 1923.) s više od 50 % zastupljenosti, odnosno u 33 pjesme, Klasije (1923.)

[442] Valja napomenuti da je ovo specifična pjesma ne samo svojim oblikom nego i prostorno-vremenskim podacima. Naime, odnosi se na tri grada: Slavonski Brod, Rab i Dubrovnik, a za godine nastanka pjesnik vrlo precizno navodi strofe koje su nastale 1954. (u Rabu), odnosno 1961. godine (u Dubrovniku). Kako se u to uklapa Slavonski Brod? Upravo tako što pjesnik, prije numerirane prve strofe u svoju pjesmu uvrštava novinski isječak u kojemu se spominje taj grad. Time pjesmu vodimo pod 1954. godinom kada su nastale strofe I, II, VII-X jer je jasno da je novinski isječak poslužio kao uvod u pjesmu. S obzirom da su ovdje važna tri grada, pjesma će biti uvrštena u pojedinačne tablice ne samo ovdje nego i u vezi s Rabom i Dubrovnikom. Međutim, razlikovat ćemo ih prema godini nastanka i načinu na koji se pojedini grad ostvaruje u pjesmi.

[443] Vezano uz vremenski interval 1920. – 1925., Križanović tvrdi da je upravo to vrijeme u kojemu je mladi pjesnik potvrdio svoju pjesničku zrelost.

Vidi u: Križanović, Ivo: Zreli grozdovi *Mladih vinograda*, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 31.

u dvjema pjesmama, Kavana „Evropa“[444] (1923.) s tri puta, Realna gimnazija (1923. – 1924.) s dvjema pjesmama, Vrtlarska ulica 7 (1925.) s jednom pjesmom te 12 pjesama, nastalih u navedenom intervalu, s neodređenom lokacijom. Pojava navedenih ulica i dijelova grada dokazuje nam povezanost pjesnikove autobiografije i pjesničkoga stvaralaštva. Zato je naš sljedeći zadatak vidjeti koje su to teme o kojima je tinejdžer, potom i mlađi punoljetnik pisao, a kojima se vratio kao zrela osoba.

Analizom 65 pjesama, navedenih u gore spomenutoj tablici, postaje jasan Tadijanovićev odnos prema Slavonskom Brodu. Nekoliko je tema koje opterećuju mladoga pjesnika, a u kojima ili razmišlja o samome gradu ili stvara u njemu: (a) osjećaji samoće, nepripadanja, zarobljenosti i tuge; (b) promišljanja o bivšim i sadašnjim, odnosno sretnim i nesretnim ljubavima[445]; (c) prijezir prema malograđanštini; (d) divljenje i želja za povratkom u prirodu; (e) univerzalne teme kao što su prolaznost, smrt i mogućnost novih životnih prilika.

---

[444] Iz razgovora pjesnika i Krešimira Šimića, saznaje se da se ta kavana nalazila na mjestu današnje „prodavaonice tapeta i tepiha na uglu Zajčeve i savske obale“. Tadijanović otkriva da su „Evropu“ činili separei i veliki prozori s pogledom na rijeku Savu, a svakodnevno su je posjećivali gimnazijalci kako bi igrali bilijar, pušili, pili ili razgovarali o svemu i svačemu. Bilo je tu i siromašnih učenika, među kojima i pjesnik, stoga ga je često častio njegov bogati prijatelj Josip Berković. Zanimljivost je da će u toj kavani pjesnik jedno vrijeme podučavati nekog mladog nepismenog zidara.

Vidi u: Šimić, Krešimir: 80. godišnjica rođenja i 55. obljetnica rada pjesnika i akademika Dragutina Tadijanovića, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1980-1990*, priredio Ivo Frangeš, Mladost, Zagreb, 1991., str. 115.

Kasnije će interpretacija i analiza tih pjesama u kavani „Evropi“ pokazati da ona nije bila tek usputno mjesto nastanka pjesama nego je za pjesnika predstavljala emocionalno važan brodski prostor. Time se taj urbani motiv možda može prepoznati u Lefebvreovu *prostoru reprezentacije* kao jednom od triju tipova prostora (uz *prostornu praksu* i *reprezentacije prostora*). Naime, takav bi prostor podrazumijevao Lefebvreov „izravno življeni prostor“ (Brković) jer je u jednom razdoblju života Tadijanović bio njegov čest gost i kavana mu je pružala utočište. Međutim, istovremeno ovdje uočavamo i „zbiljske prostore koji se temelje na iskustvenoj podlozi koja u značajnoj mjeri posjeduje društveno-povijesni i psihološko-antropološki dodatak“ (Ivon).

Vidi u: Brković, Ivana: „Književni prostori u svjetlu prostornog obrata, str. 119. (na kojoj spominje Lefebvreovu sintagmu, prema: Lefebvre, Henri: *The Production of Space*, Blackwell Publishing, Oxford, 2005., str. 39); Ivon, Katarina: „Prostori djetinjstva ili djetinjstvo prostora (prostorni imaginarij u trilogiji „Zlatni danci“ Jagode Truhelke, u: *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, XII/I (2016.), str. 313.

[445] U ljubavnim je pjesmama, napisanim u Slavonskom Brodu i Zagrebu, pjesnik ujedno i lirski subjekt. U pjesmama nastalim do godine upoznavanja s Jelicom zamjećujemo „široku lepezu osjećaja prema djevojkama o kojima [Tadijanović] piše pomalo petrarkistički, ali se i razotkriva u svojoj erotskoj žudnji iz ranih mladenačkih dana“. (str. 37.)

Više o navedenoj temi u: Lazibat, Tonći: „Tadijanovićev grad – poprište (ne)sretnih ljubavi (1920. – 1933.)“, u: *Magistra Iadertina*, 14 (1), 2019., str. 37-55.

Iz ranijih je autobiografskih zapisa jasno da Tadijanović uglavnom uvijek piše o sebi, stoga je izjednačen s lirskim subjektom. S obzirom da su pjesme vrlo slikovite, moguće je zamisliti usamljenoga tinejdžera. Pitanje je zašto sedamnaestogodišnjak, pred kojim je cijeli život, pomišlja da nikome nije potreban (1)? Osjećaji samovanja u samostanu[446] i tuge isprepliću se u opisu samostana (*pun sjena tišine; samotan*) čiji „unutarnji" svijet lirski subjekt preslikava na svoje emocionalno stanje pa time zapravo govori o sebi (2). Lutanje brodskim ulicama u večernje sate, dodatno naglašeno naslovom[447], najavljuje sumorno raspoloženje. Kulminacija nastaje u antitezi između mnoštva svjetiljaka i njega koji je sâm. Nije ovo samo pjesma o njegovoj usamljenosti nego i o čežnji za onom koje nema (3). Tuguje mladić i u drvoredu, čekajući svoju dragu, no opet je sâm (4). U takvom mu raspoloženju ne pomažu ni bjelina, ni svjetlost, ni miris sobe u kojoj živi. Iako radosna atmosfera sobe, ponovno dovedena u suodnos s prirodom, naizgled sugerira na njegovu zaljubljenost, naslovom se ponovno nameće antiteza. Zanimljivo je pritom razotkrivanje njegova pseudonima – Adin Ganan – je li to bijeg od samoga sebe iza drugoga imena ne bi li prikazao samoću kao onu koja se događa nekom drugom? (5)

(1) Mnogo sam puta osjetio hladnu samoću. (…) // Znam da nitko ne pomišlja na mene, / I da nitko nema za me pogleda, / I da nitko nema srce za mene. (*Pjesma samotnika*, SP, str. 35.)
(2) Mlada duša, / Sama, tuguje. // Pun sjenā tišine / Samostan kraj rijeke, / Star. I samotan. (*Samostan*, SP, str. 15.)
(3) Stotinu uglova, stotinu svjetiljaka, / Al nigdje nema tebe… Tebe nema. (*Lutanje*, SP, str. 13.)
(4) U drvoredu nikoga. Samo ja / Na klupi sjedim, sâm i čekam: / Djevojko moja, gdje si? (*Čekanje u drvoredu*, SP, str. 72.)
(5) Soba mu je svijetla, mirisna: / (…) / Soba mu je mirna, radosna. // U bijeloj sobi živi Adin Ganan. (*Samoća*, SP, str. 16.)

Logična je posljedica takvoga neraspoloženja osjećaj nepripadanja i želje za odlaskom iz grada. Pješačeći „uskom ulicom" i upijajući gradsku sredinu pogledom (*gledam starinske*

[446] U razgovoru s Ivom Kozarčaninom, Tadijanović otkriva da je kao učenik petoga razreda boravio godinu dana u brodskom franjevačkom samostanu. Odatle se počeo dopisivati s pjesnikom Nikolom Šopom što će prerasti u prijateljstvo.

Vidi u: Kozarčanin, Ivo: Razgovor s pjesnikom Rastušja g. Dragutinom Tadijanovićem, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 425.

[447] Riječ je o glagolskoj imenici koja implicira nedovršenu, trajnu i stalnu radnju – smatramo da je ovdje *lutanje* ono kojem se ne nazire kraj.

kuće) i sluhom (*na trgu grlata svjetina rogobori; za mnom viču djeca*)[448], može se steći dojam kako lirski subjekt odlazi zauvijek – fizički, ali i duhovno, u smislu da više nema povratka na staro (6). Čak i kada je grad prikazan poput zimske idile (*Ja volim ići snježnim ulicama*), ipak ga više veseli odlazak nego boravak, stoga u jednoj od pjesama daje naslutiti kako je privremeno otišao u svoje rodno Rastušje (7).

(6) Lagano odilazim u nepovrat: (*Odlazak*, SP, str. 14.)

(7) Jutros je bio trag mojih stopa okrenut: / Kako se kući vraća. // I nezasut. (*Stope u snijegu*, SP, str. 23.)

Drugu smo temu, inače najdominantniju *o/u* Slavonskom Brodu, dijelom najavili maloprije. Riječ je o zaljubljenosti i ljubavi[449] koje se pojavljuju u nekoliko varijanti. Ljubav najčešće uočavamo kao neostvarenu ljubavnu čežnju (8), stoga rezultira tugom (9). Nisu rijetkost ni pjesme iz perspektive mladića kojega voljena djevojka nije primjećivala (10)(11). Tako je lirski subjekt potajno zaljubljen u onu s kojom prijateljuje, a da ona toga vjerojatno nije svjesna (12). Pomalo razmišlja i čezne za pogledom na Mladu Djevojku čiji identitet vješto skriva metaforom „vitak tanak jablan“ (13), ali isto tako mašta da neka nepoznata djevojka „iz ledenih daljina“ razmišlja o njemu (14).

(8) Uvijek sam te za ruku nježno držao, / U mislima. (…) Tvoja sam usta svako veče ljubio, / U mislima. (*Okrutna prolaznost*, SP, str. 17.)

(9) Jer ja sam danas svejedno / Gospodin Gayon Matadran / (ili me tko čuo ili ne čuo) / Koji je malo žalostan i malo tihonasmijan / I koji već dugo nosi u sebi djevojku. (*Moj manifest*, SP, str. 70-71.)

(10) O, koliko volim / Vesele crne oči / Djevojke koja pleše / U mnoštvu, bezbrižna, / A ne vidi mene, / Niti znade za me. (*Sam u plesnoj dvorani*, SP, str. 48.)

(11) O, da znadu crne oči, / (…) / Kako ih volim, kako ih volim (*U zore blažene…*, SP, str. 59.)

(12) Ti niti ne slutiš / Da ja drugo mislim, / A govorim drugo. // (…) // Da ti kažem jednostavno: / Volim te! / Što bi na to rekla ti? (*Nas dvoje*, SP, str. 96.)

---

[448] U vezi s pješačkom perspektivom grada, koju uočavamo u Tadijanovićevoj pjesmi *Odlazak*, prema Gulin, pješačka se perspektiva grada temelji na posebnom doživljaju grada čijim se lokalitetima pripisuju, odnosno upisuju individualna značenja.

Vidi u: Gulin Zrnić: *Kvartovska spika. Značenja grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu*, str. 24.

[449] Tadijanović je prvi u hrvatskoj poeziji koji je „pokazao svijet dječačkog i mladićkog erosa“.

Vidi u: Ivančan, Dubravko: Uz *Blagdan žetve* Dragutina Tadijanovića, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 135.

(13) Ja bih inače gledao često prema Balkanskom Gradu, / Tamo gdje je VITAK TANAK JABLAN (zašto ne), / Ali susjedov / Krov / I dimnjak / Zaprečuju sve ravne poglede, osim u modro nebo, / I tako Poet ne može da gleda Balkanski Grad / *(O, livado zelena nepokošena),* / I ne može da vidi što radi Mlada Djevojka. (*Pjesma Božanstvu*, SP, str. 24-25.)

(14) Znam: sad mlada djevojka, / Iz ledenih daljina, / Misli na mene, / Srce kida za mnom, (*Plinska svjetiljka*, SP, str. 45.)

Mogli bismo primijetiti da je većina brodskih ljubavnih pjesama tematizirala nesretnu ili neuzvraćenu ljubav, odnosno zbog Tadijanovićevog osjećaja ljubavi u Slavonskom Brodu, grad se razotkriva kao prostor uz koji je i u kojem je pjesnik emotivno vezan[450]. Pritom pjesnik, istovremeno i lirski subjekt, ponekad spominje imena svojih nesuđenih djevojaka. Uočavamo dominaciju patetičnosti – zbog Nerine vene poput jesenjeg lista (15), a s Marijom bi rado „imao tiho mjestance osuto cvijećem“ (16) što bismo mogli iščitati kao metaforu lijepe budućnosti. Međutim, Nerina ne obraća pažnju na njegovu zaljubljenost, odnosno ljubav, a zbog Marije, za koju ostaje nejasno jesu li imali vezu u stvarnosti ili u mašti, proklinje i „Grad“ (17). Čezne on na moru i za Sulamkom koja mu je sada i fizički daleko (18). U toj silnoj tuzi dogodi se i pokoji sretni trenutak, primjerice, prilikom usputnog susreta na ulici, ali čim se mimoiđu, mladića ponovno preplave tuga i suze (19), a on je opet neutješan (20). U jednoj od pjesama uzrok je njegovog lošeg raspoloženja i ljubomora jer ona ima drugoga (21) što ga dovodi do bespomoćnosti (22). Međutim, pjesnik često koristi i hiperbolu, preuveličavajući svoju nesretnost (23). Pomalo je bizarno što zbog ljubavi razmišlja i o smrti (24)(25).

(15) Ti, Nerino, mene ne voliš, / A ja venem kao listak jesenji. (*Popijevka*, SP, str. 31.)

(16) Volim te / Zašto sam tužan / Marijo / Nebo je cvijećem osuto / Nebo je puno anđelā / Ima li za nas tiho mjestance / Osuto cvijećem / Marijo (*U slapu zelene mjesečine*, SP, str. 69.)

(17) Eno je, eno je / Marija, / Negdanja moja djevojka. / Vesela, pod suncobranom, / Skakuće, kao da lebdi… / Marijo. O, Marijo. / Proklet nek je Grad. (*Monolog Mladog Eremite*, ZV, str. 26.)

(18) Samac stojim kraj sinjega mora; / Gledam tužan u duboko more / I za tobom čeznem, o, Sulamko, / Draga moja daleka djevojko. (*Zaljubljenik kraj sinjega mora*, SP, str. 64.)

(19) Mladić korača ulicom, pun žalosti. / Katkad kapne koja krupna kaplja kiše. (*Izgubljeni koraci*, SP, str. 50.)

---

[450] Ivon se u svojem radu referira na Bachelarda koji „ističe kako tematiziranjem emotivne vezanosti uz određeni prostor književnost preko jezika pripomaže konstituiranju čovjekova identiteta koji se otkriva upravo u procesu (raz)otkrivanja pojedinoga mjesta“.

Vidi u: Ivon: „Prostori djetinjstva ili djetinjstvo prostora (prostorni imaginarij u trilogiji „Zlatni danci“ Jagode Truhelke“, str. 316-317. (citat se odnosi na: Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000., str. 23.)

(20) Tko će uliti radost u tužne duše mlade? (*Mladić u dolini*, ZV, str. 22.)

(21) Sjedim sâm u dolini, na travi. Tužan. // Znam / Da se ti na ravni zabavljaš… s njim. (*Sam*, SP, str. 60.)

(22) Sinoć, u teškoj mjesečini, / Otvorilo se Srce čovjeka / I zaplakalo. I zajecalo. / (…) / Tko li udešava tvrda, škrta srca / U predvečerja zelena / I u mlade noći / Da čeznu za svilom / Bludne mjesečine! (*Pregršti odsjaja, neću te više*, SP, str. 65.)

(23) Možda zato, neznana djevojko, / Što u sebi nosiš dostojanstvenost / I ljupkost, možda zato moja duša / Drhti bez prestanka. // (…) // I ja ću se, možda, sav / Pretvoriti u te, / U tvoje žalosne oči. (*Žalosne oči*, SP, str. 47.)

(24) Izrasti, bore viti, zeleni, / Iz moga srca žalosnog, / Kada me u grob sahrane… // (…) // Nek vjetar kuka nada mnom, / A suze roni kišica / Med granjem crnim borovim… (*Kad umrem…*, SP, str. 55.)

(25) Blijed, odmaknem tešku zavjesu / I zaviknem Bogu, u nebo: / Uništi tijelo moje! (*Život u sobi*, SP, str. 43.)

Opisujući svoje ljubavne čežnje i nadanja, nisu rijetkost ni gotovo petrarkistički opisi njegove drage, odnosno njezinih očiju i kose. Pritom djevojčinu fizičku ljepotu povezuje s anđeoskom (26) ili s ljepotama iz prirode, onim čistim i nepatvorenim. Njezine su oči poput „lanovog cvijeća“ dok je crna kosa bojom uspoređena s tamnim kišnim oblacima (27). Smještanje drage u prirodni ambijent uz vrlo živ opis krajolika, može nas podsjetiti na arkadijsku atmosferu te gotovo možemo zamisliti tu idilu koju pjesnik vješto dočarava svojom lirskom virtuoznošću. Njegova je draga skrivena iza imenice „Grlica“, pisane velikim slovom, a sve što ju okružuje prikazano je deminutivima (*travica, pjesmice, zemljica*) ili skladno odabranim epitetima (*crne* oči, *zelena* travica, *sitne* pjesmice, *crna* zemljica, *mladi* rozi, *mekano, kudravo* runo, *ovčija* vuna) (28). Kako je moguće da u tako idiličnoj i gotovo savršenoj atmosferi njihova ljubav ne može biti također takva? Da je riječ o neuzvraćenoj ljubavi, potvrđuju brojna retorička pitanja, a pjesma nas dijelom asocira na Salomonovu *Pjesmu nad pjesmama*[451]. Tu asocijaciju dijelom prepoznajemo i u pjesmi *Susret* u kojoj Tadijanovića voljena djevojka svojim kretnjama i plahošću podsjeća na „plahu srnu“ (29).

[451] U ovoj starozavjetnoj biblijskoj pjesmi tematizira se ljubav između Zaručnika i Zaručnice pri čemu oni jedno drugo opisuju, uspoređujući svog voljenog, odnosno svoju voljenu s florom ili faunom koja ih okružuje. Primjerice, u *Pjesmi prvoj: Prvi susret* (dostupnoj na dolje priloženoj poveznici), Zaručnik svoju dragu uspoređuje s golubicom: - *Gle, kako si lijepa, prijateljice moja, / gle, kako si lijepa, / imaš oči kao golubica*. U *Pjesmi Četvrtoj: Zaručničina ljubav na kušnji*, javljaju se sljedeći stihovi: *„Otvori mi, sestro moja, / prijateljice moja, / golubice moja, savršena moja* (…)*“*. Upravo su ovo riječi koje je, na neki način, Tadijanović implementirao u svoju pjesmu čiji naslov *Otvori mi vrata, Grlice* neodoljivo podsjeća na biblijsku pjesmu. Temeljem navedenoga, možemo govoriti o intertekstualnosti jer, odabirom određenih riječi ili sintagme koja podsjeća na Salomonovu *Pjesmu nad pjesmama*, ona postaje ne samo vidljivim utjecajem nego i dijelom ove pjesme. Jest da Tadijanović, za razliku od

(26) O, oči moga anđela, ogledala sreće! / U vama se nigda, nigda lik moj smirit neće. (*Kad prolaziš iznenada…*, SP, str. 38.)

(27) Te tvoje modre oči, u polju lanovo cvijeće, / Teške i crne kose, oblaci kišni u tmini, (*Ti i moje srce*, SP, str. 40.)

(28) Kaži mi, Grlice, / Zašto nosim suze u crnim očima? / Znaš li da stoka pase travicu zelenu, / A svirala svira sitne pjesmice / Od ljubavi i od crne zemljice? / Ta zašto me ti ne voliš?... Grlice! / Dva jareta, dva jareta skaču veselo / I krškaju se mladim rozima: / Runo im je mekano, kudravo. / Sestro moja! ti što predeš vunu ovčiju, / Čuješ li ti moje jecaje? (*Otvori mi vrata, Grlice*, SP, str. 61.)

(29) Kad ugledam, gdje mi / U susret koračaš, / Vidim plahu košutu / Kraj šumskog izvora. (*Susret*, SP, str. 49.)

U svojim pjesmama žali pjesnik, odnosno lirski subjekt, i za svojom prošlošću. Gradeći pjesmu na retoričkim pitanjima i žaleći za djetinjstvom, mladi Tadijanović u svojim se pubertetskim danima osvrće na zaljubljenost u „tajnim, slatkim časovima“. Postavlja se pitanje je li njegova ljubav bila uzvraćena, iako nam epitet *tajni* nudi mogućnost različitih interpretacija. Na kraju krajeva, zar bi žalio za prošlim danima da mu tada nije bilo lijepo (30)? Nostalgičnost prema nekada proživljenom (pa makar i u mašti) dočarava nam mladić opisom suglasja prirode (kiša, jednoličnost, mrak) i samoga sebe čime se tuga produbljuje (31). Ipak, suočavanje s prošlošću nije uvijek melankolično, već postoji svijest o tome da život ide dalje te da je moguće iznova pronaći ljubav (32).

Salomona, koristi motiv grlice, a ne golubice, ali imperativni oblik *otvori mi vrata* te vokativ obraćanja dragoj imenom ptice itekakav je dokaz u prilog našoj tvrdnji. *Pjesmu nad pjesmama* vidi u: https://biblija.ks.hr/knjiga.aspx?g=26 (zadnji pristup: 22. 6. 2020.)

Kako ističe Barthes, svaki je „tekst zapravo intertekst, jer se u svakom nalaze elementi ranijih tekstova i okolišna kulture“, odnosno „bilo koji tekst je novo pletivo prošlih citata“, a u ovoj pjesmi zapažamo da Tadijanović često poseže za Biblijom.

Vidi u: Beker, Miroslav: Tekst / intertekst, u: *Intertekstualnost & intermedijalnost*, uredili Zvonko Maković i dr., Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988., str. 12.

Vidan, pod pojmom intertekstualnosti, podrazumijeva „praksu citiranja, prilagođavanja i preinačivanja postojećih tekstova unutar drugih, novo proizvedenih“ čime „oni zajedno uspostavljaju odnos koji je unaprijed namjeravan, jasno označen i provjerljiv“.

Vidi u: Vidan, Ivo: „The English Intertext of Croatian Literature: Forms and Function“, u: *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia: Revue publiée par les Sections romane, italienne et anglaise de la Faculté des Lettres de l'Université de Zagreb*, Vol. 42, No. -, 1997., str. 397.

Promatramo li Tadijanovićevu pjesmu *Otvori mi vrata, Grlice* upravo u kontekstu prerađenog motiva koji pripada *Pjesmi nad pjesmama*, lako ćemo uočiti preinačavanje staroga u cilju proizvodnje novoga teksta.

(30) Gdje su dani moga djetinjstva / Koji se više nikad neće vratiti? // (…) // Gdje su tajni, slatki časovi, / Kad mi je srce dječačko / Zakucalo živo, plašljivo, / Čim bi mi se ukazala… ti? (*Gdje su mladi dani,* SP, str. 21.)

(31) Ovi dani kišoviti, mrakom oviti, / Rastužiše me; / Počeo sam čeznuti za plavom ljetnom večeri, / Kad bih dragoj djevojci dolazio nasmijan. (*Kišoviti dani,* SP, str. 33.)

(32) (…) Mnogo više od kristalne vaze / Volio sam srce jedne mlade žene, (…) // (…) // Više ne strahujem / Nad vazom, blago meni. / Danas ja drugoj ženi, / Vedar, domahujem. (*Vedar, domahujem,* ZV, str. 35.)

U nekim pjesmama zabilježene su nekadašnje ili „sadašnje" ljubavi, no iz nekog razloga one trebaju biti zaboravljene (33)(34). Grad postaje mjestom probuđenih ljubavnih osjećaja, ali i sazrijevanja. Rijetke su pjesme u kojima lirski subjekt nema potrebe tugovati jer ga uz ljubav vežu osjećaji sreće (35)(36) te se ponovno pretvara u onog „Starog, Dobrog, Običnog" (37). U tom nijansiranju koje se pomalo kreće prema crescendu, javlja se i ljubav uspoređena s božanskim. Primjerice, lirski subjekt Sulamku voli „kao što sveci ljubljahu Gospodina, ali istovremeno je prisutna i erotika (38)(39)(40).

(33) Zaboravi vedro ljeto: i sunce, i žito zrelo; / Zaboravi milovanja u večeri meke, / Sreću srdaca naših (…) / I treba da se mladi rastanemo (*Rastanak u jesen,* SP, str. 36.)

(34) Nas dvoje se držimo za ruke /I tugujemo. (*Tuga na nebo naslonjena,* SP, str. 89.)

(35) Jutrom, kad prolaze cestom, / Drže se za ruke, nježno. // (…) Oči su im pune radosti. / Oči su im ogledala sreće. (*Ogledala sreće,* SP, str. 39.)

(36) A kad bi večer / Raširila crna krila, / Grlio sam, pod jabukom, / Djevojku (*Uspomene,* SP, str. 44.)

(37) Mislim da je dobro, što ta mržnja / Ne traje dulje od nekoliko sati, / Dok me ne razveseli koji pogled il smiješak / Djevojački (ja volim vesela stvorenja!) / I onda opet postanem / Stari, Dobri, Obični… (*Fragment iz pisma,* SP, str. 23.)

(38) Pogibam / Za poljupcem usta tvojih. Žudim tople, / Meke ruke. Desnicom bih milovao / Tvrde tvoje grudi, jabuke. (*Riječi vjetru i lišću,* SP, str. 34.)

(39) Čeznemo za djevojkama nevinim / Što imaju vitka topla tjelesa / I malo sjetne oči. (*Bakrena predvečerja,* SP, str. 68.)

(40) Tvoje vitko tijelo lijepo je, savršeno. (*Sonet na poklon,* ZV, str. 21.)

Dosadašnji primjeri dokazuju da je ljubav često uspoređena s prirodnim pojavama ili su prirodne pojave one kojima se lirski subjekt ispovijeda. Iz toga možemo zaključiti da je odnos prema prirodi također jedna od važnih Tadijanovićevih tema brodskih pjesama čime grad postaje i mjestom promišljanja o prirodi. Pjesnik joj, ujedno kao i lirski subjekt, zadivljen ljepotom (41), iskazuje ljubav i poštovanje (42), obraćajući se prirodi u drugoj osobi jednine

(43). Zanimljivo je vidjeti da su među tim pjesmama i one u kojima se divi morskoj prirodi (44), ali unatoč velikoj ljubavi prema moru, ipak priznaje da više voli svoju dragu Sulamku (45). Intiman je odnos i više nego očit pri usporedbi duše i prirode (46) dok nas zakoni prirode zapravo podsjećaju da sve ima svoj vijek trajanja – koliko nam god bilo lijepo u nekom razdoblju (47).

(41) Sunčeve tanke strelice / Probodoše lišće / I grančice / I stabla: / Čitava se šuma zanjiha, / Zasja. // Rosnati cvjetovi, / Bijeli, / I listovi, / I male ptice, / Pozdraviše sunce / Veliko. (*Rano sunce u šumi,* SP, str. 26.)

(42) O, kako su divna proljetna svijetla jutra, / Kad srebrna rijeka svečanim tokom teče, (*Proljetna jutra,* ZV, str. 18.)

(43) Ja volim miris tvojih cvjetova / I šuštanje lišća na granama. / O, kako volim tvoje hladne izvore, / I mahovinu, i bilje, i košute. (*Pozdrav šumi,* SP, str. 22.)

(44) Zelene se rodni vinogradi. (…) // Na stablima žuti limunovi, / I masline, i slatke naranče, (…) // Vjetar njiše vitkim čempresima / I grmovljem rumenih ružica (*Snove sniju stari maslinici,* SP, str. 63.)

(45) Ali i od te ljubavi goleme / Još je snažnija misao na tebe. (*Misao na tebe,* SP, str. 62.)

(46) Duša je moja stablo mlade voćke, / Ružičastim cvjetićima osuto: (*Radostan idem,* SP, str. 42.)

(47) Nekada sam radovo se cvijeću / što je rano u proljeće cvalo. / Došla jesen. Cvijeća je nestalo: / Lisje žuti veće po drveću. (*Tužna jesen,* ZV, str. 17.)

Takva nas usporedba u konačnici dovodi do sljedeće teme brodskih pjesama, a riječ je o filozofskim promišljanjima. S obzirom na šarolikost ovih podtema izuzetno mladoga pjesnika, mogli bismo izraziti iznenađenost njegovom mudrošću i ozbiljnošću. Međutim, tim će se temama vraćati, očekivano, i u kasnijoj i zrelijoj životnoj dobi. Dotiče se tako vječnih i svevremenih tema o čovjekovoj bolesti (48), prolaznosti[452] i smrti, pronalazeći inspiraciju u jesenjem listu (49), uvenuloj dunji (50) ili svakodnevnoj izmjeni dana i noći (51). Ne nedostaje pjesmama ni morbidnosti (52), a određenu dramatičnost unosi i samoubojstvo Tadijanovićeva prijatelja koje je zabilježeno i u pjesmi čiji uvod predstavlja novinski isječak, precizno uvršten prije prve strofe (53). Javlja se i eufemistični pristup smrti fantastičnom sličicom o baki koja čuva goveda u nebeskim pašnjacima (54). Međutim, ne kriju brodske pjesme samo uspomenu na pokojnu baku nego se spominju još dvije osobe koje su na Tadijanovića ostavile trag: Antun

[452] Prolaznost života temeljni je motiv „koji se poput niti provlači čitavim poetskim djelom“.

Vidi u: Durić, Rašid: Prolaznost kao leitmotiv u pjesništvu Dragutina Tadijanovića: *Interpretacija,* u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1980-1990*, priredio Ivo Frangeš, Mladost, Zagreb, 1991., str. 100.

Branko Šimić (55) i prijatelj mu, iz mladih dana, Josip Berković (56) u čiju je sestru bio zaljubljen[453].

(48) Trebalo je da budem u Brodu, / Danas, u petak, / Dvadeset i deveti rujna, / Al me iznenada savladala bolest / /Koljena! Grlo!) (*Trebalo je…*, ZV, str. 61.)

(49) Tako će i mene jednom / Vjetrina pusta zaljuljat / I srušiti me kao / Jesenji list… (*Jednom,* SP, str. 37.)

(50) Zrela, žuta, mirisava dunja / (…) / (…) uvenula (…) // Sa stabla mirisne dunje / Ptica / Odletjela. (…) Ni dunje ni ptice / Nema. Nema / Ni ptice ni dunje. (*Pjesma o dunji i ptici,* SP, str. 46.)

(51) Večer. U crn bezdan odletješe vrane. / Ribarev čamac tamnu reže vodu. / Rumeno se sunce oprašta u hodu: / Zbogom, prošli dane! (*Zapad sunca,* ZV, str. 11.)

(52) Gospodine, daj da se nebo / Nada mnom smiješi, vedro, / Kad mi oči budu mrtve, staklene. (*Smrt mladića,* SP, str. 51.)

(53) Brod, 26. listopada 1928. – U slavonskom selu Podvinju ne pamti se ovakav događaj, kakav se desio preksinoć, sat i pô prije ponoći, kad su u selu svi već spavali. Tada se, naime, pred dvorišnim vratima svoje kuće, iz revolvera ubio, opalivši metak u glavu, student veterine Mijo Stažić. Onesviješten, unijet je u sobu svojih roditelja, gdje je tek u tri sata ujutro nastupila smrt. Imao je samo 23 godine. A s njim su bili te večeri i dva njegova prijatelja, svjedoci toga žalosnog događaja. Nekoliko sati prije nego što je digao ruku na se, pokojnik je u jednoga od njih, mladog pjesnika D. T., iz susjednog sela Rastušja, naručio za sebe nadgrobni govor, koji je ovaj i održao na pokojnikovu grobu prigodom današnje sahrane. Čudna pojava, koja je izazvala zanimanje i opširne komentare u čitavom kraju. (*Posljednja noć moga prijatelja,* SP, str. 308.)

(54) U nebeskim pašnjacima / Moja draga baka / Čuva goveda. (*Nebo,* SP, str. 58.)

(55) Poliven blagom svjetlošću zvijezdā / boravio si kao gost u zemaljskom vrtu / zamišljen nad knjigama i spisima / osamljen (*U smrt pjesnika,* SP, str. 97.)

(56) Napuniše se, danas, četiri desetljeća / Od smrti tvoje u zagrebačkom sanatoriju, (*Spomen na moga pobratima Josipa Berkovića (1905.-1944.*)[454], SP, str. 404.)

---

[453] Prije upoznavanje Jele, odnosno kasnije supruge Jelice Ljevaković, Tadijanović je pisao i pjesme i pisma djevojkama u koje je bio zaljubljen. Autorice Majdenić i Vučetić istražile su 26 ljubavnih pisama (1922. – 1933.), upućenih zanimljivoj brojci od 12 djevojaka. Većina tih pisama (14 od 26) bila je naslovljena na tajnovitu Z. B. Iako se pjesnik jako trudio sakriti identitet te djevojke, autorice su pomnom analizom dokazale da je riječ o Zdenki Berković, sestri njegovog jako dobrog prijatelja Josipa (Joze) Berkovića kojega je nazivao pobratimom (str. 116.).

Vidi u: Majdenić, Valentina, Vučetić, Andrea: Patnje mladoga Tadije ili neuzvraćena ljubav na dvanaest načina, u: *Tadijino stoljeće: povijest, kultura, identitet:* zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa, uredili Damir Matanović i drugi, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku-Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku-Sveučilište Adama Mickiewicza u Poznanju-Fakultet za poljsku i klasičnu filologiju, Osijek-Poznanj, 2018., str. 111-124.

[454] Iako je pjesma napisana u Zagrebu, u jednom se trenutku u njoj spominje i Slavonski Brod: „Samo ću spomenuti *Savremene poglede*, / Časopis koji si osnovao i uređivao / Kao profesor, a on te već u prvoj godini / Stajao premještaja iz Broda u Otočac“.

U potrazi za smislom i životnom svjetlošću (57), lirski subjekt izražava potrebu za novim počecima (58)(59), svjestan da je došlo vrijeme za kolektivno resetiranje. Nije to neobično jer iza Tadijanovića ostaje Prvi svjetski rat što se daje iščitati iz grotesknog opisa pijanih vojnika i karikirane žene kojoj pjevaju i druže se u gostionici (60), pjesnikovog krika[455] za bolje sutra i za prestanak svih krvoprolića (61). Osvrće se i na pitanje vjere, otuđenosti i umjetničkog pisanja (62).

(57) Zaviknut će grlo moje Sunce: / Pobijedio sam mrak, / Savladao sam žalost… / Sad sam radostan, jak. Vječan sam kao i ti, Sunce! (*Pjesma o Čovjeku i Suncu,* SP, str. 19.)

(58) Ulicom prolaze današnji, / Ispitih očiju, umorni: / I traže Nepoznato. // Hoće da budu / Novo čovječanstvo. (*Današnji,* SP, str. 18.)

(59) (…) treba sve zaboraviti: / Razbiti Stare Tablice / I napokon / Početi / Novi Život. (*Novi Život,* SP, str. 32.)

(60) Prostorom punim duvanskog dima / Ore vojnički okrugli glasovi, pjano: / *Tvoje me oko, / Lelo, zanelo*! // Debela se ženetina smije gorko, pregorko… / Otvara široka, crvena usta / Pokazujuć umjetne zube: zlatne. / Tresu joj se grudi i trbuh, golemi. (*Noćni lokal,* SP, str. 79.)

(61) O, zvijezde: danice, večernjačo, / Knjigo Ljubavi, / Svjetiljko Srca, / Budho, / Kriste, / Lenjine! / Čujete li krik iz pustinje: / - Da živi Pravda i Sloboda! (*Krik iz pustinje,* SP, str. 67.)

(62) Ostavio sam Boga. / I on mene? Što sam / Ja? Tko sam? Kamo ću? (…) // Osjećam: bližim se kraju. / Nemiran, živim u strahu. // Vidim da sam tuđinac / Među ljudma. (…) // Čemu pisati knjige? (*Intimni stihovi,* SP, str. 52-53.)

Ipak, kao posebnu smo temu istaknuli Tadijanovićevu kritiku malograđanštine iz čega proizlazi da nije bio ravnodušan prema gradu. Prostor Slavonskoga Broda prožet je, između ostaloga, i osobnim traumama i različitim emocijama – pjesnik se oglašava urbanom antropologijom, stoga način na koji oblikuje stihove, odnosno njegova „narativna praksa

---

Vidi u: Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 405.

U ovome se citatu ponovno mogu prepoznati zbiljski prostori, utemeljeni na iskustvu (Ivon), a koji su pjesniku poslužili kao podloga za oblikovanje stihova.

Vidi u: Ivon: „Prostori djetinjstva ili djetinjstvo prostora (prostorni imaginarij u trilogiji „Zlatni danci“ Jagode Truhelke“, str. 313.

[455] O pjesnikovom buntu protiv rata vidi u: Vučetić, Andrea: Poetika krika kao antiratni manifest, u: *Tadijino stoljeće: povijest, kultura, identitet:* zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa, uredili Damir Matanović i drugi, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku-Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku-Sveučilište Adama Mickiewicza u Poznanju-Fakultet za poljsku i klasičnu filologiju, Osijek-Poznanj, 2018., str. 155-167.

pretvara grad u simboličko mjesto“[456].Kako je u toj dobi uglavnom bio vezan uz Slavonski Brod, možemo pretpostaviti da su se ti osjećaji prijezira razvili upravo u njemu. S ironijom on promatra „gospodu građane“ i njihove gospođe koje trate vrijeme na skupim gozbama, tražeći potencijalne supružnike svojim „kćerkicama“ (63). Jednako je kritičan i prema nekom gradskom „gospodinu“, ironično ga nazivajući „presvijetlim“. Taj se dosađuje i bešćutno uživa u toplini svoga doma dok njegovi radnici kisnu, radeći za njega (64). U tom gađenju prema izvrnutim vrijednostima i sućuti za „ljude drugoga reda“, možda možemo pronaći uzrok opijanja lirskog subjekta u lokalnoj gostionici (65). Samim poniranjem u određene topografske točke Slavonskoga Broda, Tadijanović nas može podsjetiti na Krležu za kojega Nemec kaže da se, u svom opisu Zagreba, „bavio i urbanim kontekstom, osobito životnim stilom i običajima njegovih stanovnika“[457].

(63) Zabavljaju se gospoda građani: / Piju žuto vino, domaće. / I jedu. I plešu. A večer prolazi. // Gospođe motre, ispod oka, potajno, / Kako im se kćerkice ponašaju / Kad šetaju i plešu s kavalirima. // (…) // Nebo je crno, prljavo, / Od masnih pogleda građanskih. (*Vrtna zabava,* SP, str. 80.)

(64) Presvijetli sjedi u naslonjaču / I gleda kroz dugačka stakla, / Odmaknuvši svilene zavjese, / Kako radnici kisnu / Ispred njegove kuće. // On misli: „Dosadna kiša… / Blato… Provincija… Užas…“ / I odbija plave kolute dima / Mirisavog, žutog duhana. (*Dosadna hladna kiša,* SP, str. 93.).

(65) U gostionici pijem vino, i pjevam pomalo. (*U gostionici pijem vino…,* SP, str.)

Nakon svih ovih navedenih stanja u kojima Tadijanović stvara *o/u* Slavonskom Brodu, razumijemo zašto su raniji kritičari problematizirali Tadijanovićev odnos selo-grad[458].

---

[456] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 200.

[457] Isto, str. 121.

[458] Bilo bi idealno problematizaciju Tadijanovićevog odnosa selo-grad osvježiti novijom literaturom od radova koje smo pročitali iz zbornika koje ćemo navesti u nastavku. Međutim, upravo je nedovoljna analiza i zastarjelost tih komentara jedan od razloga zbog kojih smo se odlučili za izbor teme.

Prema Simiću, problem selo-grad jest zanimljiv, ali kritičar zamjera Tadijanoviću da „nije zahvatio u sredinu stvari, u srčiku i njenu bit, nego se zaustavio više na površini“. Vidi problem u tome što je pjesnikov vrhunac tužakanje zbog „zle gradske sudbine“ čime je problemu pristupio individualno dok se, s druge strane, nije pozabavio problemom odlaska seljaka u tuđinu.

Vidi u: Simić, Novak: *Sunce nad oranicama* Dragutina Tadijanovića, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 24.

Matutinović tako primjećuje da su kritičari često Tadijanovića smatrali „pjesnikom pastoralnoga, pomalo idiličnog, seoskog medija“.[459] Kovačić smatra da je Tadijanović zadužio hrvatsko pjesništvo time što je „on prvi fiksirao, lucidno i iskreno, u hrvatskoj mladoj lirici tragediju seljačkog sina koji je došao u grad da postane gospodinom, ali se ubrzo gorko razočarao“[460]. Bandić je davno uočio nesnalaženje i razočaranost gradskim životom koji je sjecište „zla i poroka, patnji i poniženja“[461], Durić u njegovoj poeziji pronalazi čežnju[462] i

---

Mihovilović taj sukob sela i grada naziva tragičnijim sukobom „između seljačke i gradske stvarnosti u suptilnoj duši pjesnika“.

Vidi u: Mihovilović, Ive: Naša mlada lirika: Dragutin Tadijanović: *Sunce nad oranicama*, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 16.

Međutim, smatramo da je pretjerano i netočno nazivati prve Tadijanovićeve pjesme „poezijom o selu i seljaštvu“ što Mihovilović čini na navedenoj stranici.

Špoljar u tom isticanju ljubavi prema selu vidi kako Tadijanović „indirektno daje dio naličja grada“, na temelju čega dalje zaključuje da je „upravo grad bio stvaralac poznatih Tadijanovićevih emocija“.

Vidi u: Špoljar, Krsto: Sjena grada ima svoj sjaj: *O pjesniku Dragutinu Tadijanoviću*, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 156.

U vezi s kontrastom sela i grada, valja nam spomenuti i Frangeša koji vidi „izgubljenost mladića u meandrima modernoga grada“, „kontrast između asfaltne plohe i beskrajnih slavonskih oranica“, „sukob naravnog i izvještačenog“.

Vidi u: Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, str. 342.

[459] Matutinović, Ljerka: *Pjesnička riječ Dragutina Tadijanovića: književne interpretacije*, Školska knjiga, Zagreb, 1970., str. 6.

[460] Kovačić, Vladimir: Lirika Dragutina Tadijanovića, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 32.

[461] Bandić, Miloš I.: Nad oranicama – sunce: Lirika srca i zemlje Dragutina Tadijanovića, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 70.

[462] Durić, Rašid: Ka smislu ljudskoga postojanja: *Tematsko-spoznajne odrednice poezije Dragutina Tadijanovića*, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan i dr., Mladost, Zagreb, 1980., str. 319.

nostalgiju za životom u zavičaju[463] jer se pjesniku bilo teško adaptirati u gradskoj sredini[464], s obzirom da grad „svojim kontrastima (…) ubija osjetljive duše (…)“[465]. Milićević, posve krivo, tvrdi da je Tadijanović „prije svega pjesnik sela i zemlje“[466]. Kozarčanin odlazi korak dalje i u odnosu prema gradu prepoznaje mržnju[467], a osim mržnje, prepoznata je i „ironija prema gradu i njegovoj farizejštini“[468].

Međutim, javljaju se i oni koji shvaćaju da Tadijanović „od samog početka nije tek rapsod seoskog života, apologet mitiziranog Rastušja“[469] koje je od početaka stavljano u odnos suprotnosti sa Slavonskim Brodom, mjestom Tadijanovićevog pjesničkog „starta“, odnosno mjesta iz kojega se putovalo u druge gradove[470]. Zapravo je on isključivo svoj, a Rastušje je tek „izvorište primarnih emocija, prvih autentičnih slika i životnih iskustava“ koja će se u gradu pretvoriti u nove slike i emocije.[471]

---

[463] Šimić, Stanislav: Bilješke o lirici i mladim piscima, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 20.

[464] Hergešić, Ivo: Pjesme Dragutina Tadijanovića, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 21.

[465] Barac, Antun: Literarni zapisi, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 27.

[466] Milićević, Nikola: Dragutin Tadijanović, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 378.

[467] Kozarčanin, Ivo: Dragutina Tadijanovića *Sunce nad oranicama*, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 25.

[468] Šop, Nikola: Dragutin Tadijanović: *Sunce nad oranicama*, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 29.

[469] Maroević, Tonko: Brod na Savi, Grad na moru, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 312.

[470] Vereš kaže da se upravo iz Broda putovalo „u Sarajevo, Dubrovnik, Kotor, Split i Šibenik“. To je grad u kojemu se smišljaju životni planovi i sanjari o Parizu, itd.

Vidi u: Vereš, Saša: Tadijin Brod, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 13.

[471] Šicel, Miroslav: Cjelokupna moja poezija autentičan je izraz mog života…: *U povodu 75-godišnjice života Dragutina Tadijanovića*, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan

Tadijanović je „posve urban pjesnik“[472], „glas poezije koja *iz* grada, *iz* njegove vreve, užurbanosti i nehaja, pjeva o čovjeku uopće, o njegovoj tuzi i osamljenosti“.[473] Nepravedno je Tadijanović okarakteriziran kao onaj koji „iznosi pesimistička raspoloženja seljaka *iskorijenjenog,* otrgnutog od svoga sela“[474]. Tužni dječak koji je silom prilika morao živjeti u Brodu, usamljen i često ljubavno nesretan uskoro će se pretvoriti ne samo u „rafiniranog putnika“[475] nego i u „svjetskog čovjeka“[476]. Pritom Slavonski Brod predstavlja „duhovni korijen Tadijanovićeva pjesništva“[477], nakon kojega će pjesničku inspiraciju razbuktati i drugi gradovi.

Brod se potvrđuje kao izravno življeni prostor (Lefebvre), odnosno prostor mladenačkih emocija (samoće, ljubavi, iščekivanja povratka u voljeno Rastušje), ali i primjećivanja građanske malograđanštine. Nemec spominje de Certeaua prema kojemu „gradske ulice tek njegovi pješaci preobražavaju u prostor; no provincijalac se odmah prepoznaje baš po izmicanju od grada i enervatnog ritma ulice“.[478] Istina je da je Tadijanović u Brod stigao sa sela i da u tom razdoblju proživljava određeni sukob sela i grada, no ne bismo rekli da se on kao „provincijalac“ izmiče od grada jer pisanje *o/u* tom gradu, neovisno o tome je li grad tema (i/ili

---

Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 324.

[472] Grčić, Marko: Kako je Tadijanović pokopao četiri države, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 327.

[473] Frangeš, Ivo: Dragutin Tadijanović: Rođen 4. XI. 1905. u Rastušju kod Slavonskog Broda, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 22.

[474] Kovačić, Ivan Goran: Poezija Dragutina Tadijanovića, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 33.

[475] Matković, Marijan: Lutanja pjesnika vezana za zemlju, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 368.

[476] Načinović, Daniel: Žetelac iz Rastušja: U povodu izlaska *Sabranih djela* Dragutina Tadijanovića i prijedloga za hrvatskog nobelovca, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 115.

[477] Sintagmu koristi Jelčić.

Vidi u: Jelčić, Dubravko: Brod, Tadijanović, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 264.

[478] Nemec: *Čitanje grada: urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 17.

motiv) pjesme ili slučajan prostor nastanka pjesme, nikako nije izmicanje. Prožima grad mladoga Tadijanovića, potvrđujući ga kao urbanog antropologa koji na tragu Krleže (već spomenutog u kontekstu Nemecove knjige), vrlo precizno i analitički raščlanjuje djeliće grada i urbani kontekst, ogolivši ga do malograđanštine koja u njemu izaziva prijezir. Pretpostavljamo da je Tadijanovićev kasniji odnos prema gradu drugačiji od onoga koji smo vidjeli kada je riječ o Slavonskom Brodu.

4.1.2. Pjesme *o/u* Zagrebu

Nakon analize 65 pjesama koje se odnose na prvi grad u Tadijanovićevom pjesničkom stvaralaštvu – Slavonski Brod, sljedeći je zadatak analizirati pjesme nastale *o/u* Zagrebu, o kojemu su, prije Tadijanovića, pisali i neki drugi pisci[479] (ne nužno pjesnici). Podsjetimo da je većina brodskih pjesama očekivano nastala u vremenu od 1920. do 1925. godine jer je pjesnik,

---

[479] Tako Nemec u svom *Čitanju grada* spominje Augusta Šenou kao „prvog pravog urbanog pisca“ koji je pisao upravo o Zagrebu (Nemec, str. 6.). Eugen Kumičić romanom *Gospođa Sabina* prikazuje malograđansku stranu Zagreba (Nemec, str. 57.), odnosno donosi čitateljima prvu „urbanu kroniku koja ruši šenoinsku idilično-sentimentalnu sliku starog Zagreba, čednih građanskih obitelji i tradicionalnog morala“ (Nemec, str. 61.).

Matoš je jedan od onih koji prije Tadijanovića piše o Zagrebu pa Nemec piše da, bez obzira što se književnik hvalio kako je postao Parižanin, u svojim je djelima često isticao „samoću, tjeskobu, nervozu, nesanicu“ i nedostajao mu je njegov Zagreb (Nemec, str. 82.).

Krleža, kojemu je Zagreb gotovo lajtmotiv i „stalna, fiksna točka (…) biografije i umjetničkog identiteta“ (Nemec, str. 110.), u svojoj ranoj lirici donosi ekspresionistički prikaz grada, s motivima smrti, rezignacije, straha, itd. Jasno je to iz sljedećih primjera pjesama, pri čemu su stihovi svih triju pjesama dostupni u Krležinoj *Poeziji* iz 1982., navedenoj na kraju ove fusnote. U navedenim primjerima zima je u funkciji motiva koji bi trebao dočarati tugu koju lirski subjekt osjeća u gradu (1), grad je pozornica tragičnih sudbina prosjaka i slijepaca (2), odnosno prostor u kojem nema pobjednika (3).

(1) Zima je tužna kao zime što jesu u ovom maglenom / gradu, (*Božićna pjesma godine hiljadu devet stotina i sedamnaeste*, str. 105.)

(2) Mekeće negdje u škrinji gladna stisnuta ovca, / prolaze povorke sivih prnja, / a ćelavi slijepac pruža ruke / za zveketom novca. (*Suton na postaji malog provincijalnog grada*, str. 257.)

(3) Večeras sam jurišao i bolan turnir bio s dušom, / a sada na obodu grada, / gdje se vodovod puši i mješina stoji naduvenog / gazometra, na talasju večernjeg vjetra / vijori bijeli stijeg moje pobjede. (*Pobjedonosni zapad sunca na periferiji grada*, str. 171.)

Vjekoslav Majer romanom *Pepić u vremenu i prostoru* potvrđuje se kao „jedan od najzagrebačkijih pisaca“ (Nemec, str. 145.). Iako ne spominje striktno Zagreb, upravo se zagrebačka urbana topografija prepoznaje u *Kiklopu* Ranka Marinkovića (Nemec, str. 166.). Romanima *Polovnjak* i *Ervin i luđaci* Dalibor Cvitan prikazuje grad u kontekstu „urbane estetike otpada“ (Nemec, str. 184.).

Vidi u: Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti* (navedene stranice); Krleža, Miroslav: *Poezija*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1982. (navedene stranice).

koji je ujedno i lirski subjekt, u tom razdoblju boravio u Slavonskom Brodu kako bi se školovao. Međutim, pratimo li njegovu kronologiju života, evidentiranu unutar *SP*-a, dolazimo do zanimljivih podataka koji nam sugeriraju zašto idući grad u našoj analizi treba biti upravo Zagreb.

Nakon što je 24. rujna 1925. u Slavonskom Brodu položio popravni ispit iz matematike i stekao takozvano „Svjedočanstvo o višem tečajnom ispitu (ispitu zrelosti)“[480], Tadijanović više nije imao razloga privremeno stanovati u tom gradu. Došlo je vrijeme studija, stoga pjesnik upisuje šumarstvo pri Gospodarsko-šumarskom fakultetu u Vukotinovićevoj 2[481], a nakon tri godine ondje, prelazi na tadašnju historiju južnoslavenske književnosti i filozofiju pri Filozofskom fakultetu[482] što će mu otac zamjeriti[483]. Zanimljivo je da je Tadijanović isprva želio studirati medicinu, ali se predomislio, „penjući se visokim stubama na Šalatu“.[484]

Otprije nam je poznato da je Zagreb grad u kojemu će pjesnik u potpunosti afirmirati – i privatno i poslovno. Studij je temeljni razlog Tadijanovićeva dolaska u Zagreb, grad u kojem će ostati do kraja života, ali i grad *o/u* kojem će pisati gotovo do kraja života. Evidentno je to iz Tablice 3. koja slijedi.

Tablica 3. Pjesme *o/u* Zagrebu

	***Naslov (podnaslov) pjesme*, verzija**[485]	**Izvor**	**Godina nastanka**	**Pjesnikova dob**	**Konkretniji prostorni podaci**
1.	*Tuga, lišće, jesen, suze (Tugovanje zaljubljenika),* 2. verzija	SP	1925.	20	Vlaška ulica 101, drugo dvorište, prizemno

[480] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 565.

[481] Isto.

[482] Isto, str. 566.

[483] Otac će mu zbog toga nakratko uskratiti novčanu pomoć.

Vidi u: Mustapić, Anđelka: Tadija i dalje piše srcem: Uz devedeset peti rođendan barda hrvatskog pjesništva Dragutina Tadijanovića, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 193.

[484] Isto, str. 192.

[485] U tablici navodimo konkretnu verziju pjesme, isto kao što je to učinio i pjesnik u *SP*- u ili *ZV*-u.

2.	*Slika negdanje ljubavi*	SP	1925.	20	Vlaška ulica 101
3.	*Doziv trave (Travo zelena)*, 1. verzija	SP	1926.	21	Sveučilišna knjižnica, stol 102
4.	*Priča*	ZV	1926.	21	Sveučilišna knjižnica, stol 102
5.	*Bez utjehe*	SP	1926.	21	Sveučilišna knjižnica
6.	*Ona*, 2. verzija	SP	1926.	21	Petrinjska ulica 26a
7.	*Djevojka na prozoru*	SP	1926.	21	Petrinjska ulica 26a
8.	*Posljednji rastanak*	SP	1926.	21	Petrinjska ulica 26a
9.	*Plavi san*	SP	1926.	21	Petrinjska ulica 26a
10.	*Moje pjesme*, 2. verzija	SP	1926.	21	Petrinjska ulica 26a
11.	*Luđaci*	SP	1926.	21	Botanički vrt
12.	*Jelena veze*	SP	1926.	21	Tuškanac
13.	*Zapali svjetiljčicu*	SP	1927.	22	Savska cesta 14
14.	*Šapat ruža*	SP	1927.	22	Savska cesta 14
15.	*Osmijesi Lema Kamena*	SP	1927.	22	Savska cesta 14
16.	*Trenutak*	SP	1927.	22	Savska cesta 14
17.	*Kako sam volio Mariju*	SP	1927.	22	Savska cesta 14
18.	*U sjaju mjeseca*	SP	1927.	22	Savska cesta 14
19.	*Šumski plašt*, 2. verzija	SP	1928.	23	Savska cesta 14
20.	*Vjetar u krošnjama*	SP	1928.	23	Savska cesta 14
21.	*Ugašena svjetla*, 1. verzija	SP	1928.	23	Savska cesta 14
22.	*Ti i ja i vjetar sinoćni*	ZV	1928.	23	*neodređeno*
23.	*Volim*	ZV	1928.	23	*neodređeno*
24.	*Čeznuća*, 2. verzija	SP	1928.	23	Tuškanac
25.	*U sjeni ljubavi*	SP	1930.	25	Plitvička ulica 24/I
26.	*Pred izlogom cvjetarnice*	SP	1930.	25	Runjaninova ulica 4, Đački dom
27.	*Skinuo bih šešir pred Gospodinom*	SP	1931.	26	*neodređeno*
28.	*Bacam srce pod tuđa stopala*	SP	1932.	27	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
29.	*Pjesma bez naslova*	SP	1932.	27	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
30.	*Vraćam se kući možda malo napit (Moje stope)*, 2. verzija	SP	1932.	27	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
31.	*Moja sestra nosi u grad mlijeko (Stope moje sestre)*, 2. verzija	SP	1932.	27	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
32.	*Povratak*	SP	1932.	27	Runjaninova ulica 4,

					[Đački dom]
33.	*Jutro*	SP	1932.	27	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
34.	*Daleko su od mene oranice*	SP	1933.	28	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
35.	*Gospodin Lamian hrani golubove*	SP	1933.	28	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
36.	*Oh, kako je sirotinja bešćutna*	SP	1933.	28	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
37.	*Pjesma Mariji*	SP	1933.	28	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
38.	*Molitva da dobijem na tomboli*	SP	1933.	28	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
39.	*Htio bih pokidat žice*, 3. verzija	SP	1933.	28	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
40.	*Mislim na brata u lječilištu*	SP	1933.	28	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
41.	*Sunce nad oranicama*	SP	1933.	28	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
42.	*Hladan žar sna ili Zelene zmije*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
43.	*Kuknjava moje matere*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
44.	*Sanjarije budnoga srca*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
45.	*Tko jeca u drvoredu*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
46.	*Moje igračke*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
47.	*Kiša u predvečerje*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
48.	*Lov na dúgu*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
49.	*Ledeni kurjak*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
50.	*Djevojčica i ja*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
51.	*Da sam ja učiteljica*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4,

					[Đački dom]
52.	*Računska zadaća*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
53.	*Hoću li ući u sobu gdje je sag*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
54.	*Nosim sve torbe a nisam magarac*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
55.	*Moja baka blagosilja žita*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
56.	*Dopisnica na ratište*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
57.	*Mladež domovini*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
58.	*Danas trideset pete*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
59.	*Mrtav*	SP	1935.	30	Runjaninova ulica 4, [Đački dom]
60.	*Sumornost povratka (Zagreb, Strossmayerovo šetalište)*	SP	1937.	32	Strossmayerovo šetalište; Ilica 26
61.	*Onome koji leži u šumama bolestan*	SP	1938.	33	Ilica 26
62.	*Jadanje zaboravljenoga*	SP	1942.	37	Ilica 26
63.	*Mjesečina na moru (Sjećanje na Crikvenicu, 1940.)*	SP	1942.	37	Ilica 26
64.	*Lišće večeri*	SP	1943.	38	Krešimirov trg 3
65.	*Sunce srdaca (1939. - 4. IX. – 1944.)*	SP	1944.	39	Ilica 26
66.	*Bilješka o tri vrapca*	SP	1945.	40	Bolnica na Rebru
67.	*Goranov epitaf (Skriven u planinskom lišću)*	SP	1945.	40	Bolnica na Rebru
68.	*Poslanica*	SP	1951.	46	Ilica 26
69.	*Školjka*	SP	1954.	49	Ilica 26
70.	*Čovjek Tužni*	SP	1954.	49	Ilica 26
71.	*Utjeha sjećanja (Po bilješci iz listopada 1925.)*	SP	1954.	49	Ilica 26
72.	*Kasni žetelac*	SP	1954.	49	Ilica 26
73.	*Jardin du Luxembourg*	SP	1955.	50	Ilica 26
74.	*Prsten*	SP	1955.	50	Ilica 26
75.	*Crne vode*	SP	1955.	50	Ilica 26

76.	*Pustinja (I, II)*	SP	1958.	53	Ilica 26
77.	*Pjesniku iz davnog doba (Preradoviću, o 150-godišnjici rođenja)*	SP	1968.	63	Ilica 26
78.	*Bolesnik sanja*	ZV	1968.	63	Bolnica Rebro, Interni odjel
79.	*Satima sam stajao pred pločom*	ZV	1968.	63	Klinička bolnica Rebro
80.	*Žanji me, ruko (Sjećanje na mlade godine)*	SP	1969.	64	Ilica 26
81.	*Sjećaš li se, teče…*	ZV	1974.	69	*neodređeno*
82.	*Predao sam ključeve*	ZV	1976.	71	Gajeva [ulica] 2a
83.	*Bolesnikova želja*	SP	1977.	72	Bolnica „Rebro“, drugi kat, Kirurški odjel II, soba 12
84.	*Kapi rose na ružama*	SP	1977.	72	Bolnica „Rebro“
85.	*U album*	ZV	1977.	72	*neodređeno*
86.	*Svjetla i sjene grada*	SP	1978.	73	Gajeva ulica 2a
87.	*Nema ih više*	SP	1979.	74	Klinički bolnički centar „Rebro“
88.	*Stihovi na poklon*	SP	1979.	74	Klinički bolnički centar „Rebro“
89.	*Sjeni Julija Klovića*	SP	1979.	74	Gajeva ulica 2a
90.	*Pada snijeg*	SP	1979.	74	Gajeva ulica 2a
91.	*Diptih u plavom*	SP	1980.	75	Gajeva ulica 2a
92.	*Sjećanje na Rabindranatha Tagorea*	SP	1981.	76	Hrvatski glazbeni zavod; Trg Republike 7/I, DKH
93.	*Prijateljstvo riječi (Epilog)*	SP	1981.	76	Gajeva ulica 2a
94.	*Pedesetgodišnjica*	SP	1983.	78	Gajeva ulica 2a
95.	*Svjetiljka ljubavi*	SP	1983.	78	Gajeva ulica 2a
96.	*Što li je s mojom pjesmom u Kini*	SP	1984.	79	Gajeva ulica 2a
97.	*Spomen na moga pobratima (Josipa Berkovića (1905. – 1944.))*	SP	1984.	79	Gajeva ulica 2a
98.	*Na stolu kruh*	SP	1984.	79	Gajeva ulica 2a
99.	*Nema ga više…*	SP	1985.	80	Gajeva ulica 2a
100.	*Zelenilo zemlje…*	SP	1985.	80	Klinički bolnički centar „Rebro“

101.	*Oduvijek…*	SP	1985.	80	Klinički bolnički centar „Rebro“
102.	*S pozlaćenom grančicom*	SP	1985.	80	Klinički bolnički centar „Rebro“
103.	*Otvore vrata…*	SP	1985.	80	Klinički bolnički centar „Rebro“
104.	*Što bi trebalo*	SP	1985.	80	Klinički bolnički centar „Rebro“
105.	*Od iskona Svijeta*	SP	1986.	81	Klinički bolnički centar „Rebro“
106.	*Njih dvoje*	SP	1986.	81	Gajeva ulica 2a
107.	*U sjeni mrke krošnje*	SP	1987.	82	Botanički vrt
108.	*Žubor potoka Kraljevca*	SP	1987.	82	Sljeme
109.	*Pred Meštrovićevim* Zdencem života	ZV	1987.	82	Gajeva [ulica] 2a
110.	*Ad honorem et gloriam*	SP	1990.	85	Gajeva ulica 2a
111.	*Tko zna, jesam li…*	SP	1990.	85	Gajeva ulica 2a
112.	*Očenaš Lema Kamena*	SP	1991.	86	Gajeva ulica 2a
113.	*Stihovi na Sovskom jezeru u Dilj-gori*	ZV	1991.	86	Gajeva [ulica] 2a
114.	*U smrt mlade ljubavi*	ZV	1991.	86	Gajeva [ulica] 2a
115.	*Na grobu prijatelja (Uspomeni Jure Kaštelana)*	SP	1991.	86	Gajeva ulica 2a
116.	*O riječima*	SP	1991.	86	Gajeva ulica 2a
117.	*Zahvalnica*	ZV	1991.	86	Gajeva [ulica] 2a
118.	*Molba Munji nebeskoj*	SP	1991.	86	Gajeva ulica 2a
119.	*Gospodine moj, zar si doista*	SP	1991.	86	Gajeva ulica 2a
120.	*Sipila je sitna kišica…*	SP	1991.	86	Gajeva ulica 2a
121.	*Ispovijest*	SP	1992.	87	Gajeva ulica 2a
122.	*Razgovor*	SP	1992.	87	Gajeva ulica 2a
123.	*Slava umjetničkoj Ruci*	SP	1993.	88	Gajeva ulica 2a
124.	*Lipanjska noć na Griču*	SP	1993.	88	Gajeva ulica 2a
125.	*Nema me, i krik se razliježe…*	SP	1993.	88	Gajeva ulica 2a
126.	*Na rastanku*	SP	1993.	88	Gajeva ulica 2a
127.	*Dom Tajnovitosti*	SP	1993.	88	Gajeva ulica 2a
128.	*U smrt Antuna Šoljana*	SP	1993.	88	Gajeva ulica 2a
129.	*Nemojte me dirati*	SP	1993.	88	Gajeva ulica 2a
130.	*Vrijeme*	SP	1993.	88	Gajeva ulica 2a

131.	*Kruh s medom*	SP	1994.	89	Gajeva ulica 2a
132.	*Pogled kroz prozor*	SP	1994.	89	Gajeva ulica 2a
133.	*Mrtva priroda*	SP	1994.	89	Gajeva ulica 2a
134.	*Pjesanca svetome Vlahu u Dubrovniku*	SP	1995.	90	Gajeva ulica 2a
135.	*Šesterci o Karlu*	SP	1995.	90	Gajeva ulica 2a
136.	*Zlatne ptice doletjele*	ZV	1995.	90	Gajeva ulica [2a]
137.	*Bez tebe*	SP	1995.	90	Gajeva ulica 2a
138.	*Bijela žena*	SP	1995.	90	Gajeva ulica 2a
139.	*Crv zemaljski*	SP	1995.	90	Gajeva ulica 2a
140.	*Jutros, sedmi dan srpnja*	SP	1995.	90	Gajeva ulica 2a
141.	*Čekajući prijatelje (Lem Kamen kazuje)*	SP	1995.	90	Gajeva ulica 2a
142.	*Posvetnica*	SP	1996.	91	Gajeva ulica 2a
143.	*Jecaji flaute*	SP	1996.	91	Gajeva ulica 2a
144.	*Šenoin karanfil*	SP	1996.	91	Gajeva ulica 2a
145.	*Još jednom…*	SP	1996.	91	Gajeva ulica 2a
146.	*Pjesma*	SP	1996.	91	Gajeva ulica 2a
147.	*Ako ih bude bilo*	SP	1996.	91	Gajeva ulica 2a
148.	*Četvrti dan rujna*	SP	1996.	91	Gajeva ulica 2a
149.	*Haiku, I*	SP	1998.	93	Mirogojska cesta 8
150.	*Varijacije na temu: Pijetao Nikole Šopa*	SP	1998.	93	Mirogojska cesta 8
151.	*Popio sam*	SP	1998.	93	Mirogojska cesta 8
152.	*Ništa mi nije…*	SP	1998.	93	Mirogojska cesta 8
153.	*Koje su to riječi*	SP	1998.	93	Mirogojska cesta 8
154.	*Zar bi trebalo…*	SP	1998.	93	Mirogojska cesta 8
155.	*Kad bi me…*	SP	1998.	93	Mirogojska cesta 8
156.	*Lepet krila*	SP	1998.	93	Mirogojska cesta 8
157.	*Vrijeme je da se još jednom…*	SP	1998.	93	Mirogojska cesta 8
158.	*Što mi je šaputala jabuka*	SP	1998.	93	Mirogojska cesta 8
159.	*Duboko negdje…*	SP	1998.	93	Gajeva ulica 2a
160.	*Šezdeset i peta godišnjica*	SP	1998.	93	Gajeva ulica 2a
161.	*Trojica*	SP	1998.	93	Gajeva ulica 2a
162.	*Haiku, II*	SP	1998.	93	Gajeva ulica 2a
163.	*Oproštaj s lišćem gledičija*	SP	1998.	93	Gajeva ulica 2a
164.	*Čestitka, 1*	SP	1998.	93	Gajeva ulica 2a

165.	*Uzalud…*	ZV	1999.	94	Gajeva [ulica] 2a
166.	*Pognuo je glavu*	ZV	1999.	94	Gajeva [ulica] 2a
167.	*Haiku, III*	SP	1999.	94	Gajeva ulica 2a
168.	*Haiku, IV*	SP	1999.	94	Gajeva ulica 2a
169.	*Haiku, V*	SP	1999.	94	Gajeva ulica 2a
170.	*Jednom, već davno*	SP	1999.	94	Gajeva ulica 2a
171.	*Čestitka, 2*	SP	1999.	94	Gajeva ulica 2a
172.	*Ispod plavetnila neba*	SP	1999.	94	Gajeva ulica 2a
173.	*Uspomeni Edwarda Goya*	SP	2000.	95	Gajeva ulica 2a
174.	*Ti koji mi daješ*	SP	2000.	95	Gajeva ulica 2a
175.	*Trebalo je…*	ZV	2000.	95	Gajeva [ulica] 2a
176.	*Tri sedmerca*	ZV	2000.	95	Gajeva [ulica] 2a
177.	*Tko prolazi…*	ZV	2000.	95	Gajeva [ulica] 2a
178.	*Križ*	ZV	2001.	96	Klinička bolnica Dubrava, Peti kat, soba 8
179.	*Oblaci, još jednom*	SP	2001.	96	Gajeva ulica 2a
180.	*U posjetima*	ZV	2001.	96	Gajeva [ulica] 2a
181.	*Nekada, davno…*	SP	2002.	97	Kavana „Dubrovnik“
182.	*Kroz prozor vidim…*	SP	2002.	97	Kavana „Dubrovnik“
183.	*Klupa na Zrinjevcu*	SP	2002.	97	Gajeva ulica 2a
184.	*Doručak*	SP	2003.	98	Gajeva ulica 2a
185.	*Bez naslova*	ZV	2003.	98	Gajeva [ulica] 2a
186.	*Što sam prijateljima govorio*	SP	2004.	99	Gajeva ulica 2a
187.	*Pusta želja*	SP	2004.	99	Gajeva ulica 2a
188.	*Nikada se ne zna*	ZV	2004.	99	Gajeva [ulica] 2a
189.	*Napisano u Kavani „Dubrovnik“*	SP	2004.	99	Kavana „Dubrovnik“, Gajeva [ulica] 1
190.	*O prstenu*	SP	2004.	99	Gajeva ulica 2a
191.	*Što može Čovjek*	SP	2004.	99	Gajeva ulica 2a
192.	*Čitavi moj život*	ZV	2004.	99	Gajeva [ulica] 2a
193.	*Kolo Sreće*	ZV	2005.	100	Gajeva [ulica] 2a
194.	*Jesam li ja…*	SP	2005.	100	Gajeva ulica 2a
195.	*Pitanja*	SP	2005.	100	Gajeva ulica 2a
196.	*Onaj u prvoj stotoj…*	SP	2005.	100	Gajeva ulica 2a
197.	*Drage moje riječi*	SP	2005.	100	Gajeva ulica 2a

198.	*O Karlu Četvrtom*	ZV	2005.	100	Gajeva [ulica] 2a
199.	*Pješaci moji*	ZV	2005.	100	Gajeva [ulica] 2a
200.	*Neznani čovječe*	ZV	2006.	101	Gajeva [ulica] 2a
201.	*Poruka u vjetar*	ZV	2006.	101	Gajeva [ulica] 2a
202.	*Napisati pjesmu*	ZV	2006.	101	Klinička bolnica Dubrava

Iz Tablice 3. vidljivo je da se zagrebački ciklus sastoji od čak 202 naslova. Iz toga je jasno da je Zagreb, u odnosu na ostale hrvatske (ali i europske) gradove koje je Tadijanović unio u svoje stvaralaštvo, na prvom mjestu kada je riječ o ukupnom broju pjesama. To nas ne iznenađuje jer smo, prije uvrštene Tablice 3., konstatirali da je u njemu proveo najveći dio svog života, odnosno u njemu je studirao, a potom se oženio te proveo ostatak radnog vijeka sa svojom suprugom Jelom.

Zagrebačke pjesme nastajale su u razdoblju od 1925. do 2006. godine. Taj je široki vremenski interval ispresijecan brojnim promjenama prostora koji su se često kronološki izmjenjivali. Tako dijelom Tadijanovićeve poezije postaju sljedeće topografske točke, potvrđujući Tadijanovića još jednom kao urbanog antropologa: Vlaška 101[486], Sveučilišna knjižnica, Petrinjska ulica 26a, Botanički vrt, Tuškanac, Savska cesta 14, Plitvička ulica 24/I, Runjaninova ulica 4 (Đački dom), Strossmayerovo šetalište, Ilica 26, Krešimirov trg 3, KBC Rebro, Gajeva ulica 2a, Hrvatski glazbeni zavod, Trg Republike 7/I, Sljeme, Mirogojska cesta 8 (Klinika za infektivne bolesti „Dr. Fran Mihaljević“), Gajeva 1 (Kavana „Dubrovnik“), itd. Primjeri su to u kojima javni prostori postaju privatnima jer su i dijelom pjesnikove intime.

Međutim, brojnost spomenutih prostornih i vremenskih podataka ne dozvoljava nam pristupiti interpretaciji i analizi zagrebačkog ciklusa na način koji smo prikazali u prethodnom poglavlju. Dok su brodske pjesme uglavnom nastajale u kontinuitetu, odnosno u mladenačkoj dobi, s trima iznimkama (gotovo izoliranim slučajevima) znatno kasnije, ovdje se pjesnik javljao od svoje 20. do 101. godine života. Iz tog smo razloga zagrebački ciklus odlučili

[486] Mjesec dana nakon dolaska u Zagreb, Tadijanovića i njegova dva cimera pokrali su upravo na ovoj adresi. Iz tog je razloga, posve banalno, završio i u *Jutarnjem listu* i u *Hrvatu*.

Vidi u: Mustapić: Tadija i dalje piše srcem: Uz devedeset peti rođendan barda hrvatskog pjesništva Dragutina Tadijanovića, str. 192.

podijeliti na 3 faze, na što pregledniji način: pjesme mlađe (A-faza), srednje (B-faza) i starije životne dobi (C-faza) kako slijedi:

1. A-faza: od 1925. do 1945., s pjesmama od 1. do 67. (prema Tablici 3.)
2. B-faza: od 1951. do 1958., s pjesmama od 68. do 76. (prema Tablici 3.)
3. C-faza: od 1968. do 2006., s pjesmama od 77. do 202. (prema Tablici 3.)

Unutar svake ćemo faze razvrstati pjesme s obzirom na dominantne teme i motive, odnosno kontekst u kojemu se javlja grad te pokušati objasniti razloge zbog kojih je tako.

4.1.2.1.Pjesme mlađe životne dobi (A-faza)

Ranije smo rekli da je ljubav najdominantnija pjesnikova tema kada piše pjesme *o/u* Slavonskom Brodu. Analizom A-faze zagrebačkih pjesama, uočavamo da je Tadijanović napisao 34 ljubavne pjesme (od ukupno 67), na temelju čega je lako zaključiti da i u ovom gradu dominira ljubav. Međutim, valja u Tadijanovića razlikovati ljubav od ljubavi pri čemu važnu ulogu igra datum (19. travnja 1933.) kada je upoznao svoju Jelu[487], iako će se naknadno ispostaviti da su im se putovi isprepleli i ranije.[488] Za početak ćemo interpretirati i analizirati motive ljubavi i Tadijanovićeva emocionalna stanja koja je pokazivao u zagrebačkim pjesmama nastalim od 1925. do službenoga upoznavanja 1933.

Nema nimalo sumnje da je pjesnik zaljubljen (1) i za vrijeme boravka u Zagrebu čime „grad postaje medij, odnosno mjesto ponovnog doživljaja ljubavi“,[489] bez obzira je li do zaljubljivanja došlo u Zagrebu ili drugdje. Pritom svoju voljenu uspoređuje s prirodom, na što

---

[487] Jela (Jelica Ljevaković), tada studentica povijesti umjetnosti, i Dragutin prvi su se put sreli u vlaku. Nije znao kako bi joj prišao pa ju je pitao: „Vi jedete naranču?“, a ona mu je odgovorila protupitanjem: „Želite i Vi malo?“

Vidi u: Žigo, Lada: Tadija i njegova Jela, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 498.

[488] Deset godina prije službenog upoznavanja, Tadijanović je bio na maturalnoj zabavi u brodskom školskom vrtu. Tek što je otpio gutljaj piva, kojeg si je mogao priuštiti samo jednu čašu, netko mu je ubacio kamenčić – ravno u čašu. Desetak godina nakon toga, Jela je u jednom društvu prepričavala kako se 1923. zatekla na jednoj maturalnoj zabavi, ugledala usamljenog mladića i naciljala mu kamenčić ravno u čašu.

Vidi u: Zamoda, Jagoda: Dan hrvatskog barda, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 135-136.

[489] Lazibat: „Tadijanovićev grad – poprište (ne)sretnih ljubavi (1920. – 1933.), str. 52.

smo navikli još u brodskim pjesama (2), ali i sa svojim pjesničkim umijećem (3) koje će postati stalnom i cjeloživotnom temom. Da je zbog ljubavi spreman na sve, dokazuje hiperbolični izričaj stavljanja srca na njezine dlanove (4). Međutim, ta ljubav, kako se čini, neće biti uzvraćena na način na koji je priželjkivao (5). Iz konteksta je citiranih pjesama, nastalih u Zagrebu, vidljivo da grad postaje nositelj Tadijanovićevih emocija – zaljubljenosti koja u ponegdje prelazi u pretjerivanje ili suočavanje s neuzvraćenom ljubavi.

(1) U srcu nosim djevojku / Ustreptalu, očiju plavkastih: (*Šumski plašt*, 2. verzija, SP, str. 136.)
(2) *Ona miriše kao cvijet / Na suncu jutarnjem.* (*Ona*, 2. verzija, SP, str. 110.)
(3) Zar nisu tvoja usta / Slađa / Od mojih pjesama? (*Moje pjesme*, SP, str. 114.)
(4) Evo me, srce stavljam na tvoje dlanove. / Na njih padaju srebrni osmjesi. / Kao da guču golubi, ili grlice. (*Ti i ja i vjetar sinoćni*, ZV, str. 33.)
(5) Budi mi sklona, molim te, Marijo, / I nemoj mi srce odjednom zgaziti: / Gazi ga malo pomalo, kao i dosada. (*Pjesma Mariji*, SP, str. 188.)

Neuzvraćena ljubav pokretač je niza emocija od kojih je, kao i u brodskim pjesmama, najprisutnija tuga. Ona je najavljena već naslovom pjesme u kojoj lirski subjekt toliko pati zbog fizičke udaljenosti od svoje drage da tu tugu prenosi i na gradsku ulicu, personificiranu za potrebe dodatnoga naglašavanja te emocije (6). Međutim, ne osjeća samo ono neživo njegovu bol. Ovdje je i jesenje lišće, odnosno priroda, također dovedena u suodnos s ožalošćenim mladićem u čijem je srcu mrak (7). Čak i kada postoji komunikacija između lirskoga subjekta i njegove ljubavi (*Vesela, svježa, upitaš me: Što radiš jutrom?*), ispostavlja se da joj lirski subjekt nije zanimljiv i ne doživljava ga što ga čini tužnim te ponovno poseže za usporedbom s prirodom (8) ili pretjeruje u izražavanju svoje nemoći (9) pri čemu ponekad ide toliko daleko da zaziva smrt (10).

(6) U meni plače nebo, noć i ulica / Kojom idem sâm, daleko od tebe. (*Tuga, lišće, jesen, suze, Tugovanje zaljubljenika*, 2. verzija, SP, str. 105.)
(7) Vjetar nosi lišće jesenje. I mene. / I mene se tuga odavna dotakla: / Crna krila šúme muklo i duboko… nada mnom. // Zapali svjetiljčicu, srce, žalosti moja! / Oblaci nose u skutu noć i nemir. // Zapali svjetiljčicu, srce moje. Mrak je. (*Zapali svjetiljčicu*, SP, str. 120.)
(8) Al spazivši da mjesto u me / gledaš u oblake, zašutjeh; / riječi se moje skameniše: // padoše na dno moga srca / kao kamenje što ga pòbaca / nestašna ruka na dno rijeke. (*Trenutak*, SP, str. 124.)
(9) Ja kršim ruke i molim nebesa: / Prelijte mi srce zaboravom. / O, srce moje, ni sna ni sunca nema. // Lutaju trudne noge u beskrajnost: / Ti, mjesečino, teška i zelèna, / Sijaj na moje žalosne, mračne stope. (*U sjaju mjeseca*, SP, str. 135.)

(10) Trava me zove: „Dođi, lezi, usni! / Pokrit ću te pokrivačem zelenim / Pa snivaj u mom zagrljaju, u vječnost.“ (*Doziv trave, Travo zelena*, 1. verzija, SP, str. 107.)

(11) U trku, njeni koraci / Zazvoniše na stubama. / Ostadoh sâm, u suzama, / I pođoh u noć bezdanu. // Nebom su jurili oblaci. / Kamo, na koju li stranu / Da krenem, ostavljen / Osamljen? (*Posljednji rastanak*, SP, str. 112.)

Poznato nam je, odnosno prepoznali smo važnost koju Tadijanović pridaje prirodi još i ranije, u prethodnom poglavlju. Jednako kao što je grad (ranije Slavonski Brod) prostor u kojemu se razmišlja i bježi u prirodu[490], tu ulogu sada preuzima Zagreb. Priroda osjeća pjesnikovu bol, stoga mu je, primjerice šuma, najveće utočište – njoj se ispovijeda, znajući da ga neće odati (12). Iz prirode crpi i savjete, stoga personificira ruže koje mu savjetuju da se *zakiti osmijehom dragih usana*, a ruža je i dijelom sintagme za metaforu djevojke (*ruža neubrana*) (13).

(12) Šumi kazujem: Za oblakom tugujem, / Za oblakom iznad kuće… njezine. / U šumi, samotnik, drhtim, šapućem, ludujem: / Ja volim srce slomljeno, srce Lelije. (*Čeznuća*, 2. verzija, SP, str. 139.)

(13) Rosne ruže preda mnom, / Ubrane zorom, šapuću: // Zakiti se zrcalom neba. / Sunce će ti milovati dlan. // Veseli se… Zakiti se / Osmijehom dragih usana. // Djevojka. Usne. / Ruža neubrana. (*Šapat ruža*, SP, str. 121.)

Tadijanovićeve su ljubavi, u zagrebačkom ciklusu, one koje izazivaju tugu ili sreću, uzvraćene su ili neuzvraćene, ali svakako su neke od njih *bile* – pripadaju prošlosti. Prisjećajući se u gradu Zagrebu onoga što je bilo, s jedne vremenske distance, pjesnik (istodobno i lirski subjekt) pomalo tugaljivo daje do znanja da su, bez obzira na tugu njegovih očiju, njega ranije voljele mnoge žene, pri čemu uočavamo da je Tadijanović još okrenut selu, dok grad negativno percipira (u prvom dijelu citata) – odnosno pjesma predstavlja viđenje grada iz perspektive usamljenog lirskog subjekta. Rješenje je njegovih ljubavnih čežnji povratak u prošlost, u rodno Rastušje. U drugom dijelu citata grad je povezan sa suncem, zelenim alejama, zumbulima,

---

[490] Bijeg u prirodu općenito je jedna od karakteristika pjesnika zaslužnih za *Hrvatsku mladu liriku*, odnosno Grakalić Plenković piše da su ti pjesnici, u svojoj stvarnoj biografiji, u stalnoj opreci između „svojevrsne gradskosti, kavane i boemskog života“ s jedne strane te prirode s druge.

Vidi u: Grakalić Plenković, Sanja: (Auto)biografije „Hrvatske mlade lirike“, u: *Riječki filološki dani:* Zbornik radova s Desetoga znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Rijeci od 27. do 29. studenoga 2014., uredila Lada Badurina, Filozofski fakultet, Rijeka, 2016., str. 190.

Moguće je ovo protumačiti kao koncept Tadijanovićeve lirike koji se povezuje s Hrvatskom mladom lirikom, odnosno lirikom moderne.

jutarnjom rosom i pticom, a ljepota je svega navedenoga u kontrastu s pjesnikovom samoćom (14).

Grad postaje prostorom ljubavnih reminiscencija jer je s jednom od voljenih djevojaka nekada listao knjigu u koju je ona sakrila svoju fotografiju. Dok pjesnik sada čita tu knjigu, uspostavljajući suprotnost na relaciji prošlost – sadašnjost, obećava si da je više neće voljeti. Čini nam se da njegovi osjećaji ipak nisu nestali, već je ta odluka posljedica neke vrste ljutnje na „bivšu“ (?) dragu (15). Ljubav pripada prošlosti i zbog treće osobe – bilo da se njegova bivša zagledala u novoga mladića (16) ili je trenutno udana za drugoga (17), iako su ona i lirski subjekt ranije bili sretno zaljubljeni (18)(19).

(14) Crne oči ima Lem Kamen. / Njegove bi oči ljepše bile da su vesele. / Ali, ovako, previše su zatvorene; sumorne, mutne. / No, svejedno, bilo je mnogo žénā koje su ljubile / te oči, oči Lema Kamena. … Prije neg se sunce popne iznad gradskih kuća, / dođem u zelene aleje. / Na zumbulima bliješti rosa jutarnja. / Ptica na boru. / Pomišljam na rana jutra kada bih, od kuće, išao u vinograd. / Moje odijelo natopljeno rosom. / Da možda uberem koji blistav cvijet? / Kome bih ga dao? (*Osmijesi Lema Kamena*, SP, str. 122-123.)

(15) Tvoju sliku držim / U ruci i gledam: / „Jesu li to oči / Koje sam volio?“ / Ljubim na slici usta: / „Zbogom. Nikad više.“ / I ostavljam sliku; / Nek u knjizi vene. (*Slika negdanje ljubavi*, SP, str. 106.)

(16) Došao je, zatim, drugi. Plav i vitak. / I mahne joj rukom, veselo. / Ona se nasmiješi. / I poljubi crveni karanfil. / I pobjegne, brzo. (*Djevojka na prozoru*, SP, str. 111.)

(17) U jesen trava i lišće vene; momci se žene… Danas / Ti si mlada gospođa. Voliš svog muža; sretan je. / Moju si ljubav zaboravila, i šetnje večernje, i poglede. // Tvoj lik nosim u srcu, i spominjem te; u priči. (*Priča*, ZV, str. 31.)

(18) S večeri, pod srčikom dugo stojimo držeći se za ruke, / na mjesečini, dok tvoja majka nagnuvši se / kroz prozor ne kaže: / „Kasno je već, Marijo, kasno je.“ (*Kako sam volio Mariju*, SP, str. 128.)

(19) Kad sam te, najposlije, za ruke uhvatio / i privinuo k sebi, / Rekla si mi šapćući: / Sunce moje! (*Plavi san*, SP, str. 113.)

Primjera je, u prethodnim pjesmama, nastalim *u* Zagrebu, i neuzvraćene i uzvraćene ljubavi u kojoj mu se draga izravno obraća (20). Ona je zbog toga predmet njegove žudnje (21)(22), u skladu s kojom se javlja i erotski naboj. To bi nas moglo iznenaditi u odnosu na brodske pjesme jer je tadašnja ljubav bila na razini petrarkističkog divljenja i obožavanja, odnosno neuzvraćena ili uzvraćena, bez pretjerane dramatike i seksualnosti. Ovdje se pjesnik ohrabrio, stoga drhti pri pomisli na toplo žensko tijelo s kojim bi legao u postelju (23). Još je

hrabriji kada spominje konkretna imena i daje do znanja da su Anica[491] (24)(25) ili Marija (26) predmet njegove požude te je ona i ostvarena (25)(26). Zanimljivo je da su te dvije pjesme nastale na isti datum i na istoj adresi – dana 9. siječnja 1928. na Savskoj cesti 14. Na taj način ova ulica, kao važna topografska točka, mjesto je proizvodnje događaja, osjećaja i ugođaja, odnosno ovdje prostor postaje objekt u koji su upisana individualna sjećanja[492], bez obzira jesu li se ili nisu događaji odvili upravo u Zagrebu (ili Rastušju).

(20) Kad sam te, najposlije, za ruke uhvatio / i privinuo k sebi, / Rekla si mi šapćući: / Sunce moje! (*Plavi san*, SP, str. 113.)

(21) Moje srce sad žudi tebe i vjetar sinoćni. (*Volim*, ZV, str. 34.)

(22) U sobi: beskrajna tišina / I duboke žudnje za tobom. (*Pjesma bez naslova*, SP, str. 180.)

(23) Ja žudim vitko tijelo mlade, vesele žene. // Kako mirišu toplo! (u stakleniku cvijeće) / Miris ženskoga tijela užiže u meni želje. // Pomišljam: Soba. Krevet, širok i mekan. Mrak. / Svilen pokrivač šuška: žena se budi. I žudi… / Zadršćem sav. (*Bez utjehe*, SP, str. 108.)

(24) Anice, Anice, ustani. Tiho odškrini vrata. / Tvoja je postelja topla i tijelo miriše ko dunja. (*Vraćam se kući možda malo napit, Moje stope*, 2. verzija, SP, str. 181.)

(25) Anica i ja idemo / U svijetla, vesela jutra: / (…) // (…) Trava se uvija ispod nas / Kad lijegamo puni / Blaženstva. // (…) / Nitko ne čuje uzdahe / Kako odlijeću k nebu… (*Vjetar u krošnjama*, SP, str. 137.)

(26) Marija uklanja / Cvjetove, tiho, / I stavlja moju glavu, kao pečat, na bijela njedra. (*Ugašena svjetla*, 1. verzija, SP, str. 138.)

Ranije smo govorili o pjesmama u kojima je lirski subjekt aktivni sudionik ljubavnih tuga i sreće. Međutim, u jednoj od pjesama on je poput sveznajućeg pripovjedača. Čini nam se

---

[491] Anici će nešto kasnije uputiti pismo u kojem će pokazati svoju povrijeđenost, s obzirom da je ona „prema njemu u potpunosti ravnodušna“.

Vidi u: Majdenić, Vučetić: Patnje mladoga Tadije ili neuzvraćena ljubav na dvanaest načina, str. 121.

U pismu piše: *Ništa me ne smeta što si prema meni sasvim ravnodušna. (...) Ni na koji drugi način nisi mogla jače da se narugaš, da mi nogom staneš na srce, nego što si učinila večeras, kad si me zamolila da u tvoje ime sastavim nekoliko pisama koje bi htjela da pošalješ svom draganu*.

Vidi u: Tadijanović: *Sabrana pisma*, str. 88.

[492] U dijelu smo se gornje naše rečenice poslužili rečenicom autorice Ivon, iz njezinoga rada o prostorima djetinjstva ili djetinjstvu prostora u Truhelkinoj trilogiji „Zlatni danci“. Tako autorica doslovno piše da „prostori 'proizvode' događaje, osjećaje i ugođaje, ali i obrnuto, prostori postaju objekti u koje se upisuju individualna sjećanja“.

Vidi u: Ivon: „Prostori djetinjstva ili djetinjstvo prostora (prostorni imaginarij u trilogiji „Zlatni danci“ Jagode Truhelke“, str. 313. Međutim, bez obzira što Ivon piše o spomenutoj trilogiji, ta je tvrdnja itekako primjenjiva u našem slučaju.

da iz daljine promatra djevojku koja se, začudo, zove Jela (iako s njegovom kasnijom suprugom nema veze, čista je slučajnost upravo to ime). Dok veze, nada se onom u kojega je zaljubljena, ali on se očito ženi drugom (27).

(27) Čini joj se da on dolazi. / Al ne! To vjetar ljulja granje zaspalo. (*Jelena veze*, SP, str. 117.)

Bilo je ovo 27 zagrebačkih pjesama prije Jeline ere, a nakon toga analizirat ćemo mijenja li se Tadijanovićev pjesnički izričaj od te 1933. do 1945. godine. Naime, od završetka Drugoga svjetskog rata do 1951. trajalo je razdoblje pjesnikove šutnje[493], stoga je taj period svojevrsna prekretnica. Prije razdoblja šutnje, a nakon što je upoznao Jelicu Ljevaković, studenticu povijesti umjetnosti, Tadijanović je zaljubljen (28). S njom se nalazi u drvoredu (29), odnosno na klupi u Griču (30) i konačno ima onu s kojom može šaputati o ljubavi jer će mu biti uzvraćeno (31). Međutim, to ne znači da se pjesnik odrekao pjesama u kojima sumornog raspoloženja govori o ljubavi (32)(33). Zadnja je ljubavna pjesma, prije pjesnikove šutnje, nastala na njihovu petu godišnjicu braka, stoga ne čudi što se spominje vječna ljubav (34).

(28) A ja, Tadijanović, pjesnik tvoga srca, / Pticama ću reći nasmijan: / „Šutite, drage ptice, / Sada bih ja da pjevam / Djevojci koju volim, / Djevojci moga sna.“ (*Sanjarije budnoga srca*, SP, str. 201.)

(29) U jesenskom drvoredu / Drhti srce. Tihi vjetar. // Crna klupa. Ženska ruka / Domahuje maramicom. (*Tko jeca u drvoredu*, SP, str. 202.)

(30) Oh, koliko je noći / Već prošlo otkako sam s Njome sjedio na Griču / Pored vodoskoka, zaplakan, / Med svjetiljkama tihim, i veseo / Veseo. (*Sumornost povratka, Zagreb, Strossmayerovo šetalište*, SP, str. 226.)

(31) Želio bih s tobom / Šaputati riječi jednostavne, medne, / Možda o ljubavi, (…) (*Jadanje zaboravljenoga*, SP, str. 231.)

(32) Kapaju li suze na moje mrtvo srce, / Suze mile djevojke? (*Mrtav*, SP, str. 218.)

(33) Moj prijatelj mjesec iza svijetlih oblaka / Obasjava smjer neznanim lađama / Koje voze Srce Moje Ljubavi / Da ga spuste na dno mora. Kraj mene. U morski šum. (*Mjesečina na moru, Sjećanje na Crikvenicu*, SP, str. 232.)

---

[493] Brešić, Vinko: Prijateljstvo riječi: Uz 95. rođendan Dragutina Tadijanovića, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 197.

Ipak, svoju je šutnju prekinuo gotovo programskom pjesmom *Elegija o pjesniku koji nije dugo pjevao* (str. 357.), nakon čega se u središtu njegove poezije ponovno pronalazi kontrast između „ruralnog i urbanog“, „europskog i zavičajnog“ (str. 356.).

Vidi u: Novak: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas* (navedene stranice).

(34) Kao voda s izvora kad se prelijeva / Preko ruba vrča, tako je prepuno / Sreće srce moje; i zato govorim / Tvojim očima crnim: - Sunce će nas / U tvom gradu zlatnim prstima / Milovati, skriveno u našim srcima, / Kroza život moje i tvoje vječnosti. (*Sunce srdaca, 1939. – 4. IX. – 1944.*, SP, str. 234.)

Nakon ljubavi kao svevremenske teme, uočene i u brodskim i u zagrebačkim pjesmama, važan je Tadijanovićev odnos prema samome gradu. Sudeći prema podacima iz njegovoga života, pretpostavljamo da mu prve godine u Zagrebu nisu bile jednostavne i da su vjerojatno ostavile gorak okus. Kozarčanin u njegovim stihovima prepoznaje gladnog studenta čija su poslijepodneva prolazila „bez ručka i bez tople sobe“.[494] Poznato je da je mali komad kruha i čašu mlijeka uvijek konzumirao u isto vrijeme – u dva sata poslijepodne.[495] Katkad je s prijateljima išao na Tuškanac, gdje su svoj obrok dobivali gradski prosjaci i sirotinja.[496] Brzo je uočio da „teška sjena grada pritište bijednike koji gutaju milodarni zalogaj s kletvama i mržnjom.“[497] I sam će pjesnik jednom reći da je jedva čekao praznike kada bi išao kući i mogao se do sita najesti kruha, voća i mlijeka jer je u Zagrebu previše gladovao.[498]

Ne samo da možemo zamisliti nego možemo i suosjećati sa siromašnim mladićem koji je došao u veliki grad[499] kako bi se školovao i postao „gospodin“. Sada je „na velegradskom pločniku osamljen i zbunjen“[500]. Češće gladan nego sit, u svom jadnom i poderanom kaputu

---

[494] Kozarčanin: Dragutina Tadijanovića *Sunce nad oranicama*, str. 25.

[495] Mustapić: Tadija i dalje piše srcem: Uz devedeseti peti rođendan barda hrvatskog pjesništva Dragutina Tadijanovića, str. 192.

[496] Isto.

[497] Kovačić: Poezija Dragutina Tadijanovića, str. 40.

[498] Kaštelan, Jure: Vizija harmonije: O pjesničkom djelu Dragutina Tadijanovića, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 219.

[499] Čorkalo Jemrić piše da su

> „pjesnikovu intimnu dramu zbog napuštanja obiteljskog doma mnogi (…) živjeli kao vlastito iskustvo, pa je i tu odgovor zašto je Tadijanović u međuraću stekao iznimnu popularnost“.

Vidi u: Čorkalo Jemrić: Dragutin Tadijanović ili ispjevani život, str. 329.

[500] Marković, Milivoje: Na kraju svega – samoća, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 264.

stoji ispred izloga cvjećarnice, diveći se jednostavnosti cvijeća (35). Nema on ni šešir koji bi rado skinuo pred križem Isusa Krista, na ulazu u Rastušje (36).[501]

(35) Bljedičast, uveče stanem ispred golemih stakala / I spazim u ogledalu zelenkastom svoj lik. / Na me padaju cvijeci, mirišljivi, od snijega bijeli: / Blagošću mi šešir pokriše, i kaput poderan, lak. (*Pred izlogom cvjetarnice,* SP, str. 165.)

(36) (…) Uvijek bih dolazeći / U Rastušje, pri povratku / Iz daleka grada, tužan, svite glave, / Pred srebrnim Gospodinom / S pobožnošću skinuo šešir… kad bih ga imao. (*Skinuo bih šešir pred Gospodinom,* SP, str. 166.)

U Đačkom domu, u kojem je privremeno smješten, osjeća se kao u kavezu[502] te preispituje svrhu svog boravka u Zagrebu koji smatra besmislenim – što li uopće radi ondje, osim što piše pjesme, pije u gostionici i ne uči iz knjiga što je bio osnovni razlog njegovoga dolaska (37). Toliko je gladan da, kada bi dobio na tomboli, otišao bi na *skromnu večericu* (38) jer je gladan, a to je, prema Maslowljevoj teoriji motivaciji, na samom dnu zamišljene piramide[503] i jasno prikazuje da se njegova potreba svela na najosnovnije. Siromaštvo ga dovodi do očaja, stoga nas uopće ne iznenađuje vrlo negativan stav prema Zagrebu u tom razdoblju, pri čemu se vrlo oštro očituje o *gradu* (39), u čemu bismo mogli prepoznati Nemecov stereotip o „mrskom gradu“[504], ali i „vjerojatno najčešći model urbane topografije zapadnoeuropskog

---

[501] U vezi s tim, Zamoda u jednom od svojih radova, objavljenim u zborniku o pjesniku, spominje kako je Tadijanović kasnije u životu uvijek skidao šešir pred tim rastuškim raspelom.

Vidi u: Zamoda, Jagoda: Dragutin Tadijanović: Već sto godina – sto na sat, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 493.

[502] Smatramo da se poistovjećivanjem sobice Đačkoga doma s *kavezom* može upućivati na zatvorenost, zatočenost i gubitak slobode.

[503] Na samom se dnu nalaze temeljne fiziološke potrebe, poput gladi i žeđi, a kako se penjemo uz piramidu, slijede sigurnosne potrebe („osiguranje od napada, izbjegavanje boli, sloboda od ugrožavanja privatnosti“) i iznad njih nalaze se „potreba za ljubavlju i pripadanjem“.

Vidi natuknicu: MASLOW, ABRAHAM H(AROLD) u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39299 (pristup: 23. 4. 2021.)

[504] Iako se Nemec ne referira na Tadijanovića, komentira tzv. „mrski grad“ (u njemu „bolesna duša žudi za povratkom u iskon, na selo, u čedno pastoralno okruženje, u zdravlje, u čistoću identiteta“) (Nemec, str. 7.) čiji bismo opis mogli primijeniti i u Tadijanovićevom slučaju. Ne žudi li i on u tadašnjoj životnoj fazi, baš kao i Nemecovi hrvatski realisti na koje se odnosi sintagma (Nemec, str. 6.), za povratkom u svoje Rastušje jer se ne pronalazi u gradu?

Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti* (navedene stranice).

modernizma“[505]. Jurica tvrdi da je upravo ovo jedna od pjesama zbog koje su kritičari kasnije jednosmjerno tumačili Tadijanovićev odnos prema gradu.[506]

Na trenutak je njegova pjesma niz naizgled nepovezanih misli koje čak ni zasebne ne odaju dublji smisao, osim naznaka da postoji povezanost s tadašnjim studijem šumarstva (40). Takav rasap, uz telegram-stil pisanja Milanja veže uz ekspresionizam[507], za koji je karakteristično da jezična sredstva trebaju poslužiti oblikovanju jakih gesta pa su rečenice često kratke te završavaju upitnikom ili uskličnikom[508], vrlo često sugerirajući „treperenje, pulsaciju slika“[509]. Međutim, nije li upravo to „treperenje“, ta ludost, dokaz njegovog bunta i suprotstavljanja trenutnoj situaciji?

(37) U svojoj sobici u kavezu Đačkoga doma / pod svjetiljkom električnom sjedim i zapisujem / kako hodam godinama gradskim ulicama / i razgovaram sa znancima / i svraćam se u gostionice i pijem / i vraćam knjige nepročitane / i lišće pada u jesen svenuto (*Sunce nad oranicama*, SP, str. 194.)

(38) Tiho bih otišao, / Ni od kog ne primijećen, / U malu gostionicu, / Gdje bih naručio / Skromnu večericu. // Ti sigurno već znadeš, moj Gospodine, / Da sam presit mlijeka i milostinje, / I evo: samo želim / Da dobijem večeras / Ono što nije još moje. (*Molitva da dobijem na tomboli*, SP, str. 189.)

(39) Grad je čador bludnikā i sijedi krvoločnik, / Grad je kaljuža svinjska, bezazlene moje. / On mrvi krhka srca za stolom gostionice, / On gnjete i lomi kosti gvozdenom šakom tvornice. (*Povratak*, SP, str. 183.)

(40) Naš je drug botanik znamenit / I urla kao lud: *Gleditsia / Triacanthos! / Gleditsia triacanthos! // (...) // Boro! / Smrvi sunce! / I poderi nebo!“* (*Luđaci*, SP, str. 115-116.)

---

[505] U takvom se modelu, prema Nemecu, grad predstavlja kao vrlo kaotičan prostor, izazvan grčem, nervozom i nelagodom u pojedincu.

Vidi u: Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti,* str. 14.

[506] Jurica, Neven: Rastušje ili Utopija: (*Dragutin Tadijanović*), u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1980-1990*, priredio Ivo Frangeš, Mladost, Zagreb, 1991., str. 148.

[507] Milanja: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, str. 24.

[508] Pavličić: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike,* str. 130.

[509] Iako Nemec o ovom treperenju govori prikazujući hrvatsku ekspresionističku prozu (str. 95.) (a ne poeziju), navedeno se svakako može primijeniti i na poeziju.

Nemec, Krešimir: Hrvatska ekspresionistička proza, u: *Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti:* Zbornik radova I. znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem (*Zagreb 30. XI. – 1. XII. 2001.*), uredili Cvjetko Milanja i drugi, Altagama, Zagreb, 2002. (navedena stranica)

Mogli bismo uočiti ironiju kao lajtmotiv njegovih osvrta na grad. Ironičan je prema samome sebi pa, i kada ima lakirane cipele, stvara se kriva slika da je u gradu gospodin – bez obzira što je i toga dana gladan (41). Međutim, ironičan je i prema građanima Zagreba, konkretno, prema gospodinu Lamianu koji hrani golubove pozerski, samo kako bi završio u novinama (42). Hranjenje golubova iz samilosti može nas asocirati i na hranjenje beskućnika koji se okupljaju oko Zdenca života i onda se moraju klanjati „dobrotvorima" (*O, hvala vama, dobrotvori presvijetli! / Gospod vam dao u raju veselost!*). Ponovno se osjeti ironija – zar nitko od sirotinje ne primijeti blaženi izraz gospodina Lamiana dok hrani golubove (43)? Zapravo je ironičan Tadijanović prema gospodinu Lamianu kao simbolu svih onih koji pomažu iz krivih razloga i to kome – dok on hrani golubove, pored njega sirotinja nema što jesti, ali njemu to ništa ne znači. Predstavlja se tako Tadijanović još jednom kao pedantni urbani antropolog koji precizno uočava lice i naličje grada te secira urbani kontekst Zagreba poput Krleže.[510]

Milačić u ovim tim pjesmama prepoznaje socijalnu tematiku s elementima satiričnosti. Kaže kako je pjesnik razapet ne samo fizičkom nego i moralnom bijedom koja se manifestira kroz „lažnu ljudskost, lažno javno mnijenje, lažne dnevne novine pa stihovi postaju bolni i trpki (…)".[511]

(41) I pođem tako, polako, u svoj stan, sirotinjski, sâm. / Tko može mislit da i ja nisam ručao? / Ta u mene su lakovane cipele / I sjajan crni štap. // O, mila majko moja! / O, mila dušo moja! / Ti još uvijek držiš: / Sin mi je u gradu gospodin. // Al sin tvoj živi u gradu od tuđe milosti / I pjesme piše, ha, ha… i piše pjesme! (*Daleko su od mene oranice*, SP, str. 185.)

(42) I traži zatim prikladan položaj / Kako će ga reporter slikati. / Novine će donijet fotografiju: / „Pred Kazalištem g. Lamian golubove hrani svaki dan." (*Gospodin Lamian hrani golubove*, SP, str. 186.)

(43) Oh, kako je sirotinja bešćutna! / Blizu njih gospodin Lamian golubove hrani nasmijan; (…) // A nijedan od prljavih gladnika / Neće ni da pogleda blaženstvo lica i osmijeha / Gospodina Lamiana… / Ili raskriljene golube nad glavama. (*Oh, kako je sirotinja bešćutna*, SP, str. 187.)

Koliko je nesretan u gradu, toliko je sretan u svom Rastušju, stoga je obitelj česta tema njegove poezije. Iz stihova, za koje je toliko puta potvrđeno da su autobiografski, vidljivo je da bi se najradije ondje vratio jer smatra svoj boravak u Zagrebu besmislenim (44). Iz narednih

[510] Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 121.

[511] Milačić, Karmen: Poezija sjaja i sjene života, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 291.

redaka može se saznati da mu je pokojni otac omogućio školovanje, ali – da slučajno nije – Tadijanović bi već imao neki drugi život (45). Spominje pjesnik i jednu od svojih sestara[512] koja pomaže roditeljima tako što prodaje mlijeko gradskim gospođama (46), ali spominje i bolesnoga brata Đuru (47)(48) koji će umrijeti samo 2 godine nakon oca[513]. U jednu je od pjesama pretočeno i pismo njegove majke Mande (49). Osjeća se u ovim stihovima velika tuga i čežnja za rodnim krajem jer mu je, u tom vremenu, u gradu bilo vrlo teško[514]. Prema Bachelardu, to bismo mogli nazvati „slikama sretnog prostora"[515], zbog čega je dodatno pojačan kontrast u odnosu na grad u kojem je Tadijanović fizički udaljen od Rastušja i lijepih trenutaka.

(44) Htio bih pokidat žice na svojoj zlatnoj harfi / I vratiti se u zavičaj, u selo. U Rastušje. // Odbacit prašnjave knjige. / I nasladnost lutanjā bez svrhe. (*Htio bih pokidat žice,* 3. verzija, SP, str. 190.)

(45) Da me nisi, oče, u školu poslao / Davno bih se bio već oženio: / Imao bih dva, tri sinčića. / U proljeće bih kopao, plužio, kosio; / S jeseni bih rakiju pekao i tukao se pjan sa susjedom. (*Bacam srce pod tuđa stopala,* SP, str. 178.)

(46) Sprva će nuditi mlijeko na uglovima ulicā, / A kad se razdani sasvim, poći će u dvorišta gradska / Vičući: Gospojo, mlika! Gospojo, evo mlika! (*Moja sestra nosi u grad mlijeko, Stope moje sestre,* 2. verzija, SP, str. 182.)

(47) Dvorištem ide bolesni brat i kašlje (*Jutro,* SP, str. 184.)

(48) Brate, / Molim te, / Nemoj se plašiti ničega. / U groznici ove riječi kazujem. / Hotio bih sad izreći rȉječ najslađu: / *Brate!* / Sutra ću te pohoditi na Brestovcu / I gledat ću tvoje oči plavkaste, / I slušat glas tvoj prigušen. / Na proljeće, kad se kući vratimo, / Bit će mati naša radosna / Što su joj došli sinovi. / Opet ćemo u sobi razgovarati, / Kao i prije, / Sjedeć oko stola s majkom i sa sestrama. / I činit će se: uvijek će tako ostati. / Al sve, moj mili, ti to znadeš, prolazi… (*Mislim na brata u lječilištu,* SP, str. 193.)

---

[512] Tadijanović u poglavlju svojih *Sabranih pjesama* navodi da je imao dvije sestre: Franjku, udanu Žugaj (1908. – 1987.) te Katu, udanu Bjelobrk (1914. – 1997.).

Vidi u: Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 563.

[513] Otac Mirko umro je 1930. u Rastušju, a brat Đuro 1932. u Zagrebu, u bolnici na Vinogradskoj cesti. Imao je tuberkulozu. Vidi u: Isto, str. 567-568.

[514] Za Tadijanovića je Zagreb „vrtlog koji razara mir i u život unosi zebnje i groznice". Zbog toga se okreće slikama rodnoga Rastušja i djetinjstvu.

Vidi u: Marković, Milivoje: Pesma otkucava vreme, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1980-1990,* priredio Ivo Frangeš, Mladost, Zagreb, 1991., str. 45.

[515] Bachelard: *Poetika prostora,* str. 22.

(49) Dragi moj sinko, / Dan po dan, / A pisma od tebe nema. / Evo ja pišem tebi kako je u Rastušju kod nas. (*Kuknjava moje matere,* SP, str. 199.)

Nadovezuje se na obitelj i motiv djetinjstva u nekoliko pjesama u A-fazi. Jedna od njih priziva pjesme iz djetinjstva (50), a ostale su dijelom ciklusa *Dani djetinjstva*, objavljenog u *Hrvatskoj reviji* 1937. godine.[516] Riječ je o pjesmama koje su nastale u dobi od 30 godina, ali su pisane iz perspektive djeteta. Tih tridesetih godina, piše Pavličić, veliki se broj pjesnika bavio motivom djetinjstva[517] što je „jedan od najjasnijih simptoma krupnih promjena kroz koje je tada prošla sva književnost i umjetnost“[518]. Iako mu pristupaju različito, pjesnici su u uvjerenju da je taj motiv „kompatibilan s njihovim vlastitim pjesničkim svjetovima“.[519] Međutim, dok lirski subjekt i Šopa i Cesarića, u takvim pjesmama „govori iz perspektive odrasla čovjeka“, kod Tadijanovića on kazuje „iz perspektive djeteta“.[520] Usporedbu trojice pjesnike, s obzirom na motivski repertoar unutar motiva djetinjstva, precizno daje Pavličić:

> „(…) Dok Šop i Cesarić sjećanje na djetinjstvo ograničavaju na mali krug motiva, pa se kod Cesarića sve svodi na plave oči i saonice, a kod Šopa na tipične školske dogodovštine, kod Tadijanovića tih motiva ima izrazito mnogo. Tu je pisanje i računanje, pa molitva, pa općina pokraj koje djeca idu, pa različit odnos učiteljičin prema onim učenicima koje voli i prema onima koje ne voli, pa motiv sata, pa motiv obuće seljačkoga djeteta i njegova odnosa prema gospodskom ambijentu. Dok se kod druge dvojice pjesnika djetinjstvo javlja kao prisjećanje, pa je zato krnje, kod Tadijanovića se ono prikazuje kao nešto blisko, pa je zato prepuno pojedinosti.“[521]

Nije neobično što se u Tadijanovićevim pjesmama s motivom djetinjstva ponovno javljaju članovi njegove obitelji: otac (51), djed (51), baka (51) i majka koju toplo oslovljava *mamom* (52). Prikazani su u svakodnevnom obavljanju poslova, a kako je tadašnji pjesnikov „svakodnevni posao“ bio ići u školu (53), važan je i motiv učiteljice (54)(55) koja je bila vrlo

---

[516] Podatak o časopisu u kojem je ciklus objavljen donosi nam Tadijanović, uz napomenu da je ondje objavljene sve pjesme (osim trinaeste). Za crtež autora zaslužan je Jerolim Miše.

Vidi u: Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 569.

[517] Pavličić: *Vrijeme u pjesmi*, str. 186.

[518] Isto, str. 194.

[519] Isto, str. 186-187.

[520] Usp. Isto, str. 189. i 192.

[521] Isto, str. 193.

stroga. S obzirom da je riječ o djetinjstvu, možemo istaknuti misao da „prostori postaju materijalizirane uspomene na bića koja su većinom boravila u njima“ [522].

Taj je prostor ovdje njegovo rodno Rastušje, ali iako pjesme ne tematiziraju Zagreb, mjesto su reminiscencije na njegovo djetinjstvo, a samim time i na neki drugi prostor.

(50) Nepoznat svirač iz moga kraja, / Skriven u beskrajnoj daljini, / Svira u gajde starinske pjesme, / Umukle u mom zavičaju. (*Lišće večeri,* SP, str. 233.)

(51) Oca nema kod kuće, to znam. A djed / Poslije ručka spava. Moja baka sad pere suđe, (*Moje igračke*, SP, str. 203.)

(52) Mama žanje žito. (*Kiša u predvečerje,* SP, str. 204.)

(53) U razredu mora biti red i mir. (*Računska zadaća,* SP, str. 209.)

(54) Lako ti je gospodični učiteljici: / (…) Rano dođe da nama ne da vojsku gledati. (*Da sam ja učiteljica,* SP, str. 208.)

(55) Kad ispišemo punu pločicu računa, / Onda čitamo iz čitanke. Zatim / Gospodična pita. Tko ne zna ponoviti, / Ona ga uzme za kosu iznad uha i vuče / Jer tamo najviše boli… (*Hoću li ući u sobu gdje je sag,* SP, str. 210.)

Djetinjstvo je i vrijeme bezbrižnih igara – lova na dúgu (56), prvih simpatija (57) i nošenja torbe djevojčici Jeli nakon škole (58); straha od kurjaka iz Bosne (59), ali nažalost i vrijeme Prvoga svjetskoga rata čega je svjesno i rastuško dijete. I njegov je tata prvo mobiliziran (60), potom i ranjen (61) pa nije čudno što se mali Tadijanović, dječački naivno, pita ne bi li se rat izbjegao da je pobožna baka zamolila Boga (62). Trinaesta (ujedno i posljednja pjesma) iz *Dana djetinjstva* nije pisana iz perspektive uplašenog dječaka nego odraslog čovjeka – 30-godišnjaka. Ogorčen je na rat i krikom ustaje protiv nečovječnosti (63), u čemu bismo mogli prepoznati „poetiku šoka“ [523], ali i krik kao neke od stilskih odlika ekspresionizma[524].

---

[522] Ivon: „Prostori djetinjstva ili djetinjstvo prostora (prostorni imaginarij u trilogiji „Zlatni danci“ Jagode Truhelke“, str. 318.

[523] Prema Žmegaču, riječ je o poetici „kojoj je primarno stalo do toga da našu svijest otme automatizmu opažanja, pa makar i svojevrsnom umjetničkom agresijom“:

Vidi u: Žmegač: Europski kontekst ekspresionizma, str. 17.

[524] S obzirom da „ekspresionistički programi traže neposrednost, spontanitet, oslobađanje osjećaja“, piše Čačinović, „odatle krikovi, provokacije, potresnost“ (Čačinović, str. 124.). Temeljem poznate Munchove slike *Krik*, ističe da je u slikarstvu krik „uvijek nijem“, a osamljeni pojedinac izoliran je i više što je „paradoksalna gesta saopćavanja nesaopćivoga, izricanja neizrecivoga“ (isto, str. 125.).

(56) Tko će nadmudriti dúgu i provući se ispod nje krišom? (*Lov na dúgu*, SP, str. 205.)

(57) A ona, zbilja, dođe… Mene je bilo stid. / Jer zašto sam se morao zacrvenjeti? (*Djevojčica i ja*, SP, str. 207.)

(58) Meni je najdraže kad idemo kući / A netko vikne: Tko će bit magarac? / Ja onda kažem: Metnite na me torbe! (*Nosim sve torbe a nisam magarac*, SP, str. 211.)

(59) Moje noge / U strahu / Potrčaše, / Bez osvrtanja, / Do blizu Podvinja, (*Ledeni kurjak*, SP, str. 206.)

(60) *Ovo meni kazuje naša baka i kaže mi nekte pitam kadće te Premilostivi Car pustiti da dođeš knašoj kući i kadće rat biti gotov.* (*Dopisnica na ratište*, SP, str. 213.)

(61) (…) I on je ranjen. / I on leži u bolnici, u mjestu Aszód… (*Mladež domovini*, SP, str. 215.)

(62) *Zašto se baka nije molila Bogu da nas oslobodi vojske prije nego što je tata otišao u rat?* (*Moja baka blagosilja žita*, SP, str. 212.)

(63) *K tebi dopire ubilački zveket / preko razlivenih voda u maglama / Prije nego što uzmoraš ostaviti / srp kojim žanješ / trči na raskršća i krikni* (*Danas trideset i pete*, SP, str. 217.)

Njegov je krik uvod u posljednju vrstu pjesama A-faze, a to su misaone pjesme. Svjestan je da sve prolaznosti i nestalnosti svega: tako i san ima svoje trajanje (64), nema garancije ni za zdravlje (66) ni za prijateljstvo (66), ali najtužnija je prolaznost života kojemu presudi čovjek – primjerice, Ivana Gorana Kovačića su ubili (67).

(64) Dan i Mutne Vode / Čitaju zlokobne riječi: / Ubio je rijeku nakraj ognjišta / Kako se ljulja i čeka. (*Hladan žar sna ili Zelene zmije*, SP, str. 198.)

(65) U bolnici sam, sedmi dan. (*Bilješka o tri vrapca*, SP, str. 235.)

(66) (…) Tko mi je pružio ruku? Tko me pita: / „Prijatelju, kamo se žuriš?... Stani. Vidim / Da ti je teško. Htio bih da ti…“ / Ne, nikad nisu te riječi došle do moga uha. (*Onome koji leži u šumama bolestan*, SP, str. 229.)

(67) Ispijao sam vrč života, u mukama, / Trideset vedrih i čemernih ljeta, / Dok mi ga nije razbila u rukama / Krvnička ruka, okrutna, prokleta: (*Goranov epitaf skriven u planinskom lišću*, SP, str. 236.)

Čačinović, Nadežda: Kratka povijest ekspresije, u: *Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti*: Zbornik radova I. znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem (*Zagreb 30. XI. – 1. XII. 2001.*), uredili Cvjetko Milanja i drugi, Altagama, Zagreb, 2002. (navedene stranice).

4.1.2.2.Pjesme srednje životne dobi (B-faza)

Zagrebačke pjesme B-faze odnose se na Tadijanovićevo zrelo životno razdoblje od 1951. do 1958., odnosno od njegove 46. do 53. godine života. Tih je pjesama ukupno devet, stoga će ih biti jednostavnije grupirati nego u prethodnoj A-fazi ili sljedećoj C-fazi.

Kada je riječ o zaljubljenosti i ljubavi, postoji prisjećanje na nekadašnje *divne i davne dane*, odnosno 1925. godinu koja je vidljiva iz podnaslova pjesme (68). Međutim, ta je zaljubljenost ostala u prošlosti jer sada ima Jelu čiji dolazak nestrpljivo iščekuje (69)(70).

(68) Gledajući list papira / Što si mi ga darovala / (O, divni i davni dani!), / Sjećam se tebe: (*Utjeha sjećanja, Po bilješci iz listopada 1925.*, str. 262.)

(69) (…) Brojim dane i brojim noći, / Govorim: Prolazite, / Prolazite brže. Jedno će doći / Veče il jutro, a moje će se srce / Vratiti. (*Poslanica*, SP, str. 239.)

(70) Kad su u gradu satovi svi / Odbili crnu ponoć, jedan / Po jedan, nestrpljivo stadoh / Iščekivati: svakog trenutka / Vratit ćeš se u kuću malu, / Osamljenu, žalosnu. (*Čovjek Tužni*, SP, str. 261.)

Pjesme, koje su nastale u gradu Zagrebu, u ovoj su fazi oslonjene na svakodnevicu u kojoj Tadijanović pokazuje ljudsku empatiju, izazvanu strahovitim ratnim posljedicama za jednu uplakanu majku (71); potvrđuje ulogu radoznalog šetača koji upija naizgled obične životne trenutke, oslikavajući ih i čineći ih trajnim u svojim pjesmama (72)(73); svjestan je da je sadašnjost protkana slojevima prošlosti (74), ali i da budućnost donosi *usud*, odnosno sudbinu kojoj ne odolijevaju ni ljudi ni priroda (75) jer smrt doziva svakoga od nas (76). U ovoj je fazi Tadijanovićeva percepcija grada intenzivnija te je Zagreb prožet iskustvima europskih gradova poput Pariza, a takvu smo protkanost europskog i hrvatskog prikazali ranije kod Matoša.

(71) Jedinac sin moj u ratu je / Poginuo. Ja sam sama, sa školjkama. / Kupite ih. Kupite školjke. (*Školjka*, SP, str. 260.)

(72) Kasni žetelac ne podiže glave / Iznad klasja dozrelog. (*Kasni žetelac*, SP, str. 263.)

(73) Kroz gvozdena vrata uđoh u vrt: (*Jardin du Luxembourg*, SP, str. 274.)

(74) Kad me pitaju, kakav je / Prsten moj, i odakle je, odgovaram: / Srebrni prsten, zar ne vidite. A kamen, kap / Tamne krvi, koji zovu karneol, / Nosio je, u davno doba, na polasku / U križarski rat, vitez neki. (*Prsten*, SP, str. 275.)

(75) U kišnu jesen, u kasnu jesen, / Nad vodama razlivenim, / Malena, čupava vrba / Pod sivom koprenom / Čeka svoj usud. (*Crne vode*, SP, str. 281.)

(76) I zove. I šapuće mi: „Leme Kamene, / Dođi, Leme Kamene. Samo još preko mene / Vodi tvoj put med braću tvoju, med sjene.“ (*Pustinja, I*, SP, str. 296.)

4.1.2.3.Pjesme starije životne dobi (C-faza)

Ova je faza najzahtjevnija pri interpretaciji i analizi jer obuhvaća uistinu velik broj pjesama. S obzirom da su neke od njih svojim sadržajem vezane i uz još koji grad, naročito jedan od onih čija će analiza tek uslijediti, nastojat ćemo se ne ponavljati u analizi. U razdoblju od 1968. do 2006. godine nastalo je 126 zagrebačkih pjesama.

Krenuti nam je od ljubavi, s obzirom da je ona u Tadijanovićevu pjesništvu sveprisutna – bilo da je riječ o zaljubljenom mladiću, muškarcu srednjih godina ili ostarjelom pjesniku koji jako dobro razlikuje zaljubljenost od ljubavi. Prisjeća se on u svojim pjesmama naranče i datuma kada je upoznao doživotnu suputnicu Jelu (77), tajnih susreta na klupi i to ne bilo kojoj nego onoj na Zrinjevcu, odnosno Griču (78)(79), govora bez riječi (80). I u kasnijoj bi joj dobi najradije doviknuo *najdraži cvijete moj*, odmah ispod prozora njihovoga stana u Zagrebu koji je i mjesto, ali na neki način i motiv pjesme. Međutim, sprječava ga strah od toga što bi drugi mogli pomisliti (81). Svojoj Jelici posvećuje pjesmu za rođendan (82) (i to ne samo jednu!), iskazujući joj ljubav i odanost i u stihovima (83). Topografske točke Zagreba time dobivaju posebnu emotivnu vrijednost u Tadijanovićevu životu jer su to ujedno i mjesta doživljavanja i proživljavanja ljubavi s djevojkom, a potom i suprugom Jelicom, u čemu bismo mogli prepoznati toliko puta spomenute Bachelardove „sretne prostore“.

(77) Najednom, kao da mu Netko prišapnu / Nek ustane i neka pođe k njoj / Pa je zapita: Gospođice, vi jedete naranču? / „Da, naranču jedem, hoćete li i vi?“ / Tako bijaše, po prilici, onoga dana / Oko podneva, 19. travnja 1933. Ostalo sve je / Prekrio mrak zaboravnosti. / Razgovor između njih dvoje / Bez prestanka teče otada, pola stoljeća. (*Pedesetgodišnjica,* SP, str. 391.)

(78) Da pogađate čitav dan, / Možda biste i pogodili / O kojoj je klupi riječ. // Na istome mjestu stoji / Nepomična, tajnovita, / Tko zna otkada? // Jedino je ona prisluškivala / Njih dvoje u razgovoru, / Kad bi joj došli u pohode (*Klupa na Zrinjevcu,* SP, str. 514.)

(79) Kamo se djela, kamo je nestala / Noć, tajanstvena lipanjska noć, / Na Griču, tisuću devetsto trideset i treće, / Kad smo nas dvoje zaljubljenika / Sjedili na klupi, u kutu, zagrljeni, (*Lipanjska noć na Griču,* SP, str. 451.)

(80) A ja ne mogu da doviknem: / Najdraži cvijete moj // (Jer što bi prolaznici rekli?), / Nego se laganim korakom izgubim / Iza ugla, pa stanem. I kažem naglas: / Jelica, najdraži cvijete! (*Stihovi na poklon,* SP, str. 353.)

(81) (…) A njih se dvoje / Samo drže za ruke, i samo očima / Govore jedno drugome, bez riječi; (*Njih dvoje,* SP, str. 427.)

(82) Ove kitice umjesto ružā / savio ti je za rođendan / tvoj / *Tadjenka* (*Zlatne ptice doletjele,* ZV, str. 58.)

(83) Još jednom hoću da kažem, / Kako je sav moj život / Uza te priljubljen, ovijen / Kao bršljan oko hrasta (*Još jednom…*, SP, str. 475.)

Godine ljubavi iznjedrile su jezik koji samo njih dvoje razumiju (84). Nažalost, na tom putu česte su i prepreke, naročito kada je riječ o bolesti. Iščekuje on svoju dragu iz bolnice (85) i teško mu pada njezina nemoć, naročito jer mu je u mislima mlada i vesela Jela s kriškom naranče (86). Njega će biti sve dok je i nje (87), ali njegov se svijet ipak sruši njezinom smrću (88)(89), a Kolo Sreće prestaje se vrtjeti (90). Postoji još jedna pjesma u vezi s ljubavlju, no ona nema veze s Jelom i mogli bismo reći da se Tadijanović poigravao sedmercima, iskušavajući svoje pjesničko umijeće (91).

(84) Svake noći, svake noći, / Kad se spremaju na počinak, / Oni se zagrle i dugo šapću: / „Lepet krila! Lepet krila!“ (*Lepet krila,* SP, str. 489.)

(85) Ona već je tjednima u bolnici / I moli svog Isusa, nek učini da se / Što skorije vrati u svoj dom, / Gdje ju, raširenih ruku, / Očekuje Tadija… (*Duboko negdje…*, SP, str. 494.)

(86) Čuvši ovaj vapaj, pade mi na um / Davni sunčani dan, i djevojački lik, / I kriška naranče, i radosni glas: / „Da, hoćete li i vi?“ / I ne mogu dalje. (*Šezdeset i peta godišnjica,* SP, str. 495.)

(87) Dokle će glas moj / Odjekivati sobom? / Dok bude tebe! (*Haiku, II,* SP, str. 497.)

(88) Kad je ostao sam, / Činilo mu se da je mrtav. (*Bez tebe,* SP, str. 466.)

(89) Bilo je dobro do ovoga trena, / Kad se odjednom sruši sav Moj Svijet / I moje se oči zališe suzama / I skromna želja osta pusta želja. (*Pusta želja,* SP, str. 517.)

(90) Od devetnaesti travnja / trideset i treće / Vrtjelo se, vrtjelo / moje Kolo Sreće, / Vrtjelo se punih / sedamdeset ljeta / I najzad odprhnulo / sa ovoga Svijeta. (*Kolo Sreće,* ZV, str. 71.)

(91) Ljubav mi dolazila / I stala pred vratima: / U kuću nije ušla! (*Tri sedmerca,* ZV, str. 62.)

Temi pjesništva također je posvećen zavidan broj pjesama. Ipak su iza Tadijanovića godine pjesničkoga staža kojima se malo tko može pohvaliti. Oduvijek on prijateljuje s riječima (92), stoga je cijeli svoj život pretočio u stihove (93)(94). Pisanje pjesama bilo je pokušaj pronalaska odgovora na pitanja koja je postavljao samome sebi (95)(96), lutao je u Nepoznato (97)(98), čak i dok je ležao na bolničkom odjelu u Zagrebu (99). Sluteći ono što još nije zapisano (100), ponekad podsjećajući na čarobnjaka koji čita misli (101), ponekad tragajući za pravom riječi (102)(103)(104), pišući o onome što je običnim ljudima nezanimljivo ili ne obraćaju pažnju (105)(106)(107), uspio je on shvatiti velike životne istine (108). Nikada nije pisao po narudžbi[525], već po osjećaju (109), stoga si u pjesmama smije dozvoliti bunt i prijekor

[525] Pišući o književnosti pedesetih godina, Pavličić spominje krugovaše koji nisu pisali po društvenoj narudžbi (str. 172.), bojeći se ideologema (str. 177.).

(110)(111), pokazujući da su tek rijetki sposobni biti pjesnici (112). Spominjući jednog kineskog liječnika kojemu je poklonio pjesmu *Pozdrav šumi* i pitajući se što li je s njegovom pjesmom u Kini (113), uvodi nas u iduću temu koju smo prepoznali, a to je evokacija poznatih javnih osoba od kojih su mnoge, u to vrijeme, već bile preminule. U kakvoj je to vezi sa Zagrebom? Taj se grad pretvara u prostor šarolike pjesnikove imaginacije, reminiscencije i dubokih promišljanja o brojnim egzistencijalnim temama.

(92) *Otkako znam za sebe / S riječima prijateljujem* (*Prijateljstvo riječi, Epilog*, SP, str. 385.)

(93) Čitavi moj život / Složen je u pjesme, / I to će jedino / Ostati poslije mene! (*Čitavi moj život*, ZV, str. 70.)

(94) Onaj u prvoj stotoj zaželio je / Napisati posljednju pjesmu (*Onaj u prvoj stotoj…*, SP, str. 523.)

(95) Napisao je bio mnoštvo riječi, / Jednostavnih, poznatih, neznanih: / Pokušaj odgovora na pitanja / Postavljena samome sebi. (*Što može Čovjek*, SP, str. 520.)

(96) Drage moje riječi, / Mile moje riječi, / Što ćete mi reći, // Ako vas zapitam: / Dokle će moj život / Živovati s vama? // Riječi prstom prijete: / Blago se smješkaju, / Za uglom nestaju. (*Drage moje riječi*, SP, str. 524.)

(97) Pišući pjesme, / Svagda je odlutao / U Nepoznato. (*Haiku, V*, SP, str. 503.)

(98) Što bi trebalo / Da se zapiše / Kada se zna // A zapravo se / Ni ne zna (*Što bi trebalo*, SP, str. 421.)

(99) Otvore vrata i vide / On piše za stolom i brzo ih / Zatvore i pobjegnu / Pomislivši Bolesnik / Daleko mu kuća (*Otvore vrata…*, SP, str. 420.)

(100) na bijelome papiru / sluti on pjesmu / neispisanu (*Ako ih bude bilo*, SP, str. 447.)

(101) – Ne shvaćam odakle ovaj Nepoznati zna i što ja pomišljam. Ali, kažu, u pjesmi se može – sve. Pa to sad i ja vidim. D. T. (*U posjetima*, ZV, str. 67.)

(102) Uzalud se trudio, / Ne bi li uspio naći / Riječi koje iskazuju / Sva mučenja, sve trpnje / Jadnog mu života. (*Uzalud…*, ZV, str. 59.)

(103) – Riječi koje s toliko žudnje tražiš, / Pojavit će se, kada se ne budeš / Ni nadao da će te pohoditi: / One borave u Domu Tajnovitosti, / I malo je onih kojima se javljaju. / Jesi li možda ti jedan od odabranih? (*Dom Tajnovitosti*, SP, str. 454.)

(104) Složi pažljivo u red / Nježne, dirljive riječi / Jednu za drugom čitko / I pošalji ih u Svijet (*Čekajući prijatelja, Lem Kamen kazuje,* SP, str. 471.)

(105) Dadoše mi olovku i papir, / Gdje napisah ovo o oblacima. (*Oblaci, još jednom*, SP, str. 511.)

(106) Neznani čovječe, nikada / Neću saznati tvoje ime, / A ni ti nećeš znati / Da si ušao u svoju pjesmu. (*Neznani čovječe*, ZV, str. 74.)

Vidi u: Pavličić: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike* (navedene stranice). Mogli bismo isto uočiti i kod Tadijanovića koji je cijelo vrijeme *šenoinski* bio i ostao svoj.

(107) Svima poručujem: / Nitko od vas / Neće znati / Da je ušao / U moju pjesmu / Kao što sam / Ušao i ja, / A nitko me / Vidio nije. (*Poruka u vjetar*, ZV, str. 75.)

(108) Možda biste primijetili / Da je on prorok, onaj starozavjetni, / Koji je prozreo Svijet i zna / Da je Svijet ništa – pepeo i dim… (*Razgovor*, SP, str. 449.)

(109) (…) I tako mi / Otada Nepoznati Netko u meni / Bez prestanka šapuće: Napiši pjesmu, / Napiši pjesmu, zar ne znaš napisati / Pjesmu, tolike si napisao, ne možeš li / Još jednu… A Netko tom Nekome odgovara: / Molim te, čemu ga mučiš? Kao da ne znaš / Da on nikad ne piše po želji drugih, (*Tko zna, jesam li…*, SP, str. 441.)

(110) A ti hoćeš da se čuje i tvoj krik: / Mir Svijetu! Sloboda Svijetu! / I svakome na stolu kruh! (*Na stolu kruh*, SP, str. 406.)

(111) sada ste čuli što sve može / pjesnik napisati i potpisati / a da ga ne bude stid i još da kaže / ništavilo je budućnost sviju nas (*Pjesma*, SP, str. 476.)

(112) Da je lako, / Mogo bi svako, / Al nije lako / Pa ne može svako. (*Napisati pjesmu*, ZV, str. 77.)

(113) Ponekad se sjetim / Liječnika Cao De-Conga / I pomislim: Što li je / S mojom pjesmom u Kini? (*Što li je s mojom pjesmom u Kini*, SP, str. 403.)

U Tadijanovićeve pjesme, u pjesnikovu urbanu antropologiju, utkani su brojni književnici i slikari, poznate osobe iz umjetničkih i drugih društvenih krugova[526]. Neke je od njih „upoznao“ kroz prijevode njihovih djela[527], s nekima je prijateljevao za života dok su neki živjeli davno prije njega, ali je imao potrebu iskazati im divljenje i poštovanje. Ovdje ne bismo ulazili dublje u razloge posvete određene pjesme određenom čovjeku, stoga ćemo navesti da su pjesme posvećene: Preradoviću (114), Kloviću (115), Tagoreu (116), Leopardiju (117)(126), Kaštelanu (118), Lackoviću Croati (119), Šoljanu (120), Meštroviću (121), Krleži (122), Rabuzinu (123), Šenoi (124), Šopu (125), Hölderlinu (126), Rilkeu (126), Traklu (126), Frangešu (127) i Goyu (128).

---

[526] Čorkalo Jemrić to evidentira u sljedećem odlomku:

> „Posebno mjesto pripada književnim posvetama i sjećanjima, na Ivana Gorana Kovačića, Nikolu Šopa, Julija Klovića, Sašu Vereša, pobratima Josipa Berkovića, na *dragoga Silvija*, Krležu, Šenou, Prešerna, Tagoru, Orwella, Updika, Leopardija i druge, kao i temama o pjesničkoj profesiji i vokaciji. Gradeći mostove s duhovnim srodnicima različitih podneblja i epoha, pjevao je o umjetniku demiurgu i njegovoj poziciji u svijetu, o procesu nastanka pjesme, od gledanja i slušanja do kristalizacije u ekspresiji.“

Vidi u: Čorkalo Jemrić: Dragutin Tadijanović ili ispjevani život, str. 335-336.

[527] Primjerice, prevodio je djela ovdje spomenutih Goethea i Hölderlina, a isto je činio i s Novalisovim, Heineovim, Nezvalovim i drugim djelima. Vidi u: Isto, str. 323.

(114) Tvoj život nije bio uzaludan; / Pokoljenjima si namro pjesme / U kojima blistaju dragulji (*Pjesniku iz davnog doba, Preradoviću, o 150-godišnjici rođenja*, SP, str. 317.)

(115) Mi vam se klanjamo danas, / Nakon četiristo ljeta / Otkad na zemlji nema / Vašega tijela. / Al ima / Djelo vaše i spomen na život umjetnika (*Sjeni Julija Klovića*, SP, str. 359.)

(116) Imao je kosu i bradu bijelu kao runo janjeta, / A moja je kosa bila crna kao krilo gavrana / (…) / Moja je kosa danas bijela kao runo janjeta / A u srcu mojem i sad zvonko mu odjekuje glas. (*Sjećanje na Rabindranatha Tagorea*, SP, str. 373.)

(117) Neopazice ušao si u mlado moje srce / Koje u davno ono doba nije moglo / Ni slutiti da ćemo nas dvojica, Giacomo, / Potajno prijateljevati čitavi moj vijek (*Ad honorem et gloriam*, SP, str. 439.)

(118) Pomislih: Gdje li su jablani, / Oni iz tvojih pjesama, / Da pratnja ti budu i ovdje, / U pustoj vječnosti tvojoj? // No, sjetih se da je dosta / Srcu čovječjem malo ljubavi, / Kitica cvijeća, riječ prijatelja. (*Na grobu prijatelja, Uspomeni Jure Kaštelana*, SP, str. 443.)

(119) Kažem, recite mi, i pomozite / Da uzmognem naći prikladne riječi / Kojima se izriče dostojna hvala / I pohvala Stvarateljskoj Ruci, / Onoj koja umije nacrtati s v e: (*Slava umjetničkoj Ruci*, SP, str. 450.)

(120) Tonko moj, nikada više / Tebe s tvojim prijateljima / U našim sobama, u razgovoru / Kojemu je zauvijek kraj. (*U smrt Antuna Šoljana*, SP, str. 458.)

(121) Ugledam one Meštrovićeve figure, / Žute, bijele, iz mladih mu bečkih godina, / I sjetim se, kako je Meštar nudio / Vlasniku kuće da u zamjenu uzme / Drugu neku skulpturu, (*Pogled kroz prozor*, SP, str. 462.)

(122) Danas je Krležino, Njegov Rođendan, / Trebalo bi što zabilježiti, možda / Pjesmu. (*Jutros, sedmi dan srpnja…*, SP, str. 469.)

(123) Dragi moj Ivane, Ivane Rabuzine, / Vi znate da su neki već spomenuli sličnost / Između moje poezije i vašega slikarstva: (*Posvetnica*, SP, str. 472.)

(124) Šenoin karanfil nek cvate u vjekove! (*Šenoin karanfil*, SP, str. 474.)

(125) Što me podsjeća / Na prijateljevanje? / Šopov pijetao! // (…) // Zbogom, Zemljice! / Odoh ja po nagradu / Na Drugom Svijetu! (*Varijacije na temu: Pijetao Nikole Šopa*, SP, str. 482-483.)

(126) Zatvorit ću oči i šapnuti / Imena trojice: / Hoelderlin, Rilke, Trakl! / No, s kakvim srcem / Da ne spomenem / Moga Leopardija! / (…) // Dopustite mi, gospodo Poete, / Da vam obrišem s nogu prašinu! (*Kad bi me…*, SP, str. 488.)

(127) Trebalo bi, zna se, napisati / Pjesmu za značajnu godišnjicu / Svoga prijatelja, Ive Frangeša. (*Čestitka, 2*, SP, str. 505.)

(128) Hvala tebi i slava, / Dragi naš Edwarde Goyu! (*Uspomeni Edwarda Goya*, SP, str. 507.)

Zanimljivo je gdje su pjesme nastajale. Primjerice, *Sjećanje na Rabindranatha Tagorea* (116) nastaje na Trgu Republike 7/I, u Zagrebu 19. svibnja 1981. godine. Najveći se broj pjesama veže uz Gajevu ulicu 2a, u samom središtu Zagreba, gdje je Tadijanović imao stan, a

javljaju se i Ilica 26[528] te Mirogojska cesta 8. Iz svojih privatnih prostora (gdje možemo uključiti i Društvo hrvatskih književnika, odnosno uporišta zagrebačkih prostora gdje je šetao) on odlazi na Kaštelanov grob (118), putuje u Sloveniju (*Šenoin karanfil*)(124), ali i na „Drugi Svijet" (125), itd. U tome uočavamo kretanje iz jednog konkretnog zagrebačkog prostora u širi prostorni kontekst koji ne podrazumijeva samo ovozemaljsko nego i onozemaljsko čime pjesme dobivaju oznaku vječnosti.

Taj put na onozemaljsko prisutan je i u činjenici da su neki od gore spomenutih književnika i umjetnika pokojni što nas dovodi do teme smrti u C-fazi zagrebačkih pjesama. Iako smo ovu temu dosad prepoznali i u brodskim pjesmama, ali i u nekim ranijim zagrebačkim fazama, u ovoj je fazi ona gotovo dominantna. Ne čudi nas to, s obzirom da je Tadijanović u poznim godinama života (129) u kojima mu prijatelji pomalo umiru, a on se svakodnevno pita koji je dan njegov (130) – govoreći o životu kao *svjetiljci* (131), odnosno *svjetiljci ljubavi* (132), *svijeći* (133) ili čovjeku kao *crvu* (134) kroz metaforu. Obraća se prstenu (135) i nebu (136) ne bi li mu odali tajnu. Međutim, čini se da mu još nije vrijeme – tako mu barem kažu sveti Petar (137), jabuka (138) i glas (139). Za razliku od njih, potok mu ne želi ništa odati (140).

(129) (…) A ja sam / Do osamdeset rumenih ruža / Dolinom Svijeta hodio / Znajući da će jednom sunašce crno zapasti / I u moj mrak / Pa zatim opet sjati u novi dan / Svima na Svijetu (*Oduvijek…*, SP, str. 418.)

(130) Kad li ćeš uzeti / Čašu mi iz ruke? (*Ti koji mi daješ*, SP, str. 508.)

(131) Još ne dogorijeva / Moja svjetiljka. / Tko će je utrnuti / U rujanski dan? (*Četvrti dan rujna*, SP, str. 478.)

(132) Svjetiljka ljubavi / koju sam čitavi svoj vijek / nosio u rukama / pazeći pomno / da je ne ugasi ledena kiša / il nenadani vjetar / dogorijeva pomalo (*Svjetiljka ljubavi*, SP, str. 397.)

(133) Znam, kad mene više ne bude, / Neće ni bunara pokraj potoka. / Jedino on je zlato / Što blista iz moje mladosti, / I sjaj će mu biti ugašen / Kad moja svijeća dogori. (*Vrijeme je da se još jednom…*, SP, str. 492.)

(134) Kažimo da je crv ušao u Zemlju / Kroz vrata od zlata / I ruje li ruje dokle će / Nitko ne zna samo Onaj / Što stoluje iznad oblakā (*Crv zemaljski*, SP, str. 468.)

(135) A ja neću da ga pitam: / Prstene moj, dragi prstene, / Dokle ćeš ti meni sjati? / Kada ćeš me ostaviti? (*O prstenu*, SP, str. 519.)

[528] Tadijanović je isprva stanovao u Ilici 26 od 15. lipnja 1936., a od 2. prosinca 1976. useljava se u stan u Gajevoj ulici 2a, na prvom katu.

Vidi u: Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 591.

(136) Drago moje nebo, / Hoćeš li mi odgovoriti / Koliko nas ima na Svijetu, / Koji u ovom trenutku, / Zajedno sa mnom, / Gledaju tvoje plavetnilo / Između bijelih oblaka? (*Pitanja*, SP, str. 522.)

(137) Sveti mi Petar veli: / Sinko moj, / Koje je dobro / K meni donijelo? / Što ti se žuri? / Pričekaj! Red je ovdje / Ustaljen, to valjda znaš, / I vrati se natrag, / Na Zemljicu, / I čekaj svoj red. (*Popio sam*, SP, str. 484.)

(138) Gazit ćeš crnu zemlju kao i dosad, / Sve dok ti Ona s kosom ne sklopi oči. (*Što mi je šaputala jabuka*, SP, str. 493.)

(139) „Još ima vremena. Zastava vijori. / Miran budi, Tadija. Čekaju te – dvori!" (*Trebalo je…*, ZV, str. 61.)

(140) Prijane dragi moj, / Ti ne znaš to ni sam, / Koliko li si puta / Gazio ovom šumom / Slušajući moje / Bistro žuborenje. // Ali ti neću kazati / Kako će te još dugo / Pratiti šumor moj: / U srcu ćeš ga nositi / Kao tajnu o kojoj se / Ne govori nikome. (*Žubor potoka Kraljevca*, SP, str. 429.)

Znatiželjan je, ali se ne boji smrti jer je svjestan da je ona neminovna i da treba biti spreman (141). Boravak u bolnici i visoka životna dob utječu na stihove u kojima vjeruje da je upravo taj dan posljednji (142)(143). Na kraju krajeva, smrt može doći niotkuda (144). Razmišlja o tome koje bi bile njegove posljednje riječi (145) i kako ga roditelji ne bi mogli oplakivati jer ih nema (146). Zato u svojoj intimnoj molitvi, pod pseudonimom Lem Kamen, Boga moli samo jedno – da toga dana *sunce sja* i *čuju se ptice* (147).

(141) Nikada se ne zna, / Kad će ti gost doći, / Il u pol bijela dana, / Il usred crne noći. // Za doček spreman budi / U v i j e k. Em smo ljudi! (*Nikada se ne zna*, ZV, str. 69.)

(142) Tadeone, Tadeone! / Tebi bolnome, jadnom, / Ova zvona zvone. (*Haiku, I*, SP, str. 479.)

(143) Srce će moje zamalo postati kamen / I rasprsnuti se u nevidljivost / Pa ga doista neće vidjeti nitko (*Od iskona Svijeta*, SP, str. 422.)

(144) Znam samo jedno / Nije lako nije lako / Jer dok si na putu još // Može te ubiti grom / Iz vedra neba (*Zelenilo zemlje…*, SP, str. 417.)

(145) Koje su to riječi / Što ih na kraju života / Čovjek izusti nekome / Ili samome sebi? (*Koje su to riječi*, SP, str. 486.)

(146) Moj otac neće kriknuti, / Ni mati zaplakati, / Jer ih već odavna / Zelena krije trava. (*Zar bi trebalo…*, SP, str. 487.)

(147) Usliši me i daj milostivo / Kad mojem žiću stigne kraj / Nek sunce sja i čuju se / Ptice kao iz daljine / A moje tijelo neka nježno / Zagrli bijela sestrica Smrt. (*Očenaš Lema Kamena*, SP, str. 442.)

Smrt prikazuje kroz metaforu – kao *bijelu* (148) ili *crnu ženu* (149) ili o njoj govori ublaženo – kao o putovanju (150), odlasku u raj (151) ili činu sklapanja očiju (152). Motiv

zemlje povezan je sa smrću u nekim pjesmama – u *zemlju* odlazi (153), *zemlja* ga očekuje (154) jer vrijeme brzo prolazi (155)(156)(157)(158) i pitanje je trenutka (159).

(148) Nadire mrak / I govori mom srcu: / Kucaj, kucaj i dalje, / Sve dok ti / U pohode / Ne stigne / Bijela žena. (*Bijela žena*, SP, str. 467.)

(149) – Draga Ženo u crnini, / Zahvaljujem ti punim srcem / Za sve moje dane i noći / U kojima su nastale pjesme / Koje će živjeti i poslije mene / I poslije tebe, Crna Ženo! – (*Zahvalnica*, ZV, str. 57.)

(150) Nema ga više otputovao otišao (*Nema ga više…*, SP, str. 416.)

(151) Bome, i ona ode u maglu, / U Rajske dvore (*Na rastanku*, SP, str. 453.)

(152) Umro je tiho: / Sklopivši oči, sjeo je / Bogu na krilo. (*Haiku, IV*, SP, str. 501.)

(153) Moje se tijelo zarinulo u zemlju, (*Nema me, i krik se razliježe…*, SP, str. 452.)

(154) Pognuo je glavu / Sjećajući se godišta / Minulih u nepovrat: / Zemlja ga očekuje / Kao rođenog sina. (*Pognuo je glavu*, ZV, str. 60.)

(155) Vrijeme / Bježi kao mladi tat / I ne osvrće se (*Vrijeme*, SP, str. 460.)

(156) Ali, neopazice, / Stigoše nam godine / U pohode, naglo, (*Oproštaj s lišćem gledičija*, SP, str. 498.)

(157) Godine minu (*Haiku, III*, SP, str. 500.)

(158) I ne žali, Karlo, / Samac med mnogima, / Što i tvoja vrata / Već òtvori zima. (*Šesterci o Karlu*, SP, str. 465.)

(159) Ne znate da gledam // S prozora svaki dan. / A dokle – ne znam. (*Pješaci moji…*, ZV, str. 73.)

Tužan je Tadijanović kada razmišlja kako su poumirale njemu drage osobe – ljubav njegovog pokojnog prijatelja Ivana Gorana Kovačića (160), njegova nekadašnja ljubav, s kojom očito nije bio u kontaktu (161), prijatelj kojeg traži pogledom u nebo (162), svi njegovi prijatelji iz drage mu kavane „Dubrovnik“ (163)(164) koje bi i Jelica pozdravljala (165)[529]. Njih više nema, pjesnik je usamljen (166), ali svjestan – kada ni njega ne bude, život će i dalje teći svojim ritmom (167)(168) te se baš ništa neće promijeniti. Zagrebački prostori koji su zastupljeni u

[529] U svojoj knjizi Nemec spominje i kavanu, odnosno kult kavane kao bečko naslijeđe, ali i „autentični urbani prostor“ u kojem se odvijao društveni život.

Vidi u: Nemec, Krešimir: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 10.

U tom je, društvenom, kontekstu itekako moguće razumjeti Tadijanovićeve česte odlaske. Međutim, taj je djelić urbanog konteksta Zagreba dodatno oplemenjen asocijacijom na voljenu suprugu Jelicu čime prostor već citiranu Bachelardovu sintagmu „sretnog prostora“.

Vidi u: Bachelard: *Poetika prostora*, str. 22.

ovim pjesmama jesu stan u Gajevoj ulici 2a, kavana „Dubrovnik“ te Društvo hrvatskih književnika (DHK) koji čine svojevrsni trokut unutar kojega se događa pjesnikov život. Za te bismo prostore mogli upotrijebiti već spomenutu sintagmu Sablić Tomić „opunomoćeno mjesto memorije“[530] jer su u njima zgusnuta brojna Tadijanovićeva sjećanja. U njima je svakodnevno boravio i za njega su oni imali posebno značenje uzme li se u obzir Grgasova misao da je čovjek onaj koji „afektivno-kognitivno“ može redefinirati prostor[531] jer su stan, kavana i DHK bili mjesta intimnih susreta sa suprugom i prijateljima koji time postaju utkani u grad. Bez obzira što njih više nema, prostori su dobili posebnu značenjsku vrijednost za Tadijanovića.

(160) (…) jučer sahranjena / Goranova ljubav, Thea? (*Nema ih više*, SP, str. 352.)

(161) Iz novina je saznao za smrt / I da ima djecu i unuke… / Izrezao je njenu osmrtnicu / I spremio među svoje papire: / - Tako si, dakle, i ti zauvijek, / Nestala s lica zemlje. (*U smrt mlade ljubavi*, ZV, str. 53.)

(162) A sada, kad hoću / Da se spomenem / Onoga govorenja, / Pred očima se prikažu / Tanjuri i čaše, / A potom začujem glas / I nerazgovijetne riječi / Mladog prijatelja, / Pa se smiješim, smiješim / U lišće i u nebo. (*Jednom, već davno*, SP, str. 504.)

(163) (…) sjedim / U Kavani „Dubrovnik“ i pogledavam / Na svoj sat: trinaest sati i pedeset pet minuta; / Čekam one kojih nema, a bili su / Ovdje, sa mnom, svake nedjelje, / Mogu li reći: nekada, davno… (*Nekada, davno…*, SP, str. 512.)

(164) Jadni Tadija, opet je nedjelja, / A ti sjediš u kavani sâm, / Od jedan popodne pa dalje, / A prazni stolovi i stolice / Šapuću ti: Nisi sâm, nisi sâm, / I mi smo s tobom, jadni Tadija. (*Napisano u Kavani „Dubrovnik“*, SP, str. 518.)

(165) Molim, čujte me, moram ovo reći! / Sviju godina, otkako Jelica boluje, / Na odlasku bih joj kazao: / - Sad će jedan sat, / Idem u Kavanu! // A ona bi rekla: - Pozdravi ih, pozdravi sve! (*Što sam prijateljima govorio u Kavani „Dubrovnik“ 4. 4. 2004.*, SP, str. 516.)

(166) Oko njega nigdje nikoga. (*Kapi rose na ružama*, SP, str. 348.)

(167) Bit će tako i onda kad mrak proguta i nas (*Svjetla i sjene grada*, SP, str. 349.)

(168) I tako on, reklo bi se, razmišlja / Znajući i poslije njega ljuljat će se / Grančica na tihom povjetarcu / Ispod plavetnila neba. (*Ispod plavetnila neba*, SP, str. 506.)

Pjesnik se u Zagrebu često prisjeća svoga djetinjstva, još jednog „sretnog prostora“ (Bachelard), ali i onoga što su mu pričali o njegovu rođenju (169). Iz djetinjstva nosi motiv potoka (170) čiji bi žubor rado ponovno čuo, pogotovo kada je prikovan uz bolesnički krevet (171). U rezimiranju svog dugog životnog puta često osvanu motivi ptice (172), slike

[530] Sablić Tomić: *U osječkom Nutarnjem gradu*, str. 26.

[531] Grgas: O hrvatskom spacijalnom imaginariju, str. 51.

svakodnevnih poslova u rodnom selu (173), neslavnih zgoda s matematikom (174), često puta opjevanog vinograda (175), nesretnih (176) i sretnih ljubavi (177). Izmjenjuju se te slike sa sjećanjima na davnoga prijatelja Josipa (Jozu) Berkovića (178), na kojega Tadijanovića podsjećaju sačuvana pisma.

(169) Bila je, kažu, subota, / U jedan poslije ponoći, / Kada sam ja se rodio. / Istoga sam dana kršten / I dobio ime Karlo. (*O Karlu Četvrtom*, ZV, str. 72.)

(170) Kad sam ustajao, prije sunca, / Otišao bih se umiti na potok: (*Žanji me ruko, Sjećanje na mlade godine*, SP, str. 318.)

(171) Da mi je moći hoditi uz potok / I slušati njegovo tiho žuborkanje, / Gledati nad njim povijeno granje / I još jednom čuti lisnato šuštanje. (*Bolesnikova želja*, SP, str. 347.)

(172) U prosinačkoj noći / Bdijem i sjećam se / Davnog povratka ptice (*S pozlaćenom grančicom*, SP, str. 419.)

(173) Jesam li ja doista onaj / Koji je ljeti u Lúki / Kosio djetelinu / I nosio ju u ponjavcu / Preko potoka / Baciti u jasle konjima? (*Jesam li ja…*, SP, str. 521.)

(174) Ali moga profesora nije glava boljela / Što ni ja, ni ti, ne znamo matematiku. (*Satima sam stajao pred pločom*, ZV, str. 41.)

(175) I danju i noću tebe salijeću / Sjećanja na zavičaj u dalekom Svijetu: / U vinogradu, na brijegu, kada dozri grožđe, / Tko ga ono bere u plave posude? (*Diptih u plavom*, SP, str. 362.)

(176) Riječi koje vam je izgovorio / U listopadskom žutome danu / („Lijepa Vido…“ i sve ono drugo), / Zakopajte u dno tvrdoga srca (*U album*, ZV, str. 47.)

(177) A ti pomišljaš na proljetno davno / Zelenilo, na vrt u cvijeću, na ruže / Rumene koje su u njenoj crnoj kosi / Mirisale onog predvečerja / Kad si je ljubio u sjeni stare lipe. (*Pada snijeg*, SP, str. 360.)

(178) Ostadoše mi tvoja draga pisma / I pobratimska ljubav što još u srcu gori. (*Spomen na moga pobratima Josipa Berkovića (1905. – 1944.)*, SP, str. 405.)

Vrijeme je to prisjećanja na studentske dane u Zagrebu – počevši od šumarstva (179) koje će kasnije napustiti. Bili su to dani čestog boravka u blizini Zdenca života (180), druženja s prijateljima (181), nakon čega Zagreb postaje njegovim trajnim mjestom života i stvaranja (182). Pjesnik je često bolestan, što se daje iščitati iz stihova i iz mjesta nastanka tih redaka te nema puno želja – da mu je samo vratiti vitalnost (183) i da se barem može malo prošetati (184) kao što je to činio godinama prije. Topografske točke kao što su fakultet, Zdenac života, bolnica i Zrinjevac potvrđuju Tadijanovićevu analitičnost u flanerskom analiziranju urbanog zagrebačkog konteksta kojemu je priskrbio i vlastite uspomene.

(179) Nekada, 1926., u Botaničkom vrtu, / U mojoj pjesmi *Luđaci*, urlaše / Botanik znamenit: *Gleditsia triacanthos*! // A poslije šezdeset ljeta, u travnju 1987. / U Gajevoj ulici, ispred moga stana, / Zasadiše stabalce *Gleditsia triacanthos*! (*U sjeni mrke krošnje,* SP, str. 428.)

(180) Pozdravljam te, dragi *Zdenče života*, / (…) / Koliko li sam puta, student mladi, / Između činova kazališnih, znao / Staviti ruku na brončanu glavu, / Sagnuti se i hladnu vodu piti / Kao na šumskom dalekom izvoru! (*Pred Meštrovićevim* Zdencem života, ZV, str. 50.)

(181) U sjećanju mi, ponekad, / Javlja se slika trojice: / Jure i Mile i moja malenkost. (*Trojica,* SP, str. 496.)

(182) Sjećaš li se, teče / Već sedma godina / Otkako si došla / Da me u Zagreb odvezeš. (*Sjećaš li se, teče…, Razglednica iz Opatije (K. M.),* ZV, str. 45.)

(183) Da mi je ustati, naglo, / I popiti čašu hladne vode, / Nahukane, i sići niz brijeg, / Brzim korakom; sjesti pod stablo / Na klupu i gledati zapad / Sunca (…) (*Bolesnik sanja,* ZV, str. 40.)

(184) Ništa mi nije ugodnije / Nego u šetnji Zrinjevcem / Susresti dragog prijatelja, / I riječ, dvije, (*Ništa mi nije…,* SP, str. 485.)

O kakvim još temama piše Tadijanović proširujući svoju urbanu antropologiju u C-fazi zagrebačkih pjesama? Ironičan je prema malograđanštini (185), što smo uočili i u nekim njegovim ranijim brodskim i zagrebačkim pjesmama. Mogli bismo reći da je ironičan i prema samome sebi i godinama života (186). Međutim, ima tu i pjesama s velikom dozom samokritičnosti. Sram ga je jer se oglušio na zamolbu potrebite starice (187), ali još mu veću krivnju izaziva Jelin oprost u trenucima kada to nimalo nije zaslužio (188).

(185) Cijenjena gospoda tako, poslije puna / Dva sata mlaćenja prazne slame, / Stadoše se podizati od stola i jedan drugoga / Pozdravljati: - Do viđenja! Do viđenja sutra! (*Mrtva priroda, Crtež perom, 1994.,* SP, str. 463.)

(186) – A ja već u devedeset devetoj! (*Bez naslova,* ZV, str. 68.)

(187) Nepoznata stara žena u prolazu mu reče: / Imate li koji dinar za kruh, molim! // Sipila je sitna kišica, u Gundulićevoj, / Njemu se žurilo, nije se zaustavio, / I počeo se pred samim sobom pretvarati / Kao da nije shvatio riječi one žene (*Sipila je sitna kišica…,* SP, str. 447.)

(188) Kad sam te povrijedio svojim držanjem, / Nemilom šutnjom, / Hineći, pretvarajući se / Da je sve isto kao i prije, / Ti si otišla u svoju sobu / S pozdravom i smiješkom na licu. (*Ispovijest,* SP, str. 448.)

U jeku Domovinskog rata i krvoprolića kao univerzalne i svevremenske teme, iz stana u Gajevoj ulici, svog „sretnog prostora“, izražava svoje zgražanje (189) i prijekor (190), molbu da munja nebeska kazni ubojice (191) kako bi se krvoprolića konačno okončala. U svojoj tuzi obraća se i Bogu (*Gospodine moj*), čudeći se zašto ne reagira na zlo koje je snašlo *bijedne nevoljnike* (192). U takvim opasnim i tužnim vremenima ni flauta ne može zasvirati (193), a

pjesnik ju je namjerno personificirao kako bi dodatno naglasio užas i totalnost rata koji je utjecao na sva područja ljudskoga života. Za razliku od čovjeka koji oduvijek sije smrt, *crni kruh* zasad nikoga nije unesrećio niti *zavio u crno* (194). Međutim, uspoređujući mladog Tadijanovića i pjesmu *Danas trideset pete* s ovim mudrijim i životno bogatijim, Čorkalo Jemrić prepoznaje pjesnikov dugi put „na kojem je izgubio iluziju da će pjesničkom riječi očovječiti nečovjeka koji proizvodi sredstva za ratovanje i uništenje“[532].

(189) Riječi su moje preslabe za taj užas, / Za strahote mučenja, ubijanja, pokolja. (*O riječima,* SP, str. 444.)

(190) A onima tamo s istoka i s gore / Čarne (ime im se nikad ne spomenulo!), // Samilosni pogled svoj baci: Bijednici! (*Pjesanca svetome Vlahu u Dubrovniku,* SP, str. 464.)

(191) Čuj me, Munjo nebeska! / Sažeži ubojicu! / Pretvori ga u crni pepeo! (*Molba Munji nebeskoj,* SP, str. 445.)

(192) Gospodine moj, zar si doista / Božansku svoju glavu odvratio / Od nas bijednih nevoljnika / Pa nećeš ni da nas vidiš / Ni da čuješ? (*Gospodine moj, zar si doista,* SP, str. 446.)

(193) „Kraj tolikih gomila / Na križ raspetih, / Zaklanih, mrtvih, / Misliš li da mogu / Drukčije, zar misliš…?“ (*Jecaji flaute,* SP, str. 473.)

(194) Crni kruh nije još nikoga zavio / U crno (*Kruh s medom,* SP, str. 461.)

Tadijanović je promatrač koji opisuje svakodnevicu – običnog vrapca (195), dječaka koji hrani golubove (196), nezgodu sa šeširom (197)… U stihove je pretočio i uspomenu na stan u kojemu je živio više od 40 godina (198), slučajnog prolaznika (199), svakodnevicu priprave doručka koji se mahom sastoji od raznih vrsta lijekova (200), odmor u sjeni Sovskog jezera (201) i pogled na križ (202) zbog kojega si postavlja gotovo filozofsko pitanje – tko je uistinu na križu: onaj tko je davno umro ili tko živi, ali cijeloga života nosi svoj križ?

(195) Ne dirajte me, ne dirajte me, / Zaživkao je vrabac / Slijetajući / U zanjihanost / Žutih vrba. (*Nemojte me dirati,* SP, str. 459.)

(196) Kroz prozor vidim dječaka / Od kojih sedam godina, kako / Neprestano trčkara i baca neko / Zrnje golubima ispred sebe, bilo ih je / Sedam, sedam ih bilo, ako se / Ne varam. (*Kroz prozor vidim…,* SP, str. 513.)

(197) Dok sam se vraćao / Iz Društva književnika, / Prelazeći Trgom, / Vjetar mi odnio šešir / I njime se poigravao / Kao sa djetetom. (*Čestitka, 1,* SP, str. 499.)

(198) Predao sam ključeve staroga svog stana: / Njima sam ga otključavao / I zaključavao četrdeset ljeta, i više; (*Predao sam ključeve…,* ZV, str. 46.)

[532] Čorkalo Jemrić: Dragutin Tadijanović ili ispjevani život, str. 336.

(199) Tko prolazi pokraj moje kuće / I na prozor pogledava moj? / Zar mislite da ne znam? (*Tko prolazi…*, ZV, str. 63.)

(200) Sâm sebi priređujem doručak / Već nekoliko godina. (*Doručak*, SP, str. 515.)

(201) I ti ćeš, dragi prijatelju, ovdje / U mojoj sjeni uvijek naći / Odmor svom tijelu, svome srcu, (*Stihovi na Sovskom jezeru u Dilj-gori*, SP, str. 52.)

(202) Gospodine, tko je na križu? / Ti koji si izdahnuo / Prije dvadeset stoljeća, / Ili ja koji ležim nemoćan, / Slomljen, izgubljen, / Pa čim svrnem pogled, / Ugledam na križu tebe? (*Križ*, ZV, str. 64.)

4.1.3. Pjesme *o/u* Rabu

Nakon brodskog i zagrebačkog ciklusa, analizirat ćemo pjesme nastale *o/u* Rabu. U prethodnom smo poglavlju vidjeli da je pjesnik često ležao u bolesničkoj postelji, zbog čega je, kako i sam kaže, boravio u Klimatskom lječilištu u Rabu upravo u svibnju i lipnju 1954. godine.[533] Tada nastaje „ciklus pjesama *Intimna izložba crteža iz Raba* (29. V. 1945.)“[534] koja će biti objavljena iduće godine, „kao separat (700 primjeraka“ iz 301. knjige *Rada* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“.[535] Da mu inspiracije nije nedostajalo, dokazuje Tablica 4.

---

[533] Na istoj stranici pjesnik bilježi sjećanje na svoje bolesničke dane ondje:

> „Bolesnici su imali svoj red: svaki dan, poslije doručka i ručka, čamcem su bili prevezeni na Frkanj, na kupanje; tamo je bila nova, lijepa zgradica, a kraj nje dugi drveni stol s klupama. Sve pod borovima, u hladovini. Bilo je još jedno mjesto, gdje sam gotovo danomice boravio: Komrčar, jedinstveni park na čitavom Jadranu; šetao sam svim stazama, sjedio na svim klupama.“

Vidi u: Tadijanović, Dragutin: Pogovor, u: Tadijanović, Dragutin: *Rabske pjesme*, Adamić, Rab - Rijeka, 2005., str. 105.

Zapažamo da, usprkos razlogu dolaska u Rab (bolest!), Tadijanović nije klonuo duhom, već mu je i ovaj prostor omogućio biti radoznalim šetačem koji u naizgled običnoj svakodnevici pronalazi inspiraciju za svoje stvaralaštvo.

[534] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 574.

Taj ciklus Jemrić Čorkalo smatra ne samo značajnim nego i prijelomnim

> „najprije zato što je nakon dugotrajne pjesnikove šutnje kao živo vrelo potekao poetski slap od trinaest kratkih pjesama napisanih u samo jednome danu, a i zato što se upravo s tim ciklusom otvara intrigantno područje pjesniku tako dragih primorskih i morskih motiva“.

Vidi u: Čorkalo Jemrić: Dragutin Tadijanović ili ispjevani život, str. 333.

[535] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 575.

Tablica 4. Pjesme *o/u* Rabu

	Naslov (podnaslov) pjesme	Izvor	Godina nastanka	Pjesnikova dob	Konkretniji prostorni podaci
1.	*Sretoh jutros… ruže*	SP	1954.	49	Park Komrčar
2.	*Bio sam kao i ti*	SP	1954.	49	Frkanj
3.	*Što će se desiti „one večeri“*	SP	1954.	49	Frkanj
4.	*Tiho plakanje*	SP	1954.	49	Frkanj
5.	*Hiljade mrtvih i ja*	SP	1954.	49	Frkanj
6.	*Nevidljive ptice*	SP	1954.	49	Frkanj
7.	*Daleko*	SP	1954.	49	Frkanj
8.	*Dva groblja*	SP	1954.	49	Frkanj
9.	*Jednostavan život*	SP	1954.	49	Park Komrčar
10.	*Oranje mog oca*	SP	1954.	49	Park Komrčar
11.	*Budući pjesnik*	SP	1954.	49	Park Komrčar
12.	*Poruka iz daljine*	SP	1954.	49	Park Komrčar
13.	*Okrugli kameni stol*	SP	1954.	49	Park Komrčar
14.	*P. S.*	SP	1954.	49	Klimatsko lječilište
15.	*Slike još nenaslikane*	SP	1954.	49	Park Komrčar
16.	*Posljednja noć moga prijatelja*	SP	1954.	49	*neodređeno*
17.	*Slušajući šumorenje hrasta*	SP	1970.	65	Park Komrčar
18.	*Može li čovjek…*	SP	1970.	65	Park Komrčar
19.	*Blaženi koji počivaju…*	SP	1970.	65	Park Komrčar
20.	*Prepoznavanje*	SP	1970.	65	Park Komrčar
21.	*Pjesmica za veliku i malu djecu*	SP	1970.	65	Park Komrčar
22.	*Vezan za zemlju*	SP	1970.	65	Park Komrčar
23.	*Mladić djevojci koje nema, I*	ZV	1972.	67	Frkanj
24.	*Mladić djevojci koje nema, II*	ZV	1973.	68	Frkanj
25.	*Dva se odmaraju galeba*	SP	1973.	68	Palit
26.	*Kako li godine odlaze*	SP	1973.	68	Palit
27.	*Tako bješe, bane Jurislave*	SP	1973.	68	Frkanj
28.	*Smiješak neba*	SP	1973.	68	Frkanj
29.	*Ljudski vijek*	SP	1974.	69	Park Komrčar
30.	*Početak pjesme*	SP	1974.	69	Frkanj
31.	*Godinama sam dolazio…*	SP	1974.	69	Frkanj
32.	*Oborim li glavu…*	SP	1974.	69	Frkanj
33.	*Riječi zahvalnosti Suncu*	SP	1975.	70	Park Komrčar
34.	*Zapisano pod mojim drvetom*	SP	1975.	70	Park Komrčar
35.	*Tragovi*	SP	1975.	70	Park Komrčar

36.	*Želiš li napisati pjesmu…*	SP	1975.	70	Park Komrčar
37.	*Prijatelju moj…*	SP	1975.	70	Park Komrčar
38.	*San*	SP	1975.	70	Frkanj
39.	*Opet ste u dalekom Svijetu…*	SP	1975.	70	Park Komrčar
40.	*U šumi, s leptirom*	SP	1978.	73	Park Komrčar
41.	*Pro domo*	ZV	1978.	73	Park Komrčar
42.	*Tajna sjenovite klupe*	SP	1979.	74	Park Komrčar
43.	*A ja se vratih žalostan*	SP	1981.	76	Frkanj
44.	*Oproštaj*	SP	1981.	76	Frkanj
45.	*Ali nije bilo nikoga*	SP	1981.	76	Park Komrčar
46.	*More u meni*	SP	1982.	77	Suha Punta, Hotel Carolina
47.	*Gorki život iseljenika*	SP	1983.	78	Suha Punta, Hotel Carolina
48.	*Rosopas*	SP	1984.	79	Suha Punta, Hotel Carolina
49.	*Ljudsko govorenje*	SP	1984.	79	Suha Punta, Hotel Carolina
50.	*Kako je ono bilo…*	SP	1984.	79	Suha Punta, Hotel Carolina
51.	*Sunce žarko, molim te…*	SP	1984.	79	Suha Punta, Hotel Carolina
52.	*Povratak u svoj dom*	SP	1984.	79	Suha Punta, Hotel Carolina
53.	*Mjesec u posjetima*	SP	1986.	81	Suha Punta, Hotel Carolina, soba 334
54.	*Federico García Lorca*	SP	1986.	81	Suha Punta, Hotel Carolina, soba 334
55.	*Rasipni sin*	SP	1987.	82	Suha Punta, Hotel Carolina, u šetnji kraj mora
56.	*I šutiš kao zemlja*	SP	1987.	82	Suha Punta, Hotel Carolina, soba 334
57.	*O krilatom konju*	SP	1987.	82	Suha Punta, Hotel Carolina
58.	*Očaj ostavljene žene*	SP	1987.	82	Suha Punta, Hotel Carolina

59.	*Možda*	SP	1987.	82	Suha Punta, Hotel Carolina
60.	*Gozba*	SP	1987.	82	Suha Punta, Hotel Carolina

Uvidom u Tablicu 4., vidimo da je 60 pjesama nastalo u 33-godišnjem razdoblju od 1954. do 1987. godine, pri čemu je prvih 16 pjesama nastalo iste godine – 1954. Izmjenjuju se i mjesta *o/u* kojima pjesme nastaju pa se spominju: Park Komrčar, Frkanj, Klimatsko lječilište, Palit, Hotel Carolina, a u jednom slučaju nije određeno o kojem je dijelu grada Raba riječ. U daljnjem tekstu otkrit ćemo teme o kojima piše Tadijanović u svojoj „rapskoj fazi".

Prvih trinaest pjesama označeno je rimskim brojevima od I. do XIII., a četrnaesta pjesma ima naslov P. S. Sve su dijelom *Intimne izložbe crteža iz Raba*[536], a posvećene su pjesnikovoj Jeli. Nije neobičan izraz „crtež" pogledamo li sadržaj i formu tih pjesama. Dovoljno su kratke da bi stale i na razglednicu, a sadržajno je riječ o upečatljivim lirskim minijaturama. U vezi s tim pjesmama, Frangeš kaže da je riječ o „dopisnicama" koje su opskrbljene podacima čime pjesnik „potvrđuje nekoliko bitnih istina: živjeti znači komunicirati s bližnjima, rodbinom, prijateljima (pa i neprijateljima)"[537]. Iako „gotovo cijelu zbirku prožima specifičan duh Mediterana"[538], ne znači da je pjesnik okupiran samo jednom temom.

Daleko od svojih najbližih, pjesnik ih približava, osjeća i sjeća ih se u Rabu[539], gradu koji je moguće promatrati kao Tadijanovićev „sretni prostor stvaranja" i iz kojega misaono putuje u druge „sretne prostore". Upravo bismo zato, kao prvu temu, izdvojili onu s motivima obitelji, djetinjstva i zavičaja koji se međusobno isprepliću. Daleko od svoga Rastušja,

[536] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 243.

Na navedenoj stranici, pored naslova tog ciklusa (*Intimna izložba crteža iz Raba*) stoji i podatak da su načinjene u Uvali Sv. Eufemije 29. 5. 1954. od jutra do večeri, a napisane kao poklon za Jelu Tadijanović.

[537] Frangeš, Ivo: Čarolije Tadijanovićeva pjesništva, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 48.

[538] Novak, Slobodan: Sunce kroz oblake, u: Tadijanović, Dragutin: *Rabske pjesme*, Adamić, Rab - Rijeka, 2005., str. 8.

[539] Scotti, Giacomo: Dragutin Tadijanović i u znaku mora, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 257.

Tadijanović u srednjim i kasnijim godinama svoga života, u susretu s gospođom koji nosi crvene ruže, vidi svoju majku (1) čime se ponovno potvrđuje putovanje iz prostora u prostor, odnosno u „sretni prostor“ Rastušja i djetinjstva. Majka je prisutna i u pjesmi koju je posvetio svom prijatelju Otonu Glihi, slikaru. Prisjeća se njegovih primorskih pejzaža, ali i zamišlja kako su članovi njegove obitelji na slikarskom platnu. Dok Tadijanović govori što će se sve naći na slikarskom platnu, zapravo pred recipijenta podastire svoje pjesničko platno, oslikavajući ga posebnim vizualnim pjesničkim slikama, vješto poput slikara (2). Pored majke, javljaju se i motivi oca i oranja. Retoričko pitanje na kraju pjesme nosi tugu i bolnu refleksiju da oca više nema (3). Na ove se nostalgične evokacije najmilijih nadovezuje i slika bake, pohranjena još od dječačkih dana, kako s malim Dragutinom ide u Glogovicu. Baka je čest i omiljen motiv u njegovih ranijih pjesama, a Rab je mjesto, odnosno prostor-podsjetnik na voljene osobe (4). S obzirom da su svi oni sada pokojni, susret s rapskim grobljem razotkriva ga u posvemašnjoj emotivnosti – iako imena rapskih pokojnika može čitati kao u „knjizi povijesti“, u Rastušju bi suze kapale na travu jer ondje su – njegovi (5).

(1) Sretoh jutros ženu staru, / U crnoj marami. (Sjetila me / Moje majke…) U rukama smežuranim / Držala je rukovet ružā / Crvenih, i svježih / Od rose. (*Sretoh jutros ruže,* SP, str. 244.)

(2) Ona će ti reći: Da, ja sam njegova / Mati. A onda ćeš, poslije ručka, naslikati nju, / Njezine dobre oči koje su, davno već, gledale / Moje korake prve, a sada u njima nema / Ni súzā: (…) / (…) / Zatim ćeš, već te vidim, / Prešavši preko potoka, otići / Pod brdo i popeti se, strmo, ispod hrastova, / U vinograd, i slikati, sa svih strana / Slikati: vinograd na brijegu, žitno polje, / Osamljeni hrast, povratak s paše, zapušteno / Groblje, kosce, vrbe na livadi, seosku djevojku, / Žetvu, plug i konje kako oru zemlju. (*Slike još nenaslikane,* SP, str. 258.)

(3) Drveni plug vuku krave, a za njima / Gazi orač, polako, i katkada samo / Vikne: Šarulja, Rumenka. Sjećam se / Svoga oca i njegovih povika na konje / Kod oranja, i dubokih brazda: rodne / Zemlje. Gdje je oranje i gdje je / Glas moga oca? (*Oranje mog oca,* SP, str. 253.)

(4) Kako je ono bilo, u davno / Dječačko moje doba, prije godinā / I godinā, kad sam, na blagdan / Svetoga Roka, sa svojom bakom / Išao u goste pješice u Glogovicu, / (…) / (…) a moja je baka / I meni kupila licitarskoga konja / I tri oblizala, i popio sam čašu / Šerbeta prije no što smo krenuli / Kući u Rastušje, baka s molitvenikom, / A ja s konjem i oblizalima / Koje ću dati sestrama i bratu, / A ja ću na svome konju jahati / Oko čitavog Svijeta i samo se zaustaviti / U Taormini, gdje živi dječarac / Što svoju baku voli kao i ja… (*Kako je ono bilo…,* SP, str. 400.)

(5) I ovdje, u Rabu, ima / Groblje. Kao u Rastušju. / Ali tu čitam imena mrtvih / Kao u knjizi povijesti. A tamo / Suze mi kaplju na travu pod kojom / Spavaju mrtvi. Moji mrtvi. (*Dva groblja,* SP, str. 251.)

Putem motiva groblja, moguće je prijeći na iduću njegovu rapsku temu, a to je smrt pri čemu je moguće zaključiti da je Rab također prostor koji ga potiče na stvaranje refleksivnih pjesama. Šimundža u rapskim pjesmama prepoznaje ovu temu kao glavnu preokupaciju.[540] U ovim pjesmama prepoznajemo prirodnu smrt ili nasilnu, tj. ljudskom rukom prekinutu. Svjestan je pjesnik prolaznosti života jer nitko nije zauvijek mlad (6), a smrt se svakodnevno približava (7). Smrt je *sestrica* koja nam *nježno* zaklopi oči (8), a *zemlja* mati koja nas zauvijek prima u svoje krilo (9). Bez obzira na ovaj eufemiziran izričaj, pjesnik je znatiželjan i pita se koliko će još dugo poživjeti, ali odgovora nema (10). Pitanje jest je li njemu, koji godinama dolazi u Rab, ovo posljednji put da je ondje (11).

(6) Ti koji ćeš živjeti / U patnjama srca, još dugo / Poslije mene, znaj, / I moja su krila / Šumorila i cvijeće / Mirisno mi cvalo. / I ja sam bio, kao i ti, mlad. (*Bio sam kao i ti,* SP, str. 245.)

(7) Kako li nam godine / U nepovrat odlaze! / Sve se manje vidimo. / Sve se manje čujemo. / A nebesa nam se / Približuju sve više, / S oblacima vunastim: (*Kako li godine odlaze, Razglednice iz Raba, II (V. K.),* SP, str. 327.)

(8) Čovječe koji koračaš zemljom / Za plugom ili u knjižnici sjediš / Nad mudrom knjigom tebi je znano // Kako se sunce rađa i mjesec i zvijezde / (…) // Ali se najednom podignu oblaci / Pa pljušte kiše i dođu glad i pomor / A zatim sunce životvorno opet // Zasja i u tebi probudi nadanja / No oči tvoje što su Svijet gledale / Zaklopi nježno sestrica nam Smrt (*Ljudski vijek,* SP, str. 332.)

(9) Prije nego sjedoh za stol / Crveni na kojem pišem, / Ležao sam, poleđice, / Ispod visokih borova; / Satima sam promatrao / Nebesa vedra, svijetlomodra, / Mišljah: koliko je ljudi, / U vijecima prohujalim, / Kao i ja sada, ovdje, / U nebo pogled upiralo, / A ono se samilosno / Smješkalo svakom sinu zemlje / Kao što se smiješi i meni… / Kao što se i tebi smiješi… / Dok i nas ne primi mati zemlja / U svoje krilo… zauvijek. (*Smiješak neba, Razglednice iz Raba, IV (Ž. I.),* SP, str. 329.)

(10) Oborim li glavu k zemlji / Vidim travu zelenu travu / I pitam se koliko će još ljetā / Gledati moje oči travu / Zelenu travu a ona / Samo šuti i ljulja se / Na vjetru a ni on neće / Ništa da mi kaže / Nego samo suši u očima suze. (*Oborim li glavu…, Razglednice iz Raba, VII (Ž. I.),* SP, str. 335.)

(11) Pa tako i on koji godinama dolazi / Na ovo mjesto možda ni ne zna da je / Posljednji put ovdje a to je dobro kaže / To je dobro hvala dragome Suncu (*Oproštaj,* SP, str. 383.)

[540] Šimundža, Drago: Pjesnički svijet i religiozne tišine Dragutina Tadijanovića, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 73.

Osim prirodne smrti, pjesnik tematizira i onu do koje dolazi zbog zle ljudske prirode, sklone ratovima i krvoprolićima. U kontrastu su život i smrt jer dok je s jedne strane Tadijanović koji šeće i živi, s druge su žrtve rata, u svojim grobovima (12) – nije li ta tragedija opomena svima koji se laćaju oružja? Čovjek oduvijek ratuje, mijenjaju se oružja i načini ubijanja (13), ali je u ljudskoj prirodi toliko zla i nečovječnosti da se pjesnik s razlogom pita tko je zvijer, a tko čovjek (14). Ističe licemjernost čovjeka koji ubija, ali bi i dalje k zvijezdama dizao pogled. Retoričkim pitanjima pjesnik nastoji probuditi recipijenta, svjestan i tužan zbog nepopravljive ljudske prirode. Nakon toliko zla koje čovjek učini, može li i dalje uživati u nečem tako nevinom i jednostavnom poput *šuma vjetra* ili *pjevanja ptica*? (15). Je li pjesnik taj koji ima moć poviknuti da ga svi čuju i da ubijanja prestanu (16)?

(12) Ovdje su hiljade ljudi / Poginuli. I sad leže / Pod mramornim pločama, / S rednim brojem i imenom / Već zbrisanim od kiše. A ja / Među stablima šetam, još živ. (*Hiljade mrtvih i ja*, SP, str. 248.)

(13) Danas vidjeh sijača / Na oranici i čuh motike / Zvek. Kao u mladosti mojoj. / Il kao u doba Pindara. U krajini nepoznatoj / Spremaju bombe atomske. Život / Jednostavan. (*Jednostavan život*, SP, str. 252.)

(14) Ima na svijetu šuma / Kojom prolaze zvijeri / I čovjek s nožem i puškom. / Tko će odgovor dati: / Što je zvijer, a što čovjek? / Čovjek će reći: „Čujte! / Ja sam gospodar svijeta, / I tko se meni opre / U mojoj naći će ruci / Smrt, života svoga kraj!“ / Mudra će lisica na to: / „Čovječe plemeniti, / Veću bi pokazao moć / Da ne siješ smrt oko sebe / Nego da jednako voliš / I ljude i zvijeri, sav svijet.“ / Al čovjek sluša samo svoj glas, a ne glas zvijeri, / I šumom ide, i vreba – / Dok ga ne pogodi metak / Nevidljive puške. (*Pjesmica za veliku i malu djecu*, SP, str. 324.)

(15) Može li se u susjedstvu / Ili u dalekoj zemlji / Ići s rukama krvavim do lakata / I s nožem u zubima, / A k zvijezdama dizati pogled / Ljudskih očiju? Može li čovjek / Još uvijek da podnosi / Bijedu, poniženje, zločin, / I da se raduje novim pokoljenjima, / I da sluša šum vjetra / I pjevanje pticā? (*Može li čovjek…*, SP, str. 321.)

(16) (…) Možda to u meni / Tajanstveni neki glas, nečujan bilo kome, / Govori: „Preni se, prijatelju, i zaviči / U svijet, neka čuju sveci, i neka čuju // Krvnici. Nije li već dosta / I krvološtva i molitava?“ / Blaženi koji počivaju pod pločama, / U zelenilu, davno zaboravljeni, / I ne gledaju planine, i ne slušaju / Hučanje mora, i čovjekov plač. (*Blaženi koji počivaju…*, SP, str. 322.)

Međutim, ne umiru samo ljudi, umire i priroda na koju je pjesnik, odrastao u rastuškom okruženju, osjetljiv još od najranijih dana. Pjesnik je personificirao stablo koje je tiho plakalo jer su dvojica došla sa sjekirama kako bi uništili mlada stabla. Time Tadijanović ukazuje da je i priroda živa – sve dok joj ne presudi ruka čovječja. Taj je motiv ruku, koji ovdje nije eksplicitno izražen, ali se može iščitati iz konteksta, čest u Tadijanovićevoj poeziji. Ruke su one koje stvaraju, ali i koje uništavaju (npr. u *Večeri nad gradom*). Na kraju krajeva, ne stvara

li pjesnik svojom rukom? Vjerujemo da ga zato još više pogađa razaranje (17). Nečija je *pakosna ruka* također presudila mladom boru, ostavivši mu vršak da visi (18), a da to nije izoliran slučaj ljudske pakosti prema prirodi pokazuje još jedna pjesma u kojoj deblo zaziva grom – neka ga spali i skrati mu muke (19).

(17) Dvojica dođoše za sjekirama / Oštrim, i sasjekoše / U korijenu dva drveta mlada: / Do neba se čulo / Tiho plakanje stabla / Oborenog, u lišću. Samo ga ne čuše / Oni sa sjekirama. (*Tiho plakanje,* SP, str. 247.)

(18) Jutros sam pošao u šetnju kroza šumu / (…) // Kad iznenada najednom stadoh začudih se / Nećete vjerovati pakosna nečija ruka / Neljudska reći bi se moglo slomila mladi bor / Koji je pored staze tek počeo rasti vitak i zelen // Slomila ga i ostavila vršak da mu visi / Nemoćno uza stabalce što ostade kljasto / Bezdušna ruka prokleta bila tako bi rekli / Moji stari a ja se vratih sa šetnje žalostan (*A ja se vratih žalostan,* SP, str. 382.)

(19) Cvrčci su neumorno gudili ljetnu pjesmu, / „Svoj trohej zaglušljivi…“, u krošnjama. / A deblo, bez krošnje, osamljeno, uzalud / Pružalo batrljak uvis moleći: „Nek me spali / Grom, kad nitko neće da me iz zemlje iščupa / Da me nema!“ (*Tako bješe, bane Jurislave, Razglednice iz Raba, III (J. K.),* SP, str. 328.)

Pjesnik je personificirao hrast, pišući u njegovo ime u prvom licu. Tolika desetljeća ili stoljeća proveo je na istom mjestu i toliko toga doživio. Nije li to možda ipak naš pjesnik koji motivom hrasta želi istaknuti svoju trajnost, mudrost i osjećaje, ali i svijest o prolaznosti. U tom trenutku pjesnik ima 65 godina.

(20) Ja sam drvo, krošnjato drvo, u lišće / Odjeveno, od proljeća do jeseni. / A negdje u daljini, znam, čeka me posljednja / Jesen, u žutom, u crnom lišću, u mraku. (*Slušajući šumorenje hrasta,* SP, str. 320.)

Tadijanović se često obraća Suncu (22)(23) koje bilježi velikim početnim slovom (21)(22) iz poštovanja. Ono mu zacjeljuje rane (21) i omogućilo mu je sve ove godine života, stoga pjesnik pokazuje zahvalnost. Ipak, moli ga da mu podari još koju godinu kako bi mogao uživati u ljubavi sa svojom Jelom (23). Ranije je Maroević ustvrdio da Tadijanovićevo sunce uvijek ima „dimenziju trajnosti, vječnosti, odnosno utjehe za zemaljske patnje“[541].

[541] Maroević, Tonko: Sunce na stranicama: Samo jedan motiv Tadijanovićeva pjesništva, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 269.

(21) Kako sam sve više osjećao Sunce / Da mi između lišća u guštiku stabala pruža / Nevidljive svoje tople ruke nestajale su / I kao zacjeljivale rane u mom srcu / Što ih je donosio život u dugom trajanju (*Ali nije bilo nikoga*, SP, str. 384.)

(22) OČE SUNCE, hoću još jednom / Da razgovaram s tobom / Kao rasipni sin poslije tolikog / Živovanja pod okriljem tvojim / I da ti zahvalim na svjetlosti / Koja obasjavaše moje dane, / Moju glavu, moju ruku, moj stol, (*Riječi zahvalnosti suncu*, SP, str. 337.)

(23) Sunce žarko, molim te, daruj mi / Još jedno ljeto, il dva, il sedam, / Ako te je volja, da se uzmognem / Kao ptica spuštati na more: / Pod stoljetnim stablima gledati, / U sjeni, blažen, kao uvijek, / Njezino lice, smiješak ljubavi. (*Sunce žarko, molim te*, SP, str. 401.)

Općinjen je Tadijanović leptirom (24), ali i pticama. One, drugima nevidljive, a među granama skrivene, ne mogu umaknuti pjesnikovu oku jer on je onaj koji sve vidi i svakoga čini vidljivim i vječnim uvrsti li ga u svoje stihove (25). Obraća se i lastavicama[542] i moli ih za uslugu što samo govori koliko ih cijeni (opet taj odnos prema prirodi) čim ima molbu kakva se može povjeriti samo prijateljima. Moli ih da cvrkuću dok se na prozoru ne pojavi njegova draga čije ime skriva iza osobne zamjenice pisane velikim slovom – Ona (26).

(24) U šumi, na čistini, / Mirno sjedim, u suncu, / (…) // (…) A žuti žuti leptir / Najprije me oblijeće // Pa se zatim spusti / Na golo moje koljeno / I miruje, sa mnom, // Beskrajno dugo: / Možda mu se čini / Da sam ja Zemlja. (*U šumi, s leptirom, Nikoli Šopu za rođendan*, SP, str. 350.)

(25) Pod borom, kraj mora, / Sjedim i pišem pjesme. / A ptice, u granju skrivene, / Ne znajući za me, pjevaju / I pjevaju… i uđoše / U moje stihove. (*Nevidljive ptice*, SP, str. 249.)

(26) Lastavice, mile moje lastavice, / Govorim vama. Čujete li / Moje riječi? Odletite; / Preko gorā odletite na prozor kuće / Ispod brijega. I cvrkućite, cvrkućite, / Dokle se god ne pojavi Ona. (*Poruka iz daljine*, SP, str. 255.)

Ispovjedni ton u odnosu s prirodom često je vezan uz ljubav koja je iduća u našoj analizi. Kako pjesnik razmišlja o ljubavi u Rabu? Pogled na neku mladu ženu podsjeća ga na onu koja ga čeka u velikom gradu (27). Zanimljiva je i pjesma iz perspektive ostavljene žene koja nizom retoričkih pitanja ukazuje na svoj očaj i beznadnost (28). Ima ovdje pjesama s pozivom na ljubav s dragom u prirodi (29), ali i razmišljanja gdje li je ona (30).

---

[542] Tadijanović često koristi motiv ptice ili konkretne vrste ptice u svojoj poeziji. Pritom „progovara o vječnom suživotu čovjeka i ptica bez kojih priroda ne bi bila potpuna“.

Vidi u: Vučetić, Andrea: Ornitološki motivi Tadijanovićevih *Srebrnih svirala*, u: *U jezik uronjeni: Zbornik posvećen Ireni Vodopiji*, uredile Dubravka Smajić, Irena Krumes i Nina Mance, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku - Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Osijek, 2018., str. 165.

(27) Kroz grane, na moru vidim / Jedro bijelo i mlade žene / Razdragane. A preko mora, / Daleko, u gradu / Velikom, ti misliš na me, / Zaplakana. (*Daleko,* SP, str. 250.)

(28) Nema li u tvome tvrdom srcu / Ništa do ugaslog pepela? // Kamo nestadoše ljubavni šapati, / Žar očiju, zagrljaji, poljupci? // Koja je crna kiša utrnula plamen tvoje negdanje ljubavi? // Zar je doista u tvom nevjernom srcu / Samo ugasli pepeo, praznina? // Kamo da se djenem? / Gdje da nestanem? // Hoće li se još jednom za me / Otvoriti nebo? (*Očaj ostavljene žene,* SP, str. 433.)

(29) Šuma će divlja raskriliti / Zelena vrata tebi / I meni, prijateljski. / Uđimo bez bojazni! // Trava će nam se klanjati / I zvati nas u ložnicu. / Čuti nas ne će nitko / Do zec i vjeverica. // Kada ti izljubim oči, / I kose, i usta, i grudi, / Sunce će dovijeka sjati / U srcu tvojem i mojem. // Ljubavi, zovem te. Gdje si? (*Mladić djevojci koje nema, I.*, ZV, str. 43.)

(30) Na konjicu vatrenome, / Nazobljenom, osedlanom, / Dojezdit ću pod prozore / Tvoje kuće u osami. / Zapalit ću rujnu baklju! / A s njom će i moje srce, / Ispod stabla vite breze, / Plamtjeti u noći za te, / Dok mu se god ne nasmiješ / I u njedra ga ne skriješ, / Da nitko ga ne nađe do tebe, / Da ne nađe ga nitko do tebe. // Gdje si, ljubavi? Zovem te! (*Mladić djevojci koje nema, II.,* ZV, str. 44.)

Nešto su drugačije, zrelije i dublje one pjesme: o kamenu koji poprima novo značenje jer je za *stolom od kamena* njegova draga naglas maštala o zajedničkim noćima pod zvjezdanim nebom (31), o tužnom pjesniku, *živom kipu Tugovanja,* koji Jelici, *za malo vedrine,* pjeva stihove o ljubavi (32), o intimi koja postoji među dvoje ljudi koji se vole godinama (33).

(31) Kamen je ovaj bio u planini / Kamen. Pa iz njega isklesaše stol. / I sada za njim sjedi čovjek, sâm. / U sjećanju mu žive tvoje riječi: / „Htjela bih ovamo dolaziti s tobom / Kad padne noć i pokažu se zvijezde.“ (*Okrugli kameni stol,* SP, str. 256.)

(32) Tuđe oko u prolazu je pogledalo / Neispisani papir na mom koljenu. / (…) // A da su samo bacili pogled na me, / Spazili bi živi kip Tugovanja, / S očima punim suzā još neisplakanih. / I tako bi mi bila završena pjesma / O grlici koja bez prestanka guče, / O vjetru koji u lišću šúmi bez prestanka, / O očima koje te još dugo žele gledati / Radosnu kao nekada. (*Zapisano pod mojim drvetom, Jelici, za malo vedrine,* SP, str. 338.)

(33) Mjesec je na prstima noćas / Ušao u sobu kao tat, / Dok si ti spavala; on je / Šuškao i šaputao obasjavajući / Sve što je bilo oko tebe i na tebi, / I nadao se: otvorit ćeš oči. / Ali kad se ništa nije desilo, / Razočaran, on je napustio / Još tiše sobu i tebe, i nestao mu trag. / I meni se ponekad pričinja isto / Kao i tajanstvenome Mjesecu / Da ulazim u sobu, da tumaram, / Da očekujem zagrljaj ljubavi, / A onda se naglo kao probudim; / Ti poznaš svaki moj pokret, moj svaki dah. (*Mjesec u posjetima, Jelici za imendan,* SP, str. 425.)

Posve je očekivano razmišljanje o pjesničkom umijeću, naročito u trenucima kada Tadijanović sjedi u parku i promatra slučajne prolaznike u Rabu, u kojem se zatekao iz zdravstvenih razloga, o čemu smo ranije pisali. U svom novom „sretnom prostoru“ (Bachelard), Tadijanović razmišlja o pisanju i radosti stvaranja (34). Pogled na djecu koja se bezbrižno igraju

(35) ili dječačića u kolicima (36) u njemu budi potajnu nadu da će netko od njih, jednoga dana, postati pjesnik, baš kao i on. Daje savjete kako napisati pjesmu (37)(38) jer je stvaranje riječi čarobno – u stihovima nas neće iznenaditi krilati konji jer je svijet stihova satkan od mašte (39), a često oni izazivaju osmijeh (40) na licima onoga koji čita. Ogolio je Tadijanović čitav svoj život – i svoje bolne (41) i sretne trenutke (42) koji će postojati i kada njega više ne bude (43). Došao je Tadijanović ovdje kako bi liječio tijelo, ali pišući o refleksivnim temama, liječi on i svoju dušu.

(34) Nikome ne rekoh ni jednu riječ / O sreći: stvaranju. (*P. S.,* SP, str. 257.)

(35) Miruju krošnje pinijā, vjetar / Ne šumori, a sunce se naginje / K zapadu. U parku, na stazama, djeca / U igri viču. Ima li med njima, možda, / Budući koji pjesnik? Jednog će predvečerja / Doći za kameni stol, i pisati pjesme. / Kao ja sada. (*Budući pjesnik,* SP, str. 254.)

(36) Sjedeći u parku slušam kako mi, / S desne strane, dopire glas pijetlova. (…) // (…) Sjetih se svoga djetinjstva, i ranog / Pijetla koji me budio zorom. // Al iznenada preda mnom se stvori / Stari gospodin s dječjim kolicima. / Pa stade. Unučić pruži ručice spram mene. // I zacikti. – Prepòznadoh svoj djetinji glas! / Više ne mogu… Hoće li ovo dijete, kad odraste, / Nastaviti moju nedovršenu pjesmu? (*Prepoznavanje,* SP, str. 323.)

(37) Najprije treba naći prvu riječ / Pa drugu pa treću a zatim / Precrtati možda samo treću / I zamijeniti je novom i tako / Nastaje početak pjesme to znaš / Kao i ja jer smo ih dosad / Podosta već napisali obojica / A čini se još im nema svršetka. (*Početak pjesme, Razglednice iz Raba, V (V. K.),* SP, str. 333.)

(38) Želiš li napisati pjesmu, / Dosta je da uzmeš papir i olovku, / A riječi će same sa svih strana pljuštati. / Hvataj ih hitro i sláži oprezno / Jednu pored druge. (…) / (…) / Pa kada ti se učini / Da ih je već dovoljno / Poredano u stihove, / Zaključi pjesmu. (*Želiš li napisati pjesmu…, Nešto kao odgovor znatiželjnima na upit kako da pišu pjesme,* SP, str. 340.)

(39) Krilati konj ulicom juri, / I njišti, i kopitom lupa o pločnik. / Ljudi se čude: Otkuda konj? / Odakle krilati konj? // A djeca viču, od radosti kliču: / Gledajte, krilati konj! / (…) // Najednom spazi gdje mu prilazi / Sa svojom ljubljenom pjesnik, / Pa se upropanj digne i – stane. (*O krilatom konju,* SP, str. 432.)

(40) Možda će od pomaka / Nevidljive ruke / Strovaliti se olovno drvo u nizinu. // (…) // Možda će od Levanta / Popuhnuti vjetar tihi / I odnijeti krunu Marilyn Monroe. // Možda je dovoljno, prijatelju, / Da ti se lice samo nasmiješi, / Dok budeš čitao ove bezazlene riječi. (*Možda,* SP, str. 434.)

(41) Dobri moj druže, / Ponovo list okreni / U mojoj knjizi. / Vidjet ćeš: / I u mojim stihovima / Na ruke moje / I na lice pada / Teška sjena grada. (*Pro domo,* ZV, str. 49.)

(42) A ti ćeš, usred gozbe, podići čašu s vinom / Pa umjesto zdravice reći: Dopustite / Da kažem samo riječ! Sav je moj život / U knjigama mojim, i koliko one / Živjele budu, živjet ću i ja, a sve ostalo / Potonut će u ništavilo! (*Gozba,* SP, str. 435.)

(43) *Kad bude tvoje tijelo / Već davno crna zemlja, / Kad nestaneš iznad zvijezda / U ništavilu, / Tvoje će pjesme i tada / Čitati vjerni tvoji / Kao da još s njima živiš / U prijateljstvu.* (*San*, SP, str. 342.)

U stihovima su sačuvane uspomene na Federica Garciu Lorcu (44)(45), Silvija Strahimira Kranjčevića (46), nepoznatu osobu s inicijalima M. M. (47), prijatelja Sašu (S. V.) (48), a jedna je pjesma napisana u kontekstu 100-godišnjice smrti Hansa Christiana Andersena (49). Jedna je to od pjesnikovih karakteristika koju smo imali prilike upoznati ranije tijekom istraživanja, stoga možemo postaviti pitanje zašto se Tadijanović uvijek vraća pjesnicima (kao što je to činio i u ranije analiziranim pjesmama)? Moguće je naslutiti odgovor u riječima Čorkalo Jemrić koja kao rješenje u borbi s prolaznošću ističe snagu umjetničkog stvaralaštva pa time i umjetnika[543]. Upravo su spomenuti veliki umjetnici osigurali besmrtnost svojim djelima. Prema Maroeviću, tim je činom uvrštavanja velikih imena pjesnik „nastavio govorenje i u njihovo ime, kao da je preuzeo štafetu odgovornosti za odjek poetske riječi“[544].

(44) Ti ćeš usplahiren, crn, / Na svome konjicu crvenom, / Dojuriti za mnom, *one večeri*, / U pakao… A ja ću te / Pozvati na gozbu pjesnikā: / Pjevat će nam, uz gitaru, / Naš Federico. (*Što će se desiti „one večeri“*, SP, str. 246.)

(45) Ne ronite crne suze / Za pjesnikom, za Federikom! // Kad su ga, u masliniku, / Kod sela Viznara, u zoru, / Krvnici smaknuli, on je / Istog trena uzašao / U Poljane Beskrajnosti / Da živi u sve vjekove. (*Federico García Lorca, Uz pedesetu godišnjicu smrti*, SP, str. 426.)

(46) „Na golu sjeđah kamenu“ / (Moj dragi Silvije!) / I suze mi niz lice turobno / Kapale teške na zemlju, / Plemenitu nam rodilju: / Ona ih žedno upijala / Pohlepnim svojim ustima / I potiho se smijala / Željama mojim pustima, / I mojem bolu, i očaju. // Živote gorki, u tuđemu kraju! (*Gorki život iseljenika*, SP, str. 393.)

(47) Počivaš u arkadama / I samo sunce svaki dan dolazi / Da čita na ploči pozlaćena slova / Tvojeg imena. // A prijatelji, pognute glave / Koračaju gradom / I nemaju vremena, to znaš, / Da se prepuštaju sjećanju / Na tvoje riječi, tvoj glas, tvoj lik. // Znaš i to da će oni svi, / Jedan po jedan, redom, / Doći za tobom k tebi, / I šutiš kao zemlja. (*I šutiš kao zemlja, M. M. za spomen*, SP, str. 431.)

(48) Opet ste u dalekom Svijetu (gdje li?), / A ja opet na svojoj klupi, u Komrčaru: / (…) // Nebo, drago nebo, ti si i nad njegovom / Lutalačkom glavom, a on nema vremena / Da te gleda; on

[543] Čorkalo Jemrić: Dragutin Tadijanović ili ispjevani život, str. 331.

[544] Maroević, Tonko: Riječ pozlaćena, blagdan govorenja: *Povodom stotoga rođendana Dragutina Tadijanovića,* u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 483.

samo razgovara // Sa mladim svojim prijateljima, dugo; (…) // (…) / Saša! Ovo je moja sanjarija! (*Opet ste u dalekom Svijetu, Razglednice iz Raba, VIII (S. V.),* SP, str. 345.)

(49) Zidanom crvenkastom stazom prolazili su / bosi ljudi gazeći lišće / I ostavljajući nevidljive tragove koji im nisu ni nakraj pameti bili. // Čovjek na klupi uzalud se mučio, u mašti, / da sazna što o tim ljudima; / Pokušavao je otkriti njihovu prošlost. / Uzalud. // Najednom se pojavio gradski pometač s metlom, / stao mesti lišće sa staze, brisati tragove. / Čovjek se s klupe podigao i uputio se / na suprotnu stranu. // Ubrzo je pometač zameo i njegov trag. (*Tragovi, Na stogodišnjicu Andersenove smrti,* SP, str. 339.)

Svakodnevica je trajna tema cjeloživotnoga Tadijanovićevog pjesništva, stoga on piše o zemlji koja mu je poput majke (50), svom doživljaju rapskog okruženja (51), razgovoru starijeg i mlađega galeba (52), o tajnama sjenovite klupe koja je diskretna i kada je on u pitanju (53), o rosopasu (54), o moru u sebi samome (55), o svojoj poeziji (56)(57), o povratku u Zagreb (58), o sveprisutnosti sebe u svijetu (59), o samoubojstvu prijatelja iz djetinjstva (60). Mogućnost da se s lakoćom piše o bilo čemu Tadijanovića čini originalnim, a Bošnjak ističe da je „ogoljela jednostavnost“ temeljna odrednica njegove poezije[545]. Rab se ponekad javlja kao mjesto nastanka pjesme, a ponekad i kao njezin motiv. Međutim, u svakom slučaju ima veliko značenje kao prostor promišljanja o životu i smrti.[546] Tim činom određena je vrijednost voljenih prostora.[547]

(50) Zvijezde su me dozivale, a ja sam ih / Osluškivao, okovan i vezan / Uza zemlju koja me kao sina / Zagrlila objema rukama, čvrsto, / I ne pušta me do dana današnjeg / Iz svoga zagrljaja, iz okova, iz ropstva… (*Vezan za zemlju,* SP, str. 325.)

(51) Godinama sam dolazio pod borove / I izmed krošanja gledao plavetnilo / Neba hodao po travi i po kamenju / Ulazio u more veselio se suncu / Slušao šturke i pisao stihove / Za se i za prijatelje pa ih slao / U Svijet nek traže srodno srce / I kažu mu i on je trpio. (*Godinama sam dolazio, Razglednice iz Raba, VI (S. V.),* SP, str. 334.)

---

[545] Bošnjak, Branko: Zapisi uz pjesmu: Lirika Dragutina Tadijanovića (skica moguće interpretacije), u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 151.

[546] Očito je da su razlog boravka u Rabu (liječenje!) kao i zrela životna dob utjecali na promišljanje o životu i smrti, toj univerzalnoj temi, jer pjesniku dragi ljudi polako umiru dok je on, kao zrela osoba, svjestan da sve ima svoj početak i kraj. Međutim, uvijek valja imati na umu da pjesnička riječ može imati različite interpretacije, stoga ne smatramo da je ovo jedina mogućnost tumačenja.

[547] Spominjući Bachelardovu *Poetiku prostora* (2000: 23), Ivon ističe „koncept 'topofilije', kojim se želi odrediti ljudska vrijednost voljenih prostora“.

Vidi u: Ivon: „Prostori djetinjstva ili djetinjstvo prostora (prostorni imaginarij u trilogiji „Zlatni danci“ Jagode Truhelke“, str. 317.

(52) Dva se odmaraju galeba / Na krovu kuće u kojoj pišem, / I k meni dopire njihov razgovor. / Stariji mlađemu: „Kad može / S. V. da putuje morima, / Otputimo se i mi u daljine, / Za Nepoznatim!“ A mlađi: / „Putujmo! Putujmo odmah!“ (*Dva se odmaraju galeba, Razglednice iz Raba, I (S. V.*), SP, str. 326.)

(53) Opet je došao k tebi, sjenovita klupo, / Da te pozdravi i zamoli: odaj mu / Samo poneke tajne onih / Koji su te pohodili, kao on sada, Poslije godinu dana, ponovno. / (…) / (…) Opet šutiš i šutiš. / On vidi: ne odaješ nikoga. Može li se nadati / Da nikome nećeš odati ni njega / Koji je toliko puta dolazio k tebi / Pun želje da o bijednom ljudskom usudu / Iskaže nekazano, a odlazio često praznoruk. (*Tajna sjenovite klupe*, SP, str. 354.)

(54) (…) Eto, drago / Drugovi pjesnici, to vam je / *Tussilago farfara*! Pogledajte / U botaničkom priručniku, a dotle / Ja ću zanijemiti kao kamen / I iz mene će, buduće blistave zore, / Izrasti rosopas pun rose, pun zore. (*Rosopas*, SP, str. 398.)

(55) Čujem i muklo udaranje / Mora o obalu, i među / Granama stabala vidim ga / Mreška se i svjetluca. / A što je s mojim morem / U meni? Njegovo muklo hujanje / Samo ja osluškujem. (*More u meni*, SP, str. 389.)

(56) Prijatelju moj, bojim se, bit ćeš razočaran. / Vraćam se praznih ruku. / Ne donosim ti na dar pjesmu / Iz šume začarane, gdje sam / Sjećao se Firenze na današnji dan / Tisuću devetsto trideset i šeste, / Kad sam ti sa Piazzale Michelangelo / Donio pjesmu *Večer nad gradom.* (*Prijatelju moj…*, SP, str. 341.)

(57) Druga neka pjesma trebala bi / Da nosi izraze zamišljenosti, očajanja, (*Ljudsko govorenje*, SP, str. 399.)

(58) Vraćam se u svoj dom, pred kojim / Za kavanskim stolovima sjede gosti / Od kojih nitko ne zna da je u prvom katu / Moja radna soba s knjigama i slikama. // Čekaju me tamo hrvatski pjesnici / I pjesnici stranih zemalja pa u jedan glas / Iz knjigā svojih šapuću mi: Brate! / Kako si mogao da nas ostaviš, / Otiđeš u kraj daleko od nas, / A znaš da će nas jedino rastaviti Smrt! (*Povratak u svoj dom*, SP, str. 402.)

(59) Rasuo sam svoje sjeme / Na četiri strane Svijeta. // Iznikoše bol i suze / I zeleno / Drvo ljubavi i smrti. // Divlji vjetar / Čupa drvo iz korijena / I hoće da ga razaspe / Među zvijezde. (*Rasipni sin*, SP, str. 430.)

(60) U trenutku spazih kako on, ponovno, / primiče desnu ruku / k svojoj glavi, i kao da začuh / gdje šapće: „Zar ti… nisam rekao… večeras…“ / I hitro priđoh k njemu, i sasvim blizu / čuh, mukli pucanj. / Gotovo je, pomislim, jer vidjeh: klonu mu / ruka s revolverom i on se, polako, niz vrata, stade rušiti na zemlju. (*Posljednja noć moga prijatelja*, SP, str. 312.)

Kako su *rapske* pjesme nastale u razdoblju pjesnikovog liječenja i u zrelijoj životnoj dobi (1954.; 1970.; 1972. – 1975.; 1978.- 1979.; 1981. – 1984.; 1986. – 1987.), Tadijanović je bio u mogućnosti posvetiti se uistinu raznovrsnim temama i motivima vezanim uz Rab. Prvenstveno, valja istaknuti da je njegovo stvarno putovanje u Rab taj

grad učinilo „sretnim prostorom“ (Bachelard) iz kojega je putovao u druge prostore – razmišljajući o Rastušju, prisjeća se svoga djetinjstva i sretnih vremena dok su dragi ljudi bili živi. Međutim, svjestan je prolaznosti koju stoički prihvaća i kontemplira o njoj kao neizbježnoj činjenici. Svi umiru i to nije problem sve dok je smrt prirodna, no ratnih se stradanja boji i strepi nad sudbinom čovječanstva. Nije to više bolni krik protiv ubijanja kao u mladenačkim danima, nego je to gotovo nijema opomena generacijama koje dolaze. Upravo se u toj nijemosti krije sav užas. Pored tema o prolaznosti, Tadijanović se ponovno vraća prirodi i svakodnevici koje ga okružuju.

4.1.4. Pjesme *o/u* Dubrovniku

Nakon interpretacije i analize brodskih, zagrebačkih i rapskih pjesama, došli smo do Dubrovnika, te „konstante u [književnosti] Dubrovčana“[548] i grada koji se u Tadijanovićevim pjesmama „pojavljuje s atribucijom vječnosti i daljine“[549]. I nije Jurica jedini koji primjećuje značenje toga Grada „s velikim G“[550] jer Maroević uočava da bi se od „od pjesama i zapisa vezanih uz taj grad, (…) mogla načiniti dojmljiva knjižica Tadijine *ragusinae*“[551], a Ivančan ističe da Dubrovnik nije svačiji, nego „njegov“ (pjesnikov)[552], na temelju je čega jasno da je i Dubrovnik jedan od pjesnikovih „sretnih prostora“ (Bachelard).

Prvi je put Tadijanović vidio more i bio u Dubrovniku kao osamnaestogodišnjak[553], a dvije godine kasnije išao je na maturalno putovanje iz Slavonskoga Broda u Bled, Plitvička jezera, Šibenik, Split, Dubrovnik, Kotor i Sarajevo.[554] Dubrovniku će se ponovno vratiti 1931. godine, ali ovoga puta kao član akademskoga zbora „Mladost-Balkan“, s dirigentom Jakovom

---

[548] Brković, Ivana: „Vrijednosne konotacije povijesnih prostora u dubrovačkoj književnosti 17. stoljeća“, u: *Dani Hvarskoga kazališta*: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 35, No. 1, 2009., str. 256.

[549] Jurica: Rastušje ili Utopija: (*Dragutin Tadijanović*), str. 148.

[550] Isto.

[551] Maroević, Tonko: *Brod na Savi, Grad na moru*, str. 312.

[552] Ivančan: Uz *Blagdan žetve* Dragutina Tadijanovića, str. 136.

[553] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 565.

[554] Isto.

Gotovcem[555] i to neće biti posljednji odlazak u taj grad. Kako je ovaj grad utjecao na pjesnika, možda najbolje pokazuje Tablica 5.

Tablica 5. Pjesme *o/u* Dubrovniku

	Naslov (podnaslov) pjesme	Izvor	Godina nastanka	Pjesnikova dob	Konkretniji prostorni podaci
1.	*Misao na tebe (Spomen na Dubrovnik)*	SP	1923.	18	*neodređeno*
2.	*Snove sniju stari maslinici*	SP	1923.	18	*neodređeno*
3.	*Zaljubljenik kraj sinjega mora*	SP	1923.	18	*neodređeno*
4.	*Poslanica*	SP	1951.	46	*neodređeno*
5.	*Moj Dubrovnik (1923. – 1953.)*	SP	1953.	48	Mihajlo; Hotel Imperijal
6.	*Veličanstvo mora*	SP	1954.	49	Park Gradac
7.	*Tebi za rođendan*	SP	1958.	53	Park Gradac
8.	*Zabilježeno na groblju (Na Mihajlu, u Dubrovniku)*	SP	1959.	54	Mihajlo
9.	*Želja pusta*	SP	1959.	54	Put Frana Supila 35
10.	*Izgubljenost*	SP	1959.	54	Put Frana Supila 35
11.	*Posljednja noć moga prijatelja*	SP	1961.	56	*neodređeno*
12.	*O zaboravu, o riječima, o vjetru*	SP	1961.	56	Žalasta ulica 2/I
13.	*Stihovi o psu na grobljanskim vratima i o drugome*	SP	1962.	57	Žalasta ulica 2/I
14.	*Sluga riječi*	SP	1974.	69	Hotel Excelsior, A6
15.	*Sretni*	ZV	1978.	73	*neodređeno*
16.	*Pjesanca svetome Vlahu u Dubrovniku*	SP	1995.	90	*neodređeno*

Prema Tablici 5., u razdoblju od 1923. do 1995., pjesnik je napisao ukupno 16 pjesama *o/u* Dubrovniku. U nešto je više od 50 % slučajeva zabilježeno mjesto na koje se pojedina pjesma odnosi. Tako se uočavaju sljedeći prostori grada: Mihajlo, Hotel Imperijal, park Gradac, Put Frana Supila 35, Žalasta ulica 2/I i Hotel Excelsior dok je u 7 slučajeva dio grada ostao nepoznat. Vidjeti nam je kako funkcionira Dubrovnik, odnosno o kojim temama piše u njemu, s obzirom na svoju dob. Kao i u slučaju Zagreba, postoji vremenska raspršenost, odnosno

[555] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 567.

pjesme su pisane od mladosti do starosti, stoga nam je i dio Tadijanovićevog opusa o Dubrovniku najprikladnije podijeliti na faze: pjesme mlađe (A-faza), srednje (B-faza) i starije životne dobi (C-faza) kako slijedi:

1. A-faza: 1923., s pjesmama od 1. do 3. (prema Tablici 5.)
2. B-faza: od 1951. do 1962., s pjesmama od 4. do 13. (prema Tablici 5.)
3. C-faza: od 1974. do 1995., s pjesmama od 14. do 16. (prema Tablici 5.)

4.1.4.1.Pjesme mlađe životne dobi (A-faza)

Dovedemo li u suodnos naslov (*Misao na tebe*) i podnaslov pjesme (*Spomen na Dubrovnik*), mogli bismo zaključiti da se pjesnik Dubrovniku obraća u 2. licu jednine, prisno i s divljenjem. Njegovo je divljenje i ljubav prema gradu neupitna jer ga označava velikim početnim slovom (Grad), a ta nas ljubav može podsjetiti na onu koju je Ivo Vojnović osjećao prema istom gradu, posvetivši mu *Lapadske sonete*. Međutim, iz daljnjeg je konteksta pjesme jasno da, bez obzira na silno divljenje morskom notturnu, ta ga mediteranska okolina navodi na misao o njoj prema kojoj osjeća još snažniju ljubav. Tako dolazimo do zaključka da je pjesnik svoje dvije velike ljubavi namjerno stavio u naslov i podnaslov jer se, referirajući jedno na drugo, međusobno upotpunjuju i čine sklad. U veličanstvenom Dubrovnik, fizički jako daleko od svoje drage, on svejedno misli o njoj (1).

(1) Trepere zvijezde na visoku nebu. / Na obali morskoj, kraj Grada, // (…) Djevojko mala, kada bi znala / Koliku osjećam ljubav / Prema moru nemirnom, / Krupnim zvijezdama i nebu / U noći tamne modrine. // Ali i od te ljubavi goleme / Još je snažnija misao na tebe. (*Misao na tebe, Spomen na Dubrovnik*, SP, str. 62.)

Prostor Dubrovnika, u koji ulazi Tadijanović kao kontinentalni flâneur, začinjen je prepoznatljivim mediteranskim motivima (*stari maslinici, rodni vinogradi, kamen tvrd, zelena dolina, vitki čempresi, rumene ružice, more mirno, bijeli galeb*), a opijenost ljubavlju i ljepotama Dubrovnika vidljiva je iz pjesnikova apostrofiranja voća (*žuti limunovi, slatke naranče*). Iako Tadijanović i ovu i prethodnu pjesmu piše u Slavonskom Brodu, itekako je jasno da se u sadržajnom smislu obje odnose na Dubrovnik (2), stoga opet uočavamo misaono putovanje iz jednog prostora u drugi. Maroević ističe da je „Dubrovnik sa svojom kulturnom

aurom i sa svojim dignitetom i pijetetom neko idealno središte hrvatskog poetskog pisanja“[556], stoga nije neobično što mu Tadijanović posvećuje stihove.

(2) Snove sniju stari maslinici; / Zelène se rodni vinogradi. / Žarko sunce žeže sa visine / Kamen tvrd i zelene doline. // Na stablima žuti limunovi, / I masline, i slatke naranče, / Šalju miris raskošno u prostor, / Kud prolazim ja i moja sjenka. // Vjetar njiše vitkim čempresima / I grmovljem rumenih ružica / I zelenom granom, rascvjetanom. // More mirno. Vali pozaspali. / Ponad mora bijeli galeb leti. / Tko će rijeti, kamo galeb leti? (*Snove sniju stari maslinici,* SP, str. 63.)

Treća je ovo pjesma u nizu, spjevana o Dubrovniku u istome gradu i istoga dana (25. svibnja 1923.). Dovoljan je to dokaz za promišljanje o tome kako Slavonski Brod postaje mjestom oživljavanja uspomene na Dubrovnik koji je osamnaestogodišnji pjesnik pohodio. Opet je u središtu pažnje djevojka Sulamka koja je pjesniku, usprkos velikoj ljubavi prema moru (o čemu svjedoče i njegovi autobiografski zapisi), još važnija. Gledajući u morske dubine, čezne i sanjari o njezinim dubokim crnim očima. Time je priroda (odnosno morski ambijent) još jednom poslužila kao usporedba s dragom mu djevojkom. Poseže pjesnik često za tim postupkom, čime dodatno naglašava udivljenost prema fizičkoj ljepoti svoje drage (3). Prepoznaje i Durić da je ljubav često povezana s „mirisom i svježinom prirode“.[557]

Na temelju ovih triju dubrovačkih pjesama, možemo zaključiti da je A-faza obilježena ljubavlju kao dominantnom temom. U jednom smo ranijem radu istaknuli da je riječ o „ljubavi u svim (…) oblicima: prema prirodi i prema voljenoj djevojci, a pritom se ističu motivi pjesnikove drage, mora, vinograda, limunova, naranči i ostalih blagodati prirode. U skladu s mladićem u kojemu „pupaju“ prvi ljubavni ushiti, on uočava i pupanje života u prirodi“.[558]

(3) Samac stojim kraj sinjega mora; / Gledam tužan u duboko more / I za tobom čeznem, o, Sulamko, / Draga moja djevojko. // Jarko sunce pali sa visoka: / I more bih dao za dva oka / Tvoja crna i duboka oka, / Mila moja djevojko Sulamko. (*Zaljubljenik kraj sinjega mora,* SP, str. 64.)

---

[556] Maroević: Brod na Savi, Grad na moru, str. 312.

[557] Durić: Ka smislu ljudskog postojanja: *Tematsko-spoznajne odrednice poezije Dragutina Tadijanovića*, str. 320.

[558] Riječ je o prijevodu rada koji je objavljen u časopisu *Studia Polensia* na engleskom jeziku.

Vidi u: Lazibat, Tonći: „Dubrovnik by Tadijanović – a space of intimate in the service of the eternal“, u: *Studia Polensia,* 8 (2019.), str. 73.

4.1.4.2.Pjesme srednje životne dobi (B-faza)

Proći će gotovo trideset godina dok se pjesnik ponovno bude referirao na Dubrovnik. Krug pjesama dubrovačke B-faze započinje *Poslanicom* koja nije napisana u tom gradu, već u Zagrebu, pri čemu je jedan prostor poslužio za prizivanje drugoga, Dubrovnika. Naziva ga *gradom vječnim* u kojem je njegova draga što doprinosi značenju koje grad ima za pjesnika – on time postaje njegov voljeni, „sretni prostor“ (Bachelard). Sada pouzdano znamo da više ne pjeva o Sulamki, već o svojoj Jeli. Sjedeći u njezinoj sobi, u Zagrebu, on razmišlja o njoj koja je u *dalekom gradu*. U prethodnim ljubavnim pjesmama preplavljuju ga čežnja i tuga te bismo se s razlogom bismo mogli zapitati zna li Sulamka koliko čezne za njom – ukoliko ona nije plod njegove mašte. Međutim, u ovom slučaju, nestrpljenje i slatko iščekivanje voljene supruge vrlo su konkretni, realni i za očekivati je sretan ishod. Dubina, ovjerena pjesnikovom zrelošću, vidljiva je i iz načina na koji opisuje svoju ljubav – nisu to samo „petrarkističke“ oči njegove Jele nego se spominju i glava koja počiva na njegovoj ruci (što je vrlo intiman čin) kao i govor usana bez riječi koji nadmašuje platonsku ljubav iz mladenačkih dana (4).

(4) Brojim dane i brojim noći, / Govorim: Prolazite, / Prolazite brže. Jedno će doći / Veče il jutro, a moje će se srce / Vratiti. U me će ući, ponovno, / Radost; ona negdanja. Glava / Mog anđela dragog / Počivat će na ruci mojoj. / Usne će naše razgovarati, / Bez riječi, i poljubac / Lebdjet će nad njima kao svjetlost / Sunca u predvečerje. Al treba / Još čekati, malo čekati, / Dok se ne vrati moje / Divno srce iz dalèka grada. (*Poslanica*, SP, str. 239.)

Pjesma naslovom *Moj Dubrovnik*[559] ukazuje na Tadijanovićevo prisvajanje Dubrovnika, odnosno Jurica ističe da je to „u maniri ovog pjesnika presedan“ i to poglavito „ako se ima u vidu ljubomorna posesivnost Rastušja“.[560] Vidljiv je ovdje i vrlo prisan odnos prema Gradu – ne naziva se svojim one koje ne osjećamo dijelom sebe. U podnaslovu je vremenski interval (1923. – 1953.) čime odaje počast 30-godišnjem prijateljevanju s Dubrovnikom, od prvoga trenutka kada je ondje bio. U sadržajnom smislu, pjesma također opisuje njegov prvi dolazak u *Grad pjesnikā* u kojemu su, kako je poznato iz opće kulture, između ostaloga stvarali i Gundulić i Vojnović. Zanimljivo je istaknuti da spominje kako mu je ondje neka djevojka prvi put rekla „Dragi, volim te“ jer se iz ranijih, čeznutljivih pjesama o

[559] Ova je pjesma „već svojevrsna kapitulacija takoreći povijesnog odnosa prema poticajnoj sredini“.

Vidi u: Maroević: Brod na Savi, Grad na moru, str. 312.

[560] Jurica: Rastušje ili Utopija: (*Dragutin Tadijanović*), str. 148-149.

Sulamki koja je fizički daleko, ne bi moglo zaključiti da je postojala neka stvarna djevojka. Svoju zaljubljenost opisuje koristeći se prirodom, ali pjesnik se vraća i kontrastu (život-smrt) kao jednom od dominantnih stilskih izražajnih sredstava u mladenačkoj fazi. Kao mladi pjesnik, Tadijanović se zatekao u gradu pjesnikā, zaljubljen i pun nenapisanih pjesama, a Dubrovnik mu je poslužio kao poticaj za stvaranje. U to su vrijeme bili živi i njegova ljubav i Vojnović. Međutim, s vremenske distance od trideset godina nema u njemu optimizma jer nema ni te ljubavi niti velikog pjesnika koji je napisao pjesmu *Na Mihajlu* – umrli su (5).

(5) No, imao sam srce / Zaljubljeno i prepuno pjesama / Nenapisanih. Čiope su u meni / Cvrkutale i cvale naranče. // (…) // U mračnoj sobi, danas je preda mnom / Zimnja ruža i grančica čempresa / Što ih ubrah na grobu neznanom, / Na Mihajlu… Mrtvo zvono. Tišina. (*Moj Dubrovnik,* SP, str. 242.)

Tadijanovićev Dubrovnik ne odnosi se samo na sretne i nesretne ljubavi te priču o njegovim ljepotama. Dok Krleža ironično promatra Dubrovnik kroz društveno-ekonomsko raslojavanje, s naglaskom na težak položaj gradske sirotinje, s jedne strane, te „predstavu za strance“, s druge[561], Tadijanoviću grad služi kao prostor promišljanja o prolaznosti života – njegovo su more gledali i Nikola Božidarević i neki drugi pokojnici, o njemu priča mlada učiteljica, *u crno* odjevena (što možda sugerira da je udovica jer ne tako davno bjesnio je Drugi svjetski rat), gledaju ga trenutni šetači ovozemaljskim životom, gledat će ga i neki budući – ali za razliku od svih njih koji su smrtni, more je uvijek ondje, veličanstveno i vječno (6).

(6) Cvrči u borovima cvrče pjesan bez kraja, / A more uzburkano šumori i udara o hridi, / I huči, i buči, pod suncem rujanskim. / Dovikuju se, neprestano, plivači; njihovi glasi / Ulaze kroz odškrinuta vrata crkve / Na Dančama, nošeni vjetrom, i umiru / Ispred Triptihona Nikole Božidarevića / (…) / U davnini, i on je slušao / Šumorenje mora o kojemu sada / Učiteljica mlada, u crno odjevena, / Tumači svome razredu (…) / (…) / A nije u nedoumici, kao ja koji

[561] U jednoj od svojih pjesama o Dubrovniku, Krleža piše:

Jutarnja je slika Grada znojna sušičava febra / prosjaka gladnih podno gradskih mira. / Čitav Grad je stara svirala što svira / za škudu stranca, tuđinskoga srebra. // Ko oklopljene lađe gradskih stijena nebotična platna, / u sjeni kula jutro: slika bolesna i blatna. / Tu, nad Gradom gdje Gondoline vile svadbuju / i Divjak skakuće niz Brgat s vijencem vinove loze, / u izbama sivim umiru djeca od gladi i tuberkuloze. // (...) // Predstava za strance: uz svirku frule i crnačkog / saksofona. (Dubrovačka kulisa, str. 255-256.)

Vidi u: Krleža, Miroslav: *Poezija*, Naklada Ljevak - Matica hrvatska - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2005. (navedene stranice)

sjedim / Na bliskoj klupi, u zavjetarju, i ne znam, / Premda su mi usta otvorena, kazati / Ni riječi pred veličanstvom mora, / Pred modrim šumorom vječnosti. (*Veličanstvo mora*, SP, str. 264.)

Boraveći u dubrovačkom parku Gradac, pjesnik piše rođendansku pjesmu. Moramo uočiti da je riječ o datumu kada je upoznao svoju Jelu prije dosta godina, iako se izrijekom ne spominje komu je pjesma posvećena. Pjesmu bismo dijelom mogli razumjeti kao programsku jer se odnosi na njegovo pisanje, stvaranje „srebrnih riječi" kojima se bori protiv mraka – stvaranjem protiv razaranja, baš kao nekad (7).

(7) Tu sam. Žedan, razapet / Među srebrnim riječima. I hoću / Glasno da poviknem u okovanost / Mog mraka, mojih patnja, moga grča, / Da zapjevam do neba kao u danima / Zelenila: nek me čuju anđeli (*Tebi za rođendan*, SP, str. 301.)

Da pjesnik, iz pozicije šetača, upija Dubrovnik i govori o njemu, govori i sljedeća pjesma. Sada je na Mihajlu, stoga i pjesma ima gotovo dokumentaristički naslov: *Zabilježeno na groblju*, s podnaslovom *Na Mihajlu, u Dubrovniku* kako bi se dodatno učvrstila točka promatranja. Već je ambijentom najavljen temeljni motiv koji se provlači i stihovima pjesme, a to je smrt, odnosno prolaznost. Pokopan je ovdje i slavni dubrovački pjesnik Ivo Vojnović, čija pjesma *Na Mihajlu*, kao epilog *Dubrovačke trilogije*, upućuje na prolaznost, ali ovdje je i dijete stradalo u bombardiranju i nisu oni jedini na groblju što pjesnik dokazuje pojavom dječaka koji je posjetio grob svoga djeda ili udovice koja posjećuje muža. Međutim, pjesnik ne jauče nad sudbinom koja je ljudskom rodu neizbježna, samo se pita tko je idući. Ne jauče on nad smrću, ali je svjestan zla koje ljudi siju svojom mržnjom što se ne iščitava samo iz zadnjega stiha nego i iz bombe zbog koje je dječak poginuo. I nije to jedina pjesma u kojoj se spominje to razorno oružje, ali podsjećanjem da je i to stvorila ruka čovječja, osobito je poražavajuća (8), a sve su to promišljanja iz perspektive Dubrovnika kao grada u kojemu u tom trenutku boravi. Kako smo ranije spomenuli, i Rab ga potiče na razmišljanje o različitim temama, ali odnos prema Dubrovniku drugačiji je od onoga prema Rabu jer je ovdje grad Dubrovnik, sa svojim topografskim točkama, češći kao motiv u odnosu na Rab koji je često mjesto u kojem se razmišlja o drugim temama.

(8) Gospar Ivo Vojnović počiva, u slavi, / Blizu kamenog zida, u tamnom grobu, / S pozlaćenim slovima svog imena. A gdje su / Knezovi? (…) / (…) / Njegov je susjed dječak kojem se u ratu / Krhotina bombe u glavu zarinula; / (…) / Pomislih, za trenutak: / Od nas troje živih na ovom groblju sad, / Tko će prvi biti mrtvac, kostur, zemlja? Drugi će netko donositi ruže, leandar, / Peruniku, ruzmarin, brnistru, da ih ostavi / Na dragom grobu. I da zatim ode, / Živ među žive, da mrzi, da voli. (*Zabilježeno na groblju,* SP, str. 302.)

Evokacijom nekih sretnijih prošlih dana, u mediteranskom okruženju (*I daj nek more udara o greben*), priziva se idilična atmosfera devetnaest djevojaka koje *grabe vodu*. Jedna je od njih prikazana kao ona koja nudi odmor, zaborav i obiteljsko gnijezdo. Iako je vrlo jasno da su ti prošli dani plod pjesnikove mašte, naglasak je na emocijama koje u njemu budi morsko podneblje, koje ga u potpunosti smiruje i nudi mu oslonac. Često pjesnik ističe snagu prirode i povratak u njezino okrilje, u zagrljaj, a to se sada može primijetiti i ovdje (9).

(9) Potraži riječi u sjećanju na vjetar / Davnine. (…) // (…) Djevojka će sama / Kazati: Siđi, odmori se ovdje; / U mom ćeš krilu sve zaboraviti, / U mom ćeš krilu otkriti potomstvo. (*Želja pusta*, SP, str. 303.)

Prolaznost koja donosi miris smrti aktualna je i u sljedećoj pjesmi, napisanoj na *Putu Frana Supila 35* jednog proljetnog dana. Svjestan je Tadijanović da svatko ima svoj kraj i da se bliži vrijeme kada će se trajno smiriti *u crnoći bezdana* (iako ima samo 54 godine!). Međutim, pomalo ga buntovno poziva na ispovijed, na urlik, na suočavanje sa svime što je proživio (10).

(10) Godine su odmjerene, nalivene / Do ruba, kao čaša. Započni / Ispovijest, srce zaboravljeno. Ne dršći / Na mrazu, na kiši, / U magli, a s vukovima / Ne razgovaraj. Urlaj! / Pohrli među tajanstva trava, / U planine, pod razvaline; / I spavaj do kraja sunca, do ponoći / Bezumnosti. A onda / Potiho radosno jecaj, / Dok se ne smiriš u smrti urlika, / U crnoći bezdana. (*Izgubljenost*, SP, str. 304.)

Nažalost, Tadijanović je doživio i samoubojstvo svoga prijatelja Mije Stažića koji mu se ubio pred očima[562]. O tome govori u pjesmi *Posljednja noć moga prijatelja*[563], za koju smo ranije konstatirali kako je vezana uz tri grada, od kojih je jedan i Dubrovnik jer u njemu ponovno promišlja o tom tragičnom događaju. Naime, Mijo Stažić ubio se revolverom, prethodno zatraživši od pjesnika posmrtni govor (11).

(11) Upita me: „Sjećaš li se govora / koji si držao nad grobom / drugu našem, Belici?“ / „Kako se ne bih sjećao!“ / „Onakav govor, onakav govor, / hoćeš li i meni održati / nad mojim grobom?“ / Pomislim opet: gle, kako vino govori; / a naglas mu rekoh: „Odlazim / za osam dana u vojsku!“

---

[562] Dana 24. listopada 1928. u Podvinju se, pred svojom rodnom kućom, revolverom ubio Mijo Stažić, tadašnji student veterine. Dva dana kasnije Tadijanović mu je održao govor na sprovodu.

Vidi u: Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 566.

[563] Isto, str. 308.

/ Pruži mi ruku i pogleda me u oči: / „Bit će… Ne vodi brige!“ / Ponovno stade dizati revolver / i njime se igrati ispred moje glave: / „Zar mi nisi obećao govor? (…) (*Posljednja noć moga prijatelja,* SP, str. 310-311.)

U Žalastoj ulici razmišlja o poznatim pjesnicima Rimbaudu, Apollinaireu i našem Tinu (12), ali i o smrti, ovjerenoj motivom groblja u naslovu. Međutim, zanimljiva je pojava pjesnikova pseudonima, u kurzivnom obliku, ispod naslova (*Jutro je, i znajte: gledam krošnje i more / Kraj Lokruma; i stihove ove / Izgovorih ja, Lem Kamen.*) Čini nam se da time želi uvjeriti recipijenta da je, sve ono što uslijedi, uistinu istina. U petodijelnoj pjesmi, čiji redni brojevi strofā podsjećaju na neko kraće epsko djelo, priča o groblju podloga je na kojoj gradi svoj osjećaj srama zbog nepristojnosti prema staroj ženi (13).

(12) Kad bih se obraćao sjeni praotaca, / Arthura, Guillaumea, Tina, rekao bih: / Molim vas, uzmite me ispod ruke, povedite me / Hrastikom plavim u zaborav svijeta, / U šumor krvi, u san prävednikā. (Ovo je meni dala / Žalasta ulica dva, u Dubrovniku.) (*O zaboravu, o riječima, o vjetru,* SP, str. 307.)

(13) S groblja se vraćala stara žena u crnom / Pa prođe kraj psa kao da ga nema. / Mene još jači obuze bijes: „Prokleti pas / I onaj koji ga ovdje ostavi!“ Starica reče: / „Zašto na mene vičete? Pas nije moj / A meni je, svejedno, drag.“ Kazah joj: / „Htio sam da se potužim nekom, / Čovjeku nekom, a vidim… babuskaru.“ // (…) / Pade mi na um: sad našu majčicu Zemlju oblijeće / Sovjetski kozmonaut Andrijan Nikolajev / Dok ja ovoj staričici u lice bacih riječ zlu; / O, da je nikad ne ponovim nikom, ni u snu / Ni na javi, i da me nikad više ne dočeka pas / Na grobljanskim vratima; nek me, radije, dočeka smrt (*Stihovi o psu na grobljanskim vratima i o drugome,* SP, str. 315.)

Ako bismo se upitali zašto je Tadijanović odabrao groblje kao središnji motiv svojih zrelih *dubrovačkih* pjesama, morali bismo skromno zaključiti da je naše mišljenje tek jedna mogućnost interpretacije. Naime, u mladenačkoj je fazi grad postao „voljeni prostor“ kojemu se kasnije rado vraćao, no vremenski je odmak, odnosno zrelija životna dob (kao i prisjećanje prijatelja koji se ubio, bivše ljubavi koja je umrla te brojnih slavnih pokojnika ili ratnih žrtava) zasigurno utjecala na misao o prolaznosti koja se nameće i materijalizira motivom groblja. Usudili bismo se reći da je groblje, odnosno grob materijalni povijesni izvor, trag prošlosti koji govori da, usprkos tomu što netko više nije na ovozemaljskom svijetu, ipak je ostavio određen trag nakon smrti. Na taj bi način Dubrovnik, s motivom groblja, mogao biti prostorni posrednik između ovozemaljskog i onozemaljskog prostora.

4.1.4.3.Pjesme starije životne dobi (C-faza)

Nepostojanje ikakvih interpunkcijskih znakova pretvara ovaj pjesnikov monolog o stvaralaštvu u struju misli, u kojoj je svaka riječ podjednako važna, podsjećajući na bujicu koja nosi sve pred sobom jer nigdje nema zareza koji bi usporio njegov iskaz. U dobi od gotovo 70 godina pita se on o svom dosadašnjem stvaralaštvu, a njegovo pjesničko značenje i vrijednost potvrđuju, za tu priliku, personificirani motivi njegovih pjesama (*more, cvijeće*). Napisane su riječi ne samo protkane srećom nego i tugom što cijelu njegovu poeziju čini uvjerljivijom i onom s kojom se običnom recipijentu lakše poistovjetiti jer pjesnikove radosti i tuge može doživjeti svojima (14). Dakle, ova posveta Dubrovniku, važnom gradu u Tadijanovićevom pjesništvu, svojim životnim tijekom podsjeća na rijeku koja ide svome kraju – kreće se od bogatih mediteranskih mirisa sve do sumornih jesenjih dana.

(14) (…) razmišljao je o sebi / o mukama svog vijeka / i pitao se tko je / taj koji u meni plače i smije se // (…) // i more i cvijeće i usta / kazivahu mu ti si / čitavi vijek svoj bio / sluga riječi a one / mučilište izvor / i tugā i radòsti / u pjesmama tvojim // *dane i noći more / šumori a cvijeće / saginje glave teške / od jesenjih mirisa* (*Sluga riječi*, SP, str. 336.)

Dubrovnik je, slično poput nekih drugih dosadašnjih gradova, ujedno i grad u kojemu razmišlja o bliskim ljudima, primjerice, o svom prijatelju Ivanu Goranu Kovačiću (15).

(15) Gorana i mene / Slika njegov otac. / Sretni smo! (*Sretni*, ZV, str. 48.)

U Zagrebu piše pjesnik svetome Vlahu, obraćajući mu se prisno, u 2. licu jednine. Ponovno evocira svoj prvi susret s Dubrovnikom pa samim time i sa svecem (*I znam: odonda pratiš moje stope.*) kojem se ranije nije obraćao. Međutim, nakon tolikih dolazaka i stvaranja u tom gradu s velikim G (Grad), sada ima samo jednu molbu (16).

(16) Sada te, Sveti Vlaho, molim: Blagoslòvi / Sve nam spjevaoce jezika harvatskoga, / Od Šiška i Đore do našeg dobrog Luka: // Neka im piesan cavti, maslina i lovor se zelène! / A onima tamo s istoka i s gore / Čarne (ime im se nikad ne spomenulo!), // Samilosni pogled svoj baci: Bijednici! (*Pjesanca svetome Vlahu u Dubrovniku*, SP, str. 464.)

U konačnici valja zaključiti da je Dubrovnik prostor u kojemu se, uspoređujući tri faze Tadijanovićeva pjesništva, itekako osjećaju razlike u doživljaju grada, odnosno u temama koje okupiraju pjesnika u određenoj životnoj dobi. U mladenačkoj fazi grad je prostor razmišljanja o ljubavi i očaranosti pejzažem, u zrelijoj dobi dominira motiv groblja, odnosno moguće je prepoznati komunikaciju između ovozemaljskog i onozemaljskog prostora dok je u starijoj

životnoj dobi zamjetna sublimacija njegova stvaralaštva kroz posvetu gradu i obraćanje zaštitniku grada čime, na neki način, Tadijanović zaokružuje svoj *dubrovački* ciklus, čineći ovaj grad trajnim prostorom u svome književnom opusu.

4.1.5. Pjesme *o/u* ostalim hrvatskim gradovima

Ranije smo istaknuli da se u Tadijanovićevoj poeziji pisanoj *o/u* hrvatskom gradu, osim dosad spomenutih (a riječ je o Slavonskom Brodu, Dubrovniku, Zagrebu i Rabu), nalaze i drugi hrvatski gradovi. Tako smo u našem istraživačkom korpusu, koji čine *Sabrane pjesme* i *Zeleno voće*, uočili da je najzastupljenija Opatija (s 19 pjesama), potom Rovinj (s 5 pjesama), manje se pojavljuje Rijeka (4 pjesme), s istim se brojem pjesama javljaju Crikvenica, Veli Lošinj i Poreč (po 2 pjesme), a Otočac se spominje u samo jednoj od njih. Da nema Novog Marofa i Otočca, mogli bismo zaključiti da *ostale* gradove čine oni morski što doprinosi zaključku da je Tadijanović fasciniran morem, odnosno jadranskim gradovima.

Zadatak je ovoga potpoglavlja, kao i dosadašnjih u istraživačkom dijelu rada, analizirati u kojoj dobi nastaju pjesme *o/u* određenom hrvatskom gradu, kakvu je ulogu odigrao pojedini grad u pjesnikovu životu te s kojim je temama i/ili motivima povezan.

4.1.5.1.Pjesme *o/u* Opatiji

Iako nam pjesnik inače rado otkriva dijelove svoje autobiografije što u zasebnom poglavlju *Sabranih pjesama*, što u komentarima vezanim uz određenu pjesmu, za Opatiju u Tadijanovićevom životu nismo naišli ni na kakve istaknute podatke. Zato ćemo posegnuti za preglednom Tablicom 6. svih onih pjesama *o/u* Opatiji, ne bismo li tim putem doznali u kojoj mu je dobi Opatija bila važna i o kojim pjesničkim temama razmišlja u njoj.

Tablica 6. Pjesme *o/u* Opatiji

	Naslov (podnaslov) pjesme	Izvor	Godina nastanka	Pjesnikova dob	Konkretniji prostorni podaci
1.	*Sjećaš li se, teče…*	ZV	1974.	69	Hotel Kvarner
2.	*Tko mu je dao dar…*	SP	1981.	76	Hotel Slavija
3.	*O zlima (Ulomak)*	SP	1981.	76	Hotel Slavija
4.	*Čarolije*	SP	1981.	76	Hotel Slavija

5.	*Uspomeni moje majke* *(Na stoti njezin rođendan)*	SP	1981.	76	Hotel Slavija
6.	*Hotel Ambasador u Opatiji* *(Soba 304, mjeseca veljače 1983.)*	SP	1983.	78	Hotel Ambasador, soba 304
7.	*Na šetnji, uz more…*	SP	1983.	78	Hotel Slavija
8.	*Oblak*	SP	1983.	78	Hotel Slavija
9.	*Stihovi o dúgi*	SP	1983.	78	Hotel Slavija
10.	*Sve je već rečeno…*	SP	1985.	80	Luka
11.	*Grozd*	SP	1985.	80	Hotel Admiral
12.	*Ruža i njene sjene*	SP	1985.	80	Hotel Admiral
13.	*List željan slave*	SP	1985.	80	Hotel Triglav
14.	*Trenutak spoznaje*	SP	1985.	80	Hotel Admiral
15.	*A ne znaš jadan da je zora*	SP	1985.	80	Hotel Triglav
16.	*Budimo spokojni…*	SP	1985.	80	Hotel Admiral
17.	*Silazak u polje*	SP	1985.	80	Hotel Admiral
18.	*Prag djetinjstva*	SP	1985.	80	Hotel Admiral
19.	*Na terasi hotela Belvedere*	ZV	1987.	82	Hotel Belvedere

Prema Tablici 6., možemo vidjeti da je ukupno 19 pjesama *o/u* Opatiji nastalo u 13-godišnjem vremenskom razdoblju (1974. – 1987.), odnosno u pjesnikovoj starijoj životnoj dobi. U skladu s tim, za očekivati je da će teme biti misaonije no u, primjerice, mladenačkoj fazi. Nakon jedne pjesme, napisane 1974. godine, uslijedit će pauza od Opatije, a Tadijanović će se potom javljati svake druge godine: 1981., 1983., 1985. i 1987. Bilo nam je zanimljivo primijetiti da je, u svojoj pedantnosti, zabilježio detaljne podatke o prostoru koje čine hoteli: najčešće „Slavija“ (7 puta) i „Admiral“ (6 puta), ispred „Triglava“ (2 puta), odnosno „Kvarner“, „Ambasador“ i „Belvedere“ (po 1 put). Samo je jedna pjesma opatijskog ciklusa koja nema veze s hotelom, već se njezin postanak veže uz „Luku“.

Nakon detaljnog iščitavanja opatijskih pjesama, jasno se može vidjeti da je zreli Tadijanović zaokupljen kontemplacijama o svom pjesničkom umijeću, ljudskoj prirodi i prirodi uopće, motivom prolaznosti, prisjećanjem djetinjstva i srcu dragih ljudi, ali godine su učinile svoje – on sada ne tuguje, već mirno dozvoljava tijek vremena, svjestan da to tako mora biti i optimističan je pri pogledu na budućnost. Upravo bismo zato mogli reći da je Opatija također „sretan prostor“ koji pjesniku odgovara u ovoj životnoj dobi, smiruje ga te predstavlja

svojevrsnu životnu inventuru što govore stihovi pjesme *Sve je već rečeno…* iz SP-a: „Sve je već rečeno ili će biti / Kad prošlost nahrupi na vrata“[564].

Pjesnik, promišljajući o svom izričaju, zapravo pokazuje uvjerenost u vlastitu nadarenost te produhovljenost jer on može što mnogi ne mogu – razmišljati o filozofskim temama (1). Nije li to ono što ga čini bližim Bogu (2) i omogućuje mu činiti ono što je inače nemoguće (3)? Pjesnik je Stvoritelj, ali stvoritelj riječi i to i jest njegova svrha još od brodskih pjesama. Ta mu kreativna sposobnost omogućuje razmišljati o svemu (pa i ljudskom karakteru) na vrlo živopisan način. Navikli smo da je Tadijanovićeva poezija uronjena u prirodu u pozitivnom kontekstu i da se pjesnik divi njezinoj jednostavnosti (4), ali kao vješti virtuoz u njoj pronalazi inspiraciju za iskazivanje i onih ružnih strana čovjeka. Tako sada koristi motive *zelene trave* i *zmije otrovnice* kako bi istaknuo razornu snagu zlog čovjeka (5).

(1) Tko mu je dao dar da izmišlja / I srebro riječi i nebeske poljane / I žute breskve u tuđem vinogradu? // Tko li ga je darom tim nadario? // Razmišlja on o Sudbi Svijeta, do dna, / Dok mu se riječi na papiru, same, / Smiješe, zastajkuju, i uzdahnu, // Srca prijateljska da razvesele. (*Tko mu je dao dar…*, SP, str. 368.)

(2) Kada sjedim za stolom / I gledam kroz prozor oblak, / Pomišljam: nisam li ja taj / Oblak koji za stolom / Piše o sebi da je oblak / Na zemlji, i da za stolom / Nebeskim razgovara / S dragim Bogom u sjaju / Zlata, ljiljanā, ružā? (*Oblak,* SP, str. 395.)

(3) Gdje li su sada stotine stihova / Koje samo u glavi nošah / A nikad ih napisao nisam // Među njima možda su oni najveći / S njima bih mogao zaljuljati / Zemljinu osovinu možda (*Trenutak spoznaje,* SP, str. 411.)

(4) Na zapadu se pomalja / Okrugla glava Mjeseca / I meni se smješka // A ja neću da mislim / Ni na što drugo / Nego samo na grozd // Obješen o plavetnilo Svemira (*Grozd,* SP, str. 408.)

(5) Zlih ljudi ima na zemlji mnogo: / U razgovoru, bilo s kim, najednom / Pozelene kao trava. A zatim ušute. // I najposlije, što učiniše, ne bilo ih! // U duboku se oni mračnu pećinu / Uvukoše, i tamo sikću li, / Sikću kao otrovnice. Siktali dovijeka! (*O zlima, Ulomak,* SP, str. 369.)

Svjestan je Tadijanović da je baš sve na ovom svijetu prolazno, iako se katkad ulovi u sanjarenju o prošlosti pa grad Opatija postaje prostorom u kojem se budi nostalgija za nekim dragim, prošlim prostorima (Rastušjem). Tako ga pogled na dúgu nakratko vraća u djetinjstvo (*Kao nekad, u djetinjstvu, / Kad sam trčao za njom / Do mlina*), ali ubrzo slijedi otrježnjenje (6). U pjesmi posvećenoj supruzi, na trenutak se vraća dvadeset godina unatrag. Još je to jedna od pjesama, nastala opisom njegove svakodnevice, ali zagrebemo li ispod površine, istina je to

[564] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 407.

o prolaznosti, o nekadašnjoj mladosti, probuđenoj igrom svjetla i sjene. Istina je da se vrijeme ne može vratiti, ali pjesnik za tim ne žali jer ga čeka budućnost (7). Na kraju krajeva, nismo li svi osuđeni na starenje i smrt, iako to ne iščekujemo, a možda ni ne razmišljamo o tome (8)?

(6) Al se najednom sjetih / Da nema starog mlina, / Da nema mog djetinjstva, / I da nikada neću / Dúgu taknuti rukom. (*Stihovi o dúgi,* SP, str. 396.)

(7) Podigavši pogled / Bijah začuđen: / Gledalo me lice dvadeset godina mlađe! // Kakve li čarolije svjetla i sjene! / Ostao sam zagledan / Kao u davnu sliku. // A kad me sutra obasja dan / Vratit ću se, tiho, bez žaljenja, / U svoju budućnost. (*Čarolije,* SP, str. 370.)

(8) (…) vitke djevojke ljepotice / A one će ne znajući sirote / Postati jednoga nečekanog dana // Samotne staričice (…) (*Sve je već rečeno…,* SP, str. 407.)

Zapisivanjem crtica iz prošlosti i uvođenjem dragih ljudi u stihove, trajno ih čuva od zaborava (9)(10) te opet vidimo misaono putovanje iz Opatije u neke davne, „sretne prostore". Vidi se to i u pjesmi posvećenoj pokojnoj majci koja bi na dan nastanka pjesme (19. veljače 1981.) napunila sto godina. Svjestan neizbježnosti smrti, Tadijanović ne tuguje, ne nariče, već svojim riječima pobjeđuje smrt – ne samo da će njegova majka za njega biti živa dok i sâm ne umre već će i zauvijek živjeti u stihovima (11). Nije li stoga pisanje uistinu svemoćno jer oživljuje one kojih nema? Međutim, poigrava se i s neživim, odnosno sa smežuranim listom, personificiranim kako bismo postali svjesni da Tadijanović svojim stihovima, na neki način, vodi dijalog s prirodom (12).

(9) Znajte da vas zaboravio nisam / I da nikad neću dokle se god budem / Sjećao našega psa i praga mog djetinjstva (*Prag djetinjstva,* SP, str. 415.)

(10) Ovdje odjekivaše / Nekada / Živi tvoj glas. (*Na terasi hotela Belvedere,* ZV, str. 51.)

(11) Rodila si me, Majko, da i ja kroza život / Ponesem preteški križ zemaljski / Kako si ga i ti nosila čitav svoj vijek / Pa da i mene, na kraju puta, trava // Prekrije koja tebe već godinama krije, / Ali za one koji ne vide te više. / A samo ja te, Majko, gledam uvijek živu / I u svom srcu nosit ću te živu / Dokle se i na me ne spusti mirno / Sjena vječitog mraka na dobroj majčici zemlji. (*Uspomeni moje majke,* SP, str. 371.)

(12) Čitavu sam godinu čekao da padnem / I danas padoh preda te znajući / Da ćeš o meni napisati stihove / I slavom moju ovjenčati smrt. (*List željan slave,* SP, str. 410.)

Zanimljivo je da pjesnik posvećuje pjesmu i hotelu „Ambasador", toj topografskoj točki koja dominira već od samoga naslova, s konkretnom naznakom sobe, jer je ondje proživio najljepše uspomene s Jelicom, dodatno pretvorivši jedan objekt u svoj „sretni prostor". Istodobno, mjesto je to promišljanja o Beli i Miroslavu Krleži koji su nekada također bili gostima iste sobe, ali i prisjećanja o zdravstvenim problemima koji su ih ondje zadesili (gripa,

grlobolja) te prijateljima koji su brinuli o njima. Unatoč pomisli da bi prisilna zatvorenost u sobi (koja mu je nekada, u Slavonskom Brodu, predstavljala problem) izazvala negativne emocije, on i u takvoj situaciji može razmišljati pozitivno jer je svjestan da nije sâm i da je toliko onih koji misle o njemu (13). Drugačiji je to Tadijanović od nezrelog mladića iz nesretne brodske sobe koji se znao pitati misli li tko na njega i priželjkivao smrt.

(13) Koliko li vas ima na Svijetu / S ovim imenom, a samo jedan ovdje, / U kojem provedoh najkraći mjesec u godini, / Zajedno s Jelicom i čitavom našom prošlošću. / (…) / Dovoljno bi kazati bilo / Da su nas posjećivali dragi prijatelji, / Da su nas telefonski nazivali, / Da smo šetali na balkonu, gledali vrhove / Dalekih gora u snijegu, (…) (*Hotel Ambasador u Opatiji*, SP, str. 390.)

Optimizam je zajednički nazivnik većine opatijskih pjesama. Tako je pjesmu *Sjećaš li se, teče…*, čiji podnaslov glasi *Razglednica iz Opatije*, Tadijanović posvetio osobi čiji su inicijali K. M. Prisjeća se u njoj Zagreba u koji ga je odvezla i priželjkuje ponovno taj osjećaj. Međutim, ne prepušta se jadikovanju, nego optimistično vjeruje da će biti još prilike (14). Kada se u jednom trenutku vrati motivu otuđenosti, prvotno ovjerenom u brodskoj fazi, trgnut će se iz melankolije i podsjetiti se da će biti prilike za nove zajedničke šetnje (15). U usporedbi s pjesnikovim ranijim tugovanjima i nostalgiji kada pomišlja na prošle dane, ovo je ipak jedan zreliji, životniji Tadijanović i urbani prostor u kojem se trenutno nalazi ne dozvoljava mu tugovanje.

(14) Sjećaš li se, teče / Već sedma godina / Otkako si došla / Da me u Zagreb odvezeš. / Lijepoga li dana, / Kad bi mogao da se vrati! / Ali on ne će. / No, doći će drugi jedan, / Još ljepši, u suncu / I zelenilu, vedar, nasmijan. (*Sjećaš li se, teče…*, ZV, str. 45.)

(15) Na šetnji, uz more, stazom poznatom / Sretao sam strane ljude / I govor tuđi, nikog svoga. / A šta to govorim? / Nije li sa mnom bila / I mrka moja sjena? / Ona me sjetila / Da si nekada i ti / Ovuda prolazila / Pa reče: Opet ćemo… (*Na šetnji, uz more…*, SP, str. 394.)

Promišljajući o univerzalnim temama nadanja (16) u bolje sutra (17), prolaznosti i smrti, ali i vječnosti (18), pjesnik se ponekad služi metaforom, posežući za motivima iz prirode. Tako se ruža, *zalijevana brižnom rukom nevidljivog anđela*, može interpretirati kao njegov život kojega nevidljiva sila održava, ne dozvoljavajući mu da uvene (19).

(16) Bacaš kroz prozor pune pregršti / Nada neispunjenih (…) (*A ne znaš jadan da je zora*, SP, str. 412.)

(17) I čovjek se penje uz brijeg / I silazi u polje / I čvrsto gazi zemlju // Svojom će je rukom zasijati. (*Silazak u polje*, SP, str. 414.)

(18) Kad nam je u srcu / Tinjala želja / Da se jednom nađemo / Pred nekim zatvorenim vratima / Koja će se otvoriti naglo / I mi u sjaju / Stupiti u Beskraj. (*Budimo spokojni…*, SP, str. 413.)

(19) Danima ruža stoji u vodi / Zalijevana brižnom rukom / Nevidljivog anđela // Govorim ruži zašto ne uveneš // Šuteći ona upire tamne sjene / U moje srce / I búdi mlade uspomene // Svjetiljka ljubavi još gori i za mene. (*Ruža i njene sjene*, SP, str. 409.)

Starija životna dob u kojoj nastaju *opatijske* pjesme doprinijela je zrelosti Tadijanovićevih stihova. Opatija je također jedan od pjesnikovih sretnih prostora u kojima on kontemplira o sretnim prošlim vremenima i prostorima, no iako bi ga to, u ranijoj dobi, možda deprimiralo (jer se prolaznosti nemoguće othrvati), stariji Tadijanović na neki način uspijeva zadržati optimizam, stoga je Opatija još uvijek njegovo „sretno mjesto“.

4.1.5.2.Pjesme *o/u* Rovinju

Idući je grad koji nam valja analizirati – Rovinj. Obratimo pažnju na dolje priloženu tablicu.

Tablica 7. Pjesme *o/u* Rovinju

	Naslov (podnaslov) pjesme	**Izvor**	**Godina nastanka**	**Pjesnikova dob**	**Konkretniji prostorni podaci**
1.	*Crno na bijelim oblacima*	SP	1980.	75	Hotel Eden
2.	*Zašto nisi kao vjetar*	SP	1980.	75	Crveni otok, Hotel Istra
3.	*Veselo krili se ševa*	SP	1980.	75	Crveni otok, Hotel Istra
4.	*Čovjek u šetnji*	SP	1980.	75	Crveni otok, Hotel Istra
5.	*Što mi se sve pričinja*	SP	1980.	75	Crveni otok, Hotel Istra

Već pogledom na Tablicu 7. uočavamo da je svih pet pjesama Tadijanović napisao boraveći u Rovinju 1980. godine, u kontinuitetu, u dobi od 75 godina. Zanimljivo je da svih pet pjesama nastaje u hotelima: većinom u „Istri“, a jednom u „Edenu“. S obzirom na životnu dob, pjesme su kontemplativnog karaktera te nose bogato životno iskustvo, a samom analizom otkriva se njihova tematska raznolikost.

Ponovno proživljava djetinjstvo tako što školarcima, kao poznati pjesnik, govori o svojoj nekadašnjoj školskoj svakodnevici[565] (1). Svjestan težine i odgovornosti svojih pjesničkih tema, kao što su ljubav i smrt, pita se ne bi li bilo bezbrižnije živjeti kao vjetar nego kao pjesnik (2). Filozofski promišlja o tome što znači biti usamljen (3); pogled na mladu ženu, privremeno ga iz starosti vraća u mladost (4), a pjesnička slika razbacanih plemićkih kostiju s groblja i njima suprotstavljena slika vesele ptice ševe (5) govori o tome da život staje samo za one koji umru, ali ne i za one koji ih okružuju. Jasno je da se Rovinj ovdje javlja kao mjesto nastanka njegovih refleksivnih pjesama, ali to ne umanjuje važnost Tadijanovićevog *urbanog* korpusa.

(1) O mladim svojim godinama, kada je u školu / Hodio noseći u torbi čitanku, i računicu, / I pločicu s pernicom, u zlatno doba. // Gledalo ga stotine očiju, slušalo otvorenih usta, / A on i dalje pričao kako je u stihove / Pretočio mukotrpni život, i sad ga čitaju / Mnogi. (*Crno na bijelim oblacima,* SP, str. 361.)

(2) A ti koji čitav život pišeš stihove, / Zašto žudiš da izraziš ljubav i smrt? / Zašto nisi kao vjetar bezbrižan? (*Zašto nisi kao vjetar,* SP, str. 364.)

(3) Leptir bijelih krila i odmah odleti, / Odnijevši na krilima ono što htjedoh reći. / Ostadoh sam u šumi. Zar doista sam? / Nije li uza me onaj kome sam drag? (*Što mi se sve pričinja,* SP, str. 367.)

(4) Padne mu na um, na trenutak, / Da je i on ovdje bio među njima, jedan od njih (…) Ugleda gdje mu ususret dolazi / Mlada žena, i on zadršće, a srce mu jače / Stane kucati kao što je, još u davnim / Desetljećima, kucalo i onima kojih više nema. (*Čovjek u šetnji,* SP, str. 366.)

(5) Al iznenada (doista iznenada?) / Dogrmio je oštri Vjetar Sjevernjak / I razbaca po svijetu njih i njihove kosti. // Mramorna grobnica ostade prazna, pusta. / A u mom zavičaju, nad žitom još nedozrelim, / Veselo krili se ševa. (*Veselo krili se ševa,* SP, str. 365.)

Za razliku od ostalih gradova, Rovinj je u ovim pjesmama uglavnom grad *u* kojem se stvara, prostor kroz koji se prolazi, ali koji nema značenje poput ranije analiziranih gradova.

---

[565] O njegovoj popularnosti i slavi, ali i posjećivanju škola piše Čorkalo Jemrić:

> „Teško je procijeniti koliko on svoju senzacionalnu nacionalnu popularnost duguje pjesništvu, zastupljenom u obveznoj lektiri više školskih uzrasta, a koliko fenomenu svoje lucidne i stvaralački produktivne dugovječnosti, no posve je izvjesno da je poznatosti sam pridonosio, pronoseći svoje pjesme od grada do grada, iz sela u selo, iz jedne u drugu školu."

Vidi u: Čorkalo Jemrić: Dragutin Tadijanović ili ispjevani život, str. 339.

4.1.5.3.Pjesme *o/u* Rijeci

Za razliku od Rovinja u kojemu je nastalo 5 pjesama, nešto je manji broj onih koje su u vezi s Rijekom. U analizi ćemo otkriti jesu li one *o* ili *u* Rijeci.

Tablica 8. Pjesme *o/u* Rijeci

	Naslov (podnaslov) pjesme	Izvor	Godina nastanka	Pjesnikova dob	Konkretniji prostorni podaci
1.	*Elegija o pjesniku koji nije dugo godina pjevao*	SP	1953.	48	Brgudi 155
2.	*Osamljenost*	SP	1955.	50	Brgudi 157
3.	*Nek sja mi sunce iz tvojih očiju, Helena*	SP	1955.	50	Brgudi 155
4.	*Kad mene više ne bude*	SP	1955.	50	Brgudi 155

Prema Tablici 8., pjesme *o/u* Rijeci nastajale su u mlađem razdoblju u odnosu na one iz Rovinja i to na adresama Brgudi 155 i 157. Važno je istaknuti pjesmu kojom se Tadijanović javlja nakon dugogodišnje šutnje (1) što ne sugerira samo njezin naslov nego i godina nastanka. Pjesnička slika slavuja zapravo je usporedba s pjesnikom koji se žrtvovao kako bi stvorio najljepše stihove, a tu je alegoriju moguće pronaći i u bajci *Slavuj i ruža* Oscara Wildea[566]. Međutim, dalje se u pjesmi spominje i sâm Tadijanović o kojemu su kružile glasine o mogućim razlozima njegove pjesničke šutnje. Skidanje lovorovog vijenca s glave, koji je u antičko doba predstavljao posebnu čast, može se protumačiti kao oskvrnjivanje njegova pjesništva od strane zlih ljudi, odnosno kao njihovu nezahvalnost. Nešto su jednostavnije preostale tri pjesme koje govore o ljubavi (2)(3) te o cikličnosti života i ponovljivosti ljubavi koja se ne troši s godinama, nego se pojavljuje i u drugim oblicima te u drugim osobama (4). Uočavamo da je, kao i u slučaju Rovinja, Rijeka grad *u* kojem nastaju analizirane pjesme.

[566] U spomenutoj bajci Student tuguje za crvenom ružom koju bi poklonio svojoj ljubavi, a Slavuj mu odluči pomoći, no kako bi došao do ruže, zauzvrat mora žrtvovati svoj život. Misleći da je riječ o pravoj ljubavi, Slavuj to nesebično učini dok, s druge strane, Student pokaže svoju nezahvalnost, ne mareći za Slavuja.

Usp. Wilde, Oscar: *Slavuj i ruža i druge pripovijesti*, SNL, Zagreb, 1987.

Crnković piše da je „Slavuj i ruža (…) žalosna priča o prezrenim osjećajima i velikoj žrtvi koja se prinosi za nekoga koji je ne shvaća i koja je na taj način besmislena (…)“.

Vidi u: Crnković, Milan: *Dječja književnost: priručnik za studente pedagoških akademija i nastavnike*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 46.

(1) Da ispjeva slavuj pjesmu najljepšu, / Na trn je od ruže svoje srdašce / Nabadao, dok nije u slasti muka / Izdahnuo… (…) I govorahu: „Ne pjeva on… / Politike radi…“ A drugi: / „U tajnosti da skriva pjesme, / To njegova je politika.“ / I treći: „Pjesničko mu vrelo / Presahnulo.“ (…) A pjesniku što zva se Tadijanović, / Vijenac sa glave skidajmo lovorov / Pa bacimo kozi da ga obrsti, Ako ushtije…“ (*Elegija o pjesniku koji nije dugo godina pjevao*, SP, str. 241.)

(2) A ja mu [suncu] moram reći: - Još je nema… / U sobi sa mnom suze, muk i sjene. (*Osamljenost,* SP, str. 265.)

(3) Meni je sjalo sunce u srcu, / Iz crnih očiju mog Sunca / Koje me gledahu iz grmlja, lišća, stabala, / Iz zemlje i iz neba. Nek sjaju, / Nek sjaju oči mog Sunca, / Dokle ih god ne zovne crna planina / Da počinu u njenom krilu. Sa mnom. (*Nek sja mi sunce iz tvojih očiju, Helena*, SP, str. 284.)

(4) Doći će / Doći će dan od kojeg će se znati: mene / Više nema. (…) Neće se desiti što nije bilo / Za moga vijeka (…) Prije neg se / poljube, / Djevojka će šapnuti sjajnom mjesecu: Sanjam li / Ili čitam pjesnika / Koji je pjevao o mojoj ljubavi? (*Kad mene više ne bude,* SP, str. 285.)

U slučaju *Elegije o pjesniku koji nije dugo godina pjevao,* riječ je o jednom od prijelomnih trenutaka u pjesnikovu životu jer je prethodnih godina trajala pjesnikova šutnja, a nakon ove pjesme, kako navodi Čorkalo Jemrić, pjesnik će „opet nizati pjesme“[567]. U tom je smislu Rijeka prostor novog početka. U preostalim pjesmama ne nalazimo tako snažnu refleksiju kao u navedenoj.

4.1.5.4.Pjesme *o/u* Crikvenici

Slijede gradovi *o/u* kojima se pisalo samo dva puta, a prvi je od njih Crikvenica.

Tablica 9. Pjesme *o/u* Crikvenici

	Naslov (podnaslov) pjesme	**Izvor**	**Godina nastanka**	**Pjesnikova dob**	**Konkretniji prostorni podaci**
1.	*Pjesanca gospođi u crnini*	SP	1940.	35	Vila Jakovljević
2.	*Mjesečina na moru (Sjećanje na Crikvenicu, 1940.)*	SP	1942.	37	*neodređeno*

Prema Tablici 9., samo su dvije pjesme nastale *o/u* Crikvenici – 1940. i 1942. godine. U prvoj Tadijanović progovara o ženi u crnini (1), pri čemu crnu boju možemo povezati s tadašnjim povijesnim kontekstom i Drugim svjetskim ratom koji je u tijeku. S druge strane,

[567] Čorkalo Jemrić: Dragutin Tadijanović ili ispjevani život, str. 332.

Mjesečina na moru opet je vezana uz ljubav, ali sintagma „na dno mora“ daje naslutiti da je ljubav pokojna (2).

(1) Zanesen, luta pogled moj / Po moru modrom o kom želim / Zapjevati pjesancu / Da utješim, dalek, nečuven, / Srce žalosno / Žene u crnini. / (…) / No, iznenada, u taj tren, / Ovi se tuga preteška / Oko srca moga (*Pjesanca gospođi u crnini*, SP, str. 230.)

(2) Moj prijatelj mjesec iza svijetlih oblaka / Obasjava smjer neznanim lađama / Koje veze Srce Moje Ljubavi / Da ga spuste na dno mora. Kraj mene. U morski šum. (*Mjesečina na moru*, SP, str. 232.)

4.1.5.5.Pjesme *o/u* Velom Lošinju

I *o/u* Velom Lošinju nastale su dvije pjesme, navedene u Tablici 10.

Tablica 10. Pjesme *o/u* Velom Lošinju

	Naslov (podnaslov) pjesme	**Izvor**	**Godina nastanka**	**Pjesnikova dob**	**Konkretniji prostorni podaci**
1.	*Klas*	SP	1958.	53	Rovenska
2.	*Kao da nema ni mrtvih ni živih, nikoga*	SP	1958.	53	Park

Obje nastale 1958., pjesme *o/u* Velom Lošinju govore o prolaznosti i smrti. U prvoj zreli klas stradava ne zbog starosti, već zbog srpa (1), dok u drugoj lirski subjekt donosi iskaz dječaka kojemu su Nijemci ubili oca u Drugom svjetskom ratu (2). Taj nas ispovjedni ton i nečovječnost ljudi u ratu ponovno podsjećaju na Tadijanovićevo vječno pitanje o tome koliko smo uistinu čovječni, stoga grad Veli Lošinj ovdje ima značenje prostora u kojem se promišlja o univerzalnim ljudskim temama.

(1) Ja sam zreli / Klas u polju / Plavom, beskonačnom. // (…) // Ali se ukaza / Ispred mene srp / Žetelice nasmijane: / Preteška se moja glava zanjiha / U naručju dobre sestrice. / I nasmija se plavi mir. (*Klas*, SP, str. 298.)

(2) Volio bih / Da su ljudi dobri; kad ne bi ubijali / Jedan drugoga. I volio bih da imam oca. (…) Kao da nema mene ni tebe, dječače, / Kao da nema ni mrtvih ni živih. Nikoga. (*Kao da nema ni mrtvih ni živih*, SP, str. 300.)

4.1.5.6.Pjesme *o/u* Poreču

Posljednji je grad *o/u* kojem su nastale dvije pjesme – Poreč.

Tablica 11. Pjesme *o/u* Poreču

	Naslov (podnaslov) pjesme	Izvor	Godina nastanka	Pjesnikova dob	Konkretniji prostorni podaci
1.	*Već vidim usne…*	SP	1960.	55	Ulica Vladimira Nazora 5/I
2.	*Uvijek će padati…*	SP	1960.	55	Ulica Vladimira Nazora 5/I

Pjesme nastale *o/u* njemu svoj, a navedene u Tablici 11., postanak mogu zahvaliti tada 55-godišnjem pjesniku. Ponovno se iz prve daje iščitati nezadovoljstvo pjesnika, odnosno lirskog subjekta zbog onih koji upravljaju svjetskim stožerima te uporno posrću pred oružjem i uništavalačkom moći zbog čega se on osjeća slomljeno (1). Druga je pjesma ponovno vezana uz ljubav i hiperbolu o razapetom srcu (2), što nas može podsjetiti na njegovu mladenačku fazu i „brodske“ pjesme. Na taj način Poreč je, kao i Rijeka, grad *u* kojem su nastale refleksivne pjesme.

(1) Obuzimlje me slomljenost (…) / Stožeri svijeta nek posrću, / Škrguću (*Već vidim usne*…, SP, str. 305.)

(2) Pa će [kiše] zablistati u nebu / I između zvijezda samih, / Gdje je u tvojim očima / Razapeto moje srce, / I gdje suze od radosti / Kaplju u lišće, u pepeo. (*Uvijek će padati*, SP, str. 306.)

4.1.5.7.Pjesme *o/u* Novom Marofu

Dva su grada *o/u* kojima je napisana po samo jedna pjesma. Prvi je, u abecednom nizu, Novi Marof.

Tablica 12. Pjesma *o/u* Novom Marofu

	Naslov (podnaslov) pjesme	Izvor	Godina nastanka	Pjesnikova dob	Konkretniji prostorni podaci
1.	*Bolesnom bratu Đuri (u lječilištu Novi Marof)*	SP	1929.	24	*neodređeno*

Od ranije je poznato da su članovi obitelji stalni gosti Tadijanovićevih stihova. Hrvatski grad Novi Marof ovdje je u funkciji grada u kojemu se liječi njegov mlađi brat Đuro koji će, nažalost, kasnije i umrijeti. Emotivno slamanje mladoga pjesnika ostvaruje se kroz evociranje djetinjstva i njihovih zajedničkih dana jer je upravo u djetinjstvu sve bilo bezbrižno. A sada? U tom zagorskom gradu, moli pjesnik, u suzama, za samo malo sunca (1) jer ono zacjeljuje sve rane – kao što smo vidjeli u ranijim pjesmama.

(1) Izlomit ću srce u riječi i uzdahe / I staviti ih, nježno, / Na tvoju mladićku dušu. (…) // Sjećaš li se, Đuro, danā rumenih / Kad smo brali jabuke kraj potoka / I zrelo grožđe u vinogradu, na brdu? (…) // Danas je brat moj daleko od mene, / A ja se tiho molim za malo sunca, / Za malo danā vedrih na mutnom nebu. / Molim se za lomno tijelo bratovo, / I lomim svoje srce, i lijem tople suze / Za mojim dragim bratom, / Za jedinim bratom. (*Bolesnom bratu Đuri (u lječilištu Novi Marof), 1929.*, SP, str. 146.)

4.1.5.8.Pjesme *o/u* Otočcu

Posljednji je hrvatski grad u Tadijanovićevoj poeziji Otočac, u vezi s kojim u Tablici 13. navodimo samo jednu pjesmu.

Tablica 13. Pjesma *o/u* Otočcu

	Naslov (podnaslov) pjesme	Izvor	Godina nastanka	Pjesnikova dob	Konkretniji prostorni podaci
1.	*Spomen na moga pobratima Josipa Berkovića (1905. – 1944.)*	SP	1984.	79	*neodređeno*

S obzirom da se Otočac spominje samo jednom i tek usputno, u obraćanju prijatelju Josipu Berkoviću[568], irelevantan je za ovo istraživanje (1).

[568] Na stranicama *Hrvatske enciklopedije* saznajemo da je Josip Berković (1905. – 1944.) bio hrvatski književnik i publicist koji je studirao u nekoliko europskih gradova (u Pragu, Parizu, Grenobleu i Zagrebu). Iako je bio gimnazijski profesor u Slavonskom Brodu, kažnjen je premještajem u Otočac jer je kritizirao državno školstvo. Bio je urednik mjesečnika *Suvremeni pogledi* (1935. – 1936.), prevodio je s nekoliko europskih jezika te je pisao „pjesme, kratku prozu, eseje, kritike i polemike“.

Vidi natuknicu: BERKOVIĆ, JOSIP u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7108 (pristup: 28. 4. 2021.)

(1) Samo ću spomenuti *Savremene poglede*, / Časopis koji si osnovao i uređivao / Kao profesor, a on te već u prvoj godini / Stajao premještaja iz Broda u Otočac. (*Spomen na moga pobratima Josipa Berkovića (1905. – 1944.),* SP, str. 405.)

4.2.Europski gradovi u poeziji Dragutina Tadijanovića

Pjesnikovi susreti s europskim gradovima zapravo počinju vrlo rano. Godine 1920. putovao je u Maribor s brodskim gimnazijalcima.[569] Četiri godine kasnije u Bosanskom je Brodu[570], ispred svojih kolega, izgovorio oproštajne riječi na sprovodu vršnjaka Emila Belice koji je umro od tuberkuloze.[571] Iste godine bio je u Beču, glavnom gradu Austrije, s ocem Mirkom, kada je prvi put slušao jednu Wagnerovu operu uživo.[572] Pjevanje s akademskim pjevačkim zborom „Mladost“ utjecalo je na njegove kasnije europske turneje i putovanja: po Njemačkoj (1928.)[573], po sredozemnim gradovima (1933.)[574], itd. U Kolašinu je „bio na vojnoj vježbi kao narednik – đak“ (1930.) [575]. Kao stipendist boravio je ne samo u Pragu (1932.)[576] nego i u Parizu (1937.)[577] dok je sa studentima povijesti umjetnosti obišao gradove sjeverne

[569] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 564.

[570] Iako je Bosanski Brod u Tadijanovićevo vrijeme pripadao državi u kojoj je živio, u ovom radu gradove promatramo kao „hrvatske“ i „europske“ iz današnje perspektive.

[571] Isto, str. 565.

[572] Isto.

[573] Isto, str. 566.

U vezi s njemačkim gradovima, Kaštelan dodaje da je riječ o: Dresdenu, Berlinu, Leipzigu, Düsseldorfu i Münchenu.

Vidi u: Kaštelan: Predgovor, str. 12.

[574] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*,, str. 568.

Kaštelan spominje da je Tadijanović bio u ovim sredozemnim gradovima: Ajaccio, Monte Carlo, Nizza, Toulon, Marseille, Barcelona, Tunis, Alžir i Malta. Vidi u: Kaštelan: Predgovor, str. 13.

[575] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 566.

[576] Isto, str. 567.

[577] Isto, str. 569.

Italije (1936.)[578] kao što su „Venezia, Verona, Milano, Pavia, Genova“[579]. Kasnije će, iz osobnih i/ili poslovnih razloga, često putovati u Italiju, Njemačku, Švicarsku, Francusku, Austriju, Belgiju, Nizozemsku i ostale države.[580] Tablicom 14. prikazali smo pjesme koje su nastale *o/u* pojedinim europskim gradovima.

Tablica 14. Pjesme *o/u* europskim gradovima

	***Naslov (podnaslov) pjesme*, verzija**[581]	**Izvor**	**Godina nastanka**	**Pjesnikova dob**	**Konkretniji prostorni podaci (grad, država)**
1.	*Pjesma Božanstvu*	SP	1922.	17	Bosanski Brod (BiH)
2.	*Pregršti odsjaja, neću te više*	SP	1923.	18	Assisi (Italija)
3.	*Balada o zaklanim ovcama*, 2. verzija	SP	1930.	25	Kolašin (Crna Gora)
4.	*Mladež domovini*	SP	1935.	30	Aszód (Mađarska)
5.	*Večer nad gradom*	SP	1936.	31	Firenca (Italija)
6.	*Crtež*	SP	1937.	32	Pariz (Francuska)
7.	*Majci mojoj*	SP	1955.	50	Kostanjevica na Krki (Slovenija)
8.	*Spomen na djedovinu*	SP	1955.	50	Kostanjevica na Krki (Slovenija)
9.	*Jedan čovjek u Parizu*	SP	1955.	50	Pariz (Francuska)
10.	*Pred zatvorenim prozorima*	SP	1955.	50	Pariz (Francuska)
11.	*Place Dauphine 15. srpnja 1955. uveče*	SP	1955.	50	Pariz (Francuska)
12.	*Jardin du Luxembourg*	SP	1955.	50	Pariz (Francuska)
13.	*Prsten*	SP	1955.	50	Nürnberg (Njemačka)
14.	*Matoš u Ženevi*	SP	1973.	68	Ženeva (Švicarska)
15.	*Na grobu Georga Trakla*	SP	1973.	68	Innsbruck (Austrija)
16.	*Prijatelju moj…*	SP	1975.	70	Firenca (Italija)
17.	*Pred kavanom u Trstu*	SP	1975.	70	Trst (Italija)
18.	*Café de la Paix*	SP	1978.	73	Pariz (Francuska)
19.	*Spomen na moga pobratima Josipa Berkovića (1905. – 1944.)*	SP	1984.	79	Prag (Češka); Grenobl (Francuska); Pariz (Francuska)

[578] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 569.

[579] Kaštelan: Predgovor, str. 13.

[580] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 570-600.

[581] U tablici navodimo konkretnu verziju pjesme, isto kao što je to učinio i pjesnik u *SP*- u ili *ZV*-u.

20.	*Ponovno ispred Caffé degli Specchi*	SP	1990.	85	Trst (Italija)
21.	*Uspomeni Edwarda Goya*	SP	2000.	95	London (Velika Britanija); Cambridge (Velika Britanija)

Na temelju priložene tablice, vidljivo je da se ukupno dvadeset i jedna pjesma (iz *SP*-a) odnosi na neki od europskih gradova. Zanimljivo je uočiti pojavu različitih država, ne samo nama susjednih nego i ostalih, a kako bismo ih preglednije prikazali, kreirali smo Grafikon 5.

Grafikon 5. Postotak pojavljivanja pojedine europske države u *europskom* korpusu

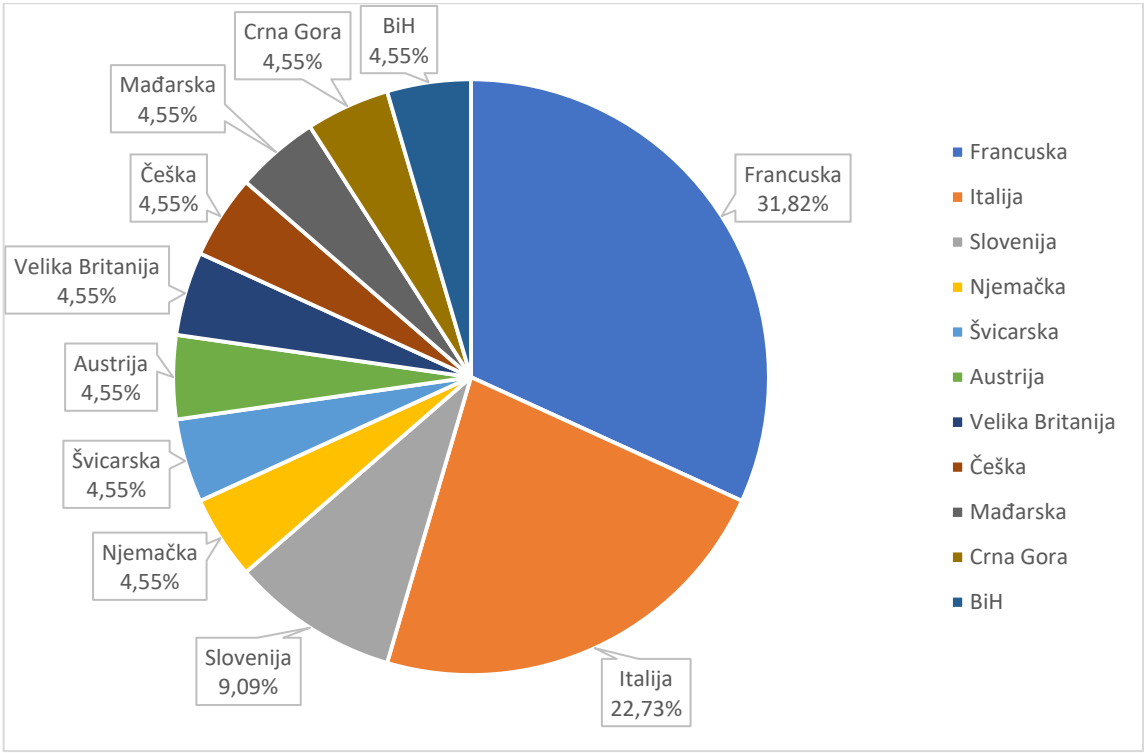

Iz Grafikona 5. možemo iščitati nazive ukupno 11 država pri čemu, u pojavljivanju, prednjači Francuska s ukupno 31,82 % (7 pjesama). Nakon nje slijede Italija s 22,73 % (5 pjesama) i Slovenija s 9,09 % (2 pjesme) dok se preostalih 8 država (Njemačka, Švicarska, Austrija, Velika Britanija, Češka, Mađarska, Crna Gora i BiH) javlja samo s jednom pjesmom, odnosno prisutno je 4,55 %. Nije zanemariva pjesnikova okrenutost romanskom govornom području.

S obzirom da su pjesme napisane u rasponu od mladenačke do kasnije životne dobi, odlučili smo, kao i u poglavljima o zagrebačkim i dubrovačkim pjesmama, njegove europske pjesme podijeliti na 3 faze: pjesme mlađe (A-faza), srednje (B-faza) i starije životne dobi (C-faza) kako slijedi:

1. A-faza: od 1922. do 1937., s pjesmama od 1. do 6. (prema Tablici 14.)
2. B-faza: 1955., s pjesmama od 7. do 13. (prema Tablici 14.)
3. C-faza: od 1973. do 2000., s pjesmama od 14. do 21. (prema Tablici 14.)

Unutar svake ćemo faze razvrstati pjesme s obzirom na dominantne teme i motive, odnosno kontekst u kojemu se javlja grad te pokušati objasniti razloge zbog kojih je tako.

4.2.1. Pjesme mlađe životne dobi (A-faza)

U europskoj A-fazi uočavamo najveću zastupljenost talijanskih gradova (Assisi, Firenca) što nije neobično, s obzirom da je kao 31-godišnjak putovao Italijom, „sa studentima povijesti umjetnosti zagrebačkog Sveučilišta“[582]. Samo jednom javljaju se Bosanski Brod (BiH), Kolašin (Crna Gora), Aszód (Mađarska) i Pariz (Francuska). Usporedimo li neke od tih gradova (ili država) s prethodno spomenutim biografskim podacima, vidjet ćemo podudaranja što samo potvrđuje da pjesnik uključuje detalje iz svoga života u poeziju.

Maloljetni pjesnik svojom *Pjesmom Božanstvu* „promišlja o ontološkim i egzistencijalnim pitanjima, ali i o ljubavnoj temi“.[583] Kako bi spomenuo djevojku, a istodobno i sakrio njezin identitet, služi se metaforom *vitak tanak jablan* i sintagmom *Mlada Djevojka*. Prikriven je i grad o kojemu je riječ (*Balkanski Grad*), no iz pjesnikova se komentara može saznati da govori o Bosanskom Brodu[584] u kojemu je djevojka stanovala (1).

(2) Ja bih inače gledao često prema Balkanskom Gradu, / Tamo gdje je VITAK TANAK JABLAN (zašto ne), / Ali susjedov / Krov / I dimnjak / Zaprečuju sve ravne poglede, osim u modro nebo,

[582] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 569.

[583] Lazibat, Tonći: „Europski gradovi u poeziji Dragutina Tadijanovića“, u: *Croatica et Slavica Iadertina*, XVI/I (2020), str. 236.

[584] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 661.

/ I tako Poet ne može da gleda Balkanski Grad / (O, livado zelena nepokošena), / I ne može da vidi što radi Mlada Djevojka. (*Pjesma Božanstvu*, SP, str. 24-25.)

Već iduće godine uvrštava u svoju liriku, na neki način, i talijanski grad Asiz (Assissi). U nastojanju da se odupre onoj što ga zavodi i oslobodi se time tjelesnih naslada, ističe motiv Sunca kojemu bi se najradije smješkao i pošao putem svetoga Franje Asiškog (2). Talijanski grad nije ostavio ravnodušnim ni Tadijanovića, ali ni Galovića koji je u zbirci pjesama *Četiri grada* opjevao Veneciju, Padovu, Vicenzu i Ravennu. Kroz česte kontraste svjetla i tame, mladosti i starosti, prošlih i sadašnjih vremena te prijelaza od pomalo depresivnog do vedrijeg ugođaja, Galović je pokazao bogatstvo emocija koje izviru iz pora svakog od spomenutih gradova.[585]

(3) Neću te više, zavodnice nevinosti, / Nego bih da se smješkam / Svome bratu Suncu, / Kako reče i moj Gospodin / Sveto Franjo iz Asiza. / Neću te više, pregršti odsjaja! (*Pregršti odsjaja, neću te više*, SP, str. 65.)

Dok je pjesnik služio vojni rok u crnogorskom gradu Kolašinu[586], nastaje jedna od njegovih najpoznatijih pjesama. U sadržajnom smislu, grad je u odnosu antiteze sa selom.[587] S jedne su strane čistoća, nevinost i jednostavnost sela s motivima rosnate trave i sunca, a na drugoj je grad u kojem je stoka odvedena na klanje, ne znajući što je čeka. S obzirom na ne tako davni Prvi svjetski rat, taj odlazak ovaca u smrt mogli bismo protumačiti na simboličkoj razini

[585] Usp. poglavlje ovoga rada „Grad u Galovićevoj poeziji“, str. 71-76.

[586] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 688.

[587] U toj pjesmi Bogner prepoznaje „nepomirljive antiteze: nenatrunjena čistoća rustikalne sredine, koja sugerira gotovo arkadijsku idilu, kojoj se dijametralno oprečno ustobočila surovost ledene gradske atmosfere.“

Vidi u: Bogner, Ivo: Interpretacija Tadijanovićeve *Balade o zaklanim ovcama*, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 252.

Međutim, ne znači to da je svaki grad u književnosti sinonim za surovu i hladnu sredinu. Primjerice, Nemec ističe da je „sakralna komponenta sastavni (…) dio povijesti svakoga grada“ i za primjer navodi Vojnovićev doživljaj Dubrovnika koji je opisan kao „sveti *numinozni grad*“ koji, između ostaloga, ima svoje žrtve i rituale.

Vidi u: Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, str. 18.

Iako odlazak na klanje promatramo simbolično i povezujemo to s povijesnim kontekstom onoga vremena i odlaskom vojnika u rat, u Nemecovom bismo stilu mogli klanje povezati s ritualom.

– vojnici su otišli u rat, nesvjesni sudbine koja će ih zadesiti (4). Tadijanovićeva je poezija ovdje protkana „duboko ljudskom humanističkom socijalnom tematikom“[588].

(4) Ugasle oči; runo krvlju polito; noge slomljene. / Javlja se sunce za obronkom… Na povratku, / Pastirici se čini da čuje, u daljini, muklo blejanje. / Pašnjak blista rosnatom travom, u suncu. (*Balada o zaklanim ovcama,* 2. verzija, SP, str. 164.)

Jedna je od pjesama iz ciklusa *Dani djetinjstva* vezana europskim gradom uz ovo poglavlje. U *Mladeži domovini* 30-godišnji pjesnik piše srcem i očima djeteta čiji je otac nastradao u ratu i leži u mađarskom gradu. Pjesma je, kao i većina ikada napisanih, autobiografskog karaktera jer se Tadijanović prisjeća razdoblja Prvoga svjetskoga rata i oca koji nije mogao izbjeći mobilizaciju. Dječak bere kupinovo lišće „od kojeg se, kažu, kuha čaj za drage ranjenike“ i razmišlja o svom ocu (5).

(5) Ja ne razgovaram ni s kim. Ja samo berem / I berem, i mislim na moga oca. I on je ranjen. / I on leži u bolnici, u mjestu Aszód… (*Mladež domovini*, SP, str. 215.)

Pišući o *Večeri nad gradom*, Brlenić-Vujić „smještanje pjesme u stvarni kontekst“ naziva „hodočašćem stvarnim, ali i duhovnim krajolikom“[589]. Hodočasti pjesnik Firencom, razmišljajući o svom rodnom Rastušju u čemu Frangeš prepoznaje simultanost[590]. Nije nam stoga neobično što je odsjaj svjetiljaka na rijeci Arno uspoređen sa zvijezdama u vinogradu uz koji ga veže toliko uspomena. Poseban je motiv ruku – pjesnik svoje uspoređuje s Michelangelovim. Prekorava samoga sebe jer je on, kao muškarac, otišao od kuće, a majci i dvjema sestrama prepustio sudbinu svakodnevnog obavljanja teških fizičkih poslova. U svom „opsesivnom monologu *razmetnoga sina*“, Tadijanović na neki način komunicira s

[588] Kaštelan: Vizija harmonije: *O pjesničkom djelu Dragutina Tadijanovića*, str. 223.

[589] Brlenić-Vujić, Branka: Tadijanovićeve lirske vedute (*Jedan vid Tadijanovićeve poetike u slici dvaju trgova*), u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 387.

[590] Istovremeno se u Firenci ostvaruju dva prostora (Rastušje i Firenca) i tri vremena (prošlost, sadašnjost, budućnost).

Vidi u: Frangeš, Ivo: Dragutin Tadijanović: *Večer nad gradom*, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 337.

Michelangelom.[591] Dok je on tako izbjegao posao i ulogu koja je bila namijenjena tim rukama, Michelangelo je rukama stvorio artefakt koji prerasta u svevremensko kulturno dobro (6).

(6) Noćas gledaš kako se odražava u Arnu red svjetiljaka / Firentinskih. Zar nisi o tome davno sanjarilo / U djetinjstvu, dok su nad glavom / Drhtale zvijezde, u vinogradu? (…) Jeste li spremile / Ljetinu, vas tri koje ste same / Ostale kod starinske kuće mojih djedova / Čuvajući oganj da ne zgasne med zidovima / Doma koji ostaviše muške ruke? / Gledao sam / Danas u San Lorenzu *Zoru* koju stvoriše Ruke / U tamnim tišinama mutnoga stoljeća; / Bez prestanka mislim na ruke te / I ne mogu da vjerujem da su zaista / Mrtve. Mrtve ruke. (*Večer nad gradom,* SP, str. 219.)

U francuskoj prijestolnici boravio je pjesnik kao stipendist Francuskog instituta u Zagrebu, a mali japanski crtež u boji darovao je tadašnjoj djevojci (a kasnijoj supruzi) Jelici Ljevaković.[592] Uvođenjem motiva rijeke Seine te „kolovoza trideset sedme“ ovjekovječuje misao i vrijeme kupnje spomenutoga crteža „Žalosnoj Ženi“. Interpoliran je izgled tog crteža kao i Tadijanovićeva čežnja za djevojkom, a pjesma završava motivom Seine i svjetala (7). Rijeka je okvir pjesme, alfa i omega unutar kojih teku stihovi, baš kao što teče i Seina.

(7) Večer je sišla nad Pariz; u Seini blistahu svjetla. / Zbunjen, dadoh ti crtež poliven vedrom svježinom: / „Ne voliš li i ti lagani bijeli mjesec?“ (*Crtež,* SP, str. 225.)

4.2.2. Pjesme srednje životne dobi (B-faza)

Nakon pjesama A-faze koje tematiziraju čežnju za zavičajem, članove obitelji, divljenje umjetničkom stvaralaštvu i ljubav, prelazimo na 1955. godinu i B-fazu, odnosno na sedam pjesama koje stvara 50-godišnji pjesnik. Većinom se one odnose na Pariz[593] (Francusku) u kojemu je pjesnik, kako smo ranije rekli, boravio kao stipendist. Nešto se manji broj pjesama

[591] Čorkalo Jemrić: Dragutin Tadijanović ili ispjevani život, str. 331.

[592] Tadijanović: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, str. 707.

[593] Pariz u hrvatsku književnost uvodi Matoš, smatrajući ga „mjestom iznimne kulturne proizvodnje“ (str. 11.), ali je istovremeno svjestan i „mračne dimenzije velegrada“ (str. 87.). Zahvaljujući Matošu, a posredstvom toga grada, naša se književnost upoznaje s figurom flâneura, „rafiniranog urbanog šetača-dokoličara, kojemu ulica i natkriveni pasaži postaju idealnim prostorima za estetski motivirano lutalaštvo“ (str. 12.). Pariz je grad koji su u svojim djelima veličali i brojni drugi književnici: Heine, Rilke, Wilde, Ady, Pound, Majakovski, Miller, itd. (str. 73.)

Vidi u: Nemec: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u urbanoj književnosti* (navedene stranice).

odnosi na Kostanjevicu na Krki (Slovenija), dok je jedna pjesma vezana uz Nürnberg (Njemačku).

Prve su dvije pjesme B-faze, iz Kostanjevice na Krki, vezane uz članove obitelji. Tadijanović pjesmu posvećuje majci za 75. rođendan. Spominje njezina dva sina od kojih je jedan davno umro (a riječ je o pjesnikovom mlađem bratu Đuri!) dok je drugi (pjesnik!) otišao, naizgled ne brinući više o svojima. Međutim, upravo on silno pati za rodnim krajem i majkom (8). Dok se u toj pjesmi obraća majci, u drugoj odgovara na pismo svojim dvjema sestrama. Zanimljiv je postupak kojim pjesnik njihovo pismo pretvara u svoje stihove kao što je to činio i ranije (o čemu smo već govorili). U sadržajnom smislu, sestre su zainteresirane za podjelu ostavštine, ali čini se da on dosad nije imao vremena (9). Slovenski su gradovi oni u kojima Tadijanovića muče stvarne životne brige, a u njima misaono priziva prostor Rastušja, odnosno seoski ambijent prema kojemu osjeća nostalgiju.

(8) (…) Mlađi joj sin // Umro, već davno. A stariji, / Prvenac njen (onaj koga zovu / Pjesnik), ne mari za nju ni za kuću / Očinsku… - Ti koja već godinama / O meni misliš da sam te zaboravio, // Majko moja, paćenice zemlje / Mojih pređa, zar doista ne vidiš: srce mi / krvari nad rodnim pragom, (*Majci mojoj, na dan kad je ušla u 75. godinu svog vijeka*, SP, str. 266.)

(9) Brata nemam. Jedino vas koje mi / (Sjećate li se?) kazivaste davno: / „Brate, e moj brate. Lako je tebi. / Ne radiš ništa, / nego samo pišeš / Pjesme. A mi se od posla prekidosmo: / (…) / Tako i moje sestre danas pišu: / „*Dragi brate godine već prođoše otkako se / ne svraćaš kući svakog ljeta kao nekada / a mi smo se poudavale djeca nam odrastoše / to i sam znaš pa ne treba o tom ni govoriti / pitamo te kad ćeš doći da nam razdijeliš / očevinu obećao si a nikako / još ne dolaziš i nema puno vremena / da sagradimo sebi i djeci kućicu / da pod starost bar kažemo ovo je moje…*“ (*Spomen na djedovinu*, SP, str. 267-268.)

Slijede četiri pariške pjesme. Prva nas od njih, *Jedan čovjek u Parizu*, donekle podsjeća na *Večer nad gradom* jer u objema postoji ta prostorna simultanost, u objema on istodobno razmišlja i o svom rodnom kraju. Batušić kaže da se „usred Pariza“ javljaju „reminiscencije na rodni kraj, na slavonsko selo, na Rastušje“[594]. I ovdje pate i bogati i siromašni jer nad svima je isto nebo sa *zvijezdama žutim, jednakim* (10).

[594] Batušić, Slavko: Tadija pjeva u Parizu, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 341.

(10) Govori: Nemojte žaliti, ne žalite ništa. Noć / Na zemlju slazi i ovdje. Suza ima, / Pod prnjama i pod svilom, u ljudskim očima / Kao i u dalekom kraju, u mom zavičaju, / Pod zvijezdama žutim, jednakima. (*Jedan čovjek u Parizu*, SP, str. 269.)

Sjeća se Tadijanović i svog prvog pariškog boravka na osobito nostalgični način. Dok prolazi ispred hotela u ulici Rue de Seine 75, pogledava na prozor sobe na trećem katu u nadi da bi mogao vidjeti svoju Helenu (Jelicu), ali nje nema. Batušić smatra da je pjesma „tu samo zbog Helene i u vraćanju neizbrisivih osjećaja osamnaest godina unatrag“[595].

(11) Helena, sjećaš li se / Kako smo ih na mjesecu otvarali / I kako si plesala uz moj tihi pjev? // Nema sad ni mjesečine / Ni pjeva ni plesa. Prozori / Sobe zatvoreni su, rekoh, / I ja uzalud / Gledam u njih, u kasnu noć, // Kao da će u zelenoj mjesečini / Ukazati se tvoj dragi lik. (*Pred zatvorenim prozorima*, SP, str. 270.)

Premda je zapravo stranac u Parizu, Tadijanović posve opušteno promatra okolinu s klupe. On se tu ponaša „kao da je sred Ilice ili Zrinjevca, svaki prolaznik tu je kao pradavni znanac, dostojan pjesmotvorne opaske“[596]. Pjesnik „zahvaća olovkom crtača reportera u poetskoj transpoziciji tren zbivanja oko sebe“[597]. Opaža vlasnike pasa koji svoje ljubimce izvode u šetnju, ali i druženja u restoranima koja ga potiču na maštanje o takvim susretima sa svojom dragom Jelicom (12). Prema tome, čini se da je u Parizu Tadijanović potpuno zaživio te prima francusku metropolu, odnosno tu velegradsku vrevu svim osjetilima.

(12) Nema me ni za druge / Pse koji dolaze na večernju šetnju / Sa svojim gospodarima ili sa služavkama. // (…) // Gledajući ih s moje klupe kako svaki čas prinose / K ustima jelo ili vino (…) / (…) čovjek bi iz dna srca poželio / Samome sebi da se i on jedanput (…) nađe ponovno u mladim danima s djevojkom / Koju voli gotovo kao samog sebe / Pa da s njom sjedne za ovakav mali / Bogati stol i da osjeti naginjući se k njoj / Miris njezina tijela, crnu vatru očiju, kose… / Ali to su, dabome, puste sanjarije / Osamljenog čovjeka. (…) *Allons enfants da la Patrie / Le jour de Gloire est arrivé* (*Place Dauphine*, SP, str. 271-273.)

Jedan od omiljenijih motiva, motiv ptica, javlja se u posljednjoj pariškoj pjesmi B-faze. Lete nebeskim prostranstvima, ali ih nitko ne primjećuje – nitko osim pjesnika koji ih

[595] Batušić: Tadija pjeva u Parizu, str. 341.

[596] Vereš, Saša: Evropski izazovi u djelu Dragutina Tadijanovića, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1980-1990*, priredio Ivo Frangeš, Mladost, Zagreb, 1991., str. 299.

[597] Batušić: Tadija pjeva u Parizu, str. 342.

uvođenjem u svoje stihove želi učiniti primijećenima. U konačnici, „pjesnik je onaj koji – vidi.“[598]

(13) Plave ptice lete pod nebom. Za odmor, / Noću, spuštaju se na stabla, i opet / Lete. A ne gleda ih / Nitko. (*Jardin du Luxembourg,* SP, str. 274.)

Posljednja pjesma europske B-faze odnosi se na njemački grad Nürnberg, odnosno motiv prstena. Ova, po mišljenju pjesnika, najuspjelija njegova pjesma[599], sadrži „elemente citatnosti iz njemačkih društvenih odnosa i kulture“, naročito kada se spominje *nürnberški zlatar*[600]. Tematizira prsten čiju je višestoljetna sudbinu odredio prijelaz „s ruke na ruku“ čime se, temeljem i biografskih podataka (jer prsten pripada pjesniku!), „naglašava fenomen prolaznosti“.[601]

(14) A kamen, kap / Tamne krvi, koji zovu karneol, / Nosio je, u davno doba, na polasku / U križarski rat, vitez neki. (Tko zna išta / O njemu?) Kasnije, mnogo kasnije, / Nürnberški zlatar kamen je okovao / U srebro. (*Prsten,* SP, str. 275.)

4.2.3. Pjesme starije životne dobi (C-faza)

U starijoj životnoj dobi, odnosno pjesmama C-faze, također dominiraju gradovi romanskoga govornog područja što znači da su na pjesnika, u stvarnom životu, ostavili dubok trag: talijanski (Firenca i Trst) te francuski (Pariz i Grenobl). Zastupljeni su i oni germanskoga govornog područja: Ženeva (Švicarska) i Innsbruck (Austrija), ali i Prag (Češka) te London i Cambridge (Velika Britanija).

---

[598] Frangeš, Ivo: Što rade tri stabla u polju, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 125.

[599] Hanzlovsky, Mladen: Deset indiskretnih pitanja pjesniku Dragutinu Tadijanoviću, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 434.

[600] Frangeš, Ivo: Pjesnik Dragutin Tadijanović: Čitač i prevoditelj njemačke poezije, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 359.

[601] Car Matutinović, Ljerka: Interpretativni zapisi o nekim Tadijanovićevim pjesmama, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 394-395.

U Ženevi razmišlja o Matošu što znači da, iz egzila, osjeća Matoševu žudnju za domovinom[602] (15), u Innsbrucku piše o Georgu Traklu (16), u Trstu o Umbertu Sabi (17), a britanske gradove povezuje s Edwardom Goyem (18). Posebno je intimna pjesma posvećena Josipu Berkoviću (19), koja se ne odnosi na samo jedan grad, o čemu smo već ranije govorili u ovoj disertaciji.

(15) Usred grada, u sjeni / Jablana, opkoljen / Modrom vodom i labudima, / (…) // Mislim na daleku moju / Hrvatsku domovinu, / A srce mi udara / U grlu, do krika. (*Matoš u Ženevi*, SP, str. 330.)

(16) Hodočasnik iz daleka, pozdravljam / Iz kišice, iz lišća, iz jesenjeg cvijeća, / Iz crne zavjese zemlje. (*Na grobu Georga Trakla*, SP, str. 331.)

(17) Sjedeći pred Kavanom degli Specchi, / Nisam čuo meket koze Umberta Sabe, / Nego hrvatski jaki glas / Nevidljivom odlazniku: / Požuri se, požuri! Tamo je jeftinije! / I nemoj da zakasniš na vlak!“ (*Pred kavanom u Trstu*, SP, str. 12.)

(18) I mislim, kako da se mi / U Hrvatskoj odužimo njemu (…) / Samo uvrštavanjem imena u Leksikon? / Hvala tebi i slava, / Dragi naš Edwarde Goyu! (*Uspomeni Edwarda Goya*, SP, str. 507.

(19) Pa zatim Pariz – učenje, pisanje. / Pisanje pisama, čekanje odgovora! / Tegoban život, kao i mnogima / U Gradu Svjetlosti, gdje smo se ponovno, / I posljednji put, u ljeto trideset sedme, / Svakog dana sastajali nas troje… (*Spomen na moga pobratima Josipa Berkovića (1905. – 1944.)*, SP, str. 405.)

Pjesnikovu svakodnevicu u ovoj fazi upotpunjuju: motiv ptica dok ljudi ulaze i izlaze iz kavane (20) i boravak u talijanskoj kavani (21) koji predstavljaju njegovu zbilju[603], ubrzani ritam grada kao i reminiscencija na pjesmu *Večer nad gradom* koju smo analizirali upravo u

---

[602] I Cesarić piše pjesmu koju posvećuje Matošu, a u kojoj je prikazano siromaštvo i tuga za domovinom iz egzila.

> *Moja je soba tako jadno mala, / Ja ne bih u njoj izdržati mogo (...) // Danas sam opet ručo samo čaj. / Al vlažna blagost sja u mome oku: / Ja opet mislim na svoj rodni kraj. (...) // O Hrvatska, o moja domovino, / Ti moja bajko, ti moja davnino! / Ti porobljeni, oteti mi kraju! / Gle, jadni dezerter ti daje dar, / Bogatiji no kraljevi ga daju, / I sav je ljubav, pobuna i žar.* (Trubač sa Seine (Matoš u Parizu), str. 37-39.)

Vidi u: Cesarić, Dobriša: *Izabrane pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996. (navedene stranice)

[603] Govoreći o Tadijanovićevoj pjesmi *Noćni lokal*, Pavličić u tom pjesničkom tekstu prepoznaje „registraciju zbilje, fiksaciju, ali bez želje za promjenom“.

Vidi u: Pavličić: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, str. 114-115.

Međutim, ta je tvrdnja primjenjiva i u slučaju gotovo cijelog Tadijanovićevog pjesničkog opusa. Smatramo da on gotovo uvijek registrira zbilju, iz pozicije promatrača koji pažnju pridaje svemu što ga okružuje, bez potrebe da mijenja okolinu.

ovom poglavlju i koja označuje pjesnikov urbani flashback u mladost jer se uvijek vraća onom prije izrečenom i doživljenom.

(20) Ulaze / Sjedaju / Piju / Razgovaraju / Dižu se / Odlaze // Ulaze // Odlaze // Ulaze // Odlaze / A gdje / Ptice / Pjevaju? (*Café de la Paix*, SP, str. 351.)

(21) Al mu snatrenje iznenada razbi / Glas konobara: *Il conto, prego, signore*! (*Ponovno ispred Caffé degli Specchi*, SP, str. 440.)

(22) Ne donosim ti na dar pjesmu / Iz šume začarane, gdje sam / Sjećao se Firenze na današnji dan / Tisuću devetsto trideset i šeste, / Kad sam ti sa Piazzale Michelangelo / Donio pjesmu *Večer nad gradom*. (*Prijatelju moj…*, SP, str. 341.)

4.3. Pjesnikova *geografija srca*: hrvatski i europski gradovi

Nakon ostvarivanja prvih četiriju ciljeva, preostalo nam je, za potrebe poglavlja Istraživački dio, ostvariti još dva: (1) označiti na geografskim kartama hrvatske i europske gradove koji se mogu iščitati iz Tadijanovićevih pjesama u *SP*-u i *ZV*-u te (2) usporediti pjesnikov odnos prema hrvatskim i europskim gradovima.

U izradi Karte 1. poslužili smo se praznom slijepom kartom[604] u koju smo računalnom aplikacijom Bojanje 3D ucrtali hrvatske gradove, zastupljene u *SP*-u i *ZV*-u, kako bi oni bili u prvom planu. Za razliku od toga, za Kartu 2. bilo nam je prikladnije izabrati gotovu kartu europskih država[605] koju smo uredili dodavanjem minijaturne fotografije Dragutina Tadijanovića[606] unutar svake države koja se javlja u analiziranim pjesmama. Iako disertacijom analiziramo prvenstveno gradove (a ne države), smatramo da smo u interpretativno-analitičkom dijelu objasnili kako se pojedini europski grad afirmirao u pjesnikovim stihovima, ovisno o njegovoj dobi, stoga kartom možemo prikazati države (a ne gradove). Praktičnije je to rješenje jer bi bilo nepregledno ucrtavati sve europske gradove u postojeću kartu – što zbog šarenila, što zbog rezolucije.

Ovdje ćemo ukratko spomenuti da smo interpretacijom i analizom ukupno tristo osamdeset i jedne pjesme koju je Tadijanović napisao *o/u* gradu (a što čini 80,04 % pjesama

[604] https://coupedecheveux2015.blogspot.com/2018/04/karta-hrvatske-prazna.html (zadnji pristup: 3. 7. 2020.)

[605] https://europa.eu/european-union/about-eu/easy-to-read_hr (zadnji pristup: 3. 7. 2020.)

[606] https://digitalna.nsk.hr/pb/?concept=info&id=25873 (zadnji pristup: 3. 7. 2020.)

SP-a i *ZV*-a) (vidi Grafikon 2.) dokazali da je Tadijanović, usprkos mišljenjima nekih starijih književnih kritičara, prvenstveno pjesnik grada, a ne sela, na što je potrebno ukazati jer se cijelo istraživanje i temelji na toj početnoj hipotezi. Motivom grada bavio se cijeloga života – od srednjoškolskog razdoblja u Slavonskom Brodu do svojih posljednjih godina. Pritom je u svoj pjesnički korpus uvrstio ne samo hrvatske (Karta 1.) nego i europske gradove, odnosno države (Karta 2.).

Karta 1. Hrvatski gradovi u poeziji Dragutina Tadijanovića

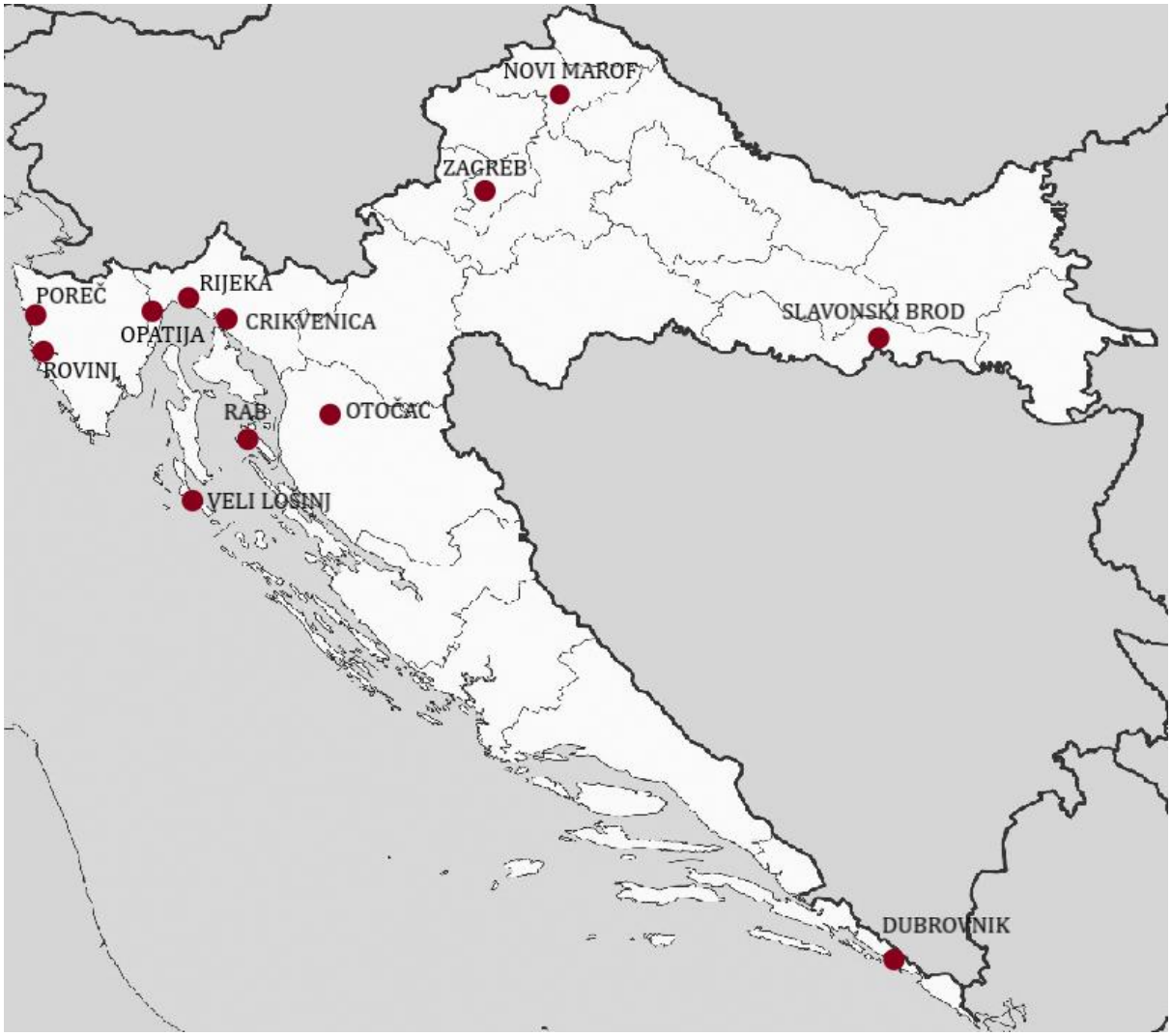

Tamnocrvenim smo točkama označili svih dvanaest gradova *o/u* kojima je pisao pjesnik. Pogled na kartu odaje dojam da su Slavonski Brod, Zagreb i Dubrovnik usamljeni dok pjesnička inspiracija uglavnom gravitira oko primorskog i istarskog područja (iznimka je Novi Marof). Međutim, u svojoj smo interpretaciji i analizi ne bez razloga dodijelili zasebna poglavlja spomenutim trima gradovima. Tako je Slavonski Brod važan kao mjesto pjesničkih početaka,

Zagreb je grad dubljeg suočavanja s prvotnim izazovima na relaciji selo-grad, prostor konačnog ostvarivanja pjesnika u ljubavnom i poslovnom životu te cjeloživotna inspiracija, a Dubrovnik „grad s velikim G“, koji je na pjesnika ostavio trag još od prvoga susreta u srednjoškolskim danima. Od ostalih je gradova, s karte, najznačajniji Rab u kojem njegova pjesnička riječ dobiva zrelost te označava prostor u kojem je pjesnik dobivao poticaj za refleksivne teme. Ni ostali gradovi nisu beznačajni jer inače ne bi bili uvršteni u njegov pjesnički opus. U cjelini, ova karta prikazuje „izlazak iz zone sigurnosti“ – nekoć uplašeni brodski učenik usudio se otići ne samo iz Slavonskoga Broda nego i iz metropole i u ostale dijelove Hrvatske.

Karta 2. Europski gradovi u poeziji Dragutina Tadijanovića

Sudeći prema Karti 2., nije se zadržao samo na hrvatskim gradovima. Putuje on tako, što u zbilji što u stihovima *SP*-a i *ZV*-a, u 11 država. Odvažio se otići u susjedne, ali i u udaljenije države i radove. Njegovi stihovi dokazuju da se u inozemstvu osjeća kozmopolitski, nije stranac i u maniri šetača i promatrača s klupe uočava da je život svuda isti – bilo da je riječ o rodnom Rastušju, o našoj metropoli ili bilo kojem europskom gradu. Zbog simultanosti poezije u kojoj isprepliće slike Hrvatske i Europe, nemoguće je odgovoriti na pitanje koji su mu gradovi važniji – hrvatski ili europski. Svi oni čine pjesnikovu *geografiju srca*.

5. ZAKLJUČAK

Sedamdesetih godina 20. stoljeća teoretičari društvenih i humanističkih znanosti uvode tzv. prostorni obrat (*spatial turn*) (Brković). Foucault je odmah značenjski odredio *utopije* kao iluzijska, nezbiljska i savršena ne-mjesta dok *heterotopije* podrazumijevaju spoj stvarnog i nefizičkog, odnosno materijalnog i iluzijskog. Teoriju prostora donosi i Lefebvre uključujući tri prostorne dimenzije (prostornu praksu, reprezentacije prostora i prostore reprezentacije), a na njega se nadovezao Soja, ne samo razradivši koncept sociospacijalne dijalektike nego i uvođenjem pojma *Trećeprostora*. Spomenuti teoretičari time su potvrdili da je prostor postao značajniji od vremena što nije prošlo nezapaženo ni u književnosti (Bahtin i Lotman) pa tako ni u lirici u kojoj Bachelard *Poetikom prostora* ide korak dalje, nastojeći objasniti intimne vrijednosti osobnih, unutarnjih prostora kao i tzv. „sretne prostore", u čemu uočavamo prisutnost i najavu urbane antropologije – jer iz toga slijedi pitanje što grad znači za pojedinca, na koji način pojedinac preoblikuje grad i grad preoblikuje njega (budući da Grgas ističe kako svatko od nas percipira grad na svoj način, prethodno ga afektivno-kognitivno (pre)oblikujući)?

Temeljem Mumfordova prikaza razvoja grada kroz povijest, evidentno je da grad doživljava svoje promjene, a gradeći ili rušeći gradove, ljudi iskazuju određen stav spram njega – želju za sigurnošću i socijalizacijom unutar njegovih zidina ili gradorušilačku strast i želju za uništenjem tuđih domova (Bogdanović). Međutim, nijedan urbocid ne može uništiti identitet grada jer njega čine ljudi, stoga Glavašević, u jednoj od najtežih epizoda Domovinskoga rata i novije hrvatske povijesti tješi svoje Vukovarce riječima: *A grad, on je sve vrijeme bio u vama. Samo skriven. Da ga krvnik ne nađe. Grad – to ste vi*. Grad je prostor zgušnjavanja brojnih civilizacijskih vrijednosti, kako navodi Barthes, kao što su riječ (trgovi, kavane, šetališta), roba (robne kuće), novac (banke), moć (uredi) i duhovnost (crkve), no smatramo da bi grad sam za sebe bio tek ljuštura – ljudi su srce grada, oni svojim nevidljivim tragovima uistinu preoblikuju prostor (Grgas), čineći ga jedinstvenim, unikatnim i stvarajući svoje urboglife (Horvat, prema: Bakal). Zbog brojnih funkcija koje grad ima – bilo da je riječ o Lefebvreovoj inoformativnoj, simboličkoj i zabavnoj ili različitim javnim i intimnim funkcijama (Gulin Zrnić), grad nas podsjeća na glavicu luka do čije je srži moguće doći tek ukoliko skinemo njegove slojeve.

Kako smo istaknuli u radu, prvi je pravi urbani pisac bio protorealist Šenoa, očaran Zagrebom, iako će grad postati značajnijim dijelom proze nešto kasnije, u hrvatskom realizmu (Nemec). Tadašnje stereotipno prikazivanje grada rezultat je odlaska na studij realista koji su tom

prigodom migrirali iz sela u grad. Ako bismo realizam shvatili kao „zagrijavanje“ za novu temu u književnosti – temu grada – onda je moderna bilo razdoblje u kojem se grad značajnije afirmirao. S obzirom da nas u ovom radu zanima Tadijanović kao urbani pjesnik, čitali smo i analizirali opus najpoznatijih urbanih pjesnika moderne (Vojnovića, Matoša, Vidrića, Begovića, Nazora i Galovića) kako bismo naknadno mogli usporediti njihova urbana pjesnička stvaranja i vidjeti postoje li utjecaji. Zajednička je karakteristika većine spomenutih pjesnika da su studirali i/ili privremeno boravili u europskim gradovima. Dok za Vojnovića nismo pronašli podatak o izvanhrvatskim gradovima (ali znamo da je, primjerice, njegova drama *Gospođa sa suncokretom* izrazito kozmopolitska), Matoš je boravio u Beogradu, Parizu i Ženevi, a preostala četvorica studirala su u inozemstvu (Vidrić u Pragu, Grazu i Beču, Begović u Beču, Nazor u Grazu, a Galović u Pragu).

Vojnovićeva ljubav prema rodnom Dubrovniku (bez obzira na ranu migraciju u Split) lajtmotiv je njegova stvaralaštva zbog čega je često nazivan „pjesnikom samo jedne teme“ (Matković), „pjesnikom Dubrovnika“ (Paljetak, prema: Haler) ili „Grada Dubrovnika pjesnikom“ (Ivanišin), a iz čega je jasno da je Dubrovnik pjesnikov „sretni prostor“.Bez obzira na ljubav prema gradu, zajednički je nazivnik njegovih *Lapadskih soneta* ipak sumorni, ali realni motiv prolaznosti koji je podsjetnik koliko smo krhki. Matoš je svoje urbane pjesme uglavnom stvarao iz egzila, pri čemu se, flâneurski divi francuskoj metropoli, no u tuđini ipak žali za voljenim Zagrebom na kojega ga podsjeća čak i motiv zvona. Njegovo šetanje pariškim ulicama pretvara se u izmaštano putovanje i povratak u domovinu, naročito jer je iz nje bio prognan. Jesu li Vojnović i Matoš, uslijed nemogućnosti življenja u svom voljenom prostoru (Bachelard) idealizirali grad? Moguće je. Pritom je zanimljiv Vidrić u čijoj poeziji, za razliku od Vojnovićeve ili Matoševe, ne pronalazimo autobiografske odrednice pa time ni odnos prema nekom gradu, no to je samo naizgled. Putujući drevnim egipatskim, biblijskim i antičkim prostorima, pjesnik zapravo kritizira današnji grad i društvo. Begović također odlazi u prošlost, a svojim starim gradovima pridružuje široku lepezu identiteta – od grada koji svjedoči o ljubavnim igrama mladih, do razrušenoga grada (zapravo ljubavlju ranjenoga srca) sve do grada kao glasnika smrti ili ubojice. I Nazor je, kao što su Vidrić i Begović, fasciniran prošlošću što je u njegovim urbanim pjesmama najizraženije (naročito u naslovima pjesama koji ujedno predstavljaju nazive gradova: *Gospić, Zemun, Jajce, Travnik, Petrovaradin, Kreševo*, itd.). Također uočavamo da i Nazoru, kao i Vidriću, drevni grad služi kako bi kritizirao današnju civilizaciju i svijet (a time i njegove stanovnike) i malograđanštinu. Na kraju analize

modernističkog opusa preostao je Galović, zaljubljen u Italiju, a naročito u *Četiri grada* (kako glasi naziv njegove pjesničke zbirke). Venecija, Padova, Vicenza i Ravenna, unatoč čestoj sumornoj atmosferi, njegovi su „sretni prostori“ kojima se on vraća stihovima vraća u voljenu Italiju.

Vidjeli smo da je grad bio „sretan prostor“ modernista i o njemu su maštali iz nekog drugog prostora – Vojnović o Dubrovniku iz Splita, Matoš iz inozemnih gradova (najviše Pariza) o Zagrebu, a Galović iz hrvatskoga grada o talijanskim gradovima. Putovanje iz svojega prostora u neki prošli prostor (grad) poslužilo je kao kritika ondašnjih gradova (i ljudi) u slučaju Vidrića, Begovića i Nazora, čime je grad prikazan i u osnovnom i u prenesenom značenju. Međutim, nakon moderne uslijedilo je razdoblje u kojem grad poprima nova značenja što pripisujemo Prvom svjetskom ratu i posljedicama koje je imao za civilizaciju, iako Milanja i Žmegač ističu da su ekspresionisti vizionari koji gledaju unaprijed (a ne unatrag). Nadalje, ekspresionisti grad vežu uz osjećaje gnjeva, mržnje, pobune, patnje (Pavličić), u njemu su prisutne destruktivne misli i želja za uništenjem (Milanja), a Nemec prepoznaje prijelaz od fasciniranosti do apokaliptičnosti. Ističu se imena poput Šimića i Krleže (i Cesarića, ali nakon ekspresionizma) dok je Krleža ekspresionist u ranoj fazi dok kasnije piše na drugačiji način (Šicel). Do Drugoga svjetskog rata u književnost su ušli gradski likovi s društvene margine (poput proletera, radnika, prostitutki i beskućnika), a nakon rata krugovašima je grad „prostor zbiljske egzistencije“ (Nemec) te u njihovoj poeziji postoje čak tri prostorna modela od kojih je jedan gradski (Kornhauser). Nakon krugovaša, važni su i razlogovci koji se bave egzistencijalnim temama i filozofskim promišljanjima, a oko 1970-ih slijedi postmoderna (Pavličić).

Zanimljivo je da je upravo u to vrijeme došlo do prostornog obrata i da je tada Tadijanović imao oko 65 godina te bogato stvaralačko iskustvo. Pročitavši opus pjesama od 1920-ih, pri čemu je Tadijanović vjerno bilježio i mjesto i vrijeme nastanka svojih pjesama (što predstavlja integralni dio pjesme), vidimo da je Tadijanović bio okrenut prostoru znatno prije 1970-ih kada se dogodio prostorni obrat u društvenim znanostima i humanistici. Međutim, njemu je i vrijeme, osim prostora, bilo važno. Polazeći od hipoteze da je on prvenstveno i zamjetno pjesnik grada, ovim smo radom nastojali donijeti novo čitanje i analizu njegovog pjesničkog opusa temeljem *Sabranih pjesama* (2005.) i *Zelenog voća* (2008.), zbirki koje predstavljaju najpotpuniji izvor njegovih pjesama. U obzir smo uzeli one koje su nastale *o/u* nekom hrvatskom ili europskom gradu pa je od ukupno 476 pjesama iz *SP*-a i *ZV*-a, 381 pjesma udovoljila kriteriju *urbane* pjesme što je nezanemarivih 80,04 %. Hrvatskih je gradova 12 (Crikvenica, Dubrovnik, Novi

Marof, Opatija, Otočac, Poreč, Rab, Rijeka, Rovinj, Slavonski Brod, Veli Lošinj i Zagreb) pri čemu najznačajnijima smatramo Slavonski Brod, Zagreb, Rab i Dubrovnik dok se europski gradovi odnose na jednu od 11 današnjih država (Francusku, Italiju, Sloveniju, Njemačku, Švicarsku, Austriju, Veliku Britaniju, Češku, Mađarsku, Crnu Goru i BiH). Neki značajni europski gradovi su Firenza, Assisi, Pariz, Ženeva, Innsbruck, Beč, Nürnberg… Veliki broj pjesama od kojih su neke motivom povezane s gradom ili su nastale *o* njemu dok su druge nastale *u* njemu, kao i činjenica da je Tadijanović za duga života puno putovao, pokazatelj su da je grad u Tadijanovićevu životu od velikoga značenja, ovisno o trenutnoj životnoj dobi u pojedinom razdoblju.

U pjesmama *o/u* hrvatskim gradovima do izražaja su najviše došle one brodske, zagrebačke, rapske i dubrovačke što je usko vezano uz pjesnikovu biografiju. Iz rodnog Rastušja pjesnik je, kao maloljetnik, neko vrijeme stanovao u Slavonskom Brodu koji je u pjesmama pisan iz perspektive djeteta koje pati za domaćim ognjištem i iz brodskog prostora misaono putuje rastuškoj idili. Ta nas je crno-bijela tehnika u odnosu grad-selo podsjetila na to kako su grad percipirali prozaici hrvatskog realizma (Nemec) koji su, „iščupani“ iz primarnog prostora i uopće se ne snalaze na gradskom asfaltu. U brodske je ulice Tadijanović upisao svoje urboglife – tugaljive i nešto sretnije prve ljubavi, ali i čežnju za povratkom i bijegom u prirodu. Je li u pitanju Tadijanovićevo nasljedovanje moderne i *Hrvatske mlade lirike* ili njegov pjesnički pečat? Možda bi se i moglo govoriti o utjecaju da svojim kasnijim pjesmama nije pokazao da je ta tema sveprisutna u njegovom dugotrajnom stvaralaštvu.

Susret sa Zagrebom u početku je pokazao lice i naličje grada kroz slike gladovanja i siromaštva ne samo gradske sirotinje nego i pjesnika, tada studenta. U tom je smislu Zagreb prostor u kojemu je na svojoj koži iskusio društveno-ekonomsko raslojavanje te zagrebao ispod površine jednoga velegrada. Teško je ne uočiti sličnost s Matošem koji također gladuje, ali u francuskoj metropoli dok se i jedan i drugi u toj svojoj boli i lutanju gradskim ulicama ipak hrane slikama urbane svakodnevice i pronalaze način da pritom pronađu zadovoljstvo. Zanimljivo je ukazati da je Matoš, kao flâneur iz egzila, istovremeno inspiracija Tadijanovićevoj pjesmi *Matoš u Parizu*, ali i Cesarićevom *Trubaču sa Seine*. U Zagrebu upoznavanje s Jelicom (Jelom), tada studenticom povijesti umjetnosti, dodalo je nove boje na platno kojim je Tadijanović oslikavao grad. Zagreb nije više tako siv ili, u ponekim trenucima, prikazan kroz osjećaje koje su iskazivali ekspresionisti prema gradu (npr. tjeskoba, revolt – katkad i Tadijanović u svojim mlađim danima, ali ipak rijetko ustaje protiv trenutnog stanja). Sada je on njegov „sretan

prostor“, kao što je, možda paradoksalno, i Slavonski Brod „sretan prostor“ jer u njemu mašta o lijepim trenucima u Rastušju. Prostor je to koji je obilježen stanom u Ilici 26, a potom i onim u Gajevoj 2a, kavanom „Dubrovnik“ u kojemu, između ostaloga, ostvaruje društvene kontakte i Društvom hrvatskih književnika. Te su topografske točke važne odrednice njegova putovanja stihovima, kroz stihove, ali i duhovnog rasta i razvoja. Zato je zagrebački prostor preuzeo na sebe funkciju „voljenog prostora“ u kojemu je pjesnikov dom jer dom je ondje gdje su mu bliski ljudi – Jelica i prijatelji, čime se opet dokazuje da grad prvenstveno čine ljudi, a ne teritorijalne granice.

Pored tih gradova, od iznimne je važnosti spomenuti dva jadranska grada – Dubrovnik prema kojemu osjeća ljubav i strahopoštovanje, označavajući ga Gradom s velikim slovom G i Rab u koji ga je odvela bolest, a kojemu se toliko puta vraćao u zrelijoj životnoj dobi. Naime, i Rab je postao, kao i Dubrovnik, njegovo „sretno mjesto“ s nizom stihova filozofske i egzistencijalne tematike, kakvu su nakon Drugoga svjetskog rata pisali krugovaši i razlogovci (Pavličić). U Dubrovnik je mladi Tadijanović prvi put došao s razredom, ondje je bio zaljubljen, a kada mu se vrati nakon 30-ak godina, ljubav prema Gradu i dalje je trajna, samo nema više Vojnovića u tom gradu pjesnikā. Rab je, 50-godišnjaku, a potom i starijem pjesniku, polazište za misaono putovanje u druge prostore. Odande se prisjeća sretnih dana djetinjstva, sad već preminulih članova obitelji i svjestan je prolaznosti, ali povratak prirodi tumačimo kao jednu zaokruženu misaonu cjelinu koja je povezala njegov bijeg u prirodu (kako bi pobjegao od nesretne ljubavi ili grada) u mladenačkim danima te ljubav prema prirodi u kasnijoj dobi. U rapskom prostoru, Tadijanović, iz pozicije mudrog i iskusnog čovjeka (s iskustvom Prvog i Drugoga svjetskog rata te ususret Domovinskom ratu) upozorava generacije koje dolaze na čovjekovu iskvarenost i želju za oružjem koja se s godinama povećava. Pritom je suprotstavlja čistoći prirode, tog neoskvrnjenog prostora na što ga podsjećaju ljepote Raba.

Kako su ostali hrvatski gradovi već analizirani u pojedinim poglavljima, ovdje ih ne bismo posebno isticali, već bismo ukazali na europske gradove. Pjesnik, koji je u brodskim pjesmama odavao dojam mladića kojemu je nelagodno otići iz sela u susjedni grad, vrlo je brzo počeo putovati europskim gradovima, pokazujući svoj kozmopolitski karakter i duhovnu širinu. U analizi *SP*-a i *ZV*-a uočili smo čak 11 država *o/u* čijim je gradovima Tadijanović posebno pisao, a u Zaključku bismo istaknuli odnos prema dva grada koja je najsnažnije doživio – to su Pariz i Firenca (*Večer nad gradom*). U Parizu (*Jedan čovjek u Parizu, Pred zatvorenim prostorima, Place Dauphine, Jardin du Luxembourg*), gradu koji ga je fascinirao, pjesnik svojim

reminiscencijama hodočasti u „sretne prostore“. Prisjeća se rodnog Rastušja, voljene Jelice (s kojom je boravio u pariškom hotelu), a dok sjedi na klupi u pariškom parku, nema razlike između njega i Francuza. Upija velegradsku vrevu svim osjetilima i potpuno se uklopio. Pjesnikovo hodočašćenje Firencom istodobno je uspoređeno s intimnim „putovanjem“ Rastušjem dok prostor služi i za putovanje ne samo iz prostora u prostor nego i iz prostora u vrijeme – Michelangelove ruke stvorile su umjetničko djelo, a što je Tadijanović stvorio? Tako on kontemplira o sebi kao o razmetnom sinu koji je otišao od kuće.

Zaključno, grad je zapravo snažan poticaj Tadijanovićevom pjesništvu i jedan od razloga (uzmemo li, primjerice, pjesmu *Večer nad gradom*) zašto je pjesnik u samom vrhu suvremenoga hrvatskog pjesništva. U njegovim stihovima osjeća se urbani flash back u mladost jer se pjesnik uvijek vraća onom prije izrečenom i doživljenom, a zbog toga njegovi intimni prostori imaju posebnu vrijednost. Zapravo je Tadijanović suvremeni hodočasnik koji hodočasti svojim „sretnim prostorima“. U tom hodočašću srca nastalo je pozamašno pjesništvo *o/u* gradu, u nekim trenucima slično, u nekim različito, ali uvijek zavidnog pjesničkog umijeća te izrečeno s izbrušenom mišlju i filozofskom porukom.

6. IZVORI I LITERATURA

Bacalja, Robert: „Djelo Ive Vojnovića u svjetlu kritike hrvatske moderne (Wenzelidesovo čitanje Ive Vojnovića)“, u: *Magistra Iadertina*, 1(1), 2006., str. 21-32.

Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000.

Bagić, Krešimir: „Polemički stil A. G. Matoša“, u: *Hrvatska revija 1*, (2014.): https://www.matica.hr/hr/410/polemicki-stil-a-g-matosa-23228/ (pristup: 9. 8. 2020.)

Bandić, Miloš I.: Nad oranicama – sunce: Lirika srca i zemlje Dragutina Tadijanovića, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 65-76.

Barac, Antun: Literarni zapisi, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 27-28.

Barthes, Roland: *Carstvo znakova*, „August Cesarec“, Zagreb, 1989.

Barthes, Roland: *Semiology and the Urban*, uredili Mark Gottdiener i Alexandros Ph. Lagopulos, Columbia University Press, New York, 1986.

Batušić, Slavko: Tadija pjeva u Parizu, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 341-342.

Begović, Milan: *Pjesme I.*, u: *Sabrana djela Milana Begovića,* svezak 1., uredila Vida Flaker, Naklada Ljevak - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2002.

Beker, Miroslav: Tekst / intertekst, u: *Intertekstualnost & intermedijalnost*, uredili Zvonko Maković i dr., Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988., str. 9-20.

Bogdanović, Bogdan: *Grad kenotaf*, Durieux, Zagreb, 1993.

Bogner, Ivo: Interpretacija Tadijanovićeve *Balade o zaklanim ovcama,* u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 250-255.

Bošnjak, Branko: Zapisi uz pjesmu: Lirika Dragutina Tadijanovića (skica moguće interpretacije), u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 151-152.

Brešić, Vinko: Fran Galović, u: *Pjesnici hrvatske moderne*, priredio Vinko Brešić, Znanje, Zagreb, 2003., str. 53-120.

Brešić, Vinko: Ivo Vojnović, u: *Pjesnici hrvatske moderne*, priredio Vinko Brešić, Znanje, Zagreb, 2003., str. 14-18.

Brešić, Vinko: Predgovor, u: *Pjesnici hrvatske moderne,* priredio Vinko Brešić, Znanje, Zagreb, 2003., str. 5-13.

Brešić, Vinko: Prijateljstvo riječi: Uz 95. rođendan Dragutina Tadijanovića, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 196-197.

Brešić, Vinko: Vladimir Vidrić, u: *Pjesnici hrvatske moderne*, priredio Vinko Brešić, Znanje, Zagreb, 2003., str. 35-52.

Brković, Ivana: „Književni prostori u svjetlu *prostornog obrata*“, u: *Umjetnost riječi*, siječanj – lipanj, 1-2, LVII (2013.), str. 115-138.

Brković, Ivana: „Vrijednosne konotacije povijesnih prostora u dubrovačkoj književnosti 17. stoljeća“, u: *Dani Hvarskoga kazališta*: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 35., No. 1. (2009.), str. 255-276.

Brlenić-Vujić, Branka: Recepcija dekorativnih oblika iz slikarstva, glazbe i arhitekture u Begovićevoj lirici, u: *Recepcija Milana Begovića: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 120. obljetnice rođenja Milana Begovića, Zagreb - Zadar, 5. – 8.*

prosinca 1998., uredio Tihomil Maštrović, Hrvatski studiji Sveučilišta - Zavod za povijest hrvatske književnosti HAZU - Hrvatsko filološko društvo, Zagreb - Zadar, 1998., str. 319-330.

Brlenić-Vujić, Branka: Tadijanovićeve lirske vedute (*Jedan vid Tadijanovićeve poetike u slici dvaju trgova*), u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 386-392.

Brnčić, Jadranka: Matoš i francuska kultura, u: *Antun Gustav Matoš: matrica moderniteta,* Matoš Reader – drugo redigovano izdanje, uz 140-obljetnicu rođenja i 100-godišnjicu smrti, Radovi sa skupa Dani Antuna Gustava Matoša, priredio Goran Rem, Knjižnica Pannonius, Osijek, 2016., str. 41-55.

Car Matutinović, Ljerka: Interpretativni zapisi o nekim Tadijanovićevim pjesmama, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 393-396.

Castells, Manuel: *Informacijsko doba: ekonomija, društvo i kultura, Sv. 1.: Uspon umreženog društva*, Golden marketing, Zagreb, 2000.

Cesarić, Dobriša: *Izabrane pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.

Crnković, Milan: *Dječja književnost: priručnik za studente pedagoških akademija i nastavnike*, Školska knjiga, Zagreb, 1971.

Čačinović, Nadežda: Kratka povijest ekspresije, u: *Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti*: Zbornik radova I. znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem (*Zagreb 30. XI. – 1. XII. 2001.*), uredili Cvjetko Milanja i drugi, Altagama, Zagreb, 2002., str. 123-126.

Čolak, Tode: *Antun Gustav Matoš*, drugo redigovano izdanje, Izdavačko preduzeće „Rad“, Beograd, 1964.

Čorkalo Jemrić, Katica: Dragutin Tadijanović ili ispjevani život, u: *Baština knjige – Hrvatski književnopovijesni pregledi*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku - Filozofski fakultet, Osijek, str. 319-345.

De Certeau, Michel: *Invencija svakodnevice*, Naklada MD, Zagreb, 2002.

Delalle, Radovan: *Traganje za identitetom grada*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1997.

Dragičević, Josipa: Pjesnički opus Milana Begovića, u: *Milan Begović: Zbornik radova sa simpozija u povodu 140. obljetnice rođenja*, uredio Ivica Matičević, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 2017., str. 57-88.

Durić, Rašid: Ka smislu ljudskoga postojanja: *Tematsko-spoznajne odrednice poezije Dragutina Tadijanovića*, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan i dr., Mladost, Zagreb, 1980., str. 319-323.

Durić, Rašid: Prolaznost kao leitmotiv u pjesništvu Dragutina Tadijanovića: *Interpretacija*, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1980-1990*, priredio Ivo Frangeš, Mladost, Zagreb, 1991., str. 100-105.

Ellul, Jacques: *The Meaning of the City*, Grand Rapids, Eerdmans, 1970.

Flaker, Aleksandar: *Riječ, slika, grad: hrvatske intermedijalne studije*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1995.

Foucault, Michel: „O drugim prostorima“, u: *Glasje:* časopis za književnost i umjetnost, 6 (1996.), str. 8-14.

Frangeš, Ivo: Čarolije Tadijanovićeva pjesništva, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 44-52.

Frangeš, Ivo: Dragutin Tadijanović: Rođen 4. XI. 1905. u Rastušju kod Slavonskog Broda, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 22-23.

Frangeš, Ivo: Dragutin Tadijanović: *Večer nad gradom*, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 326-337.

Frangeš, Ivo: *Matoš, Vidrić, Krleža*, Liber, Zagreb, 1974.

Frangeš, Ivo: Pjesnik Dragutin Tadijanović: Čitač i prevoditelj njemačke poezije, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 357-361.

Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske - Cankarjeva založba, Zagreb - Ljubljana, 1987.

Frangeš, Ivo: Što rade tri stabla u polju, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 125-128.

Galović, Fran: *Izabrana djela*, priredio Joža Skok, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.

Galović, Fran: *Pjesme II*, II. izdanje, uredio Julije Benešić, Izdanje Hrvatskog izdavalačkog zavoda, Zagreb, 1943.

Glavašević, Siniša: „Priča o Gradu“: https://www.croatianhistory.net/etf/sinisa.html (pristup: 15. 11. 2020.)

Grakalić Plenković, Sanja: (Auto)biografije „Hrvatske mlade lirike“, u: *Riječki filološki dani:* Zbornik radova s Desetoga znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Rijeci od 27. do 29. studenoga 2014., uredila Lada Badurina, Filozofski fakultet, Rijeka, 2016., str. 185-194.

Grčić, Marko: Kako je Tadijanović pokopao četiri države, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 325-328.

Grgas, Stipe: O hrvatskom spacijalnom imaginariju, u: *Mjesto, granica, identitet: prostor u hrvatskoj književnosti i kulturi*, uredila Lana Molvarec, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, 2014., str. 49-66.

Gulin Zrnić, Valentina: *Kvartovska spika. Značenja grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu*, Institut za etnologiju i folkloristiku - Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2009.

Gulin Zrnić, Valentina: Uvod: teorijsko promišljanje grada, u: *Promišljanje grada: studije iz nove urbane antropologije,* uredile Setha M. Low i Valentina Gulin Zrnić, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2006.

Hanzlovsky, Mladen: Deset indiskretnih pitanja pjesniku Dragutinu Tadijanoviću, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 434-435.

Hergešić, Ivo: *Hrvatska moderna*, Ex libris, Zagreb, 2005.

Hergešić, Ivo: Pjesme Dragutina Tadijanovića, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 21-22.

Horvat, Srećko: *Znakovi postmodernog grada: prilog semiologiji urbanizma*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2007.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (uz napomenu da je zadnji pristup svim navedenim poveznicama 28. 4. 2021.)

- BACHELARD, GASTON: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5090
- BAHTIN, MIHAIL MIHAILOVIČ: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=5268
- BERKOVIĆ, JOSIP: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7108
- BOGDANOVIĆ, BOGDAN: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=8369
- DELALLE, RADOVAN: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14332
- FOUCAULT, MICHEL: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=20292
- LEFEBVRE, HENRI: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35838
- LOTMAN, JURIJ MIHAJLOVIČ: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37218
- MASLOW, ABRAHAM H(AROLD): https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39299
- MUMFORD, LEWIS: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42402

- ŠIMIĆ, ANTUN BRANKO: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=59548
- TADIJANOVIĆ, DRAGUTIN: https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60160
- VENECIJA: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64239

Hubbard, Phil: Prostor/mjesto, u: *Kulturna geografija: kritički rječnik ključnih pojmova*, uredili David Atkinson, Peter Jackson, David Sibley i Neil Washbourne, Disput, Zagreb, 2008., str. 71-79.

Ivančan, Dubravko: Uz *Blagdan žetve* Dragutina Tadijanovića, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 135-144.

Ivanišin, Nikola: *Grada Dubrovnika pjesnik*, Školska knjiga, Zagreb, 1984.

Ivon, Katarina: „Prostori djetinjstva ili djetinjstvo prostora (prostorni imaginarij u trilogiji „Zlatni danci" Jagode Truhelke, u: *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, XII/I (2016.), str. 311-323.

Jelčić, Dubravko: Brod, Tadijanović, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 263-264.

Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti: Tisućljeće od Baščanske ploče do postmoderne*, Drugo, znatno prošireno izdanje, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 2004.

Jelčić, Dubravko: *Povijest hrvatske književnosti: Tisućljeće od Baščanske ploče do postmoderne*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1997.

Jelčić, Dubravko: Predgovor: Slasti zelenog voća, u: Tadijanović, Dragutin: *Zeleno voće: neobjavljene pjesme 1921. – 2006.*, Školska knjiga, Zagreb, 2008., str. 5-8.

Jurica, Neven: Rastušje ili Utopija: (*Dragutin Tadijanović*), u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1980-1990*, priredio Ivo Frangeš, Mladost, Zagreb, 1991., str. 147-151.

Kaštelan, Jure: Doživljaj i riječ, o lirici Dobriše Cesarića, u: *Zbornik radova o Dobriši Cesariću 1930-1980*, priredio Dubravko Jelčić, Mladost - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1992., str. 77-86.

Kaštelan, Jure: Predgovor, u: Tadijanović, Dragutin: *Pjesme, članci i feljtoni, autobiografski fragmenti, Mlade godine Lema Kamena*, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti,* Knjiga 120, priredio Jure Kaštelan, Zora - Matica hrvatska, Zagreb, 1969., str. 7-28.

Kaštelan, Jure: Vizija harmonije: O pjesničkom djelu Dragutina Tadijanovića, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 215-229.

Kornhauser, Julian: „Grad u poeziji krugovaša“, preveo Mislav Marjanović, u: *Jat:* časopis studenata kroatistike, Vol. 1, No. 2. (2015.), str. 64-74.

Kotkin, Joel: *Povijest grada*, Alfa, Zagreb, 2008.

Kovačić, Ivan Goran: Poezija Dragutina Tadijanovića, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 33-42.

Kovačić, Vladimir: Lirika Dragutina Tadijanovića, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 31-32.

Kozarčanin, Ivo: Dragutina Tadijanovića *Sunce nad oranicama*, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 25-26.

Kozarčanin, Ivo: Razgovor s pjesnikom Rastušja g. Dragutinom Tadijanovićem, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko

Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 423-426.

Kravar, Zoran: Ideologem nacionalnoga srednjovjekovlja u Nazorovim *Hrvatskim kraljevima*, u: Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: Poglavlja iz hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 163-167.

Kravar, Zoran: Prošlošću (i s prošlošću) protiv civilizacijske norme, u: Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: Poglavlja iz hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 197-203.

Kravar, Zoran: Suvremene teme i konzervativni nazori u lirici Antuna Gustava Matoša, u: *Književni protusvjetovi,: Poglavlja iz hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 89-96.

Kravar, Zoran: Vladimir Nazor, u: Nazor, Vladimir: *Izabrane pjesme*, priredio Zoran Kravar, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 103-113.

Križanović, Ivo: Zreli grozdovi *Mladih vinograda*, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 30-32.

Krleža, Miroslav: *Poezija*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1982.

Krleža, Miroslav: *Poezija*, Naklada Ljevak - Matica hrvatska - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2005.

Lazibat, Tonći: „Dubrovnik by Tadijanović – a space of intimate in the service of the eternal“, *Studia Polensia*, 8 (2019.), str. 67-80.

Lazibat, Tonći: „Europski gradovi u poeziji Dragutina Tadijanovića“, u: *Croatica et Slavica Iadertina*, XVI/I (2020), str. 231-247.

Lazibat, Tonći: „Tadijanovićev grad – poprište (ne)sretnih ljubavi (1920. – 1933.)“, u: *Magistra Iadertina*, 14 (1), 2019., str. 37-55.

Lefebvre, Henri: *Urbana revolucija*, Nolit, Beograd, 1974.

Majdenić, Valentina, Vučetić, Andrea: Patnje mladoga Tadije ili neuzvraćena ljubav na dvanaest načina, u: *Tadijino stoljeće: povijest, kultura, identitet:* zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa, uredili Damir Matanović i drugi, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku-Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku-Sveučilište Adama Mickiewicza u Poznanju-Fakultet za poljsku i klasičnu filologiju, Osijek-Poznanj, 2018., str. 111-124.

Marjanović, Milan: Noviji hrvatski pripovjedači, u: *Hrvatska moderna: kritika i književna povijest,* u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti,* Knjiga 71., priredio Miroslav Šicel, Zora - Matica hrvatska, Zagreb, 1975., str. 243-259.

Marković, Milivoje: Na kraju svega – samoća, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 262-274.

Marković, Milivoje: Pesma otkucava vreme, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1980-1990*, priredio Ivo Frangeš, Mladost, Zagreb, 1991., str. 40-55.

Maroević, Tonko: Brod na Savi, Grad na moru, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 312-313.

Maroević, Tonko: Riječ pozlaćena, blagdan govorenja: *Povodom stotoga rođendana Dragutina Tadijanovića,* u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 481-484.

Maroević, Tonko: Sunce na stranicama: Samo jedan motiv Tadijanovićeva pjesništva, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 269-271.

Matković, Marijan: Antun Gustav Matoš, u: Matoš, Antun Gustav: *Pjesme; Pripovijesti; Autobiografija,* u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti,* Knjiga 64, priredili Dragutin Tadijanović i Marijan Matković, Matica hrvatska - Zora, Zagreb, 1967., str. 7-25.

Matković, Marijan: Ivo Vojnović, u: Vojnović, Ivo: *Pjesme; Pripovijetke; Drame,* u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, priredio Marijan Matković, Zora - Matica hrvatska, Zagreb, 1964., str. 7-31.

Matković, Marijan: Lutanja pjesnika vezana za zemlju, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 365-369.

Matoš, Antun Gustav: *Pjesme i ogledi,* u: *Stoljeća hrvatske književnosti,* Knjiga 129, priredio Miroslav Šicel, Matica hrvatska, Zagreb, 2014.

Matutinović, Ljerka: *Pjesnička riječ Dragutina Tadijanovića: književne interpretacije*, Školska knjiga, Zagreb, 1970.

Mesić, Hrvoje: *Pamćenje grada i dokument u digitalno doba: baštinska građa Župe sv. Mihaela arkanđela u Osijeku*: doktorska disertacija, Doktorska škola, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2017.

Mihovilović, Ive: Naša mlada lirika: Dragutin Tadijanović: *Sunce nad oranicama,* u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 16-18.

Milačić, Karmen: Poezija sjaja i sjene života, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 284-299.

Milanja, Cvjetko: Kritička recepcija Begovićeve *Knjige Boccadoro,* u: *Recepcija Milana Begovića: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 120. obljetnice rođenja Milana Begovića, Zagreb - Zadar, 5. – 8. prosinca 1998., uredio Tihomil Maštrović, Hrvatski studiji Sveučilišta - Zavod za povijest hrvatske književnosti HAZU - Hrvatsko filološko društvo, Zagreb - Zadar, 1998.,* str. 185-196.

Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.

Milanja, Cvjetko: Vladimir Vidrić, u: Vidrić, Vladimir: *Izbor pjesama*; Nikolić, Mihovil: *Izabrana djela*, u: *Stoljeća hrvatske književnosti*, priredio Cvjetko Milanja, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., str. 13-31.

Milićević, Nikola: Dragutin Tadijanović, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 377-383.

Mumford, Lewis: *Grad u historiji: njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi*, 2. izdanje, Naprijed, Zagreb, 1988.

Mumford, Lewis: *Kultura gradova*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2010.

Mustapić, Anđelka: Tadija i dalje piše srcem: Uz devedeset peti rođendan barda hrvatskog pjesništva Dragutina Tadijanovića, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 191-195.

Načinović, Daniel: Žetelac iz Rastušja: U povodu izlaska *Sabranih djela* Dragutina Tadijanovića i prijedloga za hrvatskog nobelovca, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 115-116.

Nazor, Vladimir: *Izabrane pjesme*, priredio Zoran Kravar, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.

Nazor, Vladimir: *Izbor pjesama I.*, priredio Nedjeljko Mihanović, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.

Nazor, Vladimir: *Sabrana djela: Slavenske legende; Pjesma o narodu hrvatskome; Živana*, uredio Nedjeljko Mihanović, Mladost - Zora - Nakladni zavod Matice hrvatske - Sveučilišna naklada „Liber“, Zagreb, 1977.

Nemec, Krešimir: *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2010.

Nemec, Krešimir: Hrvatska ekspresionistička proza, u: *Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti:* Zbornik radova I. znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem (*Zagreb 30. XI. – 1. XII. 2001.*), uredili Cvjetko Milanja i drugi, Altagama, Zagreb, 2002., str. 85-96.

Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti, Sv. 2: Između Pešte, Beča i Beograda*, Marjan tisak, Split, 2004.

Novak, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb, 2003.

Novak, Slobodan: Sunce kroz oblake, u: Tadijanović, Dragutin: *Rabske pjesme*, Adamić, Rab - Rijeka, 2005., str. 7-9.

Oraić Tolić, Dubravka: *Čitanja Matoša*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013.

Paljetak, Luko: Predgovor, u: Vojnović, Ivo: *Izabrana djela I.: Lapadski soneti; Izabrane pripovijetke; Ekvinocijo*, u: *Stoljeća hrvatske književnosti*, priredio Luko Paljetak, Matica hrvatska, Zagreb, 2003., str. 9-27.

Pavličić, Pavao: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.

Pavličić, Pavao: *Vrijeme u pjesmi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011.

Pjesma nad pjesmama: https://biblija.ks.hr/knjiga.aspx?g=26 (pristup: 22. 6. 2020.)

Povijest 1: Prapovijest i prve civilizacije, talijansko izdanje uredio Enrico Cravetto, hrvatsko izdanje uredio Ivo Goldstein, Europapress holding d. o. o., Zagreb, 2007.

Pravila o izradi doktorskog rada pri Sveučilištu u Zadru: https://www.unizd.hr/studiji-i-studenti/uredi-za-studije/ured-za-poslijediplomske-studije/doktorski-rad-upute-i-procedure/izrada-doktorskog-rada (pristup: 27. 11. 2020.)

Radović, Srđan: „Grad, ulice i krajolici kao teme etnoantropološkog istraživanja nakon *Ulica moga grada*“, u: *Narodna umjetnost:* hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 53, 2 (2016.), str. 79-96.

Raičković, Stevan: Pred lirikom Dobriše Cesarića, u: *Zbornik radova o Dobriši Cesariću 1930-1980*, priredio Dubravko Jelčić, Mladost – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1992., str. 230-243.

Sablić Tomić, Helena: *U osječkom Nutarnjem gradu*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Zavod za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Osijeku, Osijek, 2017.

Scotti, Giacomo: Dragutin Tadijanović i u znaku mora, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 256-261.

Simić, Novak: *Sunce nad oranicama* Dragutina Tadijanovića, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 23-24.

Skok, Joža: Predgovor, u: Galović, Fran: *Izabrana djela*, priredio Joža Skok, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 11-36.

Soja, Edward: *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Region*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2000.

Solar, Milivoj: *Teorija književnosti*, VI., neizmijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1981.

Stamać, Ante: Lapadski soneti, u: *Radovi međunarodnog simpozija „O djelu Iva Vojnovića“*, priredio Frano Čale, JAZU, Razred za suvremenu književnost, Zagreb, 1981., str. 305-318.

Šarinić, Jana, Čaldarović, Ognjen: *Suvremena sociologija grada: od „nove urbane sociologije“ prema „sociologiji urbanog“*, Naklada Jesenski i Turk - Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2015.

Šicel, Miroslav: Cjelokupna moja poezija autentičan je izraz mog života…: *U povodu 75-godišnjice života Dragutina Tadijanovića*, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i

teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 324-325.

Šicel, Miroslav: Kritika u doba hrvatske moderne, u: *Hrvatska moderna: kritika i književna povijest,* u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti,* Knjiga 71., priredio Miroslav Šicel, Zora - Matica hrvatska, Zagreb, 1975.

Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća, Knjiga III.: Moderna*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.

Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća, Knjiga IV.: Hrvatski ekspresionizam*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007.

Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća, Knjiga V.: Razdoblje sintetičkog realizma (1928-1941)*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2009.

Šicel, Miroslav: *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga 5: Književnost moderne,* Liber - Mladost, Zagreb, 1978.

Šimić, Krešimir: 80. godišnjica rođenja i 55. obljetnica rada pjesnika i akademika Dragutina Tadijanovića, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1980-1990*, priredio Ivo Frangeš, Mladost, Zagreb, 1991., str. 112-117.

Šimić, Stanislav: Bilješke o lirici i mladim piscima, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 19-20.

Šimundža, Drago: Pjesnički svijet i religiozne tišine Dragutina Tadijanovića, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 65-89.

Šop, Nikola: Dragutin Tadijanović: *Sunce nad oranicama*, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 29-30.

Špoljar, Krsto: Sjena grada ima svoj sjaj: *O pjesniku Dragutinu Tadijanoviću*, u: *Dragutin Tadijanović:* zbornik radova o pjesniku, uredili Jure Kaštelan, Marijan Matković, Nedjeljko Mihanović, Zavod za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Mladost, Zagreb, 1980., str. 156-157.

Tadijanović, Dragutin: Pogovor, u: Tadijanović, Dragutin: *Rabske pjesme*, Adamić, Rab - Rijeka, 2005., str. 105-106.

Tadijanović, Dragutin: *Sabrana pisma*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.

Tadijanović, Dragutin: *Sabrane pjesme: 1920. – 2005.*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Tadijanović, Dragutin: *Zeleno voće: neobjavljene pjesme 1921. – 2006.*, Školska knjiga, Zagreb, 2008.

Vereš, Saša: Evropski izazovi u djelu Dragutina Tadijanovića, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1980-1990*, priredio Ivo Frangeš, Mladost, Zagreb, 1991., str. 299-301.

Vereš, Saša: Tadijin Brod, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 13.

Vidan, Ivo: „The English Intertext of Croatian Literature: Forms and Function“, u: *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia: Revue publiée par les Sections romane, italienne et anglaise de la Faculté des Lettres de l'Université de Zagreb*, Vol. 42, No. – (1997.), str. 391-396.

Vidrić, Vladimir: *Izbor pjesama*; Nikolić, Mihovil: *Izabrana djela*, u: *Stoljeća hrvatske književnosti*, priredio Cvjetko Milanja, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.

Vojnović, Ivo: *Izabrana djela I.: Lapadski soneti; Izabrane pripovijetke; Ekvinocijo*, u: *Stoljeća hrvatske književnosti*, priredio Luko Paljetak, Matica hrvatska, Zagreb, 2003.

Vučetić, Andrea: Ornitološki motivi Tadijanovićevih *Srebrnih svirala*, u: *U jezik uronjeni: Zbornik posvećen Ireni Vodopiji*, uredile Dubravka Smajić, Irena Krumes i Nina Mance, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku - Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Osijek, 2018., str. 157-166.

Vučetić, Andrea: Poetika krika kao antiratni manifest, u: *Tadijino stoljeće: povijest, kultura, identitet:* zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa, uredili Damir Matanović i drugi, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku-Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku-Sveučilište Adama Mickiewicza u Poznanju-Fakultet za poljsku i klasičnu filologiju, Osijek-Poznanj, 2018., str. 155-167.

Vučetić, Šime: Fran Galović, u: Julije Benešić; Fran Galović; Milan Vrbanić; Zvonko Milković: *Izbori iz djela*, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti,* Knjiga 84, priredio Šime Vučetić, Zora - Matica hrvatska, Zagreb, 1969., str. 111-141.

Wilde, Oscar: *Slavuj i ruža i druge pripovijesti*, SNL, Zagreb, 1987.

Wirth, Louis: Urbanism as a Way of Life, u: *The City Reader*, uredili Richard T. LeGates i Frederic Stout, Routledge, London - New York, 1996.

Zamoda, Jagoda: Dan hrvatskog barda, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 135-136.

Zamoda, Jagoda: Dragutin Tadijanović: Već sto godina – sto na sat, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 492-495.

Zeljković, Branislav: Lirika Dobriše Cesarića, u: *Zbornik radova o Dobriši Cesariću 1930-1980*, priredio Dubravko Jelčić, Mladost - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1992., str. 69-76.

Zlatar, Andrea: *Prostor grada, prostor kulture: Eseji iz kulturne politike*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.

Žigo, Lada: Tadija i njegova Jela, u: *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.*, priredio i uredio Dubravko Jelčić, HAZU, Razred za književnost, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 498.

Žmegač, Viktor: *Četiri europska grada: Kulturološki obzori*, Matica hrvatska, Zagreb, 2017.

Žmegač, Viktor: *Duh impresionizma i secesije: Studije o književnosti hrvatske moderne*, Drugo, prošireno izdanje, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1997.

Žmegač, Viktor: Europski kontekst ekspresionizma, u: *Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti:* Zbornik radova I. znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem (*Zagreb 30. XI. – 1. XII. 2001.*), uredili Cvjetko Milanja i drugi, Altagama, Zagreb, 2002., str. 11-22.

Žmegač, Viktor: Grad kao poprište duševnih kriza, u: Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor: *Književni protusvjetovi: Poglavlja iz hrvatske moderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 61-77.

Pri preuzimanju fotografija ili karata koje su nam služile za izradu nekih priloga, služili smo se sljedećim mrežnim izvorima:

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (uz napomenu da je zadnji pristup svim navedenim poveznicama 28. 4. 2021.)

- Fotografija I. Vojnovića: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65235
- Fotografija A. G. Matoša: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39480
- Fotografija V. Nazora: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43168
- Fotografija V. Vidrića: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64546
- Fotografija M. Begovića: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6621
- Fotografija F. Galovića: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=21131

Ostali izvori:

- Fotografija D. Tadijanovića: https://digitalna.nsk.hr/pb/?concept=info&id=25873
- Fotografija Dragutina i njegove Jele: http://www.dragutin-tadijanovic.com/wp-content/uploads/6-jela-tadijanovic.jpg
- Fotografija Franjevačkog samostana u Brodu: http://www.dragutin-tadijanovic.com/wp-content/uploads/3-brodski_samostan.jpg

- Fotografija sedmogodišnjeg Dragutina: http://www.dragutin-tadijanovic.com/wp-content/uploads/2-pucka-skola.jpg
- Fotografija studenta šumarstva: http://www.dragutin-tadijanovic.com/wp-content/uploads/4-studij_sumarstva.jpg
- Karta Europe: https://europa.eu/european-union/about-eu/easy-to-read_hr
- Slijepa karta Hrvatske: https://coupedecheveux2015.blogspot.com/2018/04/karta-hrvatske-prazna.html

Iako je uz svaki mrežni izvor u fusnoti naveden i datum pristupa, naknadno smo sve provjerili 28. 4. 2021.

SAŽETAK

Dragutin Tadijanović je, u svom dugogodišnjem životu i stvaralaštvu napisao enorman broj pjesama. Iako su mu brojni kritičari pripisivali gotovo mitsku povezanost s Rastušjem, a samim time nepravedno ga svrstali u ruralne pjesnike, hipoteza je naše doktorske disertacije kako je on prvenstveno i zamjetno urbani pjesnik. Pišući detaljne podatke ispod velike većine svojih pjesama, često zapisuje i grad u kojemu su nastale, stoga grad postaje važnim urbanim motivom – bilo da se nalazi izvan teksta pjesama, kroz doslovno spominjanje vlastite imenice ili imenice koja upućuje na grad u tijelu pjesama. Kako bismo potvrdili svoju hipotezu, pošli do od općih znanstvenih spoznaja o prostoru, iz pozicije društvenih i humanističkih znanosti, prikazujući razvoj grada i ostvarivanje njegova identiteta kroz povijest, ali s velikim naglaskom na grad u hrvatskoj književnosti. Ukazavši da su Tadijanovićevi prethodnici (ne u smislu preuzimanja utjecaja nego ranije afirmacije motiva grada u pjesmama) upravo modernisti, interpretirali smo i analizirali njihove reprezentativne pjesme kako bismo u konačnici mogli vidjeti postoje li kakvi utjecaji na Tadijanovića. Iako je i nakon modernista, a za vrijeme Tadijanovićeva življenja postojalo onih koji su se (u poeziji ili prozi) bavili gradom (poput Krleže i sl.), Tadijanovićevo djelo, temeljeno na *Sabranim pjesmama* i *Zelenom voću* kao istraživačkom korpusu, pokazuje da je urbani motiv definitivno dominantan u njegovoj sveukupnoj poeziji te ga s pravom treba nazvati urbanim pjesnikom. Bilo da govori o hrvatskim ili europskim gradovima, ponaša se on poput urbanog antropologa, pokazujući razumijevanje mentaliteta stanovnika pojedinoga gradova i prepoznajući i one najsitnije urboglife, naizgled nevažne.

Ključne riječi: urbani prostor, grad, Dragutin Tadijanović, *Sabrane pjesme*, *Zeleno voće*.

SUMMARY

Dragutin Tadijanović wrote an enormous number of poems during his long life and work. Even though many critics have been attributing him an almost mythical connection with Rastušje and have thus unfairly classified him as a rural poet, the hypothesis of our doctoral dissertation is that he is primarily and noticeably an urban poet. Not only did he use to write detailed information below most of his poems, but he also used to note down the city in which those poems were written. Thereby the city becomes an important urban motif – whether it is outside the text itself, through a literal mention of a proper noun or a common noun referring to the city in the body of the poem. In order to confirm our hypothesis, we started from general scientific knowledge about space, through the position of social sciences and humanities, showing the development of the city and the realization of its identity through history, but with great emphasis on the city in Croatian literature. Taking into consideration that Tadijanović's forerunners were modernists (not in the terms of taking over the influence, but rather in the sense of earlier affirmations of the city's motifs in the poems), their representative poems were interpreted and analysed so that it can be seen if there were any influences on Tadijanović. Although, even after the modernists, and during Tadijanović's lifetime, there were those who (in poetry or prose) dealt with the city (such as Krleža, etc.), Tadijanović's work, based on Collected Poems and Green Fruit as a research corpus, shows that the urban motif is definitely dominant in his overall poetry and that he should fairly be called an urban poet. Whether he talks about Croatian or European cities, he acts like an urban anthropologist, showing an understanding of the mentality of the inhabitants of individual cities and recognizing even the tiniest urbogliphs, seemingly unimportant.

Keywords: urban space, city, Dragutin Tadijanović, Collected Poems, Green Fruit.

POPIS PRILOGA[607]

a) popis slika:

Slika 1. Ivo Vojnović (str. 35.)

Slika 2. Antun Gustav Matoš (str. 42.)

Slika 3. Vladimir Vidrić (str. 51.)

Slika 4. Milan Begović (str. 57.)

Slika 5. Vladimir Nazor (str. 63.)

Slika 6. Fran Galović (str. 71.)

Slika 7. Sedmogodišnji Dragutin (1912.) (str. 84.)

Slika 8. Franjevački samostan u Brodu (str. 84.)

Slika 9. Student šumarstva (str. 85.)

Slika 10. Dragutin i njegova Jelica (str. 85.)

b) popis grafičkih prikaza (grafikona i karata):

Grafikon 1. Godine rođenja i smrti šestorice modernista u odnosu na Tadijanovića (str. 77.)

Grafikon 2. Različite periodizacije hrvatske književnosti od moderne do danas (str. 78.)

Grafikon 3. Omjer urbanih pjesama i onih koje nisu urbane u *SP*-u i *ZV*-u (str. 103.)

Grafikon 4. Postotak pojavljivanja pojedinoga grada u *hrvatskom* korpusu (str. 104.)

Grafikon 5. Postotak pojavljivanja pojedine europske države u *europskom* korpusu (str. 199.)

[607] S obzirom da smo, pri preuzimanju pojedinih priloga ili kombiniranju tuđih pri izradi vlastitih, u svakoj fusnoti (uz prilog) navodili izvor, u ovom poglavlju disertacije donosimo isključivo naslove priloga i stranice unutar disertacije na kojima se nalaze što je lako provjerljivo.

Karta 1. Hrvatski gradovi u poeziji Dragutina Tadijanovića (str. 209.)

Karta 2. Europski gradovi u poeziji Dragutina Tadijanovića (str. 210.)

c) popis tablica:

Tablica 1. Zastupljenost grad(ov)a i/ili urbanih motiva u *SP*-u i *ZV*-u (str. 88.)

Tablica 2. Pjesme *o/u* Slavonskom Brodu (str. 107.)

Tablica 3. Pjesme *o/u* Zagrebu (str. 125.)

Tablica 4. Pjesme *o/u* Rabu (str. 162.)

Tablica 5. Pjesme *o/u* Dubrovniku (str. 176.)

Tablica 6. Pjesme *o/u* Opatiji (str. 185.)

Tablica 7. Pjesme *o/u* Rovinju (str. 190.)

Tablica 8. Pjesme *o/u* Rijeci (str. 192.)

Tablica 9. Pjesme *o/u* Crikvenici (str. 193.)

Tablica 10. Pjesme *o/u* Velom Lošinju (str. 194.)

Tablica 11. Pjesme *o/u* Poreču (str. 195.)

Tablica 12. Pjesme *o/u* Novom Marofu (str. 195.)

Tablica 13. Pjesme *o/u* Otočcu (str. 196.)

Tablica 14. Pjesme *o/u* europskim gradovima (str. 198.)

KRATAK ŽIVOTOPIS AUTORA

Prof.dr.sc. Tonći Lazibat rođen je u Dubrovniku 1965. godine gdje je završio osnovnu i srednju školu. Diplomirao je na Sveučilištu u Splitu, Fakultetu za turizam i vanjsku trgovinu u Dubrovniku, redoviti studij smjer Međunarodna razmjena 1990. godine i stekao zvanje diplomirani ekonomist. Studij je završio s prosječnom ocjenom 4.21. Magistrirao je na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1993. godine na postdiplomskom studiju Marketing u međunarodnoj razmjeni. Na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru 1996. godine obranio je doktorsku disertaciju pod naslovom Strategija izvoza Republike Hrvatske. Na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu ocijenjen mu je i priznat doktorat znanosti 1998. godine.

U listopadu 2000. godine izabran je u znanstveno-nastavno zvanje docenta na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. U znanstveno-nastavno zvanje izvanrednog profesora izabran je u studenom 2003. godine, u redovitog profesora u svibnju 2007. godine, te u redovitog profesora u trajnom zvanju u lipnju 2012. godine na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Dodatno se usavršavao na vodećim američkim sveučilištima, Harvard University i Sloan School of Management – MIT. Nositelj je i izvođač na kolegijima Upravljanje kvalitetom, Međunarodno poslovanje, Robne burze, Sustavi upravljanja kvalitetom i interni audit.

Mentor je na više od četiri stotine diplomskih radova, više od devedeset znanstvenih magistarskih i poslijediplomskih specijalističkih radova, te deset doktorskih disertacija.

Autor je i koautor više od sto publikacija (znanstvenih i stručnih članaka, knjiga i sveučilišnih udžbenika). Glavni je urednik međunarodnog znanstvenog časopisa Poslovna izvrsnost – Business Excellence, te član uredništva u četiri časopisa. Recenzirao je brojne knjige i voditelj je i istraživač na više od dvadeset znanstveno istraživačkih i komercijalnih projekata. Dobitnik je nagrade Mijo Mirković .

2017/2018 akademske godine upisuje Poslijediplomski doktorski studij humanističkih znanosti smjer književnost na Sveučilištu u Zadru. Autor je tri zbirke pjesama i nekoliko radova iz područja humanističkih znanosti. 2020. godine dobio je nagradu Zaklade Dragutin Tadijanović Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za zbirku pjesama Žuti tulipan.

Oženjen je suprugom Ines i otac je Karle i Lare.